HISTORISK ARCHIV.

Et Maanedsskrift

for populære Skildringer af

historiske Personer og Begivenheder.

Udgivet af

F. C. Granzow.

1878. Første Bind.

Kjøbenhavn.

Fr. Wøldikes Forlag.

1878.

I. COHENS BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

Et Besøg hos Attila.

Blandt alle de mægtige og vilde Skikkelser fra Folkevandringens Tid er der næppe nogen, der har efterladt sig et dybere Spor i Sydboens Historie som i de germaniske Sagaer lige fra Italien til Ishavet end Hunneren Attila, der i 20 Aar (433—53) førte Herskerstaven over Tyskere, Romere og Byzantinere. Ingensteds danner han Midtpunktet for Sagnet; thi Hunnernes Folkeviser ere forsvundne af Jorden tillige med selve Folket; men lige til Middelalderens Slutning bevarede Germanerne i deres Fantasi Træk, som bare Virkelighedens Præg. Midt iblandt Germanerne stod han som en Østerlænder, fremmed af Udseende og Karakter; blandt de velvoxne tyske Krigshøvdinger stod han lavstammet, bredskuldret, med stort Hoved, gusten Hudfarve, smaa Øjne, stumpet Næse og tynd Skjægvæxt, grim som det Folk, han stammede fra; men hans Holdning var stolt, Øjnene spejdede rundt om med gjennemtrængende Blik, han var en forslagen Aand og optraadte altid som den fornemme Herre, der omhyggelig vejede Mine og Ord, og, naar det kom an derpaa, nok forstod at tæmme det vilde Hunnerblod, men som, naar han gav efter for sin Lidenskab, fik selv modige Mænd til at bæve ved sin rasende Voldsomhed.

Han tronede i ophøjet Afsluttethed over sine Høvdinger som en Profet i sit Folk, kun enkelte fortrolige var det tilladt at tiltale ham. I Dragt og Levevis optraadte han med

Oldtidens Tarvelighed, var maadeholden i Spise og Drikke. Han var en ubarmhjærtig Krigshøvding, men tillige en vidtskuende Politiker og en kraftig Hersker. Over sine trofaste herskede han naadig som en udødelig; høflig, gjæstfri og gavmild forstod han godt at vinde Tilhængere, at knytte de højsindede til sig ved at vise dem Tillid, de begjærlige ved Udsigten til at gjøre Bytte og vinde Guld. I hans kongelige Natur synes der at have været et Træk af virkelig Vel-vilje, der opvarmede Hjærterne, thi selv stolte Folkefyrster hang ved ham med oprigtig Troskab; saa længe han levede, gjorde Magten og hans Væsens Trylleri ham til Midtpunktet i et Rige, der næppe var ringere i Udstrækning end det, der en Gang var underkastet Alexander den stores Herredømme; man sagde, at en halv Million Krigere lød hans Røst, og Tallet er næppe overdrevet.

Hans Hof, der flyttede fra Sted til Sted paa den ungarske Slette, var det største, mest brogede og efter Barbarers Forhold det mest glimrende i de Tider. Tyske og slaviske Stammers Høvdinger og Kongebørn udgjorde tillige med Hunnernes og de med dem beslægtede Folkeslags Fyrster hans Hofstat; i den Livvagt, der slog Kreds om den skjønt udskaarne Indhegning, hvori hans Hoflejr laa, tjente de mægtige af næsten ethvert Folk imellem Persien og Pyrenæerne; ædelbaarne Gothefyrster af Amalernes Slægt bøjede ærbødig Hovedet for hans Bud; Gepidernes tapre Konge Ardarik var stolt af at regnes iblandt hans mest trofaste; kongelige Børn af Herminernes Slægt i Thüringen, ædelbaarne, sendte af Burgunderkongen Gibika i Worms, og Fyrstebørn fra frankiske Lande bleve opdragne som Gisler ved hans Hof sammen med Børn fra Nomadestammerne ved Volga og fra den tartariske Grænse; undertvungne Folkeslag ved Østersøen bragte ham Sobel- og Odderskind fra Nordens Is; Afsendinge fra Rom og Byzans ventede frygtsomt uden for Indgangen til hans Hoflejr for at modtage hans strænge Befalinger. Den Plads, han indtog iblandt

sine samtidige, kan kun sammenlignes med hin mægtige Fyrste, der i Begyndelsen af dette Aarhundrede raadede over Evropas Skæbne.

Ligesom Attila selv vare hans Hunner heller ikke mere de umenneskelige Træklodse, der for 60 Aar tilbage vare faldne ind i Evropa. Hurtig og inderlig havde de sluttet sig til de germaniske Folkeslag ved Nedre-Donau. Ved at ægte germaniske Kvinder og optages i fremmede Slægter, ved at nærme sig bosiddende Menneskers Sæder havde de tilegnet sig saa meget vesterlandsk, at allerede det andet Slægtled efter Indfaldet, hvilket Attila jo beherskede, i mange Livsvaner maa have lignet Germanerne mere end deres egne Fædre. Og det var naturligt; thi den Hunnerstamme, over hvilken Attilas Slægt herskede, sad særskilt fra Folkets Hovedmagt, i Pannonien, og var nøje knyttet til gothiske Stammer. Først efter at have besejret Akatsirerne blev Attila Hersker over det hele Hunnerfolk.

Om Livet ved Attilas Hof er der opbevaret en Beretning af en Byzantiner, som i Aaret 446 drog med et østromersk Gesandtskab til Attila. Grækeren Priscus, af hvis historiske Arbejder der des værre kun er blevet os reddet Brudstykker, var en forstandig Mand, som iagttog godt og meget nøjagtig skildrede, hvad han selv oplevede paa sine Rejser. Hans prunkløse Fortælling lader hine Dages Liv træde saa tydeligt frem for os, at man undertiden tror at se de talende for sig. Den dybe Fordærvelse ved Kejserhoffet i Byzans, hvor den drengeagtige Theodosius den anden herskede, Romerrigets hjælpeløse Svaghed, hvor Aetius den Gang fornemmelig støttede sig til Attilas Venskab, og det vilde Spil, Attila drev med de svage; Hunnernes og Germanernes Sæder; Tilstanden i Romerrigets ødelagte nordlige Grænselande, alt dette bliver herved meget anskueligt, og med Forundring erkjender man, hvorledes ogsaa det vestromerske Kejserdømmes Skæbne bliver forberedt i Attilas Nærhed; thi Beretningen fremdrager for os det

Forhold ved Hunnerhoffet, hvori Romeren Orestes, Fader til den sidste Kejser, Romulus Augustulus, stod til Ediko, Høvding over de germaniske Skirer og Fader til Odoaker, der stødte den sidste Imperator fra Tronen. Hos Hunnerne opstod den Tvist imellem Fædrene, der i Sønnernes Tid gjorde Ende paa Verdensriget i Vest. Saaledes begynder Priscus sin Fortælling*).

I.

Efter at Freden var sluttet, sendte Attila igjen Gesandter til Østromerne og fordrede Overløberne udleverede; Østromerne toge imod Gesandterne, gave dem rige Gaver og sendte dem hjem med den Besked, at de ingen Overløbere husede. Saa sendte han andre Gesandter, da ogsaa disse fik Gaver, kom der et tredje Gesandtskab og derpaa et fjerde, thi han saae med Foragt paa Romernes Gavmildhed, der var fremkaldt hos dem af Bekymring for, at han skulde bryde Overenskomsten, og han sendte til dem alle, hvem han ønskede at gjøre godt imod ved Gaver, og fandt Anledninger og udtænkte tomme Paaskud; men Romerne opfyldte ethvert Forlangende og betragtede, hvad han anbefalede, som et Herskerbud.

I et af disse gjentagne Gesandtskaber var ogsaa Ediko, en skythisk Mand**), der havde udført store Heltegjerninger,

*) Corpus scriptt. hist. Byzant. (Bonn) I.

**) Byzantinerne kaldte den Gang alle Folkeslag Norden for Donau for Skyther. Ediko var Høvding for de germaniske Skirer af Turkilingernes Slægt; allerede Høvdingernes Navne vise, i hvor høj Grad germanisk Væsen var hjemme ved Attilas Hof. Selv Navnet Attila er i øvrigt germanisk, ogsaa den indflydelsesrigeste Mand ved Hunnerhoffet, som paa Græsk kaldtes Onegesios, bar et germanisk Navn, der paa Gothisk lød Hunigcis, og hvis første Del man allerede før Hunnernes Indfald træffer i andre germaniske Navne som Hunimund, Hunila. Onegesios var, hvad han selv fortalte Grækerne, som Dreng kommen til Hunner-Hoffet.

og med ham Orestes, der var af romersk Byrd, bosiddende ved Savefloden i Pæonernes Land, som ved den vestromerske Krigsøverste Aetius's Forlig med Attila var blevet denne underlagt. Denne Ediko gik ind i Kejserens Slot og overrakte Attilas Brev, hvori han beskyldte Romerne for at skjule Flygtningene og truede med at gribe til Vaaben, hvis man ikke udleverede Overløberne og holdt op med at dyrke hans ved Sværdet vundne Land; dette Grænseland strakte sig langs Donaufloden fra Pæonerne til den thrakiske By Nova, dets Bredde udgjorde derimod 5 Dagsrejser. Heller ikke skulde Illyriens Marked, som ellers, holdes ved Bredden af Donau, men i Naissus, som han havde erobret, og som han gjorde til Grænse imellem Skyther og Romere, 5 Dagsrejser fra Donau for en vel bereden Mand. Desuden forlangte han, at der skulde sendes Gesandter til ham for at forhandle om Stridspunkterne, dog ikke den første den bedste, men de fornemste af Konsuls Rang; men vilde man ikke sende dem ud af Landet, vilde han selv komme til Serdika for at tage imod dem. Basileus*) læste dette Brev, og Ediko gik ud med Vigila, der havde oversat, hvad den fremmede mundtlig havde sagt om Attilas Ordrer. Og da Barbaren gik ind i andre Huse for at besøge Krysaphios, Basileus's meget betroede Eunuk, beundrede han de kejserlige Bygningers Pragt.

Da nu Barbaren kom i Samtale med Krysaphios, forklarede Vigila, at Ediko havde berømmet Kejserborgen og priste den Rigdom, der fandtes hos dem; men Krysaphios sagde, at Ediko ogsaa kunde komme til at eje guldtækkede Huse og blive rig, naar han vilde opgive sit Skytherlevned og vælge at leve som Romerne; da Ediko svarede, at det ikke sømmede sig for en Mand, der tjente en Herre, at handle saaledes uden sin Herskers Tilladelse, saa søgte

*) Ved denne Tid den græske Benævnelse for den østromerske Kejser.

Eunuken at udforske, om han havde fri Adgang til Attila og besad nogen Indflydelse hos Skytherne. Dertil svarede Ediko, at han stod højt anskreven hos Attila og tillige med andre dertil udvalgte Høvdinger besørgede Livvagtstjenesten hos ham; thi, sagde han, efter Tur har enhver især af dem visse Dage Vagt i fuld Rustning hos Attila. Derpaa sagde Eunuken, at dersom Ediko vilde paatage sig en Forpligtelse, skulde han skaffe ham de største Rigdomme; men dertil udfordredes en rolig Samtale; denne kunde de faa, naar Ediko vilde komme og spise hos ham uden Orestes og de øvrige Gesandter. Ediko lovede det og kom til Eunuken til Aftensmaaltidet; ved Hjælp af Tolken Vigila gave de hinanden Haandslag og edeligt Løfte, Eunuken paa, at han ønskede denne Forhandling ikke til Skade for Ediko, men til hans højeste Lykke, og Ediko paa, at han ikke vilde bringe, hvad han sagde, videre, selv om han ikke kunde føre Sagen igjennem. Derpaa sagde Eunuken til Ediko, at naar han efter sin Hjemkomst til Skytherlandet vilde rydde Attila af Vejen og komme til Romerne, saa vilde der blive skjænket ham et lykkeligt Liv og de højeste Skatte; men den anden gik ind derpaa og bemærkede, at til dette Foretagende udfordredes der en Sum Penge, ikke nogen stor, men dog 50 Pund Guld, som han maatte uddele til sit Mandskab, paa det, at det skulde staa ham kraftig bi i hans Forehavende. Eunuken var beredt til strax at give ham Guldet; men Barbaren svarede, at man skulde lade ham være fri, for at han kunde bringe Attila Besked om hans Sendelse, og sende Vigila med ham, og saa kunde han modtage Attilas Svar betræffende Flygtningene; thi med ham vilde han saa kunne sige Besked om Guldet, og paa hvilken Maade det kunde uddeles. Attila vilde nemlig ved hans Tilbagekomst udspørge ham saa vel som de andre om, hvem af Romerne der havde givet dem Foræringer og hvilke Summer, og det vilde være umuligt at skjule Guldet for de medrejsende. Dette, syntes Eunuken, var forstandig Tale. Han bifaldt Barbarens

Mening, bød ham efter Maaltidet Farvel og gav Beretning til Basileus om Raadslagningen.

Dèr plejedes nu Raad om Sagen, og de fandt det nu rigtigt ikke alene at sende Vigila, men ogsaa Maximinus til Attila, og var det Meningen, at Vigila skulde under Skjul af at være Tolk handle i Overensstemmelse med Edikos Plan, medens Maximinus, der ikke vidste noget om Aftalen, skulde overbringe Basileus's Brev. Og angaaende de afsendte Mænd skrev man, at Vigila var Tolk, men Maximinus af højere Rang end Vigila, af fornem Byrd og højt betroet hos Basileus; og desuden, at Attila ikke maatte hæve Forbundet og falde ind i Romernes Land. »Foruden de Flygtninge, der allerede ere udleverede, har jeg endnu 70 i Forvaring til dig, og flere findes ikke.« Dette stod nu i Brevet; men mundtlig skulde Maximinus forestille Attila, at han ikke maatte fordre, at Gesandter af højeste Rang skulde sendes til ham; thi det var hverken sket med hans Forfædre eller med andre Behérskere af Skythien, men en Kriger eller Ombudsmand, som de vare for Haanden, havde været Gesandter; men for at afgjøre Trætten tilbørlig vilde man finde det godt, om Onegis blev sendt til Romerne; thi det kunde ikke lade sig gjøre, at Attila traf sammen med en Mand af Konsuls Rang i Serdika, thi denne By var ødelagt.

Maximinus fik ved sine Bønner mig overalt til at slutte mig til dette Gesandtskab. Vi begave os altsaa paa Vej tillige med Barbarerne og kom til Serdika, der for en vel udrustet Mand ligger 13 Dages Rejse fra Konstantins Stad. Der holdt vi Rast og besluttede at indbyde Ediko og hans Barbarer til et Aftensmaaltid; Indbyggerne leverede os Faar og Kreaturer, vi slagtede dem og holdt Gilde.

Og da Barbarerne under Maaltidet berømmede Attila, ligesom vi Basileus, sagde Vigila, at det ikke var rigtigt at sammenligne det guddommelige og det menneskelige; thi Attila var et Menneske, Theodosius derimod en Gud. Dette

ærgrede Hunnerne, og strax bleve de vrede og opfarende; men vi ledede Samtalen hen paa noget andet og formildede deres Forbitrelse ved Venlighed. Og da vi rejste os fra Bordet, opvartede Maximinus Ediko og Orestes med Gaver: Silkeklædninger og indiske Ædelstene; men Orestes ventede, til Ediko var gaaet sin Vej, og begyndte derpaa at sige, at Maximinus var en vís og behagelig Mand, fordi han ikke tilsidesatte nogen, som Kejserens Omgivelser; thi der havde man budet Ediko til Gilde uden at tage ham med og hædret denne med Gaver. Denne Tale forekom os underlig, da vi intet vidste, og vi spurgte, paa hvilken Maade og til hvilken Tid han selv var bleven overset, og Ediko ham foretrukken; men han svarede ikke og gik ud. Paa Rejsen den næste Dag fortalte vi Vigila, hvad Orestes havde sagt til os; men Vigila svarede, at Orestes ingen Ret havde til at beklage sig, fordi han ikke havde faaet lige saa meget som Ediko; han var kun Attilas Tjener og Skriver, Ediko derimod en fornem Krigshøvding af hunnisk Adel og stod højt over Orestes. Efter at have givet dette Svar talte han med Ediko i et fremmed Sprog og sagde bag efter, hvad enten det nu var sandt eller kun for at føre os bag Lyset, at han havde meddelt ham Samtalen og kun med Møje formildet hans Vrede.

Da vi naaede Naissus, fandt vi Staden mennesketom, thi den var ødelagt af Krigerne; kun imellem Ruinerne af de indviede Huse fandtes endnu nogle, henstrakte paa Sygelejet. Noget oppe fra Floden traadte vi paa ren Grund, thi nede ved Bredden laa overalt fuldt af Ben af de i Krigen fældede.

Da vi rejste om Natten og fra Bjærgene ved Naissus toge Vejen til Donau, kom vi ind i en snæver Dal, der gik i mange Krumninger, Omveje og Snævringer. Da Dagen nu brød frem, medens vi vare her, og vi havde staaet i den Tro, at vi rejste mod Vest, stod Solen op for os paa den forkerte Side, og vi, der ikke vidste Besked om Vejenes

Retning, skreg op, fordi Solen gik den modsatte Vej og derved fjendtlig afveg fra den bestaaende Orden: dog Sagen var, at paa Grund af Egnens Uregelmæssighed førte denne Del af Vejen i østlig Retning. Efter denne ildevarslende Tildragelse naaede vi en skovbevoxet Slette; her optog nogle af Barbarernes Færgefolk os i Baade, der bestaa af en Stamme, som de selv hule ud og glatte. De satte os over Floden; men de vare ikke sendte derhen for vor Skyld, men for at overføre en Hær Barbarer, der skulde være draget os i Møde; thi Attila vilde sætte over paa romersk Grund under Foregivende af at holde Jagt, men i Virkeligheden, fordi han rustede det skythiske Rige til Krig under Paaskud af, at ikke alle Flygtningene vare blevne ham udleverede. Og da vi vare komne over Donau og vare dragne henved 70 Stadier (omtrent to danske Mil) videre frem med Barbarerne, bleve vi nødsagede til at gjøre Holdt paa en Slette, indtil Ediko og hans Ledsagere havde meldt vor Ankomst til Attila; men nogle Barbarer bleve hos os og skulde give os Medfølge. Da vi henimod Aften indtoge vort Maaltid, hørte vi Hovslag nærme sig, og to skythiske Mænd kom ridende og befalede os at bryde op til Attila; men vi bad dem først at blive og spise med os, de sprang af Hestene, satte sig til Bords med os og viste os den følgende Dag Vej.

Da vi nu ved den niende Time naaede Attilas Telte — der var en Mængde af dem — vilde vi opslaa vort Telt paa en Høj; men det kom Barbarerne og forbød os, fordi vort Telt vilde rage op over Attilas, der var rejst paa Sletten. Medens vi læssede af Hestene, hvor Skytherne anviste os det, kom Ediko, Orestes, Skotta og flere Høvdinger og spurgte, hvad vi egentlig tilsigtede med vort Gesandtskab. Vi studsede ved dette uforstandige Spørgsmaal og saae paa hinanden; men de bleve ved med deres og trængte paa, at de maatte have Svar. Da vi sagde, at det var os

befalet at overbringe Attila og ingen anden Kejserens Budskab, tog Skotta det ilde op og svarede, at det var efter deres Herskers Befaling; han var ikke kommen til os blot for at gjøre sig vigtig; vi gjensvarede: det er ingenlunde Skik, at Gesandter gjennem Mellemmænd gjøre Regnskab for, af hvilken Grund de ere sendte, uden personlig Sammenkomst og uden at stedes for den, de ere sendte til. Det var ogsaa Skytherne helt vel bekjendt, da de jo meget ofte sendte Gesandter til Basileus. Vi maatte nyde de samme Rettigheder, ellers vilde vi ikke udrette vort Ærende. De sprængte nu tilbage til Attila, kom strax igjen med Undtagelse af Ediko, opregnede for os alt, hvorfor vi vare sendte, og befalede os paa Stedet at drage bort igjen, hvis vi ikke havde andet at melde. Efter denne Tale bleve vi endnu mere usikre, thi det var os ikke muligt at begribe, hvorledes al Verden var kommen i Kundskab om det, Basileus havde betragtet som en hellig Hemmelighed, og vi ansaae det for bedst, intet at sige om vort Ærende, med mindre vi stededes for Attila. Derfor svarede vi: »Om vi ere sendte for at meddele det, I Skythere have sagt, eller af anden Grund, det er et Spørgsmaal, som kun eders Hersker maa gjøre os, og ingen Sinde ville vi tale med andre derom;« men de befalede os strax at rejse bort. Da vi beredte os til Rejsen, bebrejdede Vigila os vort Svar og mente, at det var bedre at være greben i en Usandhed end at rejse bort med uforrettet Sag; »thi,« sagde han, »hvis jeg blot var kommen til at tale med Attila, skulde jeg let have overtalt ham til at afholde sig fra Stridigheder med Romerne; thi jeg er bleven ganske fortrolig med ham ved de tidligere Gesandtskaber med Anatolius.« Ogsaa Ediko var ham velsindet, saa at han under Skjul af Gesandtskabet og ved sand eller falsk Tale vilde finde et Paaskud til at raadslaa om noget, de havde for imod Attila, og om, hvorledes de Penge, Ediko paastod at be-

høve, kunde skaffes hid for at uddeles imellem udvalgte Mænd.*)

Han vidste imidlertid ikke, at han var bleven forraadt; thi Ediko havde enten kun af List sluttet Overenskomsten, eller han frygtede, at Orestes ogsaa kunde forebringe Attila, hvad han havde sagt til os i Serdika efter Bordet, og bebrejde Ediko, at han uden at meddele Orestes det havde samtalet med Basileus og Eunuken. Derfor aabenbarede han Attila den Plan, der var bleven udtænkt imod ham, og hvorledes han havde fordret en Pengesending, og meddelte ved den Lejlighed ogsaa, hvorfor vi vare rejste i Gesandtskab.

Da Lastdyrene atter vare læssede, og vi mod vor Vilje beredte os til at rejse om Natten, viste nogle andre Barbarer sig og meldte, at Attila paa Grund af den sildige Time befalede at vente. Nogle kom og bragte til det Sted, hvor vi havde lejret os, en Oxe og Fisk fra Floden, som Attila sendte os. Vi holdt altsaa Maaltid og lagde os til at sove. Da Dagen brød frem, mente vi, at vi vilde faa noget gunstigt og naadigt at høre fra Barbaren; men han sendte igjen de samme Mænd med Befaling, at vi skulde drage bort, hvis vi ikke havde andet at sige, end hvad der allerede var ham bekjendt. Vi svarede intet og lavede os til at rejse, uagtet Vigila ivrig stod paa, at vi skulde sige, at vi havde andet at meddele. Da jeg nu saae, at Maximinus var meget bedrøvet, tog jeg Rusticus, der forstod Barbarernes Sprog og var rejst med os ikke i Anledning af Gesandtskabet, men i en Forretning, med mig og begav mig hen til Skotta, Onegis's Broder, thi Onegis var den Gang endnu ikke tilstede, og sagde ham ved Rusticus's

*) Priscus glemmer denne Meddelelse længere hen, hvor han fremstiller sig selv og Maximinus som ganske uvidende om Mordplanen. Man ser, at han ved denne Lejlighed fik i det mindste Antydninger; rimeligvis var Rænkespillet fra Begyndelsen af ingen Hemmelighed for ham og hans Velynder. Vigila er et Pragtexemplar af en byzantinsk Diplomat.

Mund, at han vilde faa meget store Gaver af Maximinus, hvis han skaffede ham Adgang til Attila; vor Sendelse vilde ikke alene være til Gavn for Hunner og Romere, men ogsaa for Onegis; thi det var Basileus's Begjæring, at denne skulde sendes til ham for at udjævne Stridighederne mellem Folkene, og hvis han kom, vilde han faa de største Gaver. Da Onegis nu ikke var tilstede, maatte Skotta for vor, men endnu mere for Broderens Skyld være vor Forbundsfælle i den gode Sags Tjeneste; »thi,« sagde jeg, »jeg har hørt, at Attila ogsaa lytter til dit Ord; men jeg vil ikke kunne fæste Lid til, hvad der siges om dig, naar du ikke i Gjerning viser din Indflydelse.« Han svarede, vi skulde ikke tvivle om, at han talte og handlede for Attila med lige saa stor Ret som hans Broder, og han besteg øjeblikkelig sin Hest og sprængte afsted til Attilas Telt. Da jeg vendte tilbage til Maximinus, der tillige med Vigila var i stor Angest og raadslog om, hvad der forestod, sagde jeg ham, hvad jeg havde foresnakket Skotta og havde hørt af ham, og at Gaverne til Barbaren maatte haves paa rede Haand, og det maatte overlægges, hvad man skulde forebringe ham. De rejste sig derpaa begge, thi jeg havde fundet dem liggende paa Jorden i Græsset, de priste, hvad jeg havde gjort, kaldte Folkene, der allerede vare i Færd med at bryde op med Lastdyrene, tilbage og overlagde, hvorledes man skulde tiltale Attila og overrække ham Basileus's og Maximinus's Gaver.

Medens vi vare beskæftigede hermed, sendte Attila Bud efter os ved Skotta. Vi begav os derfor til hans Telt, der var afspærret for Mængden ved en Kreds vagthavende Barbarer, vi bleve indladte og fandt Attila siddende paa et Sæde af Træ. Vi bleve staaende noget fra Tronen, medens Maximinus traadte frem og hilste Barbaren. Han overrakte Basileus's Brev og tilføjede: »Basileus nedbeder Velsignelse over dig og dine.« Han svarede: »Gid Romerne maa faa, hvad de ønske mig.« Derpaa henvendte han sig

strax til Vigila: »Dit skamløse Dyr, hvor tør du vove at komme til mig, da du véd, hvad der er blevet afgjort imellem mig og Anatolius angaaende Freden, og at jeg har sagt, at, førend alle Overløbere fra Hunnerne ere udleverede, skulde ingen Gesandter komme til mig!« Da Vigila nu svarede, at der ingen Overløbere af den skythiske Stamme fandtes hos Romerne, thi man havde udleveret dem, der havde været dér, blev han endnu vredere, udskjældte ham svært med høj Stemme og raabte, at han vilde have naglet ham til Korset til Føde for Gribbene, hvis ikke Gesandtskabsretten afholdt ham fra at straffe hans Skamløshed og hans frække Tale; der fandtes endnu mange Overløbere af hans Folk iblandt Romerne, og han befalede Skriverne at oplæse Navnene paa dem af deres Papirer. Efter at disse havde opregnet alle Overløberne, befalede han Vigila ufortøvet at begive sig bort; han vilde sende Esla med ham, for at han kunde sige Romerne, at de skulde udlevere alle de Barbarer, der vare flygtede til dem; thi han vilde ikke taale, at hans Folk fejdede imod ham. »I have overdraget dem Bevogtningen af eders Fædreland; men de ere ude af Stand til at hjælpe eder; thi hvilken Stad eller hvilken Borg er sikker, naar jeg vil indtage den? Naar I have kundgjort min Vilje betræffende Overløberne, vende I øjeblikkelig tilbage og berette, om man vil give Overløberne tilbage eller føre Krig for deres Skyld.« Forinden havde han befalet Maximinus at blive tilbage, da han ved ham vilde besvare Basileus's Brev, og nu forlangte han Gaverne. Vi overrakte ham dem derfor, gik til vort Telt og overlagde med hinanden alt, hvad han havde sagt. Og Vigila var i stor Angest, fordi han havde udskjældt ham saa heftig, da han dog ved tidligere Gesandtskaber havde víst sig venlig og blid imod ham. Jeg bemærkede derfor: »Naar blot ikke en af de Barbarer, som spiste hos os i Serdika, har gjort Attila fjendtligsindet imod os ved Beretningen om, at du har kaldet Romernes Basileus en Gud, men Attila et Menneske.«

Dette holdt Maximinus for troligt, fordi han ikke var delagtig i det Anslag, Eunuken havde sat i Værk imod Attila; men Vigila var uvis og lod ikke til at vide Grunden til, at Attila saaledes havde haanet ham; thi, som han senere sagde os, troede han hverken, at Samtalen i Serdika, eller Anslaget imod Attila var bleven røbet. Ingen af de andre vovede at tiltale Attila paa Grund af den overvældende Frygt, han indgød, og Ediko var tvungen til at tie, dels ved sin Ed, dels ved den Fare, der var forbunden med Foretagendet; thi som Deltager i en saadan Samtale kunde han ogsaa blive anset som medskyldig og straffet med Døden. Medens vi svævede i denne Uvished, overraskede Ediko os, førte Vigila bort, indbildte ham, at han vilde sige ham Besked om Anslaget, og paalagde ham at skaffe det Guld tilstede, som skulde uddeles til hans medsammensvorne. Derpaa bortfjærnede han sig. Da jeg søgte at udforske, hvad Ediko havde sagt til Vigila, gjorde denne sig Umage for at skuffe mig, medens han selv blev skuffet. Han fordulgte Sandheden og paastod, at Ediko havde sagt ham, at Attila i Anledning af Overløberne ogsaa var fortørnet paa ham. Enten maatte Attila faa alle Overløberne tilbage, eller der maatte sendes Gesandter af den højeste Rang.

Medens vi talte derom, kom der Folk fra Attila og erklærede, at hverken Vigila eller vi andre maatte kjøbe romerske Krigsfanger eller Barbarernes Slaver eller Heste eller noget som helst andet end Levnedsmidler, førend Stridspunkterne mellem Romere og Hunner vare bilagte. Listig var dette udtænkt af Barbaren, der havde befalet det med Hensigt, for at han lettere kunde gribe Vigila paa fersk Gjerning; thi han betog ham ethvert Paaskud, hvor under han kunde have bragt Guldet hertil; men os tvang Attila, under Paaskud af at han vilde sende Svar med Gesandtskabet, til at oppebie Onegis's Ankomst, for at ogsaa han kunde faa de Gaver, vi vilde give ham, og som Basileus

havde medgivet os; thi Onegis var tilfældigvis bortsendt med Attilas ældste Søn. Saaledes holdt Attila os tilbage og sendte Vigila tillige med Esla til Romerlandet, tilsyneladende for Flygtningenes Skyld, men i Virkeligheden for at skaffe Guldet til Ediko tilstede.

II.

Efter Vigilas Afrejse dvælede vi endnu en Dag der i Egnen, derpaa droge vi længere Nord paa med Attila. Nogle Dage rejste vi sammen med Barbaren, derpaa sloge vi paa Forlangende af vor skythiske Bedækning ind paa en anden Vej, fordi Attila gjorde Holdt i en Dal, hvor han vilde ægte Eskams Datter; thi uagtet han allerede havde mange Hustruer, hjemførte han efter skythisk Vis ogsaa denne. Vi rejste ad gode Veje over Sletter, satte over sejlbare Floder, af hvilke de største næst efter Donau ere Drakon, Tigas og Tiphisas. Vi before dem dels i Baade, dannede af en Stamme, hvoraf Beboerne langs Flodbredden betjene sig, dels i Færger, som Barbarerne paa deres Vogne skaffe over de side Steder. I Landsbyerne blev der leveret os Levnedsmidler: Hirse i Stedet for Hvede og Mjød, som det kaldes der i Landet, i Stedet for Vin. Ogsaa de Stridsmænd, der ledsagede os, bleve ernærede ved Hirse og fik leveret en Drik, tilberedt af Byg, som Barbarerne kalde Kamum*). Da vi havde tilbagelagt en lang Strækning, sloge vi i Tusmørket Lejr ved en Dam, der indeholdt drikkeligt Vand, som hentedes af Folkene i nærmeste Landsby.

Da rejste der sig pludselig en Storm og et Uvejr med Torden, uafladelige Lyn og stærk Skylregn. Stormen rev ikke alene vore Telte omkuld, men kastede hele vor Oppakning ned i Dammens Vand. Forfærdede over Bulderet i Luften og Uheldet forlode vi Stedet, kom i Mørket og

*) Dette Tyndtøl blev allerede i Diokletians Tid udskjænket paa romersk Grund.

Regnen fra hverandre og søgte hver for sig en Vej, der syntes os fremkommelig. Da vi naaede Landsbyens Hytter, — thi alle vare vi enkeltvis slaaede ind paa Veje, der førte derhen, — samledes vi og søgte med Raab og Skrig efter de tabte Sager. Ved denne Støj sprang Skytherne ud af deres Huse, antændte Rør, som de bruge til Brændsel, tændte Lys og spurgte, hvad vor Skrigen skulde betyde. Da vore Barbarer svarede, at vi vare blevne opskræmmede af Uvejret, kaldte de paa os, optog os og gav os Herberge, samt tændte Rørstilke. I Landsbyen herskede en Kvinde, det var en af Bleda's*) Enker; hun sendte os Levnedsmidler, og vi takkede Kvinderne for de modtagne Gaver, men gjorde Afkald paa deres Selskab. Vi forbleve i Hytterne til Dag, derpaa gave vi os til at opsanke Oppakningen og fandt det alt sammen dels paa det Sted, hvor vi om Aftenen havde læsset det af, dels paa Bredden af Dammen, men ogsaa meget i selve Vandet. Og vi tilbragte denne Dag i Landsbyen for at tørre det alt sammen, thi Uvejret havde lagt sig, og det var klart Solskin. Da vi ogsaa havde sørget for Hestene og de øvrige Trækdyr, gik vi til Dronningen, bragte hende vor Hyldest og bøde hende som Gaver tre Sølvbægere, rødt Læder, indisk Peber, syltede Palmespirer og lignende Slikkerier, som Barbarerne sætte Pris paa, fordi det ikke er indenlandsk, og vi ønskede hende Held og Lykke for hendes Gjæstmildhed.

Da vi havde gjort syv Dagsrejser, holdt vi efter vore skythiske Føreres Forlangende Rast i en Landsby, fordi Attila drog samme Vej, og vi skulde rejse bag efter ham. Her traf vi sammen med vestromerske Mænd, der ligeledes kom som Gesandter til Attila. Iblandt dem var Romulus, der havde en Greves Rang, fremdeles Promutus, Præfekt i Noricum, og Romanus, Øverste over en Del af Hæren. Med dem var ogsaa Konstantius, som Aetius havde anbefalet

*) Attilas Broder og Medregent, indtil han blev myrdet.

Attila til Skriver, og Tatullus, Fader til den Orestes, der havde været Edikos Ledsager. De sidste gjorde Rejsen med ikke som Gesandter, men for Selskabs Skyld; Konstantius, fordi han kjendte Mændene godt fra Italien, men Tatullus for Slægtskabs Skyld, thi hans Søn Orestes havde ægtet en Datter af Romulus fra Patavis (Passau) i Noricum.

Gesandterne kom for at formilde Attila. Denne vilde nemlig have, at man skulde udlevere ham Silvanus, Bestyreren af Armius's*) Vexelforretning i Rom, fordi han havde taget imod gyldne Bægere af en Konstantius, der, skjønt født i det vestlige Gallien, i tidligere Tid havde været Skriver hos Attila og Bleda, ligesom nu efter ham den anden Konstantius. Den Gang da Sirmium i Pæonernes Land blev belejret af Skytherne, havde hin Konstantius modtaget Bægrene af Stadens Biskop, for dermed at udløse ham, hvis han havde det Held at overleve Stadens Erobring; men hvis han blev dræbt, skulde Konstantius ved dem løskjøbe Borgere, som faldt i Krigsfangenskab. Efter Stadens Ødelæggelse agtede Konstantius imidlertid kun lidet paa denne Aftale, og da han engang kom til Rom i Forretninger, overgav han Silvanus Bægrene og fik af ham Guld paa den Betingelse, at han inden en vis Tid skulde betale Guldet tilbage og faa Pantet igjen; i andet Fald kunde Silvanus gjøre med dette, hvad han vilde. Samme Konstantius havde Attila og Bleda senere ladet korsfæste, fordi de havde ham mistænkt for Forræderi; men bag efter kom Attila til Kundskab om Historien med Bægrene og forlangte, at Silvanus skulde udleveres ham, fordi han havde stjaalet hans Ejendele. Derfor kom Gesandterne, der vare udsendte af Aetius og Vestromernes Basileus for at forklare, at Silvanus

*) I 446 hørte Germanerne allerede til de romerske Guldsmedes bedste Kunder, og man fristes til at udlede det uromerske Navn paa Guldsmedbanken fra et tysk Navn. Betegnelsen af romerske Forretningslokaler ved Skilte række tilbage til tidligere Tid.

havde som Konstantius's Kreditor faaet Bægrene i Pant og ikke stjaalet dem, og han havde solgt dem for Penge til en eller anden Gejstlig; thi det er ikke tilladt noget Menneske til eget Brug at anvende den til Gud indviede Kalk. Hvis Attila ikke af en saa velbegrundet Indvending og af Ærefrygt for det guddommelige lod sig afholde fra at kræve Bægrene, sendte de deres Værdi i Guld; men Silvanus vilde de bede fri, thi de kunde ikke udlevere en Mand, der ikke havde begaaet nogen Uret. Dette var altsaa Aarsagen til disse Mænds Gesandtskab, og de ventede med Længsel paa, at Barbaren skulde sende dem tilbage med et Svar.

Vi toge samme Vej, ventede, til Attila var kommen i Forvejen, og fulgte med hele Flokken. Vi satte over nogle Floder og kom endelig til en stor Landsby, i hvilken Attila, efter hvad man sagde, havde prægtigere Huse end noget andet Sted. De vare sammentømrede af Bjælker og smukt glattede Paneler og omgivne af en skjønt udskaaren Træindhegning, der ikke var anbragt til Sikkerhed, men til Prydelse. Næst efter Kongens Hus var Onegis's det anseligste. Ogsaa dette havde en Indhegning af Træ, men denne var ikke som Attila's prydet med Taarne. Ikke langt fra Indhegningen fandtes en Badstue, som Onegis, der næst efter Attila var den mest formaaende Mand iblandt Skytherne, havde opført af Sten, der vare bragte dertil fra Pæonernes Land; thi Barbarerne i denne Egn have hverken Sten eller Træ, men anvende indført Bygningstømmer. Badstuens Bygmester var som Krigsfange ført hertil fra Sirmium; han blev skuffet i sit Haab om at vinde Friheden som Løn for sit Arbejde, ja hans skythiske Trældoms Byrde gjordes ham endog tungere, thi Onegis ansatte ham som Bademester, og han betjente nu ham og hans Familie i Badet.

Da Attila drog ind i denne By, blev han modtagen af Piger, som droge foran ham i lange Rækker under fine,

hvide Slør, som de holdt udspændte højt i Luften, saa at der under hvert Slør skred syv eller flere Piger frem. Der var mange saadanne Rækker Kvinder under Slørene, og de sang skythiske Sange. Da man var kommen nær til Onegis's Huse, — thi Vejen til Kongeborgen førte der igjennem, — traadte Onegis's Gemalinde ud, ledsaget af mange Terner, hvoraf nogle bare Forfriskninger, andre Vin, thi dette gjælder hos Skytherne for den største Artighed; de hyldede Attila og bade ham tage imod det, de bøde ham det af et godt Hjerte. Og huldrig mod sin betroede Mands Gemalinde, spiste han siddende paa Hesten, medens hans Barbarerfølge holdt Bakker, som vare af Sølv, i Vejret. Han nippede ogsaa til Bægeret, som blev holdt op til ham, og drog derpaa ind i Kongeborgen, der ragede op over de andre Huse og laa paa et højt Sted; men vi bleve paa Onegis's Befaling i dennes Bolig, thi han var kommen tilbage med Attilas Søn. Og vi spiste der, og hans Hustruer og de fornemme af hans Slægt bøde os velkommen; men selv var han netop for første Gang efter sin Tilbagekomst hos Attila for at gjøre ham Meddelelse om sin Sendelse og om den Ulykke, der var tilstødt Attilas Søn, der var gleden ud og havde brækket den højre Haand. Derfor havde Onegis ikke Tid til at holde Gilde med os.

Efter Maaltidet forlode vi Onegis's Bolig og opsloge vore Telte i Nærheden af Attilas Huse, for at Maximinus, der skulde stedes for Attila eller i alt Fald forhandle med hans Omgivelser, ikke skulde være langt fjærnet. Efter at vi havde tilbragt Natten paa det Sted, hvor vi havde spændt fra, sendte Maximinus mig ved Dagens Frembrud til Onegis med de Gaver, som Maximinus selv skjænkede, tillige med dem, som Basileus sendte Onegis, og for at jeg kunde faa at vide, om og naar Onegis vilde forhandle med ham. Jeg gik altsaa tillige med Tjenerne, der bare Gaverne, til Onegis, og da Dørene endnu vare lukkede, ventede jeg, til der kom nogen ud, som kunde melde vor Ankomst.

Medens jeg ventede og vandrede rundt om Gaardens Indhegning, nærmede en Mand sig, hvem jeg paa Grund af hans skythiske Klædedragt antog for en Barbar, og hilste mig i det helleniske Sprog, i det han sagde Chaire! saa at jeg undredes over, at en skythisk Mand talte Hellenisk; thi da Befolkningen er meget blandet, betjene de sig foruden af deres eget barbariske Sprog enten af det hunniske, gothiske eller italienske, naar nogen netop har Samkvem med Romere, men vanskelig taler nogen Græsk med Undtagelse af de Krigsfanger, som de have bortført fra Thrakien og Illyrien; men de Folk ere lette at kjende som Mennesker, der ere geraadede i Ulykke, naar man ser dem med deres forrevne Klæder og pjuskede Haar; denne Mand lignede derimod en velhavende Skyther og bar Haaret tæt afklippet. Jeg hilste ham igjen og spurgte, hvem han var, og af hvilken Grund han var kommen til Barbarerlandet og havde antaget den skythiske Levemaade. Han spurgte, hvorfor jeg vilde vide det; men jeg svarede, at Grunden til min Udfritten var hans græske Sprog. Da lo han og fortalte mig, at han var en Græker af Herkomst; i Handelsforretninger var han kommen til Viminacium, en By i Møsien ved Donau. Der boede han lang Tid og ægtede en rig Kone; men hans Velstand gik til Grunde, da Byen blev undertvungen af Barbarerne, og paa Grund af hans Rigdom udtog Onegis ham ved Delingen af Byttet som sin Del; thi efter at Attila havde taget sin Part, havde Skythernes Høvdinger Lov til at vælge blandt de rige Fanger, fordi de bøde over det største Antal Mænd. I de senere Kampe med Romerne og Akatsirerne kæmpede han tappert og afleverede efter skythisk Lov det, han havde vundet i Krigen, til sin Barbarerherre. Dermed opnaaaede han sin Frihed. Han havde ogsaa ægtet en Barbarerkvinde og havde Børn med hende; han var Onegis's Bordfælle og ansaa, efter hvad han sagde, Nutiden for bedre end sit tidligere Liv; thi hos Skytherne levede man, naar der ikke var Krig, i al Behagelighed. Man

nyder alt, hvad man har, og bliver slet ikke eller kun i ringe Grad forulempet, Hos Romerne gik man derimod let til Grunde i Krigen, og sit Haab om Redning maatte man sætte til andre, da Tyranniet ikke tillod, at nogen bærer Vaaben. Feltherrernes Uværdighed og Ukyndighed i Krigskunsten geraadede ogsaa dem til Fordærv, der førte Vaaben; men i Fredstid truedes man af en endnu haardere Skæbne end den, Krigens Onder førte med sig, ved den meget haarde Inddrivelse af Skatterne og onde Menneskers Plagerier, thi Lovene vare ikke ens for alle. Naar Lovenes Overtræder hører til de rige, faar han ingen Straf for sin Overtrædelse; er han derimod fattig og ikke véd Besked med Rettergangen, saa hjemfalder han til Lovens Strænghed, hvis han ikke maaske efter lang Tids Forløb, og efter at han har sat den største Del af sin Formue til derved, forlader dette Liv, inden der er faldet Dom i Sagen. Dog det uretfærdigste af alt er den Betaling, Retsbetjentene faa; thi Retten er ikke tilgængelig for den forurettede, med mindre han bringer Dommeren og hans Tjenere noget Sølv.

Dette og meget andet kom han frem med; men jeg svarede ham og sagde, at nu maatte han ogsaa høre venlig paa min Mening. Jeg udviklede derpaa, at det romerske Riges Stiftere havde været alt for gode og vise Mænd til at efterlade Statsstyrelsen i Uorden, og derfor havde de anordnet, at en skulde være Lovens Vogter, andre skulde sørge for Vaaben og Krigsførelsen, og de skulde kun have Omsorg for at være rede til Kamp og at sørge for ved bestandig Krigstugt at gjøres kjække til at drage i Striden, i det Frygten betages dem ved Vanens Magt osv. Paa denne Maade fortsatte jeg. Og han svarede med Taarer: »Loven er skjøn nok, og det romerske Statsvæsen er godt, men de styrende besjæles ikke af de gamles Aand og nedbryde det.«

Medens vi saaledes skiftede Ord, kom der en Mand inde fra og aabnede Porten i Indhegningen. Jeg løb til og

spurgte, hvad Onegis tog sig for, da jeg kom i et Ærende til ham fra den romerske Gesandt. Han svarede, at hvis jeg ventede lidt, vilde Onegis komme mig i Møde, thi han stod i Begreb med at gaa ud. Ikke længe efter saae jeg ham komme, jeg traadte frem for ham og begyndte: »Romernes Gesandt hilser dig, og jeg kommer og bringer dig baade hans Gaver og det Guld, Basileus sender dig. Gesandten ønsker meget at træffe sammen med dig. Hvor og naar vil du tale med ham?« Og han bød de tilstedeværende at tage imod Guldet og Gaverne, men mig at melde Maximinus, at han strax vilde komme til ham. Jeg gik altsaa tilbage og meldte, at Onegis vilde komme. Strax efter traadte denne ind i Teltet. Han henvendte sig til Maximinus, takkede ham og Kejseren for Gaverne og spurgte, i hvilken Hensigt han havde sendt Bud efter ham; men denne begyndte med at sige, at det vilde være en god Lejlighed for Onegis til at vinde større Berømmelse blandt Menneskene, om han rejste til Basileus og ved sin Klogskab udjævnede Trætten og gjenoprettede Enigheden imellem Romere og Hunner. Derved vilde han ikke alene sikre Folkenes Vel, men ogsaa erhverve dette Gode for sig og sit Hus; thi for bestandig vilde han og hans Sønner blive holdte i Ære af Basileus og hans Slægt. Onegis svarede: »Hvad skal man gjøre for at være Basileus til Behag, og hvorledes kan Striden blive endt ved min Hjælp?« Gesandten svarede, at naar Onegis drog til Romerlandet, vilde han aflægge sin Tak til Basileus, og han vilde afgjøre Tvistighederne, i det han eftersporede Anledningen til dem og bortfjærnede dem i Overensstemmelse med Fredspagten. Onegis erklærede imidlertid, at han kun kunde sige Basileus og hans Omgivelser, hvad Attila befalede. »Eller tro Romerne, at de saaledes kunne besnære mig med Bønner, at jeg skulde forraade min Herre og ikke mindes min Opdragelse blandt Skytherne, mine Hustruer og Børn? Højere skatter jeg Attilas Tjeneste end Romernes Guld;

men jeg vil gavne eder mere her hjemme ved at formilde min Herres Vrede, naar han fortørnes paa Romerne, end om jeg kom til eder og udsatte mig for Bebrejdelser, hvis jeg dømte anderledes, end det tyktes min Herre godt.« Saaledes talte han og mente, jeg burde være Mægler, hvis vi havde mere at spørge ham; thi for Maximinus, der var af Rang, vilde det ikke være passende, vedblivende at søge ham. Derpaa bortfjærnede han sig.

Den følgende Dag begav jeg mig ind i Attilas Indfredning og overbragte hans Hustru Gaver; hendes Navn var Kerka, og Attila havde med hende tre Sønner, af hvilke den ældste herskede over Akatsirerne og de øvrige Folkeslag, der bo ved det skythiske Pontus. Inden for Indfredningen laa mange Bygninger, til Dels af udskaaret og sammenføjet Panelværk, andre af glat høvlede Bjælker, der vare stillede paa Enden i nogen Afstand fra hinanden, og som havde en Overdel af buedannet og sammenslynget Træværk; disse Boder begyndte ved Jorden og naaede temmelig højt op*). Her boede Attilas Gemalinde. Jeg blev indført af de Barbarer, der stode ved Døren, og fandt hende liggende paa et blødt Leje, Gulvet var dækket med uldne Tæpper, saa at man gik paa dem. En Mængde Terner stode i Kreds om hende, og paa Gulvet lige over for hende sad der andre Terner og udsyede fint Lærred med brogede Farver, hvormed Barbarerne smykke deres Klædninger. Jeg traadte nærmere, hilste og overrakte Gaverne.

Da jeg gik ud og var kommen til de andre Bygninger, som Attila beboede, ventede jeg, indtil Onegis, som var der inde, skulde komme ud. Jeg stod midt i Hoben; thi jeg var kjendt af Attilas Livvagt og af Barbarerne af Følget, og ingen viste mig tilbage; da saae jeg Hoben komme i Bevægelse, der blev Opløb og Larm paa Pladsen, fordi

*) Det er disse Gallerier, der fandtes paa de gamle Huse hos Sydtyskerne og Frankerne.

Attila vilde komme. Han traadte ud af Huset, skred med Værdighed frem og saae sig om til alle Sider. Han gik op og ned med Onegis, derpaa stod han stille foran Huset, og mange, der laa i Tvist med hinanden, traadte til og fik Besked af ham. Derpaa vendte han tilbage til Huset og modtog de af Barbarernes Gesandter, som kom til ham.

Medens jeg endnu ventede paa Onegis, blev jeg tiltalt af de Gesandter, der fra Italien vare komne angaaende de gyldne Bægere, nemlig Romulus, Promutus og Romanus tillige med Rusticius, der havde noget at gjøre med Konstantius, og en vis Konstantiolus, en Mand fra den Del af Pæonien, der var bleven Attila underlagt; de spurgte os, om vi vare blevne affærdigede eller endnu maatte blive. Jeg sagde, at jeg tøvede her i Omfredningen for at erfare dette af Onegis. Og jeg spurgte dem til Gjengjæld, om Attila havde givet dem noget mildt og velvilligt Svar angaaende deres Gesandtskab; men de sagde, at han aldeles ikke havde forandret sin Mening, men truede med Krig, hvis ikke enten Silvanus eller Kalkene bleve sendte. Og da vi studsede over Barbarens Afsindighed, tog Romulus, en Mand, der havde Rang som Gesandt og var meget forretningsdygtig, Ordet og sagde: »Hans vidunderlige Lykke og den Magt, han har erhvervet ved denne Lykke, har gjort ham hovmodig, saa at han ikke længere hører paa et rimeligt Ord, naar det ikke stemmer med hans Forgodtbefindende. Ingen Sinde har nogen, der har hersket over Skythien eller noget andet Land, fuldbragt saa store Ting i saa kort Tid. Han hersker over Øerne i Nordsøen, og foruden det hele Skytherland har han gjort sig Romerne skatskyldige; men han begjærer endnu mere, end han har, han vil udstrække sin Herskermagt endnu videre og vil drage ind i Persernes Land.« Da en af os spurgte, ad hvilken Vej han kunde komme til Perserne, svarede Romulus: »Det er ikke noget stort Rum, der skiller Mederlandet fra Skythien, og Hunnerne ere ikke ukjendte med Vejen, thi for en Tid siden ere de

faldne ind der, da der var Hungersnød i deres Land, og Romerne paa Grund af den Krig, de den Gang førte, ikke traadte dem i Vejen; men Hunnerne Barsich og Kursich, to Mænd, der senere kom til Rom i Anledning af et Krigsforbund, Mænd af den skythiske Kongeslægt og Herrer over meget Folk, trængte ind i Mederlandet De sagde, at de paa Marchen vare komne ind i et øde Land og vare satte over en Sø, — Romulus antog, at det maatte være Mäotis — derpaa vare de efter femten Dages Marche stegne over en Bjærgkjæde og vare faldne ind i Mederlandet. Da de plyndrede og hærjede der, kom der en Perserhær imod dem, som fyldte Luften med sine Piles Mængde, saa at de maatte vige for den truende Fare og droge tilbage over Bjærgene med ringe Bytte, thi det meste heraf blev taget tilbage af Mederne; men, da de frygtede for at blive forfulgte af Fjenderne, sloge de ind paa en anden Vej, droge forbi den Flamme, der bryder frem af undersøiske Klipper*), og vendte hjem med den Erfaring, at Skytherlandet ikke er skilt fra Mederne ved nogen stor Afstand. Hvis Attila nu vilde drage mod dette samme Land, vil han ikke have nogen stor Vanskelighed at overvinde eller nogen lang Vej at tilbagelægge, saa at han ogsaa vil underlægge sig Meder, Parther og Perser og tvinge dem til at yde sig Tribut; thi han har en kampdygtig Styrke, som intet Folk kan modstaa.«

Da vi nu inderlig ønskede, at han maatte drage mod Perserne og vende Krigen imod dem, sagde Konstantiolus: »Jeg frygter for, at Attila med Lethed ogsaa vil overvinde Perserne og da vil komme over os, ikke som Ven, men som Herre; thi nu kræver han Guld af Romerne i Følge sin Stilling, men skulde han ogsaa underkaste sig Parther, Meder og Perser, vil han ikke mere taale, at

*) Altsaa Petroleumskilderne ved Baku, Kjæden er følgelig Kavkasus, Søen rimeligvis det azovske Hav.

et romersk Distrikt skiller hans Rige ad; da vil han aabenlyst betragte Romerne som Trælle, paalægge endnu større Byrder og udstede utaalelige Befalinger.« Den Stilling, som Konstantiolus hentydede til, var en romersk Feltherres, og paa Grund af dette Embede fordrede Attila, at Basileus skulde sende ham det Beløb, der udgjorde Feltherrernes Gage; men hin sagde nu: »Efter at have besejret Meder, Parther og Perser, vil han afryste dette Navn, hvormed Romerne finde Behag i at kalde ham, og dette Embede, hvormed de ere vænnede til at hædre ham, og tvinge os til at anerkjende ham ikke som Feltherre men som Basileus; thi allerede nu udtaler han sin Ærgrelse over, at hans Lensmænd ere Basileus's Feltherrer, medens Romernes Høvdinger have samme Rang som han. Og dette Tidspunkt er ingenlunde fjærnt, da hans Magt vil blive forøget. Dette varsler ogsaa Guddommen, den har ogsaa bragt Ares's Sværd for Lyset. Dette hellige Sværd, der holdtes højt i Ære af de skythiske Konger, var helliget Krigens Styrer, det forsvandt i gamle Dage, men er nu skrabet frem igjen af Jorden af en Oxe.« Som nu alle vilde til at sige noget om Sagernes Tilstand, kom Onegis ud, vi traadte hen til ham og søgte at faa noget at vide af ham angaaende vore Anliggender.

Efter at jeg var kommen tilbage til Teltet, viste Orestes's Fader sig og meldte, at Attila indbød os begge til Gjæstebud; det vilde blive holdt ved den niende Time paa Dagen. Vi passede den rette Tid, og da der blev kaldt til Bords, traadte vi og Vestromernes Gesandter ind og stode paa Tærskelen lige over for Attila. Mundskjænken bød os efter Landets Skik et Bæger, paa det at vi, inden vi satte os ned, kunde udtale Velsignelsesønsket. Da vi havde gjort det og drukket af Bægeret, gik vi hen til Sæderne, paa hvilke man skulde sidde under Maaltidet. Alle Sæderne stode langs Salens Vægge paa de to lige over for hinanden værende Sider; men midt i Salen sad Attila paa en Slags

Løjbænk, og bag ved ham stod en anden Løjbænk, fra hvilken nogle Trin førte op til hans Natteleje, hvilket var pyntelig skjult af Slør og brogede Forhæng paa samme Maade, som Romere og Hellener berede Lejet for Brudefolk. Den Side, der var paa Attilas højre Haand, ansaas af Gjæsterne for at være den fornemste, men den paa hans venstre Haand, paa hvilken vi sad, for den anden. Dog sad Berich, der var af en ædel Skytherslægt, oven for os. Onegis sad paa et Sæde til højre for den kongelige Løjbænk, og lige over for Onegis sad to af Attilas Sønner paa et Sæde, men den ældste Søn sad paa Kongens Løjbænk, ikke tæt ved ham, men paa et Hjørne og slog af Ærbødighed for Faderen Øjnene mod Jorden. Da vi alle havde taget Plads efter Rangen, kom Mundskjænken og bød Attila en Skaal med Vin. Han tog den og bød den første i Rang Velkommen. Den, der blev beæret med en saadan Hilsen, rejste sig og turde ikke sætte sig igjen, førend Attila havde enten nippet til eller tømt Bægeret og givet det tilbage til Mundskjænken; men alle tilstedeværende viste paa samme Maade den siddende Attila deres Ærbødighed, i det de toge Bægeret og efter at have udtalt Lykønskning drak deraf. Enhver blev betjent af en særskilt Skjænker, der traadte ind efter Tur, naar Attilas Skjænker var traadt af; efter at den anden og de følgende vare blevne hilsede, bød Attila ogsaa os Velkommen paa samme Maade efter den Orden, hvori Stolene stode.

Da alle vare blevne hædrede med denne Velkomst, gik Skjænkerne ud, og først blev der sat et Bord for Attila, derpaa for de andre, et for hver tre, fire eller flere Mænd, saa at enhver kunde tage for sig af Retterne paa Bordet uden at rejse sig fra Stolerækken. Og først traadte Attilas Overkøgemester ind; han bar en Bakke med Kjød, og de Tjenere, der vare til alles Opvartning, satte derefter Brød og Gemyse paa Bordet. For de øvrige Barbarer og os blev der anrettet lækre Retter, som laa paa Sølvfade; men til

Attila laa der ikke andet end Kjød paa Træbrikken. Maadeholden viste han sig ogsaa i alle andre Henseender; til Mændene, der deltoge i Maaltidet, blev der givet Bægere af Sølv og Guld; men hans Drikkekar var af Træ. Tarvelig var ogsaa hans Dragt og tydede ikke paa, at der var taget Hensyn til andet, end at den var ren; heller ikke var det Sværd, hvormed han omgjordede sig, eller Baandene paa de Sko, han efter Barbarernes Sædvane bar, eller hans Gangers Seletøj smykket med Guld, Stene eller andre Kostbarheder, saadan som de andre Skyther bruge det. Og da Retterne i den første Opdækning vare fortærede, rejste vi os alle, og ingen kom igjen til Sæde, førend enhver efter den tidligere Rækkefølge havde tømt et fuldt Bæger Vin, der blev rakt ham, og nedbedt Himlens Velsignelse over Attila. Da han var bleven hædret paa denne Maade, satte vi os, og paa hvert Bord sattes den anden Opdækning, der bestod af andre Retter. Efter at vi alle havde taget for os deraf, rejste vi os paa samme Maade, drak igjen og satte os ned. Da det blev Aften, tændtes der Fakler, og to Barbarer, der traadte frem for Attila, fremsagde digtede Sange, hvori de besang hans Sejre og krigerske Dyder. Gjæsterne saae hen paa Sangerne, nogle glædede sig over Digtene, andre mindedes deres egen Kamp og bleve begejstrede; men mange græd, saadanne, hvis Legeme Alderen havde svækket, og hvis vilde Mod den havde kuet.

Efter Sangerne traadte en skythisk Nar ind, der buste ud med Løjerligheder, vanvittig Tale og Taabeligheder og vakte almindelig Latter. Efter ham viste Zerkon, Maurusieren, sig, latterlig paa Grund af sin Grimhed og sin Stammen; thi han var af Dværges Væxt, pukkelrygget, krumbenet og med en Næse, der stod i den Grad til Vejrs, at man næsten ikke kunde se den for Næseborene. Attila kunde slet ikke fordrage Synet af ham; men Bleda havde moret sig meget over ham, han havde ham om sig baade ved Bordet og i Felten, hvor han for Løjer puttede ham i

en Rustning. Han havde ogsaa skjænket ham en Hustru, som var af ædel Byrd og hørte til Dronningens Tjenerinder, men paa Grund af en Forseelse ikke mere turde komme i hendes Nærbed. Efter Bledas Død skjænkede Attila denne Zerkon til Aetius, Vestromernes Krigsøverste, derved var Mennesket bleven skilt fra sin Hustru, og nu havde Ediko raadet ham til at trænge ind paa Attila og havde lovet ham sin Understøttelse til, at han kunde faa sin Hustru tilbage; men Zerkons Haab viste sig at være forfængeligt, da Attila vrededes paa ham, fordi han var kommen tilbage i hans Land. Han nærmede sig derfor i Maaltidets gode Time og opvakte hos alle en ustandselig Latter ved sit Udseende, sin Dragt, Stammen og sammenflikkede Sprog, thi han blandede Latin, Hunnisk og Gothisk imellem hinanden. Kun Attila lo ikke, han forblev uforanderlig, og hans Aasyn ubevægeligt, og hverken ved Ord eller Gjerning viste han Munterhed, med Undtagelse af, at han, da hans yngste Søn — Irnach var hans Navn — traadte ind og kom hen til ham, kneb ham i Kinden og saae paa ham med venlige Blikke; men da jeg undrede mig over, at han ikke gav Agt paa de andre Sønner, men lod til at have Tilbøjelighed for denne, fortalte min Nabo ved Bordet, en Barbar, der var det latinske Sprog mægtig og forud havde formanet mig til, ikke at lade noget af, hvad han sagde, komme videre, at Sandsigerne havde forkyndt Attila, at det vilde gaa tilbage for hans Æt; men at den igjen vilde hæve sig ved denne Søn. Da de trak Drikkelaget ud paa Natten, vilde vi til sidst ikke mere gjøre Besked ved Bægeret og bortfjærnede os.

Da det blev Dag, gik vi til Onegis og sagde, at vi maatte gjøres færdige, da vi ikke kunde tilbringe vor Tid her til ingen Nytte. Han gav os den Besked, at Attila vilde sende os hjem. Kort derpaa raadslog han med Høvdingerne om Attilas Fordringer og udstedte i Overværelse af Skriverne og Rusticius, der var født i Øvre-Møsien og

var bleven tagen til Fange i Krigen, og som paa Grund af sin Sprogkundskab hjalp Barbarerne med at affatte Brevene, Befaling angaaende Brevet til Basileus.

Imidlertid indbød ogsaa Kerka, Attilas Gemalinde, os til Taffels hos Adames, der besørgede hendes Forretninger. Vi gik til ham med nogle af Folkets Høvdinger og fandt god Underholdning; thi han modtog os med huldsalige Ord og et udsøgt Maaltid, og enhver af de tilstedeværende rejste sig og bød os med skythisk Høflighed et fyldt Bæger, og naar man havde tømt det, faldt han en om Halsen, kyssede ham og tog Bægeret igjen; men efter Maaltidet gik vi ind i Teltet og lagde os til at sove. Næste Dag indbød Attila os til Gjæstebud; vi traadte paa samme Maade som forrige Gang ind til ham og nøde efter samme Orden Maaltidet; men det traf sig saa, at det ikke var hans ældste Søn, der sad hos ham paa Løjbænken, men Oëbarsios, hans Farbroder.

Under hele Maaltidet talte han venlig til os og befalede os at melde Basileus, at han skulde dog give Konstantius, som Attila havde faaet til Skriver af Aetius, den ham lovede Hustru; thi da Konstantius var kommen til Basileus Theodosius tillige med de af Attila udsendte Gesandter, havde han lovet at sørge for, at Freden for lang Tid blev opretholdt imellem Romerne og Skytherne, hvis man gav ham en rig Hustru. Det var Basileus gaaet ind paa, og derfor befalede Attila under Maaltidet Maximinus, at han skulde sige sin Herre, man maatte ikke skuffe Konstantius i hans Forhaabninger, thi det var ikke kongeligt at bryde sit Ord; men dette paalagde Attila os, fordi Konstantius havde lovet at give ham Penge, naar han blev formælet med en Hustru fra de rige Romere.

Efter at det Gjæstebud var forbi, hengik foruden den Nat endnu tre Dage; da bleve vi affærdigede og hædrede med de sædvanlige Gaver. Attila befalede ogsaa alle Stormænd af sit Følge at give Maximinus Gaver, og enhver af

dem sendte ham en Ganger; men Attila sendte den Berich, der havde siddet for Borde hos os ved Gjæstebudet, med os som Gesandt hos Basileus. Paa Rejsen mødte vi Vigila, der vendte tilbage til Skytherne; vi sagde ham, hvad Attila havde svaret paa vort Gesandtskab, og fortsatte Rejsen til Konstantinopel.

Da Vigila var ankommen til det Sted, hvor Attila netop dvælede, kom Barbarer, der vare beskikkede dertil, omringede ham og fratoge ham den Skat, han bragte med til Ediko. Han blev ført frem for Attila og spurgt, hvortil han havde bragt saa mange Penge med, og han svarede: af Omsorg for sig selv og sine Ledsagere, paa det at han ikke ved Mangel paa Levnedsmidler eller ved, at Hestene bleve udmattede paa den lange Rejse, eller ved Tab af Lastdyr skulde forhindres i at udrette sit Ærende. Desuden var der blevet givet ham Penge med til at frikjøbe Krigsfangerne; thi mange Romere havde bedet ham udløse deres Paarørende; men Attila sagde: »Dit frække Dyr,« — han mente Vigila, — »du skal ikke skuffe Retten med dine Udflugter, og intet Paaskud skal hjælpe dig til at undfly Straffen; thi din Skat er større, end der udkræves til din Udrustning, eller til at kjøbe Heste og Lastdyr, eller til at udløse Krigsfangerne, noget, jeg allerede har forbudt dig, den Gang du kom til mig med Maximinus.« Saaledes talte han og befalede at dræbe Vigilas Søn, der da for første Gang var rejst med til Barbarerne, hvis Vigila ikke bekjendte, til hvem og i hvilket Øjemed han havde ført Skatten hid. Da Vigila saae, at Døden hængte over hans Søns Hoved, greb han til Taarer og Veklager og raabte, at det var retfærdigt at drage Sværdet imod ham, og ikke mod Ynglingen, der intet ondt havde gjort. Og uden Tøven fortalte han, hvad der var blevet forhandlet imellem ham, Ediko, Eunuken og Basileus, og tryglede uafladelig om, at man vilde dræbe ham, men løslade hans Søn. Da Attila erkjendte, at Vigila ikke havde fordulgt noget af det, som Ediko havde udsagt,

befalede han at lægge ham i Lænker og truede med ikke at løslade ham, forinden han havde afsendt Sønnen, for at denne kunde bringe ham endnu 50 Pund Guld som Løsepenge for dem. Vigila blev lagt i Lænker, Sønnen vendte tilbage til Romerlandet, og Attila sendte ligeledes Orestes og Esla til Konstantins Stad.

Og han befalede Orestes at hænge den Taske, i hvilken Vigila havde haft Guldet til Ediko forvaret, om sin Hals, naar han traadte ind til Basileus, vise ham Tasken og spørge Eunuken, om han kjendte den igjen; men mundtlig skulde Esla sige, at Theodosius var en ædelbaaren Faders Søn, ædelbaaren var ogsaa Attila, og han holdt den Adel, han havde arvet efter sin Fader Mundiuch, godt i Hævd, men Theodosius havde sat sin til og var bleven Attilas Træl, da han havde forpligtet sig til at betale ham Tribut. Han handlede derfor ikke rettelig, naar han som en elendig Bonde nedrig efterstræbte den bedre Mand, hvem Skæbnen havde udkaaret til hans Herre, og paa ingen anden Maade kunde han gjøre Bod for sin Uret end ved at sende Eunuken hid, for at han kunde lide sin Straf. Med et saadant Budskab kom disse altsaa til Konstantinopel.

Saa vidt Priscus's Fortælling. Vi skulle endnu blot tilføje, at det lykkedes Eunuken, mod hvem der samtidig ogsaa blev rejst Klager fra Rom, at formilde Attila, saa den stolte Barbar sluttelig ogsaa tilgav ham; men da Kejser Theodosius kort derpaa afgik ved Døden (450), blev Krysaphios dog henrettet. Den hunniske Løve fortsatte imidlertid sin vilde Leg med det kattevenlige Hof i Byzans, til endelig ogsaa Lykken vendte ham Ryggen; den dygtige vestromerske Feltherre Aetius standsede hans Sejrsløb paa de catalauniske Marker, hvor Bækkene forvandledes til Blodstrømme, og kun Modstandernes Uenighed reddede Hunnerkongen fra et fuldstændigt Nederlag. Endnu vedblev han dog at være Evropas

mægtige Behersker, og da han kort derpaa døde (453), begravede Hunnerne deres store Fyrste paa den ungarske Slette, medens Germanerne bemægtigede sig hans Person og forherligede ham Aarhundreder igjennem i Sagn og Sange; efterhaanden afblegedes vel Farverne, og kun enkelte Træk holdt sig uforandrede, saaledes: at han var mild imod sine trofaste, en fornem og høflig Herre, højsindet og en Mand af Ære efter sin Tids Begreber; men enhver, som med Opmærksomhed vil læse anden Del af Nibelungenlied, der er forfattet i den første Tredjedel af det trettende Aarhundrede og omhandler det burgundiske Riges Undergang ved Attila, vil med Forbavselse opdage, hvorledes det femte Aarhundredes Sæder og Skikke titte frem bag den kristne Riddertids Fernis; i Attilas Hal færdes Hedninger og Kristne, hvis Kristendom kun er et ydre Paahæng, stolte Høvdinger af tyske Stammer ved Siden af Hunnerne. Endogsaa Kampmaaden, Velkomsthilsenen til den fremmede, Gjæstfrihedens Pligter, Rejsen til Attilas Land, den barske Færgemand, de badende Norner o. s. v., alt hører Oldtiden til, bærer et sanddru Præg af Livet iblandt de vandrende Stammer og lader os ane, hvor rig en Skat der er gaaet til Grunde i Karolingernes, de sachsiske og de frankiske Kejseres Tid.

E. R.

Kejserinde Josephine*).

I.

Den niende Thermidor eller 27de Juli 1794 var en af de indholdsrige Dage, paa hvilke den franske Revolution er saa rig; med denne Dag endte Terrorismens forfærdelige Periode, levendegjort i Robespierre og hans Tilhængere, som snart efter bøjede Hovedet under den Guillotine, hvortil de havde sendt deres Tusender af Ofre. Vel kom der endnu svære Efterdønninger efter den voldsomme Storm, men Myrderierne en masse vare dog forbi, med god Grund kunde man nu aande friere, atter aabne Theatre og Kaféer og tillade sig at knuse Marats Buste paa Scenen samt gjennemprygle vrede Jakobinere i Parterret.

Dog hvad maa den niende Thermidor ikke have været for en Dag for alle dem, hvem det styrtede Tyranni havde indespærret i Fængslerne, hvor have de ikke jublet, da Barras og Tallien, Hovedlederne for den nye Bevægelse, reviderede Listerne over de fængslede, strøge ud af Hjærtens Lyst og gav Hundreder Friheden! Tallien vidste ret vel, for hvis Skyld han havde skabt den niende Thermidor; den foregaaende Dag havde han fra en Damehaand modtaget følgende Skrivelse: »Jeg skal snart stilles for Revolutionstribunalet; jeg dør med Fortvivlelse i Hjærtet over at have

*) Efter Vilhelm Müller: Historische Frauen. Berlin 1876.

tilhørt en Kryster som Dem.« Denne Billet gjorde sin Virkning, og i Forbindelse med Robespierres Ytring: »Hver Dag, Tallien endnu lever, gjemmer en Fare for Republiken,« kunde den nok hjælpe til at tage en modig Beslutning. Robespierre blev styrtet, og dermed var den skjønne Brevskriverinde frelst, som havde været i Fængsel tillige med Josephine Beauharnais; denne sidste havde den omtalte Dames Indflydelse hos Tallien at takke for sin Befrielse; saa turde vi maaske nok ofre hende et Par Ord, førend vi vende os til den senere Kejserinde.

Da Konventet havde sendt Tallien til Bordeaux for ogsaa her at opsøge Slagtofre for Guillotinen, var det Synet af en af hin Tids smukkeste Kvinder, som standsede ham paa hans blodige Vej; det var Therese Cabarrus, Datter af en spansk Bankier, som imod sin Vilje var bleven gift med Parlamentsraad de Fontenay; denne havde maattet tage Flugten for Jakobinernes Mistanke, og heraf benyttede hans Hustru sig, lod sig skille fra ham og begav sig til Bordeaux. Her bragte imidlertid hendes Rigdom hende i Fængsel, og her saae hun da den, som skulde raade over hendes Liv; men Tallien kunde ikke faa hendes fortryllende Billede ud af sine Tanker, han valgte den skjønne Therese til sin Hustru og førte den tilbedte »Borgerinde« fra Fængslet til sit Hjem. Hermed begyndte et nyt Liv for ham; med Skræk bemærkede hans Venner, hvorledes den blodtørstige Tiger var bleven from som et Lam og næppe kunde bringe det over sit Hjærte at underskrive en Dødsdom. Pludselig kom et Dekret fra Paris, hvori Robespierre kaldte sin Kollega tilbage, Fru de Fontenay fulgte ham og blev snart efter sin Ankomst fængslet. I Fængslet lærte hun Josephine at kjende, og begge de unge smukke Enker, som i mange Henseender lignede hinanden, sluttede Venskab. Uden den niende Thermidor vilde Therese have været fortabt, thi Jakobinerne kunde ikke tilgive hende, at hun igjen havde gjort et menneskeligt Væsen ud af den vilde Tallien. Nu

ægtede hun denne Mand; den lille Datter, som hun fik, kaldte hun meget betegnende »Thermidor«, og som Fru Tallien spillede hun en Tid lang en af de første Roller i Paris. Dog blev hun heller ikke sin anden Mand tro; medens han var med Napoleon i Ægypten, lod hun sig skille fra ham; men hendes Forventning om som Josephines Veninde at komme til at indtage en fremragende Stilling ved Førstekonsulens og Kejserens Hof gik ikke i Opfyldelse, Napoleon yndede ikke disse republikanske Damer, som havde en saa broget Fortid bag sig, og nægtede hende ligefrem Adgang til Hoffet. Saa sluttede hun sig til hans svorne Fjende, Fru von Staël, og for ikke at blive alt for langt bag efter den korsikanske Officers raske Avancement giftede hun sig 1805 med Fyrst Chimay; men hvad havde dog denne ganske vist dristige Flugt at sige imod den, som den skjønne Kreolerinde tog i Armene paa sin anden Gemal!

Marie Rose Josephine var født paa Øen Martinique, en af de smaa Antiller, den 9de Juni 1763. Hendes Fader, Tascher de la Pagerie, af gammel fransk Adel, beklædte der, i Byen St. Pierre, en Stilling som Havnekaptejn. Omgiven af en skjøn og yppig Natur og betjent af opmærksomme Slaver henlevede hun her i en behagelig Tilstand en lykkelig Barndomstid, femten Aar gammel kom hun til Frankrig og giftede sig i Aaret 1780 med Vikomte Alexander Beauharnais, hvis Fader tidligere havde været Generalguvernør over Antillerne; hun havde allerede for længst mistet begge sine Forældre. Ved sin Gemal, som den Gang var Major, blev hun indført i de højeste Kredse og gjorde der ikke liden Opsigt ved sin Skjønhed, Ynde og Elskværdighed. Selv Dronning Marie Antoinette, ved hvis Hof der dog var samlet saa mange Skjønheder, fandt Behag i hendes nydelige Personlighed og viste hende megen Bevaagenhed.

Vikomte Beauharnais var en ædel Karakter, udmærket dannet og en ægte Fædrelandsven. I den amerikanske Frihedskrig havde han kæmpet under General Rochambeau med

Berømmelse og var efter sin Hjemkomst vel set ved Hoffet; men da Revolutionen udbrød, sluttede han sig til Nationalforsamlingen og var med hin berømte Nat den 4de Avgust til at stemme for Afskaffelsen af alle Adelens og Gejstlighedens Privilegier og de øvrige gjennemgribende Reformer. Paa den anden Side søgte han dog at holde Hæren borte fra alt revolutionært Væsen og saa vidt muligt at bevare god Disciplin og en smuk Aand mellem Tropperne. I politisk Henseende hørte han til de maadeholdne Monarkister, var frisindet og klog i sin Optræden, men en aaben og afgjort Modstander af Anarki og Terrorisme*). Det er let at forstaa, at alt efter som Revolutionen kom videre og videre, kunde en Mand med saadanne Grundsætninger ikke staa uanfægtet. I Hovedsagen var det to Omstændigheder, som bleve fordærvelige for Beauharnais: Umuligheden af at undsætte Mainz og hans Stilling som Adelsmand. Da Jakobinerne i deres afsindige Had til alle adelige udstødte samtlige adelige Officerer af Hæren, erklærede Beauharnais, at han ikke mere vilde være General, og tog sin Afsked. Snart efter rejste hans Fjender den Beskyldning imod ham, at han som Overgeneral for Rhinarmeen i flere Uger havde forholdt sig uvirksom og derved væsentlig været Skyld i Fæstningen Mainz's Fald. Fra sin Landejendom blev han slæbt til Paris og uden videre dømt til Døden; hans Gemalindes Bønner havde kun til Følge, at ogsaa hun blev kastet i Fængsel; men han endte rolig sit Liv paa Retterstedet den 23de Juni 1794; hans Navn gik i Arv til de rigt begavede Børn, Josephine havde skjænket ham: Eugen, den senere Hertug af Leuchtenberg, og Hortense, en Gang Dronning af Holland, Moder til Kejser Napoleon den tredje.

---

*) Han var to Gange Præsident i Nationalforsamlingen, den ene Gang da Kongen foretog sit uheldige Flugtforsøg. Ved denne Lejlighed viste han et rosværdigt Maadehold og sagde kun: „Mine Herrer! Kongen er rejst i Nat; lad os gaa over til Dagsordenen.“

Saaledes stod da Josephine nu alene med sine to Børn, og nær havde det kunnet hænde, at disse vare komne til at gaa forældreløse igjennem Verden; men ogsaa i et Fængsel kan man gjøre interessante Bekjendtskaber og knytte vigtige Forbindelser. Det Venskab, hun i sit Fangenskab sluttede med den oven for omtalte Fru de Fontenay, friede hende ud af hendes pinlige Stilling; paa dennes Forbøn hos Tallien blev Josephine løsladt og kom atter tilbage til sine Børn. Vel var hun nu fri, men saa omtrent bragt til Bettelstaven, thi hendes Ejendomme vare konfiskerede under Revolutionen. Ude af Stand til at kunne leve i Paris tog hun imod en Indbydelse af en gammel Ven, Chanvrier, som aabnede hende sit Hus i Landsbyen Croissy, hvor hun maatte fortjene Underholdet for sig og sine Børn ved Haandarbejde. Ja, man kunde her se den senere Vicekonge af Italien staa ved Høvlebænken hos en Snedker, medens den tilkommende Dronning af Holland beskæftigede sig med at kniple. Saa underlig kunne Menneskenes Skæbner vexle!

Josephine blev dog ikke længe i denne fortrykte Stilling. Barras, en af Tidens Magthavere og en af de bekjendte Revolutionsmænd (han blev siden Medlem af Direktoriet), begyndte paa Talliens og hans Hustrus Anbefaling at interessere sig for den smukke Enke, skaffede hende en Del af hendes Ejendom tilbage igjen, og Josephine vendte nu atter tilbage til Paris og glimrede snart ved sin Skjønhed og Elskværdighed i de Saloner, som Barras og Tallien aabnede. Under den meget frie Tone, som herskede i disse broget sammensatte Selskabskredse, hvor Revolutionens Mænd og Kvinder færdedes sammen med Damer af den gamle Adel, lykkedes det dog vel for Josephine at bevare sin Værdighed ved den fine Takt, som bestandig udmærkede hende. Det var under disse Forhold, at hun skulde lære sin anden Mand at kjende.

General Bonaparte levede i Aaret 1795 i Paris uden nogen Ansættelse, hvad man ikke skulde have troet mulig efter den fremragende Dygtighed, han havde udvist ved Erobringen af Toulon. Grunden hertil var imidlertid hans daværende ivrige republikanske Sindelag, der ikke kunde være ham til Anbefaling efter den niende Thermidor. Han blev sat fast, men snart igjen løsladt med det Vidnesbyrd, »at hans militære og stedlige Kundskaber kunde være til Nytte for Staten.« Dog mistede han ved Reduktionen iblandt Hærens mange Generaler sin Kommando, og den 26aarige General, en spinkel Figur med skarpe, magre Ansigtstræk, som undertiden var tavs og tilbagetrukken, til andre Tider livlig og ildfuld, spaserede nu omkring i Hovedstaden, en Gaade for de fleste, og mere frastødende end tiltrækkende. Kun den, som forstod sig paa Militærvæsen og paa dette Omraade kom i Berøring med ham, maatte her beundre hans sjældne Gaver, som ogsaa den daværende Krigsminister vidste at benytte sig af til Held for Staten og sig selv. I tre Maaneder var Bonaparte den egentlige Leder af Revolutionskrigene, indtil en ny Begivenhed atter stillede ham i Forgrunden. Den 13de Vendémiaire eller 5te Oktober 1795 førte ham et stort Skridt videre fremad mod Ophøjelsen. Det var paa denne Dag, at han ved sin resolute Optræden frelste Konventet fra den Storm, som Paris havde rejst imod det, og med sit militære Geni i faa Timer knuste en femdobbelt Overmagt og fejede den bort med Kardætsker. Barras havde haft Overkommandoen over Tropperne, men klogelig udbedt sig Bonaparte som Næstkommanderende, og nu, da Faren var overstaaet, erklærede Konventet, at dets Forsvarere havde gjort sig fortjente af Fædrelandet, og forlængede Kommandoen for dem begge; men da Barras strax indgav Ansøgning om Afsked, blev Bonaparte alene »général de l'intérieur«, en indflydelsesrig Post, som den ærgjerrige unge Mand vel vidste at

benytte sig af for at sætte sig fast imellem de magthavende*).

Konventet havde efter Opstanden befalet, at Sektionerne skulde afvæbnes, og nogle Dage derefter kom en tolvaarig Dreng op til Bonaparte og bad ham med Taarer i Øjnene og med begejstrede Ord om, at han maatte faa sin Faders, en henrettet republikansk Generals, Kaarde tilbage. Drengen var Eugen de Beauharnais, og hermed blev Bekjendtskabet indledet imellem Josephine og Bonaparte. Uagtet hun var sex Aar ældre end han, følte den unge Mand sig dog uimodstaaelig fængslet af den endnu skjønne og yndefulde Kreolerinde. Det er muligt, at ved Siden af en virkelig og sand Kjærlighed ogsaa Ærgjerrigheden har spillet ind med i Bonapartes Giftermaal med Josephine; den Gunst, hvori hun stod til Tidens Magthavere, Barras og Tallien, hendes adelige Fødsel og ikke ubetydelige aarlige Rente kunde nok have været medvirkende Faktorer hos en fremadstræbende ung Mand; men hvad kan have bevæget Madame de Beauharnais til at række den unge Mand sin Haand? Kan man ikke vel slaa sig til Ro med den meget naturlige Slutning, hvad ogsaa begges hele senere Samliv bekræfter, at hun ligeledes har følt sig tiltrukken af denne mærkelige unge Mand, gjennem hvis Blik Geniet lynede og røbede en mægtig Aandsbegavelse, og som tilmed elskede hende lidenskabelig? Er det ikke saare naturligt, at hun kan have ønsket at give sine Børn en stærk Støtte for deres Fremtid igjennem en Mand, der allerede i en saa ung Alder havde aflagt talende Vidnesbyrd om sin ualmindelige Begavelse? Mon man virkelig skulde behøve med Lanfrey**) at sætte en af Hovedbevæggrundene til Josephines Giftermaal med Bonaparte i Barras's Løfte til hende om, at

*) Se nærmere Hist. Archiv 1874. II. 232—35.

**) Jvnf. hans Napoleon den førstes Historie (Overs. af N. Bache 1 Del S. 63).

hendes Mand i saa Fald skulde faa Overkommandoen over den italienske Hær? Hvilken Interesse skulde den for øvrigt ikke ærgjerrige Dame have heraf, naar hun ikke følte nogen sand Tilbøjelighed for den unge General? Det forekommer os, at man her tilskriver Josephine en Bevæggrund, som ikke vilde vidne synderlig smukt om hendes Karakter, og som man i Virkeligheden ikke har saa stor Berettigelse til, med mindre man, som Tilfældet er med Lanfrey, har sat sig til Maal at fratage den første Napoleon enhver god og smuk Hjærtets Følelse for at ofre dem paa hans Ærgjerrigheds Alter. At Napoleon ganske vist selv har gjort dette paa et senere Stadium af sit Liv, kan vel ingen nægte; men allerede nu at ville føre den ind i hans den Gang sande og virkelige Kjærlighed til Madame de Beauharnais og tillige at ville berøve ham ogsaa hendes Kjærlighed for at skyde den ind under en simpel Beregning, synes os ikke berettiget. Da Direktoriet den 23de Febr. 1796 betroede Bonaparte Kommandoen over den italienske Hær, har Hovedbevæggrunden ganske vist været en anden end at gjøre Josephine Beauharnais en Glæde derved, snarest har Hensigten været baade at vise ham en Anerkjendelse og tillige at fjærne en fremadstræbende Ærgjerrighed fra Paris*). Den 9de Marts foregik den borgerlige Vielse hos Øvrigheden i Paris; nogen kirkelig Velsignelse ansaas den Gang ikke for nødvendig. Lanfrey fortæller, at i Ægteskabsakten gjorde Bonaparte sig et Aar ældre, og Josephine sig fire Aar yngre, hvorved deres Aldersforskjel saaledes udjævnedes for de uindviede.

II.

Faa Dage efter Vielsen afrejste Bonaparte til Italien, og fra 1796 til 1797 foretog han hint glimrende Felttog, som lagde hele Over-Italien for hans Fødder. Han lod

---

*) Smlgn. Hist. Arch. 1874 II. S. 211-235.

Josephine komme efter, og hun fik ogsaa sin Del af den glimrende Hyldest og de store Festligheder, som de begejstrede Italienere i forskjellige Byer bragte deres sejrrige Befrier. Bonaparte blev til sidst bange for, at hun for lutter Fornøjelser ganske skulde glemme ham; naar man læser det glødende Kjærlighedssprog, som den unge Ægtemand fra Lejren tilskriver sin feterede Gemalinde, falder det vanskeligt at tro, at den samme Mand ti Aar efter, betagen af Herskesyge og Ærgjerrighed, kan opofre hende for politiske Hensyn. Saaledes skriver han en Gang: »Efter at jeg har forladt dig, er jeg bestandig sørgmodig; min Lykke er at være i din Nærhed. Atter og atter maa jeg mindes dine Kys, dine Taarer, din elskelige Skinsyge, og den uforlignelige, yndige Josephine har tændt en stedsevarende, levende og fortærende Flamme i Sind og Tanke. Naar skal dog den Tid komme, at jeg, i Ro og Fred og fri for Tjenestens Pligter, kan tilbringe al min Tid i din Nærhed, kun elske dig og kun tænke paa den Lykke at sige og bevise dig det! Du maa tro, at jeg ikke mere er i Stand til at fatte nogen Tanke og Ide, uden at du er med i den«.

I lang Tid pinte han hende med sine Bønner om, dog at skrive oftere til ham, og saae i hendes Efterladenhed Mangel paa Kjærlighed. »Bestandig haabede jeg« — skriver han en Gang — »at faa et Brev fra dig; det satte mig i en skrækkelig Uro. Du var ved min Afrejse en Smule syg, jeg beder dig, lad mig ikke blive i en saadan Angest. Du, hvem Naturen har skjænket sine yndigste Gaver, hvor kan du glemme den Mand, som elsker dig saa varmt? Tre Dage uden Brev fra dig! Adskillelsen er forfærdelig, Nætterne saa lange og ikke til at udholde, Dagene ensformige . . . Jeg har ladet Kureren kalde, han forsikrer, at han har været hos dig, og at du har erklæret ham, at du intet Bud havde at medgive ham. Du skjændige, grusomme, du Tyran! Du ler af mine Trusler og spotter mig. Kunde

jeg indeslutte dig i mit Hjærte, laa du allerede for længst i Fængsel. Det er Højforræderi at skuffe en stakkels Ægtemand, en øm Elsker. Skal han da miste sin Ret, fordi han er langt borte og overlæsset med Kaldspligter, Strabadser og Besværligheder? . . . Hvad ejer han paa Jorden uden sin Josephine, uden Visheden om hendes Kjærlighed? . . .« Kom saa de ventede Breve, vare de ikke den fyrige General ømme nok, han klager over deres Kulde, og at de vidne mere om Venskab end om Kjærlighed. »Du havde ikke Tid at skrive mig til« — klager han en Gang —, »jeg kan vel tænke mig det. Omgiven af Glæder og Adspredelser vilde du gjøre højlig Uret i at ofre mig det ringeste. Jeg skal ikke forstyrre dig i dine Planer og Forlystelser; jeg er ingen Umage værd, og en Mands Lykke eller Ulykke, som du ikke elsker, har intet Krav paa din Deltagelse.«

Det italienske Felttogs Tid var Josephines bedste Dage. Saadanne Breve fik hun ikke mere, Aaret 1798 førte hendes Mand til Ægypten, og der hen maatte hun ikke følge ham. De halvandet Aar, han var borte, tilbragte hun for største Delen paa sit Landgods Malmaison, som blev hendes Yndlingsopholdssted; der kunde hun ogsaa i en senere Tid unddrage sig den besværlige kejserlige Etikette og samle et utvungent Selskab af Kunstnere, Lærde og andre Notabiliteter omkring sig.

Efter Bonapartes Tilbagekomst fra Ægypten gik Sagerne deres raske Gang, Direktorialregeringen blev styrtet, de gamle Venner og Velyndere tilsidesatte, og Førstekonsulen skred med Fasthed fremad mod sit Maal, dog ikke uden Hindringer. Det manglede ikke paa republikanske Sammensværgelser mod det nye Militærherredømme, de begyndte med Helvedsmaskinen og endte med Hertugen af Enghiens, Cadoudals og Pichegrus Død samt Moreaus Landsforvisning. Det var mørke Tider ogsaa for Josephine; thi hun delte ikke sin Mands Ærgjerrighed, som igjennem disse Angreb banede sig Vejen til Kejsertronen; meget mere havde hun al Aarsag til næsten at frygte, hvad han saa længselsfuldt

stræbte efter. Det kunde vel nok oftere lykkes hende ved sine betagende Forbønner at afnøde den mægtige Gemal Benaadning, at skaffe mange Emigranter Fædreland og Formue igjen; men for Enghiens Skyld knælede hun forgjæves for Bonaparte, han stødte hende fra sig og vilde intet høre. Heller ikke hendes Advarsler for Kejserkronen frugtede, hun for sit Vedkommende havde helst set Bourbonerne vende hjem, naar man atter skulde tilbage til Monarkiet; men med god Grund kunde Napoleon spørge hende, hvilken Stilling han skulde indtage under Ludvig den attende, og hvor længe et saadant Forhold vilde vare. Saa kom da hin pompøse Scene 2 Decbr. 1804 i Nôtredames Kathedral, da Pave Pius den syvende salvede Napoleons og Josephines Pande og Hænder og viede Kroninsignierne, medens Napoleon selv hentede Kronen fra Altret for at sætte den paa sit Hoved og derpaa kronede sin Gemalinde, der med taarefyldte Øjne knælede ned foran ham.

Josephine ventede sig, som sagt, ingen Lykke eller Glæde af det nye prægtige Kejserdømme; thi hendes høje Stilling syntes hende farlig for hendes dyrebareste Anliggender. Sagen var nemlig den, at det allerede den Gang drejede sig om intet mindre end om en Skilsmisse. Det var Spøgelset, som ikke lod hende nogen Ro paa Tronen og ved enhver vigtig Begivenhed skræmmede hende op, indtil hun endelig ubarmhjærtig blev greben af det. Maaske havde man kunnet mene, at hendes Ægteskab netop da stod paa fastere Fødder end nogen Sinde. Napoleon havde nemlig Aftenen før sin Kroning ladet sit borgerlige Ægteskab give kirkelig Vielse, og hans Onkel, Kardinal Fesch, havde foretaget Vielsen. Ved denne Lejlighed skal Josephine have gjort Kardinalen opmærksom paa, at Nærværelsen af en af Parternes Sognepræst eller hans Stedfortræder samt to Vidner var nødvendig, hvis ikke Ægteskabets Gyldighed skulde kunne bestrides; men Fesch erklærede hende, at for disse Formaliteter havde Paven dispenseret ham. I Virke-

ligheden skal det have været den snilde Kardinals Hensigt paa denne Maade at lade Napoleon en Vej aaben for en eventuel Skilsmisse fra Josephine*). Det paastodes senere af Mænd som Talleyrand og Berthier, at Napoleon oftere havde sagt til dem, at den kirkelige Velsignelse for ham var en tom Ceremoni, og at det var hans Mening, naar Kejserdømmets Interesser fordrede det, at have frie Hænder til at løse sit Ægteskab med Josephine og indgaa et nyt. Paa denne Maade har Napoleon altsaa ligefrem spillet Komedie for sin Hustru, det har været hans Hensigt kun paa Skrømt at lade sig kirkelig vi, eftersom ellers en Skilsmisse i Følge den katholske Kirkes Bestemmelser vilde have været en Umulighed, hvorimod den nu kunde støttes til de stedfundne Uregelmæssigheder ved Vielsen. Hvilken Vægt de herfra hentede Grunde for øvrigt maatte have for dem, der senere kom til at afgjøre Spørgsmaalet om Skilsmissen, tør man dog vistnok dristig drage den Slutning, at deres Betydning i Realiteten kun kunde blive forsvindende over for den almægtige Kejsers bestemt udtalte Vilje. Selv om den kirkelige Vielse havde været nok saa gyldig, vilde vel alle Indvendinger have forstummet over for det kejserlige: Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas!

Om end Kejserinde Josephine aldrig med rene Ord havde hørt noget om den Plan, hendes Gemal i al Hemmelighed nærede, var hun dog klog og fintfølende nok til at mærke, hvilket Uvejr der var i Anmarche. Hun ytrede ved den Tid følgende til en af sine fortrolige Venner, Statsraad Noel: »Jeg sørger nu ikke mere over ikke at have skjænket min Gemal Børn; thi jeg vilde kun bestandig skjælve for deres Skæbne. Selv vil jeg aldrig skille min Skæbne fra

*) Saaledes mener Lanfrey dog ikke, efter hvem Kardinal Fesch netop senere bestemt paastod, at for Mangelen af disse Formaliteter havde han faaet pavelig Dispensation. Som Mulighed for en Skilsmisse kunde derefter kun fastholdes, at Napoleon imod sin Vilje var gaaet ind paa en kirklig Vielse.

Bonapartes, hvor mange Farer den endogsaa kan gjemme, saa længe han bevarer den Hensynsfuldhed og det Venskab for mig, som han altid har bevist mig; men skulde jeg opleve nogen Forandring heri, da forlader jeg Tuilerierne; jeg véd jo desuden, at man gjærne vil have mig bort, og at Lucian giver sin Broder de sletteste Raad«. Heri havde Kejserinden vistnok Ret; thi alle Napoleons Brødre og Søstre, Ludvig alene undtagen, havde intet inderligere Ønske end i Ro og Fred at nyde de Værdigheder og Skatte, som Kejserens Krigs- og Statskunst havde forskaffet dem; men dette kunde efter deres Beregning kun ske, naar han havde en Tronarving, som sikrede Dynastiets Bestaaen, medens man under de bestaaende Forhold hvert Øjeblik maatte befrygte, at Kejseren kunde blive bortreven, saa mange Farer som han var udsat for i de evindelige Krige, og dermed Hovedbygningen samt alle Sidefløjene styrte sammen. Derfor kunde man ikke tilgive den 41aarige Josephine, at hun ikke siden Kroningen havde skjænket Kejseren en Arving, og Misundelsen over den højere stillede Kejserinde gjorde vel ogsaa sit. Josephine dansede sandelig ikke paa Roser i sit Forhold over for Bonapartes Familie, hun stod saa godt som alene; thi den Støtte, hun havde ventet af sin Datter Hortenses Giftermaal med Napoleons Broder Ludvig svigtede ganske. Som Konge af Holland blev Ludvig, som bekjendt, uens med sin Broder og uden al Indflydelse, og Hortense gav kun alt for tydelig sin Mand at forstaa, hvor lidt hun elskede ham. Kongeparret havde vel en Søn, Ludvig Napoleon, hvem Kejseren holdt meget af og tænkte paa at adoptere; men da han døde 1807, syntes det sidste Haab at være udslukket. Eugen Beauharnais, en af Kejserrigets ædleste Skikkelser, var af sin Stiffader udnævnt til Vicekonge af Italien og formælet med Kongen af Bayerns Datter; men Onklerne betragtede ham med stadig Mistro, og de Forhaabninger, som tidligere bleve stillede ham i Udsigt, antoge bestandig beskednere Dimensioner. Der var

vel engang iblandt nogle Generaler Tale om ved Kejserens dødelige Afgang at skaffe ham Tronen; men Josephine vogtede sig vel for ved slige nærgaaende Rænker selv at arbejde med til sit Fald.

Det er saaledes let forstaaeligt, at Aarene 1804 til 1809 ikke bragte Josephine nogen forøget Lykke. Hendes Mands endeløse Erobringspolitik, hans fuldstændige Opgaaen i Krig og Berømmelse, de hyppige og lange Adskillelser imellem dem, som gjorde dem kolde og fremmede for hinanden, maatte gjøre hende ængstet og bekymret. I dette Tidsrum falde Slagene ved Austerlitz, Jena og Friedland, Freden i Tilsit, Mødet i Erfurt og det østerrigske Felttog, som begyndte med Aspern og endte med Wagram. Medens Kejseren opholdt sig i Tyskland, levede hans Gemalinde dels i Paris, dels i Straszburg, Aachen eller Mainz. Under den preussiske Krig dvælede hun længe i den sidst nævnte By, stadig ventende, at Napoleon vilde lade hende komme til Berlin eller Warschau. I ethvert Brev trøstede han hende med bedre Vejr og fastere Vinterkvarter, indtil han endelig sagde, at hun for at opmuntre sig skulde vende tilbage til Paris. Han kan ikke forstaa, at hun efter Talleyrands Beretning ikke bestiller andet end græde, da hun dog har sin Datter hos sig og bestandig faar gode Efterretninger. Dog foruroliges han ogsaa af denne megen Græden. »Jeg forlanger mere Kraft af dig. Man siger mig, du græder altid; fy, hvor det er hæsligt! Vær mig værdig og vís mere Karakter! Dan en dygtig Hofstat i Paris og fremfor alt vær tilfreds! Jeg befinder mig meget godt og elsker dig inderlig; men naar du altid græder, maa jeg tro, at du mangler Mod og Karakter. Jeg holder ikke af de fejge; en Kejserinde maa have Hjærtet paa rette Sted«. En anden Gang skriver han: »Jeg forbyder dig at græde, at være bekymret og urolig. Jeg forlanger, du skal være vel til Mode, venlig og behagelig«; det er Manden, som vil byde over sin Hustrus Sindsstemning, ligesom han kom-

manderer sine Marschaller deres Marcheroûter. Foruden disse Tilrettevisninger indeholde Napoleons Breve fra hin Tid kun korte militære Efterretninger og Ordrer angaaende Hoflivet, Josephine var ham ikke fornem, ikke stolt, ikke monarkisk nok. Forhold, som ikke kunde andet end gjøre hende Ære: at hun ogsaa som Kejserinde omgikkes paa en venlig, ligefrem Maade med Folk af enhver Stand, at hun ikke skød gamle Bekjendtskaber til Side, ja endogsaa en Gang besøgte et Theater af anden Rang, det var i Napoleons Øjne store Fejl, eftersom han, jo højere han steg, desto mere vilde glemme sit Udspring. Han omgav sig og sine med et uigjennemtrængeligt Ceremoniel, og derfor udtaler han oftere, at Kejserinden aldrig maa modtage visse Personer hos sig, at det ikke passede sig for hendes Rang at gaa i et mindre Theater, men kun i de fire store. »Jeg ønsker, at du kun spiser med Personer, som have spíst med mig, at du følger samme Liste for din Selskabskreds, at du i Malmaison aldrig optager Gesandter og fremmede i din fortrolige Omgang. Du mishager mig ved at handle anderledes; kort, lad dig ikke alt for meget omspinde af Personer, som jeg ikke kjender, og som ikke kom til dig, da jeg var der.«

At Josephine inderlig længtes efter sin Gemal, finder for en Del sin Forklaring i hendes ganske vist ikke ubegrundede Skinsyge. Man forsømte ikke at forebringe hende alle Slags Rygter om skjønne Damer, i hvilke hendes Mand sagdes at finde stort Behag. Af den Grund vare Josephines Breve fulde af Klager og Bitterheder; Napoleon søger paa sin Side at besværge Uvejret ved lette, lunefulde Bemærkninger. I øvrigt tør man dog vist paa ingen Maade antage, at Napoleon ikke holdt af sin Gemalinde, for saa vidt Kjærlighed til en Kvinde kunde faa Plads hos ham, hos hvem Berømmelse, Magt og Herskerstorhed spillede en saadan Rolle. Store Fejl havde Josephine næppe nogen af, som hendes Ægtefælle kunde bebrejde hende. Kun hendes Ødsel-

hed gav undertiden Anledning til huslige Optrin; hun holdt det for en Kejserindes skjønne Forret, ikke at lade nogen ulykkelig gaa uhjulpen bort fra hendes Dør og, hvor hun hørte om Nød og Trang, der at afhjælpe den. Fattige Piger gav hun Udstyr, hun understøttede trængende Emigranter og skaffede en Skare Børn en glædelig Nyaarsdag; men hvorledes det stod sig med Kassen, spurgte hun ikke om. Desuden havde hun ogsaa en anden Tilbøjelighed, som slugte langt større Summer. Perler og Ædelstene, kostbare Stoffer og Schawler øvede en uimodstaaelig Tiltrækningskraft paa hende; blindt, uden at spørge om Prisen, greb hun derefter som et Barn. Det skjønneste og kosteligste, Paris kunde byde, maatte i hendes Garderobe, at den ene Dag kunde overbyde den anden i et smagfuldt Toilette. Det var en kreolsk Svaghed, som hun trods alle sin Gemals Bebrejdelser ikke formaaede at aflægge; hendes priselige Velgjørenhed og forkastelige Pyntesyge bragte hende ofte i den dødeligste Forlegenhed, naar den frygtede Ebbe indtraadte, og Sælgerne trængte paa med Betaling. En Tid kunde hun vel tilfredsstille Fordringerne eller dække gammel Gjæld med ny; men til sidst maatte dog den kejserlige Ægteherre i Skranken og redde sit Huses Ære ved at betale adskillige hundrede Tusende Francs. Dog gjorde han dette alt andet end gjærne og blev i Særdeleshed vred, naar han maatte se sin egen Gemalinde gaa med de fra hele Fastlandet bandlyste engelske Varer; dog Josephines Taarer og Bønner rørte bestandig den vrede Imperator, og han kunde med rette sige: »Naar jeg vinder Slag, saa vinder hun Hjærter.« Dog hvad hjalp dette den stakkels Kvinde; da Tiden var der, blev hun dog alligevel Offer for sin Ægtefælles Ærgjerrighed og kolde politiske Beregninger!

(Sluttes).

Viggo H. Petersen.

Nordtyskland for halvfjerdsindstyve Aar siden.

Enkelte af vore Lærere mindes muligvis endnu nogle Artikler, der under Titlen: »Nordtyskland under den franske Besættelse 1806—7« findes optagne i de to første Bind af nærværende Tidsskrift; de dvælede særlig ved hele denne tyske Fornedrelsestid, viste Modsætningen mellem den franske Energi og Dygtighed paa den ene og det preussiske Hovmod og Jammerlighed paa den anden Side, men fremhævede dog samtidig enkelte Antydninger til den opvaagnende Nationalbevidsthed, som senere skulde berede Rejsningen af 1813 og den napoleonske Vældes Undergang. De ni Aar, som ere forløbne, siden hine Artikler saae Lyset, have set nye mægtige verdenshistoriske Begivenheder udvikle sig, det tyske Kejserdømme er fremtraadt igjen med fornyet Glans, og det andet napoleonske Kejserdømme er bukket under fuldt saa meget for sine egne Svagheder og Fejl som for sine Fjenders Vaaben; men lige fuldt vil det dog vistnok interessere vore Læsere at dvæle ved nogle andre Begivenheder fra hin mærkelige Periode.

I. Fra Kurfyrstendømmet Hessen-Kassel*).

I. Kurfyrst Vilhelm. — Hans Gjerrighed. — Landets militære Organisation. — En Drøftelse om Haarpiskene. — Fritzlars Erobring. — Den syv og tyvende Bulletin. — Fyrsten af Waldeck og hans Hær paa ni Mand.

Hvis der fandtes en Stat i Tyskland, hvor den franske Besættelse virkelig var en relativ Velgjerning og en ret-

*) Baron Ernouf: Les Français en Prusse (1807-8). Paris 1872.

færdig Tugtelse af den bestaaende Regerings Misgreb, maatte det i Sandhed være Kurfyrstendømmet Hessen-Kassel; et Flyveskrift, der blev udgivet i Leipzig 1807 af en gammel Officer i den hessiske Hær, indeholder interessante Oplysninger om Kurfyrstens militære og civile Administration, og Forfatterens Upartiskhed kan man ikke godt drage i Tvivl, siden han havde afslaaet at tage Tjeneste hos den nye Konge af Westfalen.

Det var England, som i Løbet af det attende Aarhundredes anden Halvdel havde bragt de hessiske Kurfyrsters forfaldne Finanser paa Fode igjen ved til gode Priser at leje deres Tropper under Krigene i Indien og Amerika. Vilhelm, den regerende Kurfyrste i Aaret 1806, havde yderligere forøget sin Formue ved mod høje Renter at udlaane store Summer til forskjellige Sider; hvad derimod Agerdyrkningen og Industrien i hans egne Stater angik, bestod hele den Omsorg, han ydede samme, i enkelte Forskud, som han af og til indrømmede nogle store Fabrikanter, uden at der nogen Sinde var Tale om blot at eftergive dem en eneste Dag med Hensyn til Erlæggelsen af Renterne eller Tilbagebetalingen af Kapitalen. For øvrigt gjorde han Regning paa en skjønne Dag ogsaa at kunne gjøre en god Forretning med Englænderne, og hans Hovedbeskæftigelse var derfor at have sit Menneskemarked vel forsynet; derfor holdt han en Hær paa Benene, der aldeles ikke stod i noget Forhold til hans Undersaatters Tal; i denne lille Stat paa en halv Million Sjæle bare 33,000 Mand Uniform!

Denne Hær var ham dog langt fra saa kostbar, som man skulde tro; kun de egentlige Linietropper, de saa kaldte »Feldregimenter«, hvis Tal næppe oversteg 3300 Mand, fik regelmæssig Sold, hele Resten, det vil sige de ni Tiendedele af den militære Styrke, bestod af saa kaldte »Landregimenter« og »Garnison«, hvis Militær-Forpligtelse var en Slags Lensbyrde; de havde at møde ved Revuer og Øvelser,

maatte udruste og ekvipere sig paa egen Bekostning og uden at hæve Sold i Fredstid.

Den samme Kurfyrst Vilhelm var forholdsvis den rigeste Fyrste i Evropa og uden Sammenligning den gjerrigste. Efter de rimeligste Beregninger ejede han paa den Tid omtrent 35 Millioner Kroner, og hele hans Smule Forstand gik med til Bestyrelsen af denne kolossale Formue; i øvrigt var han en Tosse i Ordets fulde Betydning, der hadede Frankrig næsten lige saa højt, som han elskede Guldet; han beskæftigede sig meget med sin Hær; men hans smaalige Omhyggelighed, der udelukkende syslede med de mest barnagtige Enkeltheder i Exercitsen og Udrustningen, havde voldet ham Tabet af hans bedste Officerer, der vare uddannede i den amerikanske Frihedskrig, men nu toge Tjeneste i andre Stater. Saaledes beholdt Kurfyrsten alene sine adelige Klodrianer tilbage, hvem ingen faldt paa at gjøre ham stridig; thi i Hessen var næsten endnu mere end i Preussen alle højere Grader saa godt som uden Undtagelse beklædte af Folk, »som kun havde gjort sig den Ulejlighed at fødes«. Drenge paa fjorten Aar, som lige vare slupne ud af et Kadetinstitut, hvor de havde ladet haant om at lære noget, eftersom de jo vidste, at det ikke gjordes nødigt, forfremmedes paa Bekostning af dem, som ikke havde anden Adkomst end deres personlige Fortjeneste. Borgerfolk og Kjøbmænd bleve i Hessen endnu mere ringeagtede end i Preussen, og en uniformeret Adelsmand nedlod sig ikke til at besøge en Borgermands Hus, med mindre han her fandt en kjøn Kone eller en vel forsynet Pengekasse. Efter deres Herres Exempel lagde Officererne den højeste Foragt for Franskmændene for Dagen, og Felttoget 1805 havde ikke kunnet kurere dem herfor; Ulm og Austerlitz vare efter deres Mening kun Følgerne af Forræderi.

Underofficererne vare i Reglen dygtige Folk, men i Egenskab af uadelige maatte de vegetere hele deres Liv i de lavere Grader, som Tilfældet jo ogsaa var i den franske

Armé efter det ulyksalige Reglement af 1781; hos de hessiske Underofficerer, og selv blandt Soldaterne, kunde man finde mere Religion, Moralitet og større Kundskaber end hos største Parten af de adelige Officerer.

Den hessiske Hærs Annaler fra denne Tid ere fulde af Enkeltheder, som skulde synes snarest at høre hjemme blandt Karnevalsløjer; det alvorlige Spørgsmaal om Soldaternes Haarpiske var saaledes i mere end et Aar Gjenstand for Debat mellem Kurfyrsten og hans intime Raadgivere; men saa blev det Reglement, de udarbejdede, da rigtig nok ogsaa et Mesterstykke: alt havde man forudset, bemeldte Appendix's Tykkelse og Længde, Baandets Farve og Sløjfens Form, alle mulige Enkeltheder ved denne Haarbeklædning, de stigende Straffe for Efterladenhed fra de underordnedes Side og for manglende Paapasselighed hos de overordnede. Kurfyrsten lagde en saa stor Vægt paa alle disse Enkeltheder, at Officererne sluttelig maatte indskrive disse reglementariske Forskrifter paa deres Spanskrør, største Delen af Paradetiden gik hen med at forvisse sig om alt herhen hørende, og imidlertid bleve langt vigtigere Ting tilsidesatte; Soldatens Paaklædning vedblev at være lige ubekvem, hans Gevær var tungere end i nogen anden Hær og rakte dog næppe nok tresindstyve Skridt o. s. v.

Nogle Aar før sin Forjagelse havde Kurfyrsten haft den Fornøjelse at spille Erobrer, i det han tog Fritzlar i Besiddelse, som var bleven ham afstaaet ved Freden i Lunéville. I Følge hans Ordre rykkede en hel Division i fuld Feltrustning og med Musik i Spidsen midt om Natten ind i denne fredelige By, hvor man pludselig vakte Indbyggerne, der ikke havde nogen Anelse om, hvor denne krigerske Oversvømmelse kom fra; efter et frygteligt Spektakel af Trompeter og Trommer forkyndte man den forskrækkede Befolkning, at den for Fremtiden havde den Ære at staa under hans kgl. Højheds Scepter.

Napoleons sidste Historieskriver har ikke undladt at

tage Parti for Kurfyrsten af Hessen, han søger at bevise, at Fyrstens Opførsel baade var rigtig og klog og snarere fortjente Tyrannens Taknemmelighed end hans Vrede. For at komme til et saadant Resultat har Lanfrey ikke undladt at forvanske selve Fakta; saaledes er alt, hvad han fortæller om de diplomatiske Forbindelser mellem de tvende Stater før Katastrofen, ligefrem i Strid med Dokumenterne*); Kurfyrsten var saa langt fra at holde sig ubevægelig, som hans Forsvarer paastaar, at han tvært imod i de første Maaneder af 1806 var endog alt for livlig; han gjorde saaledes de mest indtrængende Skridt hos Frankrig for at blive optagen i Rhinforbundet; men hans indstændige Anmodninger førte af en dobbelt Grund ikke til det forønskede Resultat; for det første vilde Napoleon ikke indrømme denne Fyrste, for hvem han nærede saare ringe Agtelse og endnu mindre Tillid, den største Del af hans Fætter, Storhertugen af Hessen-Darmstadts Lande, hvad Kurfyrsten imidlertid som en god Slægtning havde stillet som en Betingelse sine qva non for sin Indtrædelse; men dernæst vilde Kejseren heller ikke under den Forudsætning, at man kunde komme til et Arrangement med England, berøve sig den Mulighed at kunne tilbyde Preussen Hessen-Kassel som en Erstatning for Hannover, — naturligvis mod at holde Kurfyrsten skadesløs efter hans Fortjeneste. I øvrigt blev Napoleon snart underrettet om, at Fyrsten spillede dobbelt Spil, at han samtidig med Forlangendet om at optages i Rhinforbundet røbede denne Plan for Preussen, i det han falskelig paastod, at man vilde tvinge ham til at tiltræde Forbundet, o. s. v.

Lanfrey paastaar fremdeles, at Kurfyrsten uigjenkaldelig var dømt forud, men til Støtte for denne Paastand anfører han kun et eneste Dokument, der netop beviser det

---

*) Se P. Lanfrey: Napoleon den førstes Historie III, 379-81 (i den danske Oversættelse).

modsatte. Den 30te September betroede Kejseren sin Broder Ludvig, at han engang, naar Krigen var endt, maaske vilde paalægge ham at erobre Kassel; det var endnu kun en Mulighed, som Kurfyrsten havde kunnet besværge lige til Slaget ved Jena. »Skjønt Kurfyrsten var Hoffet i Berlin fuldstændig hengiven . . ., følte han dog ikke Lyst til at gaa i Spænd sammen med det forinden en heldig Debut . . . Samtidig med at han holdt sig saaledes tilbage fra mere kompromitterende Handlinger, . . . satte han sin lille Hær paa Krigsfod for at kunne overholde sin Neutralitet, som han sagde, og for at undgaa besværlige Forespørgsler . . ., havde hans Minister i Frankrig forladt Paris under Paaskud af private Anliggender; de sidste Forhandlinger fandt altsaa Sted ved Mellemkomst af den franske Minister i Kassel; de franske Fordringer indskrænkede sig til de simpleste Ting; vilde eller kunde Kurfyrsten holde sig neutral? Vilde han forene sig med Preussen eller med Frankrig? Han paastod, at det var hans mest indtrængende Ønske at holde sig neutral; men naar man spurgte ham, om han ogsaa vilde blive neutral imod Preussens Vilje, gav han kun undvigende Svar*).«

I de sidste Dage af September blev den franske Minister af Kejseren kaldet til Mainz; Kurfyrsten holdt sig

*) Disse Enkeltheder ere tagne af Baron Bignons Værk; Forfatteren var den Gang netop Minister i Kassel og førte de omtalte Underhandlinger, Baron Ernouf er for øvrigt en Svigersøn af Bignon, og hvad der giver hans Værk et saa betydeligt Værd, er netop den Omstændighed, at han har kunnet benytte en betydelig Række Flyveskrifter, som hans Svigerfader havde samlet under sin Bestyrelse af de preussiske Lande, og som det nu til Dags næsten er umuligt at opdrive selv i Tyskland. Med den tyske Høflighed, der grænser saa tæt op til Uforskammethed, sagde derfor ogsaa en højtstaaende preussisk Officer til Baron Ernouf: „Hvis jeg havde haft det Held at stifte Bekjendtskab med disse Sjældenheder, medens Krigen endnu stod paa, vilde jeg ikke have undladt at rekvirere dem.“

paa sin Side heller ikke ubevægelig i sin Hovedstad, som Lanfrey paastaar, men begav sig tvært imod til det preussiske Hovedkvarter i Weimar. Formaalet for hans Rejse var at erholde Kongens Indrømmelse af Hessens Neutralitet; saaledes sagde Kurfyrsten i det mindste til Bignon, som troede sin Part deraf; selv havde Gesandten i god Tro gjort det tilsvarende Skridt hos Kejseren og fik ogsaa en Bemyndigelse til at afslutte en Overenskomst om Neutralitet paa den Betingelse, at Kurfyrsten satte sine Tropper paa Fredsfod og ikke modtog de preussiske Tropper. Bignon vendte tilbage til Kassel, men kun for at overvære Byens Besættelse af preussiske Tropper, med Magt, som det hed sig, medens man samtidig kunde se Kurfyrsten i preussisk Generalløjtenants Uniform drage de samme Tropper i Møde og modtage militær Honnør af dem; paa en mere blid Maade kunde en Voldshandling da ikke godt gaa for sig. Kurfyrsten vendte først tilbage den følgende Nat; han havde, fortalte han, gjort en forgjæves Rejse. Saa snart han var vendt tilbage, indtraf der Time paa Time preussiske Kurerer, som opfordrede ham til ufortøvet at erklære sig for eller imod; »men han holdt ikke den rette Middelvej; thi medens Frankrig som Betingelse for Kurfyrstens Neutralitet fordrede, at han skulde sætte sin Hær paa Fredsfod, fuldstændiggjorde han tvært imod sine Krigsforberedelser . . ., han forøgede sin Styrke, som han foresatte sig under ingen Betingelse at anvende til Fordel for Frankrig. Endnu den 13de Oktober vovede han ikke at love Neutralitet mod hans preussiske Majestæts Vilje! . . . Efter Slaget gjorde han, hvad han skulde have gjort tidligere, han lod sine Tropper vende tilbage til deres Kantonnementer; men nu var det for sent!«

Den 31te Oktober blev Kassel besat af Mortiers Tropper, men Kejseren havde dog paa den Tid endnu ikke taget nogen afgjørende Beslutning, ja saa vidt var han endnu ikke naaet selv den 4de November, da Bignon aflagde ham Beretning om et sidste Skridt fra Kurfyrstens Side; han

var nu af Skræk bleven ødsel, han tilbød alt, sine faste Pladser, sine Tropper, endog sine Penge, mange Penge!!! »Kejseren,« fortæller Bignon, »gjorde mig mange Spørgsmaal angaaende de hessiske Tropper, betræffende visse Egenskaber hos Kurfyrsten, som ikke mishagede ham . . . Han talte i flere Minutter, saa han vakte Haab hos mig, om at han vilde slaa til . . . Pludselig brød han imidlertid af, slog om i en anden Tone og sagde: »Aah! . . . Brunsvig, Nassau, Kassel, alle disse Fyrster ere helt og holdent Englændere, de ville aldrig blive vore Venner.«

To Dage senere udkom den 27de Bulletin (dateret den 4de November), som udtalte alle disse Fyrsters Afsættelse. Denne Bulletin var ingenlunde, som Lanfrey paastaar, et Væv af Fabler og lave Forhaanelser; det var et strængt, men sandfærdigt Aktionsindlæg; han mindede navnlig om, »at det hessiske Hus i en Række af Aar havde beriget sig ved at sælge sine Undersaatters Blod til England for at føre Krig mod os paa begge Halvkugler«; det var da ingenlunde nogen Fabel.

Denne Fyrste, for hvem Lanfrey nærer en saa overraskende Sympathi, er af engelske Forfattere bleven bedømt endnu strængere end af Napoleon; den berømte Walter Scott siger saaledes rent ud, at Kurfyrsten kun hyklede Neutralitet i Forventning om engelske Subsidier.

Paa sin Flugt standsede Fyrsten, efter hvad man fortæller, nogle Timer i Arolsen hos Fyrsten af Waldeck, en af Tysklands mindste Smaasuveræner. Til Ære for sin Gjæst lod denne Herre sine ni Mand, hele hans Hær, træde under Vaaben, og ved Synet af denne Udfoldelse af Tropper udbrød Kurfyrsten med Taarer i Øjnene: »De er meget lykkelig, De har da endnu Soldater.«

Hans Ulykke var dog ikke ganske uden Trøst; thi vare hans Stater end konfiskerede, var hans Kasse dog frelst og trivedes heldig under Rothschilds Hænder.

II. Hessiske Anekdoter. — Indbyggerne i Eisenach mellem Hammer og Ambolt. — En protestantisk Præsts Gjenvordigheder. — Gravkapellet i Sankt Nikolai i Eisenach. — Saaledes er Krigens Gang.

En Samling Anekdoter, som ved denne Tid udkom i Leipzig og nu er meget sjælden, indeholder interessante Enkeltheder angaaende Hessen-Kassels Besættelse af franske Tropper samt om de oprørske Bevægelser, der ved denne Lejlighed forefaldt især paa Landet og bleve støttede ved engelske Penge. Fra denne Samling laane vi en Beretning, hvis Forfatter synes at have villet dølge sig, siden han fortier sit Navn og kun betegner den By, han bebor, med et Begyndelsesbogstav. Ved at sammenholde enkelte Omstændigheder i hans Fortælling, faar man dog ud, at han var Præst i Eisenach, en By, der er vel bekjendt ved det nærliggende romantiske Slot Wartburg, som Tid efter anden er blevet berømt ved den hellige Elisabet, Martin Luther og Richard Wagner.

I Begyndelsen af Aaret 1807 svævede Eisenach i stor Uro; en Del af dens Beboere vilde deltage i Rejsningen til Gunst for den faldne Suveræn, og, som sædvanlig, pustede Folk, der ikke havde noget at tabe, til Ilden, medens omvendt de brave Borgere modsatte sig Rejsningen; de nærede Frygt for, at disse Fusentasterier skulde drage et eller andet Uvejr over Staden, og efter hele otte Dages Forhandlinger bevægede de endelig deres urolige Medborgere til at nedlægge Vaabnene og finde sig i det uundgaaelige.

Den gode Pastor, en Fredens Mand baade af Natur og i Følge sin Stand, hilsede med Glæde denne Beslutning, som syntes at fjærne al Fare. »Ligervis som Naturen efter et frygteligt Uvejr synes gjenoplivet og forynget, saaledes forekom det os, at vi efter disse angestfulde Dage atter vendte tilbage til Livet; enkelte af os, der havde anset det for forsigtigst at holde sig tilbage under denne Krisis (vor Præstemand var blandt disses Tal), kom atter frem, der

var ingen Ende paa Lykønskninger og Omfavnelser, thi man havde mistvivlet om at gjense hinanden . . .; men ak! det hele var kun et Vindstille, en flygtig Solstraale mellem to Uvejr.«

Den næste Dag fik man nemlig paa én Gang to meget slemme Nyheder; først indtraf der Melding om, at fem Tusende franske, italienske og badensiske Tropper nærmede sig for, som det hed, at tugte Oprørerne med Ild og Sværd. Rædselen blandt Eisenachs Indbyggere vaagnede paa ny, nogle foresloge at sende en Deputation for at udvikle den ny Sagernes Stilling og erholde Pardon, andre tænkte simpelt hen paa at skjule sig eller flygte, da pludselig den offentlige Udraabers Røst atter lod sig høre. »Frem Borgermænd!« (Bürger heraus) lød det, og man modtog en ny, endnu mindre beroligende Nyhed: en Samling Bønder og hessiske Soldater vare ogsaa i Fremrykning mod Staden, som de agtede at overgive til Plyndring; man skulde lære de gode Borgere at lamme Folkerejsningen! Sagerne toge den mest fortvivlede Vending, Eisenach svævede i den lidet misundelsesværdige Stilling mellem Hammer og Ambolt.

Medens man lukkede Byens Porte og i al Hast traf nogle Foranstaltninger til Forsvar mod Oprørerne, hvem man frygtede endnu mere end Franskmændene, var vor Fortæller kun optagen af den lidet evangeliske Tanke at finde et godt Gjemmested for sig og Familie; han havde en Kollega, der ligeledes var fast bestemt paa — at krybe i Skjul, og de bestemte sig for Kirkens Krypt, hvor de første thüringske Landgrevers jordiske Levninger havde fundet Hvile. Kun meget faa Mennesker vare kjendte med dette Gravkapel, hvis Indgang laa tæt ved det gamle katholske Højalter og var skjult af en stor Stenflise.

Natten var mørk og stormfuld, da vore to, ikke synderlig modige, Præstemænd i Følge med deres skjælvende Ægtehalvdele snege sig hen til Kirken forsynede med for-

nødent Værktøj og en Blændlygte. »Hos de døde skulde vi altsaa søge Ly. Aabningen af Krypten faldt os ikke saa let, som vi havde tænkt; men jeg lærte nu af egen Erfaring, hvor stor Del af vor Styrke der ligger unyttet hen under Livets dagligdags Sysler; vore Redskaber bøjede sig, de gik itu, men vi arbejdede kun med desto større Iver, og endelig lykkedes det os ved Hjælp af vor stærkeste Løfstestang at løfte og fjærne den uhyre Flise; med koldt Blod vilde et saadant Værk aldrig være lykkedes os!«

Dog Rædsler af en anden Art begyndte nu at knuge dem, da de hældede sig ud over det gabende Hul, som midt i Mørket aabnede sig til en endnu dybere Nat; deres Hals ligesom sammensnøredes af Gravlugten, deres Tilflugtssted begyndte at forfærde dem. Denne natlige Undersøgelse paa et saadant Sted og under saadanne Omgivelser maatte gjøre et stærkt Indtryk paa de optrædende Personer, især da Handlingen foregik paa en Tid, da Oversættelserne af Lewis og Anna Radcliffe, Schillers Geisterseher og lignende Rædselshistorier bleve slugte med Begjærlighed i enhver Vraa af Tyskland. Vinden, Jean-Pauls »ewige Windesbraut«, hylede sine truende Klagesange gjennem Kirkeruderne, nu og da afbrudte af det gamle Taarnurs Tik-Tak, der lød som en usynlig Skildvagts tunge Skridt, vore Folk listede sig ned ad de sidste Trin til Krypten og fik nu ved det usikre Skin, som deres Lygte spredte gjennem Aarhundreders Mørke, Øje paa en rædselsfuld og bedrøvelig Dynge, Brudstykker af Kister, Stumper af Tøj, Levninger af Skeletter; de gamle thüringske Landgrevers Gravkammer henlaa endnu i den Tilstand, hvori det var blevet efterladt af vanhellige Røvere fra Reformationstiden eller Trediveaarskrigen; disse forstyrrede Ben vare alt, hvad der var tilovers af hine Lenstidens Titaner, det sachsiske og det hessiske Hus's Forfædre; her hvilede altsaa Ludvig Springeren, Eisenachs og Wartburgs Grundlægger, hans Søn

Jærn-Ludvig og deres nærmeste Efterkommere, hvis sidste Hvilested man ustraffet havde vovet at haane*).

Synet af dette vanhelligede Gravkammer vilde have interesseret en Arkæolog eller Digter meget levende; men de Personer, som hin Januarnat 1807 trængte ned i samme, vare optagne af ganske andre Tanker. De havde endnu ikke betraadt Kryptens Gulv, da en usædvanlig Støj naaede deres Øren; den syntes at komme fra en Dør, som med Larm blev smækket til i det fjærne; det var rimeligvis kun et særlig voldsomt Vindstød, men grebne af vild Rædsel ilede de op ad Trappen, kastede hurtig Flisen tilbage over Aabningen, som om de frygtede for, at Dødningerne skulde rejse sig og forfølge dem, og ilede derpaa af Sted; de havde tabt al Lyst til at bede de gamle Landgrevers Spøgelser om Ly.

I sit Hjem fik Pastoren lidt bedre Efterretninger; Patrouiller havde undersøgt Omegnen i en Mils Omkreds, men

*) Ludvig Springeren († 1130) er en af de mest interessante Typer paa hine Landgrever fra Lensvældens heroiske Tidsalder; sit Tilnavn fik han, fordi han ved et dristigt Spring undkom fra sit Fangetaarn, hvori han sad, da han havde slaaet en af sine Naboer ihjel, som vilde formene ham at jage paa sine Jorder, hvorpaa han yderligere havde bortført hans Enke; man forsikrede, at han paa mere end én Maade jagede paa denne sin Nabos Vildtbane, og at Hustruen var i Forstaaelse med ham. Senere gjorde han fælles Sag med Prins Henrik, da denne gjorde Oprør mod sin Fader, Henrik den fjerde, derpaa sloges han med samme Prins, da denne var bleven Henrik den femte, og endelig gjorde han Bod for sine talrige Synder i Klostret Reinhartsbrunn, som han selv havde grundet. Ogsaa Springerens Søn Ludvig († 1172) var en meget net Landgreve; han blev kaldet Jærn-Ludvig, fordi han aldrig aflagde sin Rustning; en af hans Adspredelser var at spænde sine gjenstridige Vasaller for Ploven.

St. Nikolais Krypte gjemmer kun de ældste thüringske Landgrevers jordiske Levninger; fra det trettende Aarhundrede bleve deres Efterfølgere bisatte i den smukke Kirke i Marburg, som blev stiftet af den hellige Elisabet († 1231).

alt var roligt. Senere fik man at vide, at Oprørerne havde opgivet deres Plan; thi da de fra det fjærne, hen ad Byen til, havde faaet Øje paa de Baal, man havde antændt i Forventning af et natligt Angreb, kom de paa den fejlagtige Mening, at Franskmændene allerede vare rykkede ind i Eisenach. En Smule beroliget kastede Præsten sig fuldt paaklædt paa sin Seng og vaagnede ved Daggry. Nu først huskede han paa, at det var Søndag, og at han skulde prædike; den stakkels Mand var ikke synderlig oplagt hertil, men netop som han havde faaet lidt Orden i sine forstyrrede Tanker, fornyedes hele hans Skræk ved Lyden af skingrende Trompeter. Denne Støj meldte Franskmændenes Ankomst, og han troede sig nu aldeles fortabt, medens hans Hjemsøgelser netop i Virkeligheden vare forbi; thi i Stedet for de vilde eller dog i det mindste umættelige Folk, han frygtede for, fik han til sin store Glæde i Indkvartering to Officerer, hvis Ydre allerede var overordentlig sympathetisk, og som meget høflig bade ham undskylde den Forstyrrelse, de voldte ham, og toge til Takke med hans tarvelige daglige Kost. Den Slags heldige Overraskelser, tilføjer vor franske Forfatter bittert, fik vi sjælden i det Vredens Aar 1870. De første Tropper forlode Eisenach allerede efter tre Dages Forløb, da de skulde støde til den store Armé ved Weichsels Bredder. Vor Pastor var imidlertid bleven saa indtagen i sine Gjæster, at han ved Afskeden ikke kunde holde sine Taarer tilbage »ved Tanken om, at de efter al Sandsynlighed aldrig mere skulde gjense hverandre.« De franske Officerer lovede paa deres Side at ville beskytte Præstens gamle Fader mod al Ulempe; han var nemlig Skolemester i en Flække, hvor deres Soldater skulde holde Rast; og de holdt ogsaa Ord.

Hessens Besættelse giver os endnu Lejlighed til at omtale en smuk lille Anekdote over det berømte Udsagn: »Saaledes er Krigens Gang!« et Udsagn, Preusserne i deres sidste Krige have misbrugt saa skammelig. Dagen efter

Franskmændenes Indtog i Kassel jamrede en fattig gammel Kone over den overdrevne Pris, man forlangte for et Pund Smør. »Det er Krigens Gang!« svarede Sælgeren, der, som Spekulanter til alle Tider have gjort, uden Samvittigheds Skrupler drog Fordel af de heldige Konjunkturer. En fransk Soldat, der havde været Vidne til Ordstriden, gaar imidlertid ganske rolig hen til den bestyrtede Kjøbmands Hylde, tager Smørret og rækker det til den gamle, i det han udbryder: »Vær saa artig, min gamle! saaledes er ogsaa Krigens Gang!«

III. Wilhelmshöhe. — Kurfyrsten af Hessen og Jérôme Bonaparte. — Kongeriget Westfalens Forfatning. — En Restaurations Velgjerninger.

Tilsiterfreden skabte et nyt Kongerige Westfalen, der kom til at bestaa af de forhenværende preussiske Besiddelser vest for Elben, af Kurfyrstendømmet Hessen, Hertugdømmet Braunschweig og det sydlige Hannover; Napoleon udnævnte sin yngste Broder Jérôme til Konge over dette Land, som omtrent var 700 □ M. med 2 Millioner Indbyggere, og den 20de December 1807 indtraf den nye Regent i sin Hovedstad Kassel og opslog sin Residens i Kurfyrsternes Slot Wilhelmshöhe, som man nu omdøbte til Napoleonshöhe, og som i vor Tid under ganske forandrede Forhold paa ny skulde tjene til Opholdssted for en anden Napoleon.*)

Til Jérômes Ankomst vare hans Stater blevne styrede af et Regentskab, som bestod af de tre Statsraader, Simeon,

---

*) Vore Læsere fatte vel, at hermed sigtes til Napoleon III's Fangenskab efter Slaget ved Sedan; derimod ere de fleste vist nok ubekjendte med, at Slottet ogsaa spiller en vigtig Rolle i den franske Industris Annaler. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede var den berømte og ulykkelige Papin ansat som Ingeniør i den regerende Kurfyrstes Tjeneste; paa Wilhelmshöhe udførte han sine Forsøg med Dampkraner, og fra Kassel

Jollivet og Beugnot; den sidste kjedede sig saare i sin Tredjedel af et provisorisk Kongedømme og skrev blandt andet til den forhenværende franske Gesandt, at naar man havde besøgt Vandspringene, Kaskaderne og de andre Herligheder paa Wilhelmshöhe, »længtes man kun efter én Ting, saa snart som mulig at kunne vende hjem til Paris for at fortælle, hvor smukt det alt sammen var.«

Napoleon I. havde lovet Hesserne en Forbedring i deres Kaar, en Lempelse i Militærtjenesten, en Nedsættelse og en retfærdigere Fordeling af de offentlige Byrder. Disse Løfter have indbragt ham en stræng Irettesættelse fra den Forfatters Side, hvem vi allerede oftere have citeret; efter Lanfrey »skulde de ulykkelige Hessere, hvis Ben ved Siden af vore skulde bleges paa alle Evropas Valpladser, snart faa at vide, hvad man skulde dømme om denne dueagtige Kurren; de skulde kun alt for snart faa Lejlighed til at drage en Sammenligning . . .«

Denne franske Forfatter indbilder sig rimeligvis, at den hessiske Befolkning nød en ublandet Lykke under denne saa lavt fornærmede Kurfyrste, at den brat maatte gaa over fra Guldalderens Fryd til Jærnalderens Lidelser; vi skulle nu ingenlunde jævnføre Jérôme Bonapartes Regimente med Antoninus's eller Mark-Aurels; men at ville hævde, at disse Befolkningers Skæbne i mærkelig Grad var bleven forværret under det franske Regimente, er rigtig nok at gaa vel vidt i modsat Retning. Vi ville angaaende dette Punkt henholde os til Vidnesbyrd fra Forfattere, der ere Bonaparterne mest fjendske, især til den interessante og skandaløse Pamflet med Titlen: Kongeriget Westfalen og J. Bonaparte (1820).

---

foretog han 1707 en Tur med en Baad, som han selv manøvrerede ved Hjælp af en Maskine; han kom rigtig nok ikke langt; thi hans Baad, denne ufuldkomne Forløber for Dampskibet, blev nogle Mil længere ned ad Floden stoppet og hugget i Stykker af Baadfolkene paa Weser.

Forfatningen for det nye Kongerige var et Værk af Napoleons Statssekretær Hugo Maret. Denne brave og særdeles arbejdsomme Mands politiske Uddannelse faldt, som bekjendt, under den konstituerende Forsamling, de senere revolutionære Udskejelser modificerede vel hans gamle liberale Grundsætninger, men tilintetgjorde dem ikke, og i alle de Forfatninger, hvorpaa han lagde Haanden, søgte han at indføre noget af Grundsætningerne fra 1789; at handle anderledes forekom ham uværdigt mod Frankrig og mod Napoleon selv, hvis trofaste Tjener og ivrige Beundrer han var. Westfalens Grundlov indrømmede ganske vist Kongens Myndighed et vidt Spillerum; men for hine Befolkninger, som nylig havde været underkastede alle en forældet Lensvældes Misbrug, maatte det allerede være et betydeligt Fremskridt at komme til at staa under en Grundlov, som indrømmede »alle Borgere fuldstændig Lighed for Loven, undertrykte alle Lavsprivilegier, alle særlige Privilegier, enhver Art Livegenskab, under hvad Navn det end maatte være«; som ganske vist opretholdt Adelen, men »hverken gav den nogen udelukkende Ret til nogen Bestilling eller Fritagelse for nogen som helst offentlig Byrde.« Blandt det nye Kongeriges organiske Love figurerede fremdeles den franske Civil-Lovbog, det franske Mønt-, Vægt- og Maalsystem, Retsvæsenets Offentlighed og Edsvorneretterne. Stænderne, som havde den lovgivende og skattebevilgende Myndighed, talte hundrede Medlemmer, hvoraf halvfjerdsindstyve hørte til Grundejerstanden, femten vare Handelsmænd, og Resten lærde, som bleve udnævnte af Departements-Kollegierne; denne sidste Bestemmelse var en videre Udførelse af den italienske Grundlov og passede særdeles vel for den nye Stat, hvor Universiteterne spillede en saa betydelig Rolle.

Kejseren sendte sin Broder denne Forfatning med en Tilføjelse af de mest indtrængende Formaninger; han skrev blandt andet: »Hvad Tysklands Befolkninger ønske med

Utaalmodighed, er navnlig, at Personligheder, som ikke høre til Adelen, men ellers udmærke sig ved Talenter, maa faa lige Adgang til Æresbevisninger og Embeder . . . Den franske Lovbogs Velgjerninger, Rettens Offentlighed, Indførelsen af Edsvorneretter, alt dette vil være berettigede Udmærkelser for dit Monarki; jeg gjør mere Regning paa Virkningerne heraf end paa de største Sejre . . . Jeg har nu i mange Aar styret Evropas Politik og overtydet mig om, at de priviligerede Kasters Surmuleri staar i Modstrid med den offentlige Mening. Vær en konstitutionel Fyrste.« Desto værre bleve disse mærkelige Formaninger hyppig forglemte, og det nok saa meget af den, der gav dem, som af den, der modtog dem.

Man har imidlertid med rette gjort opmærksom paa, at alle disse Reformer, som saaledes kom ind i Forfatningerne og Grundlovene, selv om de kun bleve satte i Værk paa en tarvelig Maade, dog vare en Udsæd, som ikke kunde forgaa; man kunde vel for en Tid underkue dem, men de vedbleve at leve og spire i Sjælenes Dyb. Ministrene i de absolute Monarkier opfattede bedre Napoleon med Hensyn til dette Punkt end selv nu til Dags enkelte Franskmænd, som i ham ville se en Repræsentant for Revolutionen. Allerede i Aaret 1807 begyndte den berømte Baron v. Stein, som var bleven første Minister i det tilovers blevne Preussen, paa flere af disse Reformer fra 89, som den kejserlige Regering samtidig satte i Værk i Westfalen og Polen; et Regeringsedikt bemyndigede Borgere til at erhverve visse urørlige Godser, som indtil da havde været forbeholdte Adelsmænd; et andet Edikt afskaffede Hoveriet o. s. v.; man var med andre Ord nødt til at efterligne Frankrig for med Udsigt til noget Held paa ny at kunne konspirere mod det.

Endelig var ogsaa Indførelsen af en militær Organisation efter fransk Mønster en umaadelig Velgjerning for Befolkningen i det nye Kongerige, særlig da for det tidligere

Kurfyrstendømmes Beboere. Denne Sandhed vil maaske faa visse franske Demokrater til at fare op, men den lader sig mathematisk bevise.

Efter Forfatningen skulde Hæren for hele Kongeriget Westfalen ved Udskrivning bringes op til 25,000 Mand, medens, som vore Læsere mindes, alene den tidligere hessiske Armé talte 33,000 Mand. »Rekrutudskrivning var i øvrigt slet ikke noget nyt for Tyskland, hvor man allerede i umindelige Tider havde ladet Bønderne trække Lod . . . Hesserne især fandt sig med Villighed heri, hver Gang deres Fyrster fik Lyst til at sælge dem*).« Anvendelsen af den franske Lov fremkaldte imidlertid en betydelig Forandring i dette Forhold, og det i liberal Retning. Alle Klasser af Borgere skulde for Fremtiden underkaste sig Udskrivningen, som Adelen tidligere udtrykkelig havde været fri for . . . Den nye Organisation bragte ligeledes flere vilkaarlige Reglementer til at forsvinde, som især havde hvilet tungt paa Landet, hvor Kurfyrsterne stadig nærede Frygt for ikke at kunne finde Rekrutter nok til Udførsel. Visse Industrigrene vare udtrykkelig forbudte disse militære Livegne; saaledes maatte f. Ex. ingen nedsætte sig som Urtekræmmer, med mindre han led af en eller anden Svaghed, der gjorde ham absolut ubrugelig til Militærtjenesten. Efter sin Gjenindsættelse 1813 skyndte Kurfyrsten sig med at indføre disse Reglementer paa ny; det angaaende Urtekramhandelen stod i Kraft endnu i 1828!

Kongeriget Westfalens militære Lovgivning havde i øvrigt endnu det Fortrin fremfor den tidligere Tilstand, at den gjorde de højere Grader tilgængelige for de uadelige Underofficerer. Blændværket om »de hessiske Ben, som hvidnede paa alle Slagmarker«, lader sig heller ikke opretholde over for Kjendsgjerningerne. I Krigen paa den

*) Det tidligere anførte Værk: Kongeriget Westfalen og Jèrôme, p. 56.

spanske Halvø blev der i alt kun anvendt sex Tusende Mand fra hele Kongeriget Westfalen, og de spillede kun en væsentligere Rolle ved Geronas Belejring. Største Delen af Officererne opførte sig meget vel; men Soldaterne, der stode lige over for Tyskere i engelsk Sold, deserterede massevis for at støde til deres Landsmænd, som fik en bedre Lønning, end de. Saaledes gik det ikke i Aaret 1812; det westfalske Kontingent sloges med Mod og led frygtelige Tab; men det samlede Kontingent oversteg ikke atten Tusende Mand, stadig af hele Kongeriget. Under Felttoget i 1813 bleve de westfalske Tropper stærkt bearbejdede af engelske og Tugendbunds (Dydsforbundets) Agenter; de Dyder, man prædikede for dem, vare kun Flugt og Desertion, og disse Rænker havde i det hele kun alt for stort Held; strax i Begyndelsen af Felttoget gik saaledes et helt Rytterregiment over til Fjenden, og senere hen kunde man se en Kolonne paa sex Hundrede westfalske Soldater, som kommanderedes af en General, der ligeledes var en Westfaler, flygte af alle Kræfter og uden at løsne et Skud for ti preussiske Ulaner, der kun vare væbnede med daarlige Pistoler og de velbekjendte Lanser; i Følge et Øjenvidne samledes Flygtningene fra dette sidste Felttog slet ikke, men skyndte sig med at ombytte deres Uniformer med Bondeklæder*). Alt i alt faldt i den sidste Halvdel af det attende Aarhundrede i Kamp mod Franskmændene i Indien og Amerika alene tyve Gange saa mange Hessere, som der i Aarene 1808—13 faldt under franske Faner fra hele Kongeriget Westfalen.

Næppe var Kurfyrsten gjenindsat i sine Stater, før han udførte, hvad de franske Royalister, som »intet havde lært og intet glemt«, gjærne ønskede; han gjenoprettede helt og holdent det gamle Regimente. »Censuren blev saa-

*) Der gaves naturligvis hæderlige Undtagelser, især i Artilleriet.

ledes gjenindført; »denne Forholdsregel«, siger en samtidig tysk Forfatter, »var den nødvendige Følge af en Restauration, som foregik i en Landsdel, der under Fremmedherredømmet havde set sine Skatter formindskes, Hoveribyrderne afskaffes, Fyrstens, Adelens og Gejstlighedens Godser bortsælges. Naar man vilde gjenindføre Hoveriet o. s. v. . . ., og betragte Kjøberne af de retmæssig bortsolgte Godser som Ransmænd, maatte Misfornøjelsen blive almindelig. Intet var mere upolitisk, mere uretfærdigt end det Regeringsdekret, som erklærede, at Besidderne i Stedet for al Godtgjørelse simpelt hen bleve henviste til af de tidligere Ejere at fordre Forskjellen mellem de tvende Vurderingssummer.« (Stein).

For at fuldstændiggjøre vor Skildring af den Lyksalighed, Befolkningen nød ved at blive skjænket tilbage til deres gamle Herre, maa vi endnu tilføje, at deres Skatter bleve meget forhøjede. Af alt, hvad der var blevet indført under hans Forjagelse, respekterede Kurfyrsten kun én Ting, det franske Skattesystem; han paalagde blot de gamle Skatter igjen som en Tilgift. Saaledes handlede han ene og alene af Begjærlighed, og ikke af Trang; thi ikke blot var hans Formue bleven forøget under hans Udlændighed, men han havde af England faaet omtrent et Par Millioner i Skadesløsholdelse, og næsten lige saa meget af Frankrig; den stakkels Mand!

C. H.

Paracelsus *).

Paracelsus hører til de Mænd, som baade i levende Live gjøre stor Opsigt og efter deres Død bevare et betydeligt Ry, men maa se sig overvældede med de værste Beskyldninger. Først lidt efter lidt baner Sandheden sig Vej ogsaa med Hensyn til ham, skjønt alt endnu er mer eller mindre hemmelighedsfuldt, ja ikke engang hans Navn eller Herkomst er uomtvistet.

Det latinske Navn Paracelsus (den meget ophøjede), hvorunder han sædvanligvis gaar, synes efter den Tids Skik og Brug kun at være en Oversættelse af hans tyske Navn; selv kalder han sig hyppigst Theophrast von Hohenheim, og nogle Forfattere have da ogsaa villet gjøre ham til et Medlem af den adelige Familie Bombast von Hohenheim, hvis Stammesæde, der ligger to Mil syd for Stuttgart, nu til Dags er omdannet til en stor Landbrugsskole, men Paracelsus er ingenlunde en Schwaber af Fødsel; »jeg er en Schweizer, fra Einsiedeln,« siger han selv. Hans Fader, Vilhelm Höhener, var fra Landsbyen Gaiss i Appenzell, men havde nedsat sig som Læge i Kanton Schwyz; hans Moder var før sit Giftermaal Bestyrerinde for et Hospital i Einsiedeln. I Nærheden af dette Kloster blev Paracelsus født 1493, og indtil 1814 kunde man endnu se hans Fødehus tæt ved Djævlebroen over Sihl, mellem

*) Efter Philippe Bridel.

Zürichersøen og Flækken Einsiedeln; senere hen fulgte han sin Fader til Villach i Kärnthen, hvor denne flyttede hen og døde i 1534.

Fra sin Barndom bestemt for Lægekunsten fik Paracelsus rimeligvis den nødtørftige Undervisning af sin Fader, studerede maaske ogsaa i Kärnthens Klostre og sandsynligvis ogsaa i Schweiz, hvor Sigurd Fugger skal have indviet ham i Alkymien og lod ham læse den berømte Spanheimer Abbed, Johan Trithemius's Skrifter. Derpaa faldt den Tanke ham med rette ind, »det er ikke nok at læse de gamle og nye Forfattere,« og han gav sig til at rejse meget; »Sygdommene rejse gjennem Verden,« sagde han, »og hvis en Læge vil kjende nøje til dem, maa han ogsaa rejse; derved vil han lære bedre end i Kakkelovnskrogen; Naturen er en Bog, som man maa gjennemgaa, hvert Land er et Blad i samme.« Saaledes besøgte han de tyske, franske og italienske Universiteter, gjennemrejste, efter hvad man paastaar, ogsaa Spanien, England, Preussen og Østerrig, raadspurgte ikke blot lærde, men indsamlede Recepter og Oplysninger fra alle, hvem han stødte sammen med, som Alkymister, Nonner og Bødler. Traditionen lader ham endog rejse til Ægypten og Konstantinopel, den afmaler ham som en Charlatan, der baade spaaede og søgte de vises Sten. Dette forholder sig dog langt fra saa, han grublede tvært imod nøje over sine Iagttagelser og kom til den sørgelige Slutning: »Den største Del af Lægerne sige, hvad de ikke vide; deres hele Kunst er kun Fabler for at lokke Penge ud af Lommen paa Folk.« Det synes endog, at han modløs stod i Begreb med at opgive Lægekunsten, men i det han, som han fortæller, mindedes Kristi Ord: »De syge have Lægedom behov,« fattede han Mod paa ny.

I 1526 blev han paa Grund af flere heldige Kure og navnlig paa Oekolampadius's Anbefaling af Byen Basel udnævnt til Stadslæge og efterfulgte V. Copus, der nylig var død; med dette Embede, som var stiftet 1504, synes

der at have været forbundet et Professorat ved Universitetet. Den nye Læge fik en udstrakt Praxis og vandt navnlig stort Ry ved at helbrede den berømte Bogtrykker Johan Froben, som efter et Fald havde paadraget sig en indgroet Gigt i Fodankelen; Lægerne havde hidindtil behandlet ham saa taabelig, at en Amputation syntes uundgaaelig, men Paracelsus kurerede ham med saa stort Held, at han senere efter til Hest kunde tage til Frankfurter-Messerne. Ved Siden af disse lykkelige Kure hævdede Paracelsus sine medicinske Grundsætninger: »Jo mere indviklet og lang en Recept er, jo mindre virksom er den,« og han udtaler sig med Bitterhed om Apothekerne, hvis Varer kun ere noget »skammeligt Rodsammen«, og »som sælge for Gylden, hvad de ikke vilde kjøbe igjen for en Penning.«

I Juni 1527 begyndte han sine Forelæsninger*), i det han udslyngede en Krigserklæring, hvori han med det sextende Aarhundredes voldsomme Udtryk erklærer ikke at ville holde sig til Galenos eller til Araberen Avicenna, »der ikke forstaa mere end mine Skoremme;« disse to Læger, der den Gang betragtedes som sande Orakler, forkaster han med samt deres Theori om Vædskerne, anbefaler omvendt den forglemte og foragtede Hippokrates og roser Studiet af Naturen, der er belyst gjennem en ny Theori**). I Stedet

*) Dette var det første Exempel i Evropa paa en Uuiversitetsforelæsning over Kemi.

**) Avicenna (egentlig Ibn Sina), en berømt arabisk Læge og Philosoph, blev født 980 i det nuværende Khanat Bokara, studerede i samme By, var senere Livlæge hos forskjellige Sultaner, en Tid lang ogsaa Vesir i Hamadan og docerede sluttelig Medicin og Philosophi i Isfahan; han døde 1037 i Hamadan. I Philosophien gaar han ud fra en med Nyplatonismen beslægtet Retning, som han dog søger at forene med Aristoteles; i Medicinen er hans vigtigste Værk „Kanon“, der mange Gange er udgivet og oversat og i henved 600 Aar dannede Grundlaget for det medicinske Studium i Frankrig

for efter Skik og Brug at læse over en gammel Forfatter og forklare ham paa Latin gav han sig til at udvikle sine egne Ideer paa Tysk. Alle disse Nyheder, der maaske bleve fremførte med alt for stor Fordringsfuldhed (man paastaar, at han offentlig brændte Avicenna og Galenos), hans Anklager mod Apothekerne, som han gjærne vilde have tagne i Ed, og endelig Misundelsen, der altid følger med et afgjort Held, samlede en Uvejrssky over hans Hoved. Hertil kom endnu et smerteligt Tab, Frobens Død; »ham, hvem jeg elskede mere end mine Øjne, min bedste Ven i Basel,« skrev han i et Brev til Studenterne i Zürich, hvor han netop opholdt sig under Vennens dødelige Afgang.

Der var næppe forløbet et Aar siden hans Kaldelse til Basel, og allerede var Paracelsus nødsaget til at forlade Byen. En Kannik, Kornelius Lichtenfels, som led af Mavesmerter, havde udlovet hundrede Gylden til enhver, der kunde helbrede ham; tre Piller, som Paracelsus sendte ham,

---

og Tyskland. Hans Skrifter bleve allerede i det tolvte Aarhundrede oversatte paa Latin og trykte i Venedig i Slutningen af det femtende Aarhundrede. — Claudius Galenos, næst Hippokrates Oldtidens berømteste Læge, var født 131 eft. Kr. i Pergamum, hvor hans Fader var Architekt, studerede først Aristoteles, dernæst Lægekunsten i Smyrna, Korinth og Alexandria og kom i 164 til Rom, hvor han vandt et berømt Navn ved sine heldige Kure og sine anatomiske Forelæsninger; men da Misundelsen herved vaktes mod ham, forlod han Verdensstaden efter et treaarigt Ophold og vendte tilbage til Grækenland, hvor fra han foretog forskjellige videnskabelige Rejser til Palæstina og de græske Øer. Senere blev han dog af Kejser Markus Aurelius kaldt tilbage til Italien, hvor han opholdt sig hos ham i Lejren ved Akvileia og 170 blev Livlæge hos Commodus; endnu 197 opholdt han sig i Rom, men synes at have forladt Hovedstaden mod Slutningen af sit Liv; han skal være død i sit halvfjerdsindstyvende Aar. Vi besidde endnu 70 utvivlsomt ægte Skrifter af ham, som vandt overordentlig Betydning, oversattes paa Arabisk og lige til Paracelsus gjaldt for uomstødelig Avtoritet. En latinsk Oversættelse af hans Værker udkom allerede 1490 i Venedig, senere fulgte den græske Original.

havde den forønskede Virkning, men kunde ikke formaa Kanniken til at rykke ud med den lovede Belønning, og Domstolen, hvortil Paracelsus appellerede, befalede ham at nøjes med sex Gylden. Vor Læge, der blev rasende over denne Fornærmelse og ikke var vant til at veje sine Udtryk, synes at have udladt sig i fornærmelige Udtryk om Øvrigheden, og hans Venner formaaede ham til at forlade Byen.

Trods sin Afrejse bevarede han længe sin Indflydelse over sine Disciple i Basel, især gjennem sine Manuskripter. Selv begyndte Paracelsus sit omflakkende Liv paa ny; undertiden godt, i Reglen slet modtagen levede han som oftest i Fattigdom, thi af fattige tog han intet, og den Smule, han fik ind hos rige, gav han ud eller lod sig frastjæle. Ved sin Afrejse var han ledsaget af flere Elever, som haabede at faa hemmelighedsfulde Recepter af ham, men hurtig skuffede i deres Forventninger forlode de deres ulykkelige Lærer. Han havde forudset det: »Jeg venter ikke Erkjendtlighed af nogen, de have plukket Fjerene af mig, de have tjent og slikket mig som Hunde, og derpaa vende de sig mod mig.«

Hans mest fortrolige Elev Oporins Frafald skulde skaffe ham de fleste Sorger. Johan Oporin (Herbst), som senere blev Professor i Græsk og sluttelig en udmærket Bogtrykker i Basel, havde efter Oekolampadius's Raad i Aaret 1527 begyndt at studere Medicin under Paracelsus, han var hans ivrigste Tilhører, ja endogsaa hans famulus (ɔ: Tjener og Elev). Efter at have fulgt ham endnu to Aar efter Afrejsen fra Basel forlod Oporin sin Lærer; han havde utvivlsomt haabet at faa Hemmeligheder at kjende, som Mesteren ikke engang var i Besiddelse af; han var bleven skuffet og samtidig ogsaa fornærmet over enkelte Særheder hos Paracelsus, Oporin blev fra nu af en af hans bitreste Fjender, og hans Bagtalelser have bidraget mest til at sværte hans forhenværende Lærers Rygte.

Paracelsus begav sig først til Elsass, gjennemstrejfede

derpaa Bayern og vendte tilbage til Schweiz, hvor han synes at have opholdt sig nogle Aar især i Kanton Appenzell, hvor han har efterladt Manuskripter. I 1535 træffe vi ham i Pfeffers, hvor han dedicerede Klosterets Abbed sin Afhandling om denne Landsbys mineralske Vande; snart efter gik han atter til Bayern, derpaa til Kärnthen, og her fra vilde han begive sig til Wien, da han blev kaldet til Salzburg af Ærkebiskop Ernst. Længe kom han dog ikke til at glæde sig over den gode Modtagelse her; thi han døde selv samme Aar, 24de September 1541, i en Alder af otte og fyrgetyve Aar. Denne for tidlige Død var en naturlig Følge af hans mange Besværligheder og store Sorger, og man behøver ikke at tale om et Fald, som hans Fjender skulle have foraarsaget, eller med hans Fjender at paastaa, at hans Endeligt var en Følge af hans egne Udsvævelser, og at Djævelen sikkert havde taget hans Sjæl. Ærkebispen lod ham trods al denne Snak begrave paa Kirkegaarden Sankt Sebastian, den Marmorsten, som dækkede hans Grav, blev senere flyttet til Salzburgs Kirke. Ved et Testament, der var skrevet tre Dage før hans Død, testamenterede han sin Smule Formue, lidt over sexten Dukater (omtrent 150 Kroner), til Hospitalet i Salzburg og sine faa Bøger til Vennen, Barber Wendel. Den beskedne Bogsamling bestod kun af en trykt Bog over Medicinen, nogle Manuskripter over samme Æmne, samt Bibler og theologiske Skrifter.

Naar man fra Paracelsus's Levned gaar over til Studiet af hans Skrifter, maa man først tage særlige Forsigtighedsregler; thi de forskjellige Udgaver af hans Værker*) indeholde en Mængde Arbejder, som ikke ere af ham. Efter den tyske lærde Marx's Kritik ere ogsaa de Arbejder, der kunne betragtes som authentiske, rimeligvis fulde af fremmede

---

*) Blandt andre saaledes Hubers (Basel 1589) og den store Genfer-Udgave (1658, 3 voll. in fol.).

Indskud; saaledes siges hans Hovedskrift »Opus paramirum« (det vidunderlige Værk) at være blevet forøget af Alkymisten Bodenstein, som offentliggjorde det 1575. Heraf følger, at det ikke er let at ordne og fastholde Paracelsus's Tanker. I det han t. Ex. træder op mod den herskende Lægekunst og særlig fordrer Iagttagelser og Naturstudiet, opbygger han ikke desto mindre selv et Værk a priori. Grundlaget for hans Philosophi er den Antagelse, som allerede var udbredt før ham, at Mennesket og Universet svare til hinanden; Mennesket er en Mikrokosme, en lille Verden, som i sig afspejler alle Makrokosmens eller Yderverdenens Ejendommeligheder; det er Universet i en Sum, og dette er fuldstændig repræsenteret i samme. Følgelig er altsaa Kosmologi og Anthropologi to parallele Videnskaber, af hvilke den ene er nødvendig til en fuldstændig Tilegnelse af den anden; kun i Mennesket alene kan man gribe Naturens Hemmeligheder, ligesom man ene gjennem Studiet af Naturen kan undersøge Menneskets Organisation. Til hver Stjærne svarer en Del af det menneskelige Legeme: til Jupiter svarer Leveren, til Merkur Galden, til Solen Hjærtet, til Maanen Hjærnen o. s. v., enhver Fremtoning i vort Legeme svarer til en lignende i Naturen: Vattersot er en Oversvømmelse, Feberpulsen et Uvejr, Apoplexien et Lynslag.

Naar man dernæst henholder sig til nogle andre Skrifter, hvis Authencitet imidlertid er tvivlsom, kommer man til et mere fuldstændigt, men ogsaa mere indviklet og endnu besynderligere System over Tingenes Natur. Den materielle Verden skulde herefter være sammensat af tre Grundstoffer: Svovlet, Saltet og Kviksølvet, og ligesaa skulde Mennesket bestaa af tre Dele, Legemet, Sjælen og Aanden, der hver maa have sin særlige Næring; disse Granskninger skyldes rimeligvis Paracelsus's Elever, der have ladet deres Lærer sige mere, end han virkelig sagde.

Derimod er det virkelig Paracelsus, som ordner Syg-

dommene efter den Faktor (ens), som har fremkaldt samme, saaledes: *ens astrorum*, Stjærne-Faktoren eller den kosmiske Indflydelse; *ens naturale*, Mangel paa Organisation; *ens spirituale*, Aandsufuldstændighed; *ens deale*, guddommelig Indflydelse, og *ens veneni*. Det sidste Element er en Virkning af de Næringsmidler, som ikke kunne assimilere sig med vort Legeme, og som ved at afsætte sig under Form af *Tartar* frembringe de Besværligheder, der ere kjendte under Navn af Tæring, Hoste, Gigt o. s. v.

En ret sindrig Tanke af Paracelsus bestaar i en Personifikation af Sygdommene; enhver Sygdom er efter ham en Organisme, besjælet af en *vulcanus*, et Livsprincip, der ligesom Misteltenen hos Egen søger at udvikle sig paa Bekostning af det Legeme, som ernærer det; men hvert organisk Væsen kæmper paa sin Side imod Sygdommen ved Hjælp af sit Livsprincip eller *arkæum*, som det besidder i sig selv. Lægen kan ikke dræbe Sygdommen, hans Rolle bestaar i at styrke Arkæet i dets Kamp mod det ødelæggende Princip. Den Tanke, »at hvert Lem i sig bærer sit Livets Træ,« fører i Kirurgien til at advare mod enhver unyttig Bortskæren; saa vidt mulig maa man indskrænke sig til at løsrive Saaret, »Snittet er kun et ydre, et Forsvarsmiddel for at tillade Naturen at handle.«

Med Hensyn til Lægemidlerne vil Paracelsus, at man skal holde sig til Landets Frembringelser: »Hvor Sygdommene ere, findes ogsaa Lægemidlerne og Lægerne.« Han anbefaler især Diæt og mineralske Bade; desuden bør Lægen udvinde de forskjellige virksomme Principper (*Arkanaer*), som indeholdes i de forskjellige naturlige Legemer.

De samme Grundsætninger lede ham i Kemien. Denne Videnskab har ikke til Formaal, siger han, at fabrikere Guld, men at løsne *Arkanaerne* fra de Forbindelser, hvori de ere afkræftede; det er en af Paracelsus's Fortjenester at have indført de kemiske Stoffer som Medikamenter, hvad

der før ham kun var lidet brugeligt, og navnlig da Sammensætninger af Jærn, Bly, Antimon, Arsenik og Kviksølv. Den videnskabelige Kemi har ham at takke for flere Analyser af mineralske Vande, f. Ex. af Badene ved Pfeffers, fremdeles for den Iagttagelse, at der udvikles en Luftart (Brint), naar Jærn opløses i Svovlsyre, og at Svovlsyre afbleger; endelig tilskriver man ham endogsaa Opdagelsen af Zink.

Paracelsus synes ikke at have dyrket Astronomien i nogen højere Grad; man har af ham to Smaaskrifter om Kometerne, hvori han bekæmper den gængse Overtro med Hensyn til disse Himmellegemer; det betydeligste af disse Arbejder handler om Kometen af 1531 (Halleys Komet) og er dediceret Zwingli og Leon Juda.

Flere Steder hos Paracelsus, f. Ex. ogsaa i Opus paramirum, synes at antyde, at vor lærde hældede til Astrologien; det er ogsaa ganske rimeligt, at han ikke kunde holde sig aldeles fri for denne Overtro, som den Gang var saa gængs, og som jo selve Melanchthon var henfalden til; men man maa imidlertid huske paa, at Paracelsus ved astron ikke saa meget forstaar selve Stjærnen som et Slags Livsprincip, der virker i Naturen og efter hans Opfattelse særlig maatte have sit Hjem i paagjældende Himmellegeme. I andre meget klare Citater modsætter han sig tydelig og klart enhver Tanke om at indrømme Stjærnerne en Magt over det menneskelige Liv. »Hvad gavne Planeterne og Stjærnerne vel Barnet? er Moderen ikke Barnets Planet og dets Stjærne?« Et Skrift »om Tingenes Natur«, der ikke var bestemt til Offentliggjørelse, og hvori han taler om en magisk Skabelse af homunculus (et lille, levende Menneske) gjennem Fremgangsmaader, der ere lige saa taabelige som uanstændige, er rimeligvis ikkun en Mystifikation.

Dette er ingenlunde de eneste Beskyldninger, man har udslynget mod Paracelsus; han er ikke blot bleven angreben af flere samtidige lærde, men endog forhaanet paa den

raaeste Maade af hans gamle Discipel Oporin og af Baseler-Lægen Eraste eller Liebler; de tilskrive ham de værste Laster og Forkertheder: Udsvævelse, Drukkenskab, Gjerrighed og Skidenfærdighed; man paastod, at han skrev sine Afhandlinger i en drukken Tilstand, og at de noksom bare Vidne herom. Man kan dog ikke fæste Lid til disse lidenskabelige Anklager; lad Paracelsus end undertiden efter Datidens Sæd og Skik have holdt alt for rigelige Libationer, og selv om vi under alle Omstændigheder maa erkjende, at han ikke var meget omgængelig, saa er det ikke desto mindre uomtvisteligt, at denne Original altid opfattede sit Kald paa det alvorligste, han anbefaler en Læge at være ren af Sæder og aldrig udøve sit Kald som en Lejesvend, men med Troskab og af Kjærlighed til de syge. Den saa kaldte Charlatan synes endog at have været en virkelig from Personlighed; »man maa i alt gaa ud fra Bibelen«, siger han, »og fra Kristi Lære, det eneste urokkelige Grundlag; lad os lægge Vægt paa Troen, Guds Kjærlighed, Bønnen o. s. v.«

Naar alt kommer til alt, maa man indrømme, at den hele Udgave af hans mer eller mindre authentiske Værker denne Samling af uforstaaelige Theorier, denne Blanding af Plumphed og Affekterthed, ved sin besynderlige Stil ganske vist med rette har skabt Udtrykket »Bombast«; men efter at Marx ved sine lærde Arbejder har udskilt, hvad der virkelig er af Paracelsus, og hvad man med urette har tilskrevet ham, maa man ogsaa erkjende, at disse Bebrejdelser ikke mere passe til denne lærdes authentiske Arbejder. Hans Sprog er ganske vist haardt, Paracelsus indrømmer det selv: »I vort Land lever man ikke af Figener og Honning, men af Ost og Rugbrød«; men Stilen er kraftfuld, uden at være mere plump end hos andre af Datidens Forfattere, og disse enkelte Afhandlinger indeholde nye Ideer og flere virkelige dybe Tanker, der staa i Samklang med dem, Schelling og hans Skole i vore Dage have fremført i deres Naturphilosophi.

Naar man altsaa fjærner hans Fjenders Bagvaskelser og ser bort fra hans ikke authentiske Skrifter, naar man ser ham i sin Tids Belysning og husker paa, at Bacon først blev født fem og tyve Aar efter Paracelsus's Død, maa man komme til den Slutning, at der stak et virkeligt Geni i denne Schweizerlæge, som forkastede Aristoteles og Galenos for at vende tilbage til Naturen, og hvem man alt i i levende Live kaldte »Lægekunstens Luther.« Hans vigtigste Fortjeneste bestaar i at have skaffet Medicinen en Række nye Hjælpemidler fra Kemien, denne Videnskab, som næppe endnu var født, og som man i det sextende Aarhundrede i Reglen blandede sammen med Alkymien.

Kejserinde Josephine.

(Slutning).

III.

Uagtet Napoleons Beslutning om at skille sig fra Josephine stod uigjenkaldelig fast, kunde han dog i Efteraaret 1809 tilskrive hende smaa Breve fra München og Wien ganske som en Ægtemand, der inderlig længes efter at komme til Ro i sit Hjem. »Det vil være mig en Fest at se dig igjen; med Utaalmodighed venter jeg dette Øjeblik.« — »Den 26de eller 27de Oktober vil jeg komme til Fontainebleau, du kan begive dig der hen med nogle Damer.« Den 26de rejste Josephine til det nævnte Sted; men alle Ansigter, som hun der saae, syntes med deres stumme, hemmelighedsfulde Væsen at forkynde hendes Dom.

Napoleon var allerede ankommen om Formiddagen og havde strax en lang Samtale med sin fortrolige, Rigets Ærkekansler, Fyrst Cambacérès, en særdeles klog og snild Mand, der havde stor Dygtighed i at behandle Personer og Forhold. Der kunde ogsaa være adskilligt at tale om, Stemningen i Frankrig var ingenlunde efter Napoleons Ønske, forskjellige Begivenheder som Nederlaget ved Aspern, Opstanden i Tirol, Frederik Stabs Attentat paa Kejseren og mere, vare ikke skikkede til at opretholde Uovervindelighedens Nimbus og Troen paa en lang Varighed for det nye Dynasti. Muligheden af Napoleons Død eller Fald kunde

paa ingen Maade skydes til Side, og paa Grundlag heraf var der allerede adskillige Rænker i Scene. Herom var Kejseren vel vidende, og det gjaldt nu for ham om paa ny at vinde Frankrigs Tillid og Hengivenhed, der var ham noget af det allervigtigste at eje. Han formente, at dette bedst lod sig sætte i Værk, naar han kunde faa en Tronarving, hvorved Tiltroen til hans Dynastis Varighed kunde fast begrundes baade i Indland og Udland, og dermed hans Fjender miste alt Haab om en Forandring i Tingene; men hvorledes skaffe sig en Arving uden at skille sig ved den 46aarige Josephine? Tanken om en Skilsmisse var i øvrigt gammel hos Napoleon, allerede ved Kroningen tænkte han derpaa. Ved Sammenkomsten i Erfurt (1808) med Kejser Alexander taltes der gjennem Talleyrand om en mulig Forbindelse med dennes Søster, Storfyrstinde Katarina, og Alexander mente nok at kunne stemme sin Moder gunstig for Planen; men Enkekejserinden var dette saaledes imod, at hun for at undgaa at give et Afslag hurtigst mulig formælede Datteren med en oldenburgsk Prins. Efter Tilendebringelsen af Felttoget mod Østerrig, og under Indflydelse af de foruroligende Efterretninger fra Paris var Napoleon nu fast besluttet paa at ofre sin første Gemalinde for den formentlige Statsinteresse. Opfyldt af denne Tanke og besjælet af Ønsket om saa hurtig som mulig at faa Sagen afgjort, fremsatte han den nævnte Dag sine Tanker for Cambacérès; han forklarede denne, at af alle hans Slægtninge duede ingen til at blive hans Efterfølger, selv hans udmærket dygtige Stifsøn, Prins Eugen, vilde, dersom han adopterede ham, ikke kunne holde sig paa Tronen paa Grund af Bonaparternes Had og Misundelse. Der stod intet andet tilbage for ham for at sikre sit Riges Ro og sit Dynastis Varighed end at være betænkt paa at faa en Livsarving, for hvis ubestridelige Ret alle vilde bøje sig. Da han ikke kunde haabe en saadan af Josephine, var han fast besluttet paa at skille sig ved hende og indgaa et nyt Ægteskab. Cambacérès vovede

vel nogle svage Indvendinger herimod og forestillede Kejseren, hvilken ubegrænset Popularitet Josephine nød hos Hæren og Folket, hvorledes man ærede hende som Revolutionens milde Genius og kun vilde fortolke hans Skridt, som om han vilde bryde med Erindringerne fra 1789 og træde ind i de gamle Dynastiers Række; men Napoleon lod sig imidlertid ikke rokke og gjentog kun sin uforanderlige Vilje. Ærkekansleren siger i sine Memoirer: »Under denne Forhandling syntes Napoleon mig udelukkende at være indtagen af sin egen Storhed, han saae ud, som vandrede han om imellem Erindringerne om sin Magt og sin Berømmelse ligesom i et Galleri af Statuer.«

Trods den Venlighed, hvormed Napoleon i Fontainebleau modtog sin Gemalinde, lagde denne dog Mærke til en vis ængstelig Tilbageholdenhed hos ham, som om han havde en Hemmelighed at skjule for hende. Var Josephine end ikke særlig begavet, besad hun dog en meget fin Takt og stor Skarpsindighed, hvor det gjaldt hendes personlige Anliggender og Interesser. Ved en skjændig Indiskretion var hun desuden for flere Aar siden bleven forberedt paa sit Fald; Fouché kjendte nemlig sin Herres Hensigter og troede at vise denne en stor Tjeneste, naar han forberedte ikke blot den offentlige Mening, men ogsaa Kejserinden selv derpaa. Hun skal have svaret ham: »Vor Skæbne har forenet os; er det Napoleons Vilje at se dette Baand løst, venter jeg Forslaget derom fra ham selv, og kun ham alene vil jeg svare.« Kejseren fik Sagen at vide, og Fouché høstede kun Skam til Tak for sin Bjørnetjeneste. Josephine kunde hin Eftermiddag i Fontainebleau ikke være i Tvivl om, at det nu drejede sig om hendes Stilling. Der var vel ingen, som for hende udtalte det frygtelige Ord, men alle og enhver talte om Nødvendigheden af at konsolidere Kejserdømmet. Medens alt i Fontainebleau endnu var indhyllet i den dybeste Hemmelighedsfuldhed, holdt man i Paris allerede Optælling paa de Prinsesser, der kunde komme i Betragtning ved et

nyt Ægteskab. Josephine havde kvalfulde Timer, hvor kun hendes Datters Nærværelse ydede hende nogen Trøst, og dog maatte hun samle alle sine Kræfter for at holde sig oppe, da mange fyrstelige Personer kom i Besøg. Kongerne af Holland, Westfalen og Neapel vare mødte efter Napoleons Indbydelse for at fremføre Undskyldninger eller Besværinger, vel ogsaa for lejlighedsvis at høre Kejserens Bebrejdelser; Rhinforbundets Fyrster, Kongerne af Sachsen og Würtemberg samt Kongen og Dronningen af Bayern havde ligeledes givet Møde for at knytte de gamle Baand fastere og udbede sig nye Gunstbevisninger. Skuespil, Jagter og Baller afløste rask hverandre, og Napoleon, som følte sig inderlig trykket, hengav sig med synlig Lyst til disse Adspredelser. Dog tabte han under disse Festligheder intet Øjeblik sit Hovedmaal af Syne; det faldt ham svært at tilkjendegive Josephine sin Beslutning, og dog maatte det ske. Han vilde forberede hende derpaa ved sin Opførsel, viste sig mere kold, haard og tilbageholdende over for hende, viste i hendes Nærværelse skjønnere Damer den mest udsøgte Opmærksomhed, aflagde hende kun sjældne og korte Besøg, lod Dørene aflaase, som forbandt deres Gemakker og bragte ved alle disse Forberedelser den stakkels Kvinde til den mest brændende Skinsyge og rasende Fortvivlelse. Det var grusomt at lade denne Tilstand vare hele Uger igjennem. Josephines Skinsyge førte naturligvis til heftige Optrin, i hvilke Napoleon viste sig barsk og opfarende; hyppige Gjentagelser af disse Scener maatte blive uudholdelige for begge Parter, og Kejseren søgte at gjøre en rask Ende paa den gjensidige Pine.

Dog vilde han sætte Katastrofen i Scene under de mest skaansomme Former, og i Særdeleshed var det ham magtpaaliggende, at begge hendes Børn vare til Stede i det kritiske Øjeblik, for at de kunde trøste og styrke Moderen ved deres Deltagelse. Napoleon afsendte derfor en Kurer til Milano og befalede Vicekongen af Italien strax at komme til Paris;

Hoffet var nemlig midt i November taget tilbage til Hovedstaden. Med Cambacérès raadførte han sig om Skilsmissens Form og erklærede udtrykkelig, at alt, hvad der kunde se ud som en Forskydelse, maatte undgaas, og at han ogsaa efter sit andet Ægteskab ansaa Josephine for sin bedste og ømmeste Veninde og ønskede at beholde hende i sin Nærhed. Samtidig talte han med Hr. de Champagny om Valget af en Gemalinde. Vilde man henvende sig til de store Hoffer, kunde der kun være Tale om Rusland eller Østerrig. Det første Hof maatte ligge nærmest, saa meget mere som Forbundet med det stod paa svage Fødder, og den 22de November afgik en Depeche til den franske Gesandt i St. Petersborg, Hr. de Caulaincourt, hvem det paalagdes privat og i al Hemmelighed at spørge Kejser Alexander, om Napoleon, i Tilfælde af en Skilsmisse, turde gjøre Regning paa Kejserens Søster, Storfyrstinde Anna. En Kurer brugte den Gang fjorten Dage til en Rejse mellem de to Hovedstæder, og Svar kunde altsaa ikke ventes førend ved Juletid.

Saaledes var alt paa det bedste forberedt til at opløse det gamle Forhold og indgaa et nyt, og med Utaalmodighed ventede Napoleon Prins Eugens Ankomst; men det pinlige i den hele Situation, den ophidsede Josephines Klager og Taarer bevirkede, at Kejseren allerede om Aftenen den 30te November afslørede sin Hemmelighed. Han erklærede hende ganske tørt, at Skilsmissen imellem dem stod for Døren, at Kejserdømmets Interesse krævede en stor Beslutning af hende, »at han gjorde Regning paa hendes Mod og Hengivenhed til at indvillige i en Skilsmisse, som det selv havde kostet ham det største Besvær at beslutte sig til.« Ved disse Ord brast Josephine ud i en Strøm af Taarer, sank halv afmægtig om og fik heftige Anfald af Krampe; med den tjenstgjørende Kammerherres Hjælp bar Napoleon hende ned i hendes egne Gemakker. Derefter havde han en Samtale med Dronning Hortense, hvem han meddelte det

forefaldne og med haarde Ord erklærede, at hverken Klager eller Taarer kunde forandre hans Beslutning. Den stolte, rolige og alvorlige Maade, paa hvilken hun svarede Kejseren, brød endelig den stolte Mands Kulde; med bevæget Stemme bad han hende roligere overveje Sagen og ikke strax se denne fra den værste Side. Han fortalte hende, hvilke Bestemmelser han havde i Sinde at tage med Hensyn til Josephine, som skulde vedblive at være hans Veninde, og bad hende om ikke at svigte ham, men sammen med Broderen Eugen at støtte ham i den Opgave at trøste eller berolige deres Moder. Efter denne Samtale søgte Hortense sin Moder, som endnu ikke havde mistet alt Haab.

Den niende December indtraf Prins Eugen endelig til Paris; fuld af Forventning var han afrejst fra Milano, og hans Gemalinde havde endogsaa ytret den Formodning, at Napoleon vilde adoptere ham og erklære ham for Tronarving. Da traf han kort fra Paris sin Søster Hortense, som var ilet ham i Møde for at spare ham den pinligste Overraskelse. Stødet ramte ham svært ikke blot som Søn, men ogsaa som Mand og Fader. Paa Frankrigs Trone havde han vel aldrig gjort Regning, men anderledes var det med Kongeriget Italien, til hvilket han mente at have en vis Ret gjennem dets mangeaarige Bestyrelse, og som han havde haabet at kunne efterlade sine Børn. Fik Napoleon nu en Søn med sin nye Gemalinde, svandt ogsaa denne Drøm om Italien; thi man kunde sikkert antage, at Kejseren ikke vilde forholde sin Søn nogen af de Kroner, som han forenede paa sit eget Hoved. Rigtigheden heraf blev ogsaa godt nok bevist, da Napoleon gav sin nyfødte Søn Titelen: »Konge af Rom.«

Efter at Kejseren havde modtaget Eugen paa det hjærteligste, forklaret ham sine Bevæggrunde og opregnet, hvilke Erstatninger han havde bestemt for Familien Beauharnais, førte han Eugen og Hortense til deres Moder og havde der en lang Samtale med dem alle. Strax kunde Sønnen ved

Synet af den grædende og skjælvende Moder slet ikke tænke paa nogen Eftergivenhed. »Vor Moder kan efter et saadant Slag ikke mere dvæle i Hoffets Nærhed,« sagde han gjentagne Gange; »hun og vi maa fjærne os og i et stille, tilbagetrukkent Liv, berøvet al ydre Glans, søge at forglemme en os paatvungen Storhed og Fremtidens Forhaabninger.« Alligevel sejrede dog efterhaanden Forstanden over Følelsen, Eugen og Hortense havde Børn, og hvilken Fremtid vilde disse gaa i Møde, om de brød med Kejseren? Saaledes lykkedes det endelig Napoleon at formaa Josephine og hendes Børn til at gaa ind paa hans Plan; ogsaa her viste han sig som den uimodstaaelige Hersker; ingen af de tre Personer, hvor dybt de end ramtes, vovede at skille deres Skæbne fra hans.

Den femtende December om Aftenen var bestemt til den højtidelige Opløsningsakt af det borgerlige Ægteskab. I Kejserens Kabinet i Tuilerierne forsamlede hans Familie sig: Kongerne og Dronningerne af Holland, Neapel og Westfalen, Fyrstinde Borghese, hans Søster, og Prins Eugen vare til Stede. Rigets Ærkekansler, Fyrst Cambacérès, og Statsraad Grev Regnault de St. Jean d'Angely havde ligeledes indfundet sig. Med den grædende Josephine ved Haanden traadte Napoleon ind i Gemakket og oplæste staaende en Tale. Hovedindholdet af dennes første Del var, at Napoleon og Josephine, paa Grund af deres barnløse Ægteskab og den tvingende Nødvendighed af at have en Tronarving, havde besluttet sig til at bringe Frankrig det Offer at hæve deres ægteskabelige Forbindelse. Slutningen af Talen lød saaledes: »Det er mig en Trang at tilføje, at jeg, langt fra nogen Sinde at have haft Grund til Klage, tvært imod kun kan udtale mig rosende med Hensyn til min højt elskede Gemalindes Troskab og Kjærlighed. Hun har i femten Aar forskjønnet mit Liv; Mindet derom vil stedse forblive indskrevet i mit Hjærte. Hun er bleven kronet af min Haand; jeg vil, at hun skal beholde en Kejser-

indes Rang og Titel, men i Særdeleshed, at hun aldrig tvivler paa mit Hjærtelag og stedse anser mig for sin bedste og kjæreste Ven.«

Derefter beredte Josephine sig til at læse sit Svar, som var opskrevet paa et Blad Papir, hun holdt i Haanden, men maatte paa Grund af sin Bevægelse give Grev Regnault det, som nu læste følgende: »Med min højædle og dyrebare Gemals Tilladelse maa jeg erklære, at jeg, da der intet Haab mere er for mig om at erholde Børn, hvorved hans Politik og Frankrigs Interesser kunne ske Fyldest, har besluttet mig til at give ham det største Bevis paa Kjærlighed og Hengivenhed, som er givet paa Jorden. Jeg har alt af hans Godhed; hans Haand er det, som har kronet mig, og fra Tronens Ophøjelse har jeg kun faaet Vidnesbyrd om det franske Folks Hengivenhed og Kjærlighed. Jeg tror taknemmelig at anerkjende alle disse Følelser, i det jeg indvilliger i at opløse et Ægteskab, som nu er en Hindring for Frankrigs Vel, der berøver det den Lykke en Gang i Tiden at blive regeret af en stor Mands Efterkommere, hvem Forsynet saa øjensynlig har kaldt til Live for at udviske en frygtelig Revolutions Onder og gjenrejse Altret, Tronen, den indre Ro og Orden; men Opløsningen af mit Ægteskab vil intet forandre i mit Hjærtes Følelser; Kejseren vil stedse i mig have sin bedste Veninde. Jeg véd, hvor smertelig denne Handling, som Politiken og saa store Interesser byder, har været for hans Hjærte; men det Offer, vi bringe Fædrelandets Vel, regne vi os begge til Berømmelse.«

Herpaa førte Ærkekansleren begge disse Erklæringer til Protokols. Napoleon omfavnede Josephine og førte hende til hendes Gemakker, hvor han lod hende tilbage næsten afmægtig i begge hendes Børns Arme. Strax efter begav han sig til Statsraadet for der at gjøre Udkast til det Dekret, som skulde forelægges Senatet. Dagen efter var dette samlet, og Senatet stadfæstede Familieraadets Beslutning, Ægteskabet imellem Napoleon og Josephine erklæredes

for opløst, men Josephine beholdt Titel og Rang af Kejserinde, fik en aarlig Apanage af Statskassen paa to Millioner Francs og desuden en tredje af Civillisten. Et Palads i Paris, Slottet Malmaison og Navarra og mange værdifulde Sager tilsikredes hende. Moniteuren af 17de Decbr. bekjendtgjorde samtlige Aktstykker og afslørede for Publikum en Hemmelighed, som allerede for længst havde ophørt at være dette. Man beklagede den ulykkelige Josephine, men havde, som det gaar, snart andre Sager at tænke paa. Rusland eller Østerrig? Det var nu Dagens Spørgsmaal.

En Ting manglede dog endnu, og den havde Napoleon helst forbigaaet med Tavshed, om det havde kunnet lade sig gjøre. Han havde jo før sin Kroning ladet sig vie af Kardinal Fesch, han kunde umulig formæle sig med en katholsk Prinsesse, førend ogsaa dette Baand var løst; men Sagen havde sine Vanskeligheder, thi en katholsk Suveræns Ægteskab kunde efter Skik og Brug kun opløses ved en formelig Kjendelse af Paven, og kunde man haabe at opnaa en saadan af Pius den syvende? Havde Napoleon ikke Stykke for Stykke frataget ham Kirkestaten og siden ladet ham slæbe fra Rom til Grenoble og der fra til Savona, hvor han endnu blev holdt i Forvaring? Han, som ikke vilde gaa ind paa noget af Kejserens Forslag, vilde naturligvis ikke vise nogen Føjelighed i den nævnte Sag, og man maatte derfor tænke paa andre Raad. Her var Cambacérès paa sin Plads, ingen kunde være dygtigere og behændigere under saadanne Forhold. Den kirkelige Vielse var jo foregaaet med saadanne Uregelmæssigheder, at ingen formelig Skilsmisse behøvedes; man behøvede kun at henvise til disse Formfejl for simpelt hen at annullere Ægteskabet. Cambacérès forsamlede derfor en Kommission af syv Biskopper, forelagde dem Sagen, og efter deres Kjendelse blev Ægteskabet, fordi Sognets Præst trods de kanoniske Bestemmelser ikke havde været til Stede ved Vielsen, er-

klæret for ugyldigt ved Stiftets gejstlige Ret i første og anden Instans.

IV.

Napoleon var nu igjen fri, og Pariserne holdt ham for et godt Parti. Selv mente han, at han kun behøvede at gribe til; det gik dog ikke saa rask. Caulaincourts Hverv med Hensyn til at bringe en Formæling i Stand med Storfyrstinde Anna kom ikke paa nogen rigtig belejlig Tid. Kejser Alexander var meget utilfreds med den nyere napoleonske Politik, og særlig havde Galiziens Forbindelse med Storhertugdømmet Warszava ved den nylig afsluttede Wienerfred været Rusland en komplet Streg i Regningen. Man frygtede dér intet saa meget som Polens Gjenoprettelse som en ny selvstændig Stat ved Landets vestlige Grænse, der maatte blive Ruslands Dødsfjende og en vigtig Forpost for Frankrig. Ved det russiske Hof var alt Fyr og Flamme; man forlangte i det mindste et formeligt Løfte af Napoleon om aldrig at gjenoprette et Kongerige Polen. Dette maatte blive Betingelsen for, at Kejseren kunde faa Storfyrstinden. Dette blev dog paa ingen Maade ligefrem meddelt den franske Afsending; Napoleon skulde selv komme paa, at den ene Villighed var den anden værd. I den Hensigt skød Alexander det afgjørende Svar ud fra Uge til Uge; men en saadan Udsættelse faldt kun lidet i Napoleons Smag: den nye Kejserinde skulde senest i Marts være i Paris. Dog lod han sig endnu nogen Tid holde hen med de smukke Ord og de gunstigste Udsigter, som Alexander bestandig havde til Rede for Caulaincourt; thi Spørgsmaalet var alvorlig, og Situationen kritisk. Det drejede sig ved denne Giftermaals-Forhandling om intet mindre end enten en nøje Tilslutning til Rusland eller et fuldstændigt Brud og Ruslands Forbindelse med alle Napoleons Fjender. Napoleon sendte sin Gesandt den ene Kurer efter den anden og drev

paa Sagen af al Magt; men det var ikke saa let at komme til rette med Hoffet i St. Petersborg. Den 21de Januar forelagde han Spørgsmaalet for et hemmeligt Raad, i hvilket hvert Medlem aabent skulde udtale sig om, hvor vidt et russisk, østerrigsk eller sachsisk Giftermaal stemmede bedst med Frankrigs Interesser. Prins Eugen sad ogsaa i dette Raad og hjalp sin forrige Stiffader med at udvælge en ny Gemalinde; da Italien og Bayern laa ham nærmest paa Hjærte, vilde han staa paa en god Fod med Østerrig og stemte for en Ærkehertuginde. Selv Josephine, som efter sit Fald kun var betænkt paa sine Børns Interesser, skal hos Fru von Metternich, der da opholdt sig i Paris, havde intrigueret til bedste for en Østerrigerinde som sin Efterfølgerske. Murat talte derimod og mindede om Maria Antoinette. Napoleon lod enhver sige sin Mening, takkede dem alle og forlod dem uden med saa meget som en Mine at forraade, hvad han personlig mente. Alle imødesaa med Spænding den næste Kurers Ankomst fra Rusland, han kom først den 6te Februar, og hans Depecher gjentog den gamle Vise, at Alexander saa omtrent havde ryddet alle Hindringer af Vejen, men dog endnu behøvede nogen Tid, førend han kunde give sit endelige Svar. Dette var mere, end Napoleon kunde bære, nu havde man forhandlet i et Fjerdingaar uden endnu at være kommen et Skridt videre. Vovede denne Alexander, hørte man Napoleon spørge, han, som for tre Aar siden var kastet til Jorden ved Friedland, at behandle den vældige Imperator som en smægtende Prins? Var, ret beset, den femtenaarige sygelige Storfyrstinde Anna ikke det mindst fordelagtige Parti for Napoleon? Ogsaa Forskjellen imellem begges Religion blev nu lagt i Vægtskaalen, og man formente, at det franske Folk vilde føle sig fornærmet, om Kejserinden havde sin særlige Gudstjeneste. I sin Vrede befalede Napoleon ufortøvet at sende en Depeche til St. Petersborg, hvori Hoffets Tøven var

betegnet som en Vægring, og Underhandlingerne fuldstændig afbrødes.

Napoleon var ikke i Tvivl om, hvorhen man nu skulde vende sig. Tvært imod havde man for en Sikkerheds Skyld alt i nogen Tid drevet Underhandlinger om Giftermaal med det østerrigske Hof, saaledes at Kejseren endnu den nævnte Dags Aften (6te Februar) kunde lade forhøre hos Fyrst Schwarzenberg, Østerrigs Gesandt, om han var beredt til at undertegne en Ægteskabskontrakt. Allerede Dagen efter skete dette i Tuilerierne, og nu var Kejser Frants's Datter, Marie Louise, udset til Napoleons Gemalinde. I Wien var man meget begejstret for Sagen og haabede ved dette Giftermaal, at en ny og lykkeligere Tid skulde oprinde for det nylig saa dybt ydmygede Østerrig. Alt gik med en forbavsende Hurtighed: Den 1ste April forrettede Cambacérès den borgerlige Vielse i St. Cloud i Nærværelse af hele Hoffet, Dagen efter holdt Napoleon med Marie Louise et pragtfuldt Indtog i Paris, hvorpaa den kirkelige Vielse foregik i det af Guld og Lys straalende Tuileri-Kapel. Den ene Festlighed fulgte paa den anden, alle overlode sig til de gladeste Forhaabninger, og kun den skrækkelige Ulykke i Festsalen i det østerrigske Gesandtskabshotel, da i det kejserlige Pars Nærværelse Salen kom i Brand, og Gesandtens Svigerinde blev et Offer for Ilden, klang som en advarende Røst ind i den almindelige Jubel og Forgudelse.

Kun én Person, som ellers havde været alle Festligheders Pryd, kunde og maatte ikke mere deltage i den; hendes offentlige Løbebane var afsluttet fra den 15de Decbr., Josephine kunde ikke mere vise sig ved Hoffet. Ogsaa Kejseren følte, hvad et saadant Brud havde at betyde. Da han den nævnte Dag kom tilbage til sit Kabinet, sank han ned i en Lænestol og blev længe siddende tankefuld og uden at røre sig; derpaa gik han ned ad en lille Vindeltrappe til Kejserindens Værelse, hvor hun sad alene i sin Sorg. Hulkende kastede hun sig i hans Arme og overlod sig til

sin uendelige Smerte. Da hun atter blev roligere, befalede Napoleon sin Sekretær Meneval, der havde ledsaget ham, at blive hos Kejserinden, saa længe det var nødvendigt, gik rask ud af Døren og steg ind i en Vogn, som kjørte ham til Trianon. Da Meneval senere fulgte efter sin Herre, paalagde hun denne at sige Kejseren, at han ikke maatte glemme hende; hendes Kjærlighed til ham vilde først ophøre med hendes Liv. Kejseren sendte hende endnu samme Aften et Brev og besøgte hende i Malmaison, hvor hen hun næste Dag havde trukket sig tilbage. Efter otte Dages Ophold i Trianon vendte Napoleon atter tilbage til Tuilerierne, som han fandt meget ensomme. Da Slottet Malmaison ikke var tilstrækkelig skjærmet imod Vinterkulden, tillod Kejseren Josephine at tilbringe de følgende Maaneder i Elyseet i Paris; men forinden den nye Kejserindes Ankomst afrejste hun til Slottet Navarra. I øvrigt henlevede hun for største Delen Resten af sit Liv paa Malmaison, hvor hun holdt et lille Hof; hvem der vilde være Napoleon til Behag, maatte kunne sige, at han undertiden aflagde Besøg der. Ved Kongen af Roms Fødsel kunde Josephine ikke skjule Ønsket om at se dette Barn; uden at Kejserinde Marie Louise, der betragtede Hoffet i Malmaison med skinsyge Øjne, vidste noget derom, lod Napoleon Fru de Montesquiou bringe Barnet til et lille Lystslot i Boulogneskoven, her tog Josephine det i sine Arme og kyssede det under bitre Taarer.

Selv om Josephine ikke mere var Kejserens Gemalinde, forblev hun dog hans Veninde, selv i en højere Forstand end Marie Louise; hun modtog mange Breve fra ham, hvori han trøster og opmuntrer hende og meddeler hende sine Planer. »Du kan ikke tvivle paa min Trofasthed og ømme Kjærlighed og kjender mine ømme Følelser for dig meget slet, dersom du tror, jeg kunde være lykkelig, naar du ikke er det.« Han beskæftigede sig ogsaa med hendes Arrangementer og Pengeanliggender, som aldrig vare i Orden. »Jeg har anvist 100,000 Francs til overordentlige Udgifter for

Malmaison i Aaret 1810. Du kan derfor plante, saa meget du vil, og bruge denne Sum efter Behag. Din Vexel for Diamanter har jeg ladet betale; de bleve vurderede af Intendanten, thi jeg kan ikke taale Juvelerernes Bedragerier. Se, det koster mig igjen 400,000 Francs. Desuden faar du ogsaa 5—600,000 Francs til dermed at besørge dit Sølvservice og Dækketøj; endelig har jeg ogsaa befalet, at der skal anskaffes et meget smukt Porcellænsservice til dig, og man vil indhente dine Ordrer, for at det kan blive rigtig smukt.« Men det er ham meget ubehageligt at høre, at hendes aarlige Indtægter ikke kunne slaa til: »Giv ikke mere end 1,500,000 Francs ud aarlig og læg hvert Aar lige saa meget til Side. Det udgjør i ti Aar et Reservefond for dine Børn af 15 Millioner; det er behageligt at kunne give dem noget og være til Nytte. I Stedet derfor siger man mig, at du har Gjæld, og det er taabeligt. Beskæftig dig med dine Anliggender og giv ikke enhver, som vil tage. Naar du vil behage mig, saa lad mig erfare, at du ejer en stor Skat. Betænk selv, hvilken slet Mening jeg maa have om dig, naar jeg erfarer, at du med en Indtægt af 3 Millioner endogsaa har Gjæld.« Disse Breve synes ikke at have gjort det bedste Indtryk paa den pirrelige Josephine, derfor kom faa Dage efter et nyt: »Gjør dig ikke nogen Sorger derfor og tvivl ikke om mit Venskab for dig. Lad mig vide, at du befinder dig vel. Man siger, du lægger dig ud som en god normannisk Bondekone.«

Josephines Ophold i Malmaison blev kun i kort Tid afbrudt ved en Rejse i Schweiz og et Besøg hos hendes Svigerdatter i Milano. Saa kom Aaret 1814, og hun maatte erfare Napoleons Afsættelse. »Hvorfor har jeg indvilliget i denne Skilsmisse?« udbrød hun, »Napoleon er ulykkelig, og jeg kan ikke være hos ham. Man anklager ham falskelig. Ingen véd saa godt som jeg, at det modsatte er Tilfældet af det, man bebrejder ham.«

Ved de allierede Troppers Fremrykning flygtede hun

til det fjærnere liggende Navarra, men vendte snart igjen tilbage til Malmaison, da hun hørte, at den russiske Kejser og den preussiske Konge havde stillet hende under deres særlige Beskyttelse. Ogsaa Bourbonerne vare hende velsindede; men hun viste sig dog ikke ved det nye Hof. Kejser Alexander besøgte hende gjentagne Gange og var fængslet af hendes Ynde. Imidlertid undergravedes hendes Sundhed ved den bestandige Ængstelse og Uro for hendes forrige Ægtefælle; hun fik en katarrhalsk Lidelse, som snart gik over til en livsfarlig Halsbetændelse. Kejser Alexander sendte hende sin Livlæge, de første Læger i Paris ilede til, men deres Kunst var forgjæves. Omgiven af begge sine Børn, beskæftigede hun sig meget med den Mand, som ogsaa efter deres Skilsmisse fyldte hendes hele Sjæl, og som nu maatte erfare, at selv Besvogring med gamle Dynastier intet formaar imod Evropas faste Vilje, og at man kan have en Arving til Tronen uden at have en Trone til Arvingen. Alle de stolte Beregninger ved hans Skilsmisse og nye Ægteskab havde víst sig som falske, og han maatte i det følgende Aar opleve, at hans Gemalinde Marie Louise fra Wien lod ham sige, at hun smigrede sig med, han vilde indvillige i en venskabelig Skilsmisse og ikke derover vredes paa hende. Josephine var hævnet.

Det var hende en Tilfredsstillelse paa Dødssengen at kunne sige: »Jeg har villet Frankrigs Lykke; jeg har gjort alt for at bevirke den, og jeg kan med Sandhed sige: Aldrig har Napoleon Bonapartes første Gemalinde bragt nogen til at græde.« Hendes Datter maatte tage hans Billede ned fra Væggen og bringe hende det. Endnu i Dødskampen var han hendes eneste Tanke. »Elba! Napoleon!« vare hendes sidste Ord. Den 29de Maj 1814 døde hun i sine Børns Arme og omgiven af trofaste Venner. Faa Minutter efter hendes Bortgang kom Kejser Alexander til Malmaison og kunde ved Synet af hendes Lig ikke tilbageholde sin Bevægelse. »Hun er ikke mere,« sagde han, »denne Kvinde,

som Frankrig kaldte den velgjørende; hun er ej mere, denne Engel i Godhed; men de, som have kjendt hende, ville ikke forglemme, at Josephine har levet.« Den 2den Juni blev hendes Lig under Tilstrømning af en uhyre Menneskemængde bisat i Landsbyen Ruels Kirke der i Nærheden, et glimrende Følge af franske og udenlandske Berømtheder vare til Stede ved Jordefærden. En simpel Sten dækker Stedet, hvor den skjønne Kreolerinde hviler; den 20de Oktbr. 1837 nedsænkedes en anden Kiste ved hendes Side, den gjemte de jordiske Levninger af Dronning Hortense, Moder til Kejser Napoleon den tredje.

Viggo H. Petersen.

Osman, det tyrkiske Riges Stifter*).

Fra Tjansjan og til Altaibjærgene og her fra mod Sydvest til det kaspiske Hav strækker sig et uhyre Steppeland, som man nu til Dags kalder Dsungariet, de kirgisiske Stepper og Turan. Her findes ingen Træer, ingen rig, afvexlende Plantevæxt, kun vidtstrakte, temmelig tørre Græssletter. Talrige Nomadestammer, den eneste Befolkning i denne Græsørken, drage omkring fra Sted til Sted med deres Telte, deres Faar, Oxer og Kameler. Saaledes er det i Dag, saaledes har det været for Aarhundreder siden. Paa disse Sletter stod Tyrkernes Vugge, og af en saadan omvandrende Nomadestamme er fremgaaet den osmanniske Race, som her særlig skal beskæftige os. Ligesom Tyrkernes vidt forgrenede Stammes Udspring taber sig i Oldtidens Skygger, saaledes frembyder Osmannernes ældste Historie, som vi kjende den, kun dunkle Sagn om enkelte Heltes Bedrifter, kun Navne, hvortil de senere Tider knytte store Erindringer. Det staar fast, at Osmannerne allerede tidlig antoge Islam, og denne Religion har hos dem ligesom hos

*) Kilder: Byzantinerne Pachymeres, Nikephoras Gregoras, Dukas, Johannes Kantakuzenos, Chalkondylas, Phrantzes. — E. Gibbon: History of the decline and fall of the Roman empire XI—XII. B. — Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches I. B. 1829. — Zinkeisen: Geschichte des osmannischen Reiches I. B. 1840.

Araberne og Perserne forstyrret al Oldhistorie; thi der staar i Koranen: »Hvad Koranen ikke stadfæster, er usandt.«

I.

De osmanniske Tyrkers ældste Traditioner vinde først en fast Skikkelse med Sulejman-Shah, som levede i Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede efter vor Tidsregning og var Bedstefader til den osmanniske Stammeheros Osman.

Sulejman var samtidig med Alaeddin Kejkobad, en Seldschukersultan, som fra Ikonium i Lilleasien beherskede den vidt udbredte Seldschukerstammes vestlige Gren. Fortrængt fra sine Fædres Land ved de Østen fra under Dschengischan fremstormende mongolske Horder, drog Sulejman mod Vesten i Spidsen for 50,000 af sin Stamme; hans Flugt gjennem Aserbejdjan førte ham mod Armeniens Højland, hvor han nedsatte sig med sit og sine. Dog opholdt han sig kun faa Aar her; thi Mongolernes voxende Magt og Mangel paa Levnedsmidler for en til Krig og Bytte vant Befolkning bragte ham snart til at bryde op og, om muligt, forsøge igjen at naa sit Stammesæde, Korasan. Denne Gang fulgte han Floden Euphrat's Løb og var allerede naaet til Haleb, da han dumdristig til Hest vilde sætte over Floden. Bortført af den rivende Strøm fandt han tillige med sin Ganger Døden i Bølgerne (1231).

Efter Sulejmans bratte Endeligt delte hans store Skare sig i to Dele. Den større vendte sig under Anførsel af Sulejmans to Sønner mod Østen for at tiltræde Tilbagetoget til deres Hjemstavn; en mindre Afdeling, maaske den raske Ungdom, som i indre Uro higede efter Bytte og Bedrifter, drog mod Vest. Den anførtes af en tredje Søn af Sulejman, Ertoghrul, et Navn, hvortil Osmannernes tidligste Historie i Forasien paa det nøjeste knytter sig. Ertoghrul havde besluttet at tage sin Tilflugt til den før omtalte seldschukiske Sultan

Alaeddin i Ikonium. Undervejs med sin lille Skare (omtrent 500 Familier) stødte han paa to kæmpende Hære. Uden at betænke sig og uden at vide, hvem den større og hvem den mindre Hær tilhørte, greb Ertoghrul, et Navn, der betyder Manden med »Hjærtet paa det rette Sted«, og som svarede til sit Navn, den ridderlige Beslutning at understøtte det svagere Parti mod det mægtigere. Ertogruls Hjælp afgjorde Slaget, og Sejren tilfaldt den Hær, Ertoghrul havde hjulpet. De besejrede vare mongolske Tartarer, og Sejrherren netop den Mand, han søgte, Seldschukersultanen Alaeddin. Til Belønning for hin Tjeneste gjorde Sultanen Ertoghrul til sin Vasal og gav ham i Forlening Provinsen Angora i det gamle Frygien.

Efter denne lykkelige Begyndelse gik den tyrkiske Nomadefyrste hurtig frem paa Ærens og Berømmelsens Vej. Den senere Tids Digtere have i Østerlandets Aand udsmykket og forherliget hans Navn, og der fortælles, at allerede hans Forfædre af to af hine Tiders anseteste Sheiker havde faaet det Tilsagn, at deres Afkom en Gang i Tiden skulde bestige Seldschukernes faldefærdige Trone. End videre berettes der, at Ertoghrul selv i to Drømmesyner havde set sine Efterkommeres tilkommende Storhed. Kort før sin Søn Osmans Fødsel skal han i Drømme have set en sprudlende Kilde risle frem fra sit Hus og med voxende Fart og rivende Strøm svulme op til en Flod, som oversvømmede hele Jordens Kreds. Bestyrtet over dette sælsomme Syn forlangte han dets Udlæggelse af en erfaren Drømmetyder. »Berolige dig,« lød Svaret, »din Slægt er velsignet af Gud; snart vil du faa en Søn, som vil blive Stifter af et Rige, der vil omfatte alle Jordens Lande.« Noget senere, fortæller Sagnet, overnattede Ertoghrul i en from Eneboers Hus. Da han vilde gaa til Hvile, fandt han ved sit Leje Koranen, hvis Syn greb ham med hellig Begejstring. I from Andagt, med bøjet Hoved og foldede Hænder, læste han mere og mere fordybet den hele Nat. Henad Morgenstunden faldt han i en

let Søvn, og halvvaagen hørte han disse Ord fra de himmelske Sfærer: »Ertoghrul! du har æret mit Ord, og jeg vil velsigne dit Hus; et stort Rige skal det en Gang besidde, og dets Ros og Berømmelse skal vare til Aarhundredernes Ende.«

Der staar i Koranen: »De gode Drømme komme fra Herren.« Derfor tillægger Muselmanden Drømmen en stor Betydning, en Betydning, som Occidentaleren slet ikke kjender, og tilvisse har det religiøse Sind, den faste Tro paa guddommelig Forjættelse, i sin kraftige Virkning paa det osmanniske Folks Aand væsentlig bidraget til dets hurtige Fremvæxt og senere Storhed.

Fra sit Vasalrige i Frygien hævede Ertoghrul sig snart til Magt og Anseelse. Medens han i Østen i Sultan Alaeddins Tjeneste med Held bekrigede Mongolerne, vendte han tillige sine Vaaben mod Vest for at tilkæmpe sig et eget Rige paa det græske Kejserdømmes Ruiner.

Da Konstantinopel i April Maaned 1204 efter to Belejringer faldt for de latinske Korsfareres Sværd*), udstykkedes det byzantiske Rige, som bekjendt, i mindre Dele. Den største Fordel havde Venezianerne, hvem hele Levantens Handel tilfaldt, og hvis talrige Lensmænd forhøjede den havbeherskende Kjøbmandsstats Berømmelse; men Balduins nye latinske Kejserdømme havde intet fast Grundlag og ingen lang Varighed. Allerede i det første Aar bukkede han selv under for Bulgarerne; hans svage Efterfølgere forsvarede Tronen under indre Kampe, og det latinske Kejserdømme holdt sig kun med Møje og ved vesterlandsk Hjælp et halvt Aarhundrede mod sine talrige Fjender. De fordrevne Grækere grundede uafhængige Riger i Epirus, i Trapezunt og Nikæa i Lilleasien. Af disse er det lille Kejserdømme i Nikæa det mærkeligste, thi her fra udgik Konstantinopels Befrielse fra det latinske Herredømme, og

*) Historisk Archiv Aarg. 1874 I., pag. 503—16.

her fra bemægtigede Michael Palæologus sig Østens Hovedstad den 25de Juli 1261. Palæologus, som ved Forbrydelse havde tilranet sig Purpuret, var alt for beskæftiget af Vestens Anliggender og skismatiske Religionsstridigheder, til at han kunde skjænke sine asiatiske Provinser nogen alvorlig Opmærksomhed. For at befæste Tronen i sin Familie antog han i Aaret 1273 sin femtenaarige Søn Andronikus (siden kaldet den ældre) til Medregent og herskede som Kejser til sin Død i Aaret 1282.

Den første Stad, som faldt i Ertoghruls Magt, var Karahissar ved Floden Thymbris's Bredder. Hans Lensherre, Sultan Alaeddin i Ikonium, skjænkede ham Byen, og her fra satte han i Spidsen for Alaeddins Hære gjentagne Gange over Floden Sangaris, slog Grækerne under Brussas Mure og forfulgte dem til Marmarahavets Bredder, hvorfra de med Nød og næppe reddede sig til Kallipolis (Gallipoli). Imidlertid kan man paa Grund af de sparsomme og utilstrækkelige Kilder hverken nærmere bestemme Udstrækningen af Ertoghruls Hærtog mod Vest eller Omfanget af hans Rige. De senere byzantiske Historieskrivere Chálkondylas og Phrantzes, Hovedkilderne til disse Begivenheder, overføre paa Ertogrul Krigstog og Erobringer, som aabenbart høre hans Efterfølgere til. At allerede han skulde have brandskattet Kykladerne, sat over Hellespont, gjort Indfald i Thrakien, hjemsøgt Hellas og Peloponnes og fra alle disse Lande bortslæbt Tusender af Kristenslaver og umaadelige Skatte til Asien, er baade usandt og urimeligt. Det er sandsynligt, at Ertogruls Tog ikke have strakt sig ud over Lilleasien; derfor kan han ikke blive den første osmanniske Søhelt, hvortil Phrantzes vil gjøre ham.

I mere end et halvt Aarhundrede stod Ertoghrul i Spidsen for den turkomanniske Nomadestamme, som han nu havde uddannet til haardføre Krigere. Omsider endte han sin hæderkronede Heltebane i sin Alders halvfemsindstyvende Aar, 1288, sex Aar efter at Palæologernes Stamfader paa

den byzantiske Trone var stegen i Graven. Ertogruls jordiske Levninger hvile i Nærheden af Byen Søgud, hans Residens, og endnu er hans Grav en Gjenstand for fromme, muselmanske Pilegrimes Ærefrygt. Under det nuværende osmanniske Riges Forfald og Hensygnen søger man Trøst i taknemmelig Erindring om dets Stammeheltes Berømmelse og Storhed.

II.

Da Ertoghrul endte sin jordiske Løbebane, stod Osman, hans Søn, i sin fulde Manddom; han havde nylig fyldt sit tredivte Aar. Ogsaa over hans Ungdom har Digternes Fantasi slynget sin brogede Krans; Sandhed og Digtning, Mythe og Historie smelte sammen i disse østerlandske Fortællinger og bebude den tilkommende Storhed hos det Folk, hvem han skjænkede sit Navn.

Af alle disse Beretninger er ingen mærkeligere end hans Drøm i Sheiken Edebalis Hus. Osman, hedder det, plejede gjærne Omgang med fromme Mænd og besøgte ofte denne Scheik, der stod i stort Ry for sin store og dybe Viden. En Aften, som han underholdt sig med den vise, saae han hans skjønne Datter Malchatun. Strax ved Synet blev han betagen af en heftig Kjærlighed og anholdt hos Faderen om hendes Haand, men fik Afslag, fordi denne ikke antog Ynglingens hurtig opflammende Elskov for varig og bestandig. To Aar svandt hen for den kjærlighedssyge Osman i haabløs Længsel, uden at han saae sig sine hede Ønskers Maal nærmere. Da hændte det sig en Gang, at han overnattede i Edebalis Hus. Om Natten svævede der et dejligt Syn forbi ham. Hans Øje slumrede, men hans Sjæl var vaagen. Maanen stod op af Edebalis Bryst, bojede sig ned mod den sovende Osman og forsvandt i hans Skjød; da fremskød der af hans Lænd et Træ, der voxede og voxede, bestandig større i Kraft og Skjønhed og bredte sine Grene stedse videre over Lande og Have til den

yderste Synskreds; under Kæmpetræet stode Bjærgene Kavkasus og Atlas, Tavrus og Hæmus som Piller for det uendelige Løvtelt; fra Træets Rødder fremvældede Floderne Euphrat og Tigris, Nilen og Donau. Enge og Dale, Skove og Lunde, Stæder med Taarne og Kupler, Pyramider og Obelisker frembøde det mest storartede, brogede Skue, medens tusendtungede Nattergale og tusendfarvede Papegøjer sang og legede under de sværdformede Blades kølige Skygger. En sagte Vind hævede sig og sænkede Sværdbladenes Spidser mod Stæderne og især mod Byernes By, Konstantinopel, der funklede som en Diamantring, indfattet med Smaragder og Saphirer. Osman vilde just til at gribe Ringen; da forsvandt Synet, og han vaagnede.

Dybt greben af den sælsomme Drøm iler han til den vise Edebali og fortæller ham den. Edebali synker hen i Eftertanke under Osmans Fortælling, grunder længe over den, og udbryder til sidst: »Min Søn! Hil dig! du er Lykkens udkaarede! dit Folk vil du føre til Lykke og Hæder.« Han opfylder strax Ynglingens længe attraaede Ønske og skjænker ham sin Datter Malchatun til Ægte. I samme Aar, som den gamle Ertogrul gik til Hvile, fødte den skjønne Malchatun Osman en Søn, Urchan kaldet, der aabnede Rækken af de Krigerhelte, som skulde gjøre Edebalis Udtydning af Osmans Drøm til Sandhed.

Der staar i Koranen: »Navnene komme fra Himlen;« derfor tillægger Muselmanden disse ligesom Drømme en større Betydning, end den Kristne. Ordet Osman betyder »Benbryderen« og sigter efter Østerlandets Forestilling til Lammegribben, fordi den, hedder det, forsmaar levende Bytte og kun lever af døde Dyrs Ben. Lammegribben er i hele Orienten Symbol paa Herskermagt og Storhed. Siden Kalifen Osmans Dage, Profetens tredje Efterfølger, havde ingen Fyrste paa Islams Trone baaret dette Navn med Ære og Hæder. Til denne Kalifs Navn knyttede Moslemim stolte Minder; hans Rige strakte sig fra Amu-Darja til Bosporus;

Kypern, Kreta og Rhodos adlødе hans Scepter, og han satte sin Fod paa det mægtige Perserriges Nakke. Den Glorie af Magt og Storhed, som omgav dette Navn, skulde nu — saaledes hed det i Spaadommen — efter syv Aarhundreder paa ny fremstraale over hans Ætling af Navn, den unge Nomadefyrste fra Asiens Stepper, og over dennes kommende Efterfølgere.

Osman skildres af de tyrkiske Historieskrivere som en smuk Mand med en meget mørk Hudfarve. Deraf opstod det Tilnavn, som han bar fra sin Ungdom, »Kara-Osman« (den sorte Osman), idet Ordet Kara hos Orientaleren er en almindelig Benævnelse for mandig Skjønhed. Hans Øjne havde bevaret den Azurfarve, der var en Arv fra hans Fædres Fosterland paa Tartariets kolde Stepper; men Lilleasiens Sol havde brunet hans Kind, og hans Haar, Skjæg og Øjenbryn vare sorte som Ravnen fra Bjærget Tavrus. Hans Arme vare lange, en Legemsbygning, som i Orienten antages for lykkevarslende for en Fyrste; hans Klædning var simpel som hans Sæder: en Kaftan af grovt Klæde med lange Ærmer og med en Krave af samme Stof og Farve som Foret, og en høj rød Turban med hvidt Bind. Grundtrækket i Osmans Karakter, som den viste sig i alle hans Handlinger, var høj Begejstring for sit Folks og sin Stammes Berømmelse. Hans Dyd laa i Kraften af hans Sværd, en stor personlig Tapperhed, en dyb religiøs Overbevisning, en fast Tro paa Profetens Ord og Løfter, et ædelt Højsind og hin vindende Jævnhed og Ligefremhed, som har udmærket saa mange store Erobrere. De enkeltstaaende Grusomheder, som plette hans Navn, dækkes af Forholdenes tvingende Magt, hans fyrige, ildfulde Sjæl og hans Folks Sæder.

Osman havde allerede lagt sin Krigerdygtighed for Dagen, medens hans Fader levede. Paa Vejen fra Bithyniens Hovedstad Brussa til Kjutahija laa en Flække ved Navn Angelokoma, hvis græske Befalingsmænd idelig foruroligede

Ertoghruls Hjorder, naar de om Sommeren førtes op paa Taurus's Græsgange, og atter naar de om Vinteren dreves tilbage. For at bringe Stammens Skat i Sikkerhed, naar Kvæget var paa Græsgangene mellem Bjærgene, sluttede Ertoghrul den venskabelige Overenskomst med den græske Befalingsmand i Fæstningen Biledschik, at Skatten maatte forvares hos ham om Sommeren og tilbagegives om Vinteren, naar Hjordene dreves hjem. Dette blev en Tid nøje overholdt, og Osman bragte hvert Aar paa sin Faders Vegne Foræringer til Biledschik; men Herren af Angelokoma begyndte Fjendtlighederne paa ny, og efter Raadslagning med sin Faders Høvdinge besluttede den krigerske Osman ikke at taale dem længere, det kom til en blodig Træfning, i hvilken Osmans Fætter faldt, og Herren af Angelokoma forbandt sig nu med Befalingsmanden i Karahissar, som for et halvt Aarhundrede siden var bleven indtaget af Ertoghrul, men senere tagen tilbage af Grækerne. Kampen mellem disse og Osmans Krigere var haard og kostede svære Ofre paa begge Sider, selv Osmans yngre Broder lod sit Liv paa Valpladsen; han faldt nær ved et Pinietræ, som efter ham blev kaldet »Lampepinien« efter det senere opstaaede Sagn, at en himmelsk Glorie hver Nat oplyste det Træ, hvor den unge Fyrste fandt Martyrdøden.

Denne første Sejr i aaben Mark hævede Osmans Anseelse i Stammen, med Klogskab benyttede han det gunstige Øjeblik og rykkede ufortøvet mod Byen Karahissar. Sultan Alaeddin den anden, Ertoghruls Lensherre, hjalp i Begyndelsen Osmannerne med at belejre Byen, men han blev snart bortkaldt anden Steds ved Mongolernes fornyede Fremrykken mod hans Grænser. I samme Aar, i hvilket Ertogrul døde, og Malchatun fødte en Søn, som fik Navnet Urchan, i Aaret 1288 faldt den belejrede By, og som Belønning for tro Tjeneste modtog Osman det følgende Aar af sin Lensherre, der var Herre af Navn over alle de i Syrien og Lilleasien boende Tyrkestammer, fyrstelige Ærestegn, nemlig Fane,

Pavker og Hestehale tillige med Forlening af den erobrede By Karahissar. Under Pavkers og Trompeters Klang overraktes disse Ærestegn til Osman, som med korslagte Arme gik dem i Møde og bøjede sig med dyb Ærefrygt for dem. Denne Skik vedblev under hans fem nærmeste Tronfølgere; ved Dagens fem Bedetimer, naar Imamen udraabte Herskerens Navn fra Moskeerne, udførte Sultanen under Janitscharmusikens skingrende Fanfarer denne Ceremoni.

Det var Osmans første Omsorg at forvandle den indtagne By, hvori han nu havde opslaaet sin Residens, til en muhamedansk By med Moske, Udraaber (Imam) og Dommer, som skulde udjævne de ved det ugentlige Fredagsmarked opstaaede Stridigheder; han lyttede til sin Svigerfader Edebalis vise Raad, og han selv forvaltede Retten med Mildhed og Retfærdighed uden Hensyn til Folk og Religion. Syv Aar gik nu hen i Fred, og Osman fik Tid til at beskæftige sig med sit Riges indre Styrelse og Ordning.

III.

Det fordum saa mægtige vest-seldschukiske Rige i Lilleasien besad ikke længer sin gamle Kraft; det var svækket, faldefærdigt og stod sin Undergang nær. Medens Mongolerne stedse heftigere stormede løs fra Østen og udbredte deres Magt videre og videre, herskede Hungersnød og Anarki i det Indre. Endnu en Gang mod Rigets Undergang kastede Sultan Alaeddin den andens korte Regering en forbigaaende Glans over det faldefærdige Rige, og sine store Aner ikke uværdig indtog han en bestemt Holdning lige over for Mongolerne. Osman, hans kloge og tro Vasal, stod ham bi og støttede hans Magt mod de oprørske Emirer; men denne Herlighed varede ikke længe; forbitret over hans Modstand og Bestemthed lod Mongolerkanen ham hemmelig rydde af Vejen i Aaret 1300.

Da det vest-seldschukiske Rige saaledes efter en Tilværelse af 200 Aar havde fundet sin Undergang, hævede sig paa dets Ruiner under idelige Stridigheder og Kampe et Antal smaa selvstændige Riger; indesluttede paa den ene Side af Mongolerne, paa den anden af det svage, græske Rige, var deres Tal ligesom deres Omfang underkastet Tidernes Vexel. Ved Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede (Osmans Regering) nævnes ti saadanne Smaastater, hvis Historie kun faar verdenshistorisk Betydning og Interesse ved deres Forbindelse og Berøring med det osmanniske Rige, hvori de i Tidens Længde lidt efter lidt gaa op.

Imidlertid opvakte Osmans tiltagende Anseelse og Magt Misundelse, Frygt og Bekymring hos de nærmeste græske Befalingsmænd, med hvilke han i øvrigt for det meste levede i en god Forstaaelse. Hermed forbandt sig et ulmende Religionshad; man higede efter at svække den fremadstræbende kraftige Muhamedanerfyrste og i Tide standse ham i hans om sig gribende Magt. Da man ikke længere vovede at gaa aabenlyst til Værks og angribe ham med Vaabenmagt, — saa fast og bydende en Stilling indtog Osman allerede nu —, tog man sin Tilflugt til List og Forræderi. Som en gunstig Lejlighed til at bemægtige sig hans Person valgtes Herren af Belokomas Bryllupsfest, en Mand, med hvem Osman hidtil havde staaet paa en venskabelig Fod; saa meget lettere, tænkte man, vilde han gaa i Fælden. Det var denne Herre af Belokoma eller Biledschik, hos hvem den tyrkiske Stamme efter den oven omtalte Overenskomst nedlagde sin Skat eller Kostbarheder, for at de ikke skulde røves i disse lovløse Tider, naar Befolkningen om Sommeren var paa Bjærgene med deres Hjorder. Af Frygt for Osmannernes vilde Tapperhed havde Befalingsmanden udtrykkelig betinget sig, at Skatten skulde overgives ham til Forvaring, ikke af Mænd, men af Kvinder. Dette blev bestandig nøje overholdt, man havde hidtil levet i bedste Forstaaelse, og

Osman, som saaledes ikke havde Grund til at ane noget ondt fra denne Kant, tog derfor imod den Indbydelse, Herren af Biledschik sendte ham. Nær havde han fundet sin Undergang hos den lumske Græker, hvis han ikke i Tide var bleven advaret af en Ven, som var bleven underrettet om Sammensværgelsen. Denne Ven var Køse Michael, en Græker, der fra Osmans Fjende var bleven hans Ven og under hele hans Regering stod trofast ved hans Side som en af hans vigtigste Medhjælpere og Raadgivere. Forbitret over dette lave Forræderi hos den, fra hvem han mindst kunde vente det, optændtes Osman af heftig Forbitrelse og pønsede paa Hævn; han satte List mod List, benyttede sig snildt af den gamle Overenskomst og forklædte fyrretyve af sine tapreste Krigere, disse bragte uden Hindring til Slottet den foregivne Skat, som kun bestod af Krigernes Vaaben. Saa snart de vare inden for Slottets Mure, kastede de Klæderne, grebe deres Vaaben og stode for den rædde Besætning som Osmans frygtede Krigere. Slottet var snart erobret, især da Besætningen var uden Anfører, thi Slottets Befalingsmand var borte for at fejre sin Bryllupsfest hos sin Svigerfader. Medens Osmans Soldater indtoge Biledschik, overfaldt Osman selv med sine tapre dets Herre paa Tilbagevejen til hans Hjem. Osmannernes uventede Overfald røvede ham baade Bruden og Livet; uden at tøve drog derpaa Osman mod Svigerfaderens Slot, hvor han skulde være tagen til Fange, hvis Sammensværgelsen var lykkedes, og indtog det efter kort Belejring. Herren af Biledschiks Brud, en skjøn Grækerinde ved Navn Nilufer (Lotosblomsten), gav Osman sin tolvaarige Søn Urchan til Gemalinde.

Efter Erobringen af tre andre græske Fæstninger var Osmannerfyrstens Magt fast sikret. Da paa samme Tid (1300) Alaeddin, den sidste vestseldschukiske Sultan, som oven for omtalt, døde en voldsom Død, var Osman ikke længer Vasal, men en uafhængig Hersker, fra

nu af løde Bønnerne fra Karahissars Moskeer ikke længere for Alaeddin, men for Osman, og den anden af Islams Suverænitets-Rettigheder, Retten til at slaa Mønt, gik ogsaa over til ham. Det staar ikke klart, om Osman af egen Magtfuldkommenhed eller med sine Stammehøvdingers Samtykke og Vilje erklærede sig for Suveræn. Medens de fleste Kilder tale for det første, beretter Byzantineren Chalkondylas, at de mægtigste Vasaller i det sønderlemmede vestseldschukiske Rige vare komne overens om at overdrage Osman uafhængig Herskermagt. Det er ikke usandsynligt, at de smaa Vasaller og Høvdinger, der hver for sig ikke vare i Stand til at holde sig under den almindelige Forvirring, søgte den lykkelige og tapre Osmans Forbund som et Redningsmiddel for dem selv; frivillig eller nødtvungne traadte de da snart i et afhængigt Forhold til ham. De mægtigere Vasaller i det opløste Seldschukerrige, der ligesom Osman havde hævet sig til Selvstændighed, forbleve derimod endnu i lang Tid hans og hans Efterfølgeres farligste Medbejlere. Det er altsaa en sikker historisk Kjendsgjerning, at det fjortende Aarhundredes første Aar af samtlige Krønnikeskrivere meget tidlig er betegnet som en betydningsfuld Epoke i det osmanniske Riges Historie, dets faste Begrundelse i Lilleasien.

IV.

Ved sin Regerings-Tiltrædelse fordelte Osman sit Riges Forvaltning til de Krigere, som havde hjulpet ham med at erobre det. Han selv opslog sin Residens i Jenischer, den nordligste Grænsestad i hans Rige, som mod Vest og Syd omsluttedes af Bjærget Olympus med sin Arm Murad-Dhag og mod Øst af Sangarfloden. I den Hensigt at gjøre denne By til Hovedstad forskjønnede han den med offentlige Bygninger, Moskeer, Kaserner og Bade. Jenischer blev dog kun kort Tid Hovedstad i det hurtig voxende Rige; førend

en Menneskealder var henrunden, havde Osman og hans Søn Urchan baaret deres Vaaben til Havets Bredder og plantet deres Sejrstegn paa Brussas, Nikomedias og Nikæas Mure, det byzantiske Kejserdømmes tre vigtigste Besiddelser paa den asiatiske Kyst.

Grunden til det osmanniske Riges hurtige Fremvæxt maa ganske vist søges i Osmans personlige Krigerdygtighed og hans Hæres Tapperhed, men maaske endnu mere i Tilstanden i den Del af Lilleasien, hvorpaa han fornemmelig havde rettet sit Blik og sine Vaaben. Den palæologiske Kejser var kun betænkt paa at beskytte Hovedstaden, Konstantinopel og dens nærmeste Omgivelser; en kraftig Provinsforvaltning og et gjennemgribende Forsvarssystem manglede aldeles. Michael Palæologus og hans Søn og Medregent søgte at udvide deres Magt mod Vest. Medens derfor deres bedste Stridskræfter opbrugtes i deres Krige i Thrakien, Makedonien og Grækenland, bleve deres Besiddelser i Asien, det vil sige den endnu ikke af Osmannerne besatte Del af det gamle Landskab Bithynien, uden al Beskyttelse og Hjælp. Kejseren inddrog endogsaa Befalingsmændenes Sold og plagede dem yderligere med Skatter. Det aabne Land, der ganske var overladt til sig selv, drev Nødværgen til et Selvforsvar, som snart udtømte dets svage Kræfter. Kun de store, med stærke Mure omgivne Stæder Brussa, Nikæa og Nikomedia ved Havet formaaede at holde sig længere, fordi Osmannerne, som alle erobrende Nomadefolk, manglede Midler til langvarige Belejringer og derfor i Begyndelsen skyede at angribe stærkt befæstede Byer.

De byzantiske Historieskriveres Skildring frembyder et sørgeligt Billede paa Landets Tilstand. Det aabne Land var prisgivet Tyrkernes Plyndringer og Voldsomheder; ingen troede sig mere sikker i Nærheden af de osmanniske Vagttaarne, alle trængte sig mod Havet, og mange foretrak hellere ganske at forlade deres Fædreland og sætte over til Evropa. Byzantineren Pachymeres beretter, at Udvandring

fra Asien til Evropa blev hvert Aar hyppigere og hørte ikke op, førend hele Bithynien ganske var i Osmannernes Hænder. Fra Tid til anden, naar Hovedstaden Konstantinopel selv syntes at svæve i aabenbar Fare, og de hjælpeløse Undersaatters Veraab naaede Kejserens Øren, samlede han i Hast nogle Tropper, satte over til Asien, leverede Osmannerne med vexlende Held nogle Fægtninger og vendte tilbage uden at have udrettet noget. De berygtede saa kaldte »katalanske« Hjælpetropper, som Kejseren en Tid lang brugte i Asien, gjorde lige saa megen Skade som Gavn, saa at det blev til et Ordsprog i Folkemunde: »Hellere tyrkisk Fjendskab end katalansk Venskab.« Andronikus den ældre, en lærd, men overtroisk Mand, der i sin næsten halvtredsindstyveaarige Regering mere gav sig af med theologiske Kjævlerier end sit Riges Anliggender, fattede omsider, da alt syntes tabt, den Beslutning at underholde en staaende Hær i Bithynien; men det blev ved Beslutningen, og Osman beholdt frit Spil for sine Erobringer.

Maalet for Osmans Sværd var ikke længer det aabne Land og de forladte Landsbyer, men de store Stæder og især, da han endnu ikke vovede sig til disse, de øvrige faste Pladser og Fæstninger, som Grækerne endnu havde inde. Den første betydelige af disse, som han erobrede fra sin Hovedstad Jenischer, var Kóprihissar. Da han med sine Høvdinger holdt Krigsraad om at indtage denne Fæstning, rejste hans Onkel Dindar Indvendinger mod Byens Erobring. Dindar havde fulgt Osmans Fader Ertoghrul paa hans Vandring fra Evfrats Bredder ind i Lilleasien og var nu en bedaget Olding paa over halvfemsindstyve Aar. Den forsigtige Olding frygtede Stammens Ødelæggelse i de endeløse Krige. »Du er rundt omkring omgiven af Fjender og misundelige Naboer,« ytrede han til Osman; »ved dette Foretagende vil du endnu mere ægge dem til forenet Modstand.« Ved disse besindige, maaske alt for besindige Ord bruste Osman op i heftig Vrede; uden at give sig Tid til

roligt Overlæg, greb han i vild Forbitrelse sin Bue og strakte ved et Pileskud den gamle til Jorden; at han har fortrudt sin Udaad og sørget over den, maa sikkert antages og er i Overensstemmelse med hans højsindede Karakter; men i sin Beslutning lod han sig ikke rokke, Kóprihissar blev stormet og faldt i hans Vold.

Efter denne Erobring fulgte snart andre af de i Nærheden af Nikæa beliggende Fæstninger. Da han herfra rykkede videre mod Nord, stødte han ikke langt fra Nikomedia paa en kejserlig Hær, som kommanderedes af den kejserlige Hetæriark Muzalo. Det kom til et Hovedslag mellem Grækerne og Osmannerne, man kæmpede med Heftighed fra begge Sider, men Grækerne lede til sidst et fuldstændigt Nederlag, da Osman ved forstilt Flugt lokkede dem ind i en Bjærgkløft og her med Lethed nedsablede dem. General Muzalo selv undslap med Nød og næppe Døden eller Fangenskabet. Efter denne Sejr gjennemstrejfede osmanniske Skarer Landet i alle Retninger, hærgede og plyndrede overalt; hvor de intet fandt, røvede de det nylig slaaede Korn paa Markerne og kastede det som Foder for deres Heste. Det hele Landskab Bithynien lige til Brussa, Nikæas Porte og Nikomedias Forstæder blev forvandlet til en Ørken og fra alle Sider, fra Paphlagonien, ja fra Mæanders Bredder strømmede byttelystne Skarer til Osmans Faner. Dog vovede han endnu ikke at angribe de tre store Stæder, som med deres høje og stærke Mure trodsede ethvert Anfald, de vare ligesom Øer, fra alle Kanter omsluttede og omringede af osmanniske Besiddelser. Det staar ikke fast, om han allerede nu for at skræmme Nikæas Besætning anlagde en lille Bjærgfæstning i dets Nærhed.

Sex Aar henrandt i Fred og Rolighed. Osman havde begivet sig til sin Hovedstad Jenischer og anvendte denne Tid til at sysle med sit Riges indre Ordning og Styrelse. I Aaret 1307 begyndte Fjendtlighederne igjen, denne Gang

med Hadrianus, den kejserlige Kommandant i Brussa. Grækerne forudsaa kun alt for klart det endelige Udfald af Osmans Erobringer, og, ladte i Stikken af deres Herre og Beskytter, besluttede de at slutte sig sammen for endnu en Gang at gribe Offensiven og vove en Dyst med den ubetvingelige Osman. Hadrianus havde derfor forenet sig med de omkringboende græske Befalingsmænd for med samlede Kræfter at tæmme den osmanniske Løve og sætte de om sig gribende Erobringer en Grænse. Forgjæves! Hadrianus var ikke heldigere end sine Forgængere, og efter et tabt Slag maatte han redde sit Liv ved Flugten. Osman indlemmede nu den Landstrækning, som ligger mellem Brussa og Fæstningen Kete, i sit Rige og udstykkede den som Ridderlen til sit Kavalleri. Han vidste godt, at dette var det eneste Middel til at sikre sig det erobrede Land og standse de Røverier, Plyndringer og Grusomheder, som hans Folk begik imod hans Vilje. Det bliver udtrykkelig bemærket, rigtig nok kun i de tyrkiske Kilder, at han paa det strængeste indskærpede sine Landsmænd at vise Skaansel og Mildhed mod den indfødte græske Befolkning, lade dem i Ro i deres Huse og ikke paa nogen Maade fortrædige dem i den lovmæssige Besiddelse af deres Ejendom; men dette Forbud blev kun overholdt, saa langt Osmannerfyrstens personlige Indflydelse strakte sig; hans Horder vedbleve endnu bestandig at gjennemstrejfe de fjærnere Egne lige til Mamarahavet og udøve de største Grusomheder, som gjorde Osmannernes Navn til en Gru og Rædsel for Befolkningen.

Osmans Besiddelser strakte sig nu til Havet. I Mamarahavet, lige uden for Mudaniabugten, ligger en lille Ø, Kalolimno. Denne Ø blev Aaret efter Hadrianus's Nederlag (1308) paa Osmans Befaling besat og indtagen af Kara Ali (den sorte Ali), og denne Erobring er for saa vidt mærkelig, som den er de osmanniske Tyrkers første Berøring med Havet og første Heltebedrift til Søs. Af det rige Bytte

udtog Ali for sig selv en græsk Pige af overordentlig Skjønhed og formælede sig med hende.

Naar vi paa samme Tid høre om et stort tyrkisk Sørøvertog paa tredive Skibe, som plyndrede og ødelagde den fortryllende Ø Kios, nedsablede Indbyggerne eller bortslæbte dem som Slaver, kan dette ikke tilskrives de osmanniske, men de seldschukiske Tyrker, som den Gang beboede den sydlige Del af Lilleasien og hele Kysten fra Mudaniabugten til Telmissusbugten. Disse tyrkiske Pirater hærgede fra nu af Middelhavets dejlige Øer fra Bosporus til Gibraltar, og de byzantinske Historieskrivere Pachymeres og Nikephoras Gregoras fortælle os endog om tyrkiske Flaaders Landgang paa selve Prinseøerne, nogle smaa Øer lige uden for Konstantinopel.

Medens disse seldschukiske Sørøvere rasede paa Havet, anrettede deres Landsmænd ikke færre Røverier og Plyndringer paa Landjorden i Lilleasiens sydlige Fastland. Det aabne Land plagedes vidt og bredt af deres Røvertog, som især fandt Sted paa Festdage, naar Indbyggerne vare borte for at overvære Gudstjenesten; Stæder og Landsbyer gik op i Luer, Beboerne bleve enten dræbte eller bortførte i Slaveri. Saaledes bleve Sardes, Efesus og andre store græske Byer prisgivne deres Plyndringer.

Imidlertid var Brussa efter Hadrianus's Fredsbrud det længselsfulde Maal for Osmans Ærgjerrighed. Brussa er en gammel By, som efter Plinius's Beretning skal være bygget af Hannibal, Kartaginiensernes berømte, men ulykkelige Feltherre, da han i Landflygtighed fra sit utaknemmelige Fædreland opholdt sig som Gjæsteven hos den bithyniske Konge Prusias. Brussa (Prusa) er endnu en stor By med en skjøn og malerisk Beliggenhed, trindt omgiven af Skove og Olivenlunde og berømt for sine varme Kilder. Osman vovede dog ikke endnu at foretage et Hovedangreb paa den stolte By, da han baade manglede Midler til en langvarig Belejring og til en Storm; derfor lod han sig foreløbig nøje

med at indeslutte Staden og Omegn og saa meget som mulig spærre dens Tilførsel. I denne Hensigt opførte han, noget senere, i Nærheden af Byen to smaa Fæstninger, som skulde beherske eller i det mindste bevogte Byen, den ene lige uden for Byens Porte, den anden nogle Mil længere mod Vest, sandsynligvis for at afskære Provianteringen fra Havet. I denne sørgelige og betrængte Tilstand holdt Brussa sig dog endnu i ti Aar. Denne sejge Udholdenhed maa forklares af forskjellige Omstændigheder; det osmanniske Belejringsskyts var endnu i sin Barndom, ringe udviklet og afmægtigt til langvarige Belejringer. Dernæst stod Osman ikke længere i sin Manddomskraft; i sit tresindstyvende Aar kunde han ikke lede sine Foretagender med den samme Kraft og Energi som i det tredivte. Endelig kunde han ikke koncentrere sine Stridskræfter paa ét Punkt, da han paa samme Tid blev truet fra en anden Kant, af Mongolernes fremrykkende Horder.

V.

Haardt betrængt af Tyrkernes osmanniske og ikke-osmanniske Stammer, som baade til Lands og til Vands angrebe de asiatiske Besiddelser, havde den græske Kejser Andronikus den ældre i sin Fortvivlelse søgt Hjælp og Bistand, hvor man mindst skulde vente det — hos den øverste Mongolkan Ghasan og tilbudt ham som Løn sin Halvsøster Marias Haand. Da Ghasan døde, fornyedes Tilbuddet hos hans Efterfølger Chodabende, og Fyrstinde Maria, der havde været lovet tre Mongolerkaner, naaede lykkelig efter den lange Underhandling sit Bestemmelsessted, Nikæa, for der at afvente sin fjerde mongolske Brudgom; men Mongolernes Vaaben indgød ikke længere den gamle Skræk, og Ghasans Trusler og Chodabendes Rustninger skræmmede ikke de asiatiske Tifyrster fra Sardes's og Efesus's Plyndring. Endnu mindre brød den krigerske og heltemodige Osman

sig om Mongolerbruden Marias Trusler, at hun vilde anklage ham hos sin Gemal, som allerede, erklærede hun, havde sendt 30,000 Mand mod hans Grænser; tvært imod angreb Osman den faste By Nikæas Formur, det stærkt befæstede Kastel. Dette blev forsvaret af dygtige Bueskytter, som i Begyndelsen tilføjede Osmans Krigere betydelig Skade, indtil de havde udfyldt den dybe Borggrav med Træer og Klippestykker, da overgav Fæstningen sig, og Tyrkerne anrettede et stort Blodbad paa Besætningen. Ved dette og andre Kastellers Indtagelse troede Osman sig sikker for den fra Mongolerne truende Fare; dog Mongolerbruden Marias Trusel havde ikke været uden Grund. Medens den utrættelige Osmannerfyrste var beskæftiget med at indtage byzantinske Grænsefæstninger ved Sangaris Bredder, nærmede Chodabendes Hjælpetropper sig Sydgrænsen, faldt ind i hans Rige, rykkede frem for Byen Karahissars Mure og plyndrede det derværende Marked.

Karahissars Statholderskab og Bevogtning var betroet til den unge Fyrst Urchan, en stærk og kraftig Yngling, som ganske traadte i sin krigerske Faders Spor; to af de tapreste og klogeste Høvdinger stode ved hans Side, den ene var Osmans før omtalte trofaste Ungdomsven, Grækeren Køse Michael, som nylig var traadt over til Islam. Ved disse Krigeres Hjælp lykkedes det Urchan med sin lille veldisciplinerede Hær at besejre Barbarernes vilde Horder, han drev dem tilbage over Grænsen, fangede deres mest ansete Høvdinger og førte dem i Lænker og Baand til Karahissar; senere skjænkede Osman dem Friheden. Dette var den unge Urchans første Vaabendaad, i hvilken han viste sig sin Fader værdig, hvis Kraft og Energi han havde arvet, og hvem han senere blev jævnbyrdig i Krigerære og Berømmelse. Urchan var af en kraftig, herkulisk Legemsbygning, havde blondt Hovedhaar, stærkt Skjæg, blaa Øjne, udtryksfulde, godmodige Ansigtstræk og en blomstrende, sund Hudfarve. Et Modermærke paa det højre Øre fremhævede efter

Orientens Forestillinger endnu mere hans velformede Hoveds mandige Skjønhed.

Efter Osmannernes Sejr over Mongolerne var den græske Kejsers Haab om Hjælp fra den Kant afskaaret, Fyrstinde Maria, den uheldige »Mongolerbrud«, undslap senere Osmannerne og kom lykkelig til Nikomedia, hvorfra hun efter Byens Overgivelse, som først indtraf under Urchans Regering, fik Tilladelse af Sejrherrerne til at vende tilbage til Konstantinopel. Osmannerne indtoge bestandig en farligere og mere truende Stilling, og Kejseren havde desto større Grund til at gribe ind, da den fra Asien fordrevne Befolkning i tætte Skarer samlede sig under Konstantinopels Mure og i dens Forstæder, og Elendigheden blev endnu større, da der udbrød Pest og Hungersnød iblandt dem. Kejseren maatte nu med egne Øjne se paa denne Jammer; men næppe sikker i sin egen Hovedstad manglede han des værre Midler til at standse Osmannernes Fremskridt og raade Bod paa sine Undersaatters Elendighed. Kasserne vare tomme, og ingen vilde gjøre Krigstjeneste, fordi det var en bekjendt Sag, at det kejserlige Skatkammer ikke var i Stand til at betale Lønningen. Andronikus greb da til det usalige Middel at forhøje Afgifterne for de endnu tilbageværende Lydlande. Det svækkede kun Provinserne, men afhjalp ikke Nøden, og det kom saa vidt, at Kejseren saae sig tvungen til at afhænde de fra sine Forfædre nedarvede Smykker. Under disse Omstændigheder var der ikke stor Hjælp at vente for de græske Statholdere i de store Stæder fra det byzantinske Hof. Vel havde Kejser Andronikus den ældre den Hensigt at udruste en Flaade paa tyve Tredækkere og et staaende Kavallerikorps paa tusende Mand til Arkipelagus's og de truede Kystlandes Beskyttelse; »men heller ikke det,« siger Nikephoras Gregoras, »har Gud tilladt, og saaledes er alt under den almindelige Forvirring gaaet sin Undergang i Møde.« Imidlertid synes det dog, at Kejseren gjorde et Forsøg paa at sende den haardt betrængte Statholder i

Nikæa nogen Nødhjælp. Det fortælles, ikke af Byzantinerne, men af den store osmanniske Historieskriver Seadeddin, — en lærd Prinseopdrager og den første osmanniske Rigshistoriograf under Murad den tredje — at paa denne Tid en kejserlig Eskadre stak i Søen og landsatte Hjælpetropper ved den asiatiske Kyst, sandsynligvis i den Hensigt at undsætte Nikæa; men næppe satte Hæren sig i Bevægelse — hvor stor den var, fortælles ikke — for at slaa sig igjennem Osmannerne, førend Abdurrhaman, en af Prins Urchans Vaabenbrødre, overfaldt den med sine vilde Skarer, nedsablede eller drev Grækerne ud i Havet, hvor de massevis fandt deres Død i Bølgerne; faa undkom til Skibene og bragte Sørgebudskabet til Hovedstaden. Denne Abdurrhaman skildres som en meget smuk Mand og spiller senere en stor Rolle under Urchans Regering som en af hans tapreste Generaler. Hans Søn, Kara Abdurrhaman, overgik endnu Faderen i Tapperhed, saa hans Navn, der levede langt ned i Tiden, kom i Folkemunde og blev til et Ordsprog. Græske Mødre brugte hans Navn til at skræmme deres uartige Børn: »Der kommer den sorte Abdurrhaman!«

Den græske Kejser maatte snart opgive Haabet om at frelse sine asiatiske Stæder Nikæa, Brussa og Nikomedia, thi det viste sig nu ikke længer muligt at gjenoprette en saadan Kommunikation med disse ulykkelige Byer, at en regelmæssig Proviantering kunde finde Sted. Indbyggernes Nød og Modløshed steg bestandig, alligevel holdt de sig længere, end man skulde vente. Osman blev selv til sidst kjed af den langvarige Belejring og besluttede at foretage et Stormangreb paa Brussa, den By, der af de tre var bleven længst belejret, nemlig i et fuldt Decennium. De to andre, Nikæa og Nikomedia, forekom ham endnu for stærke. Osmannerfyrsten ledede dette Angreb med sin energiske Aand, ikke med sin Person; han var allerede til Aars og havde allerede længe skrantet; dertil kom et heftigt Anfald af Podagra, der kastede ham paa Lejet. Derfor

følte han sig ikke den vanskelige Opgave voxen og overdrog Overbefalingen til sin livskraftige, mandige Søn, som nu stod i sin bedste Manddomsalder og nærmede sig sit fyrretyvende Aar.

Imidlertid var i Brussa Nøden stegen til det højeste, og alvorlig Modstand var næppe mere at vente. Da allerede alt syntes tabt, fattede Andronikus den yngre, den græske Kejsers modige, men forkjælede og fordærvede Sønnesøn, den dristige Tanke om ikke at afvende Stadens Fald, saa dog i det mindste at trække det ud paa ubestemt Tid; han iler fra Trakien, hvor han opholdt sig, til Konstantinopel, søger ved indtrængende Forestillinger at bevæge sin Bedstefader, den gamle Kejser, til at tilvejebringe de til Staden Brussas Undsætning og Proviantering nødvendige Midler og lover, at han, hvis man vil følge hans Raad, selv i Spidsen for en Hær vil sætte over til Asien og endog med Livsfare slaa sig igjennem Osmannerne til Brussa, som, paa ny forsynet med Levnedsmidler, ved Hjælp af sine stærke Mure endnu vil kunne holde sig en Tid; men Kejseren, det være sig nu af Frygt eller rimeligere af Mangel, vil ikke gaa ind paa Andronikus's Forslag. »Derfor,« bemærker Johannes Kantakuzenos, som selv havde spillet med i det sørgelige Drama og taget den oprørske Sønnesøns Parti mod sin Kejser, »maatte Kejseren senere efter Brussas Fald høre bitre Bebrejdelser af Andronikus, at hans Vægring egentlig var Grunden til, at Byen var falden i Barbarernes Magt«.

Medens man saaledes i Hovedstaden kivedes, om man skulde sende Tropper til Asien eller ikke, var allerede hele den osmanniske Styrke under Urchans Overbefaling i Fremrykning mod Brussa. Efter at have holdt et Krigsraad besluttede man ikke strax at angribe Brussa, men først at bestorme Edrenos, en Fæstning ved Olympos, der dækkede Byen mod Syd. Ved Osmannernes Anmarche gjorde Edrenos Mine til Modstand; men efter det første Angreb flygtede

dets Befalingsmand til Bjærgene; forfulgt af Fjenderne styrtede han sig ned fra en Klippe og fandt saaledes sin Død; Staden selv blev plyndret og sløjfet. Efter Urchans udtrykkelige Befaling bleve Beboerne behandlede med saa stor Skaansel, som Omstændighederne tillode. Saaledes faldt Fæstningen Edrenos, og dennes Fald blev ikke uden Indflydelse paa Brussa. Næppe havde Urchan plantet sine Sejrstegn paa Borgens Tinder, førend den ved Hunger og Sygdom til det yderste drevne By erklærede sig beredt til at kapitulere, Statholderen betingede sig paa billige Vilkaar fri Bortmarche for sig og sin Familie, Sejrherren Urchan gik ind paa disse Betingelser, og Køse Michael, der tidligere havde staaet paa en venskabelig Fod med Brussas Statholder, blev valgt til Underhandler. Efter kort Raadslagning kom man overens om, at der tilstodes ham fri Bortmarche med Kone og Barn med sikkert Lejde mod en Løsepenge af 30,000 Guldstykker (den fra nu af fastslaaede Løsesum for slige Tilfælde). De fastsatte Betingelser bleve fra begge Sider redelig opfyldte, og medens Brussas Kommandant indskibede sig til Evropa, holdt Urchan sit triumferende Indtog i den erobrede By (1326). Den blev snart derpaa valgt til det osmanniske Riges Hovedstad*).

Den gamle Osman erholdt paa sin Dødsseng det Sejrs-Budskab, som opfyldte hans kjæreste Ønske. Ved Efterretningen om sin Faders nærforestaaende Endeligt ilte Urchan til Søgud, hvor Osman boede. Omgiven af sine Høvdinger og Vaabenfæller modtog den osmanniske Tronfølger den døendes sidste Ønsker og Formaninger. »Dyrk Retfærdigheden,« saaledes lød i Korthed den gamles Ord, »og gjør den til dit Lands Prydelse. Hold Venskab med de kristne Magter. Hold nær ved din Person dem, som ere oplyste i Loven; lad den guddommelige Lov være dit sidste Maal og lad alle dine Skridt stræbe mod Herren.

*) Nikomedia overgav sig i Urchans første Regeringsaar, Nikæa først i Aaret 1330.

Den høje Stilling, du skal indtage, tvinger dig til at vise Venlighed mod alle, og en Drots bedste Smykke er Godhed og Mildhed.« Osman døde i sit halvfjerdsindstyvende Aar efter at have regeret i 38 Aar, 11 Aar som Sultan Alaeddins Vasal, og 27 Aar som uafhængig tyrkisk Emir. Fire Maaneder tidligere var hans Svigerfader, den fromme Scheik Edebali, gaaet til Hvile i den høje Alder af 120 Aar, og en Maaned efter fulgte ham hans Datter, Osmans højtelskede Gemalinde, den skjønne Malchatun, der af de tyrkiske Skribenter kaldes Skjønhedsmaanen. Efter Osmans udtrykkelige Vilje bleve hans jordiske Levninger bisatte i Brussa i Slotskirkens Kapel, i den saakaldte Sølvhvælving. Hvad han havde ønsket i sit virksomme, daadkraftige Liv, naaede han først i Døden. Ligesom Ertogruls Hvilested saaledes blev ogsaa hans Søn Osmans Grav et betydningsfuldt Erindringstegn om den Sejrsbane, hans Stamme i mindre end et Aarhundrede havde gjennemløbet fra Evfrats Bredder til Propontis Kyster; Osman den 1stes Grav har indtil den Dag i Dag været et af de mest besøgte Valfartssteder for osmanniske Pilgrimme.

Indtil Begyndelsen af det nittende Aarhundrede fremviste man endnu i Gravkapellet som en Relikvie en Rosenkrans af Træ med store Koraller, der sagdes at have tilhørt Osman; ligeledes en stor Tromme, som den, hvormed han blev belenet af Sultan Alaeddin. Begge disse Kuriositeter bleve et Rov for den store Ildebrand, som ødelagde Slottet og Staden Brussa i Aarhundredets første Aar. Den Fane og Sabel, hvormed Osmannernes Stamfader ogsaa var bleven hædret, skal endnu opbevares i det osmanniske Skatkammer i Konstantinopel. Intet karakteriserer bedre Osmans hele Væsen og Sindbeskaffenhed end den historiske Overlevering om hans simple Efterladenskaber. Den jævne Kriger, hvis Ærgjerrighed og Tapperhed udsprang af Gudsfrygt og Tro, havde ikke samlet Guld og Sølv; han efterlod sig kun en Ske, et Saltkar, en Kaftan, en Linnedturban og nogle Faner; end

videre en Stald af fortræffelige Heste, nogle Stykker Hornkvæg, som havde dyrket hans Marker, og nogle Faarehjorder, fra hvilke den osmanniske Sultans Faar, der den Dag i Dag græsse omkring Brussa, siges at nedstamme.

Osman hører ikke til de almindelige Erobrere, som for en Sejrsrus opofre Aarhundreders Fremtid og Efterverdenens Dom. Medens mægtige seldschukiske Riger forsvandt i Østen, og det byzantinske Rige i Vesten med Kæmpeskridt gik sin Undergang i Møde, var den muhamedanske Kriger gjennemtrængt af en fast, urokkelig Tro paa en ny Tingenes Ordning, paa sin Stammes verdenshistoriske Kald og Bestemmelse. Med koldblodigt Krigermod forbandt han et klart politisk Blik, som skuede ud i Fremtidens Fjærne. En ny Verden og et nyt Liv opdukkede for hans ildfulde Tanke og gav hans Sværd Kraft og Styrke. Osmans Værk var til Ende, men den osmanniske Race var ung og stærk, medens den græske var gammel og udlevet. Orienten havde fundet sin Tro og sin Profet i Arabien; den manglede en Helt, som kunde føre Islam ud over Asien og fra Bosporus plante Halvmaanen paa Evropas Kyster, og denne Helt blev ikke Osman, men hans Søn Urchan.

Chr. Stremme.

Nordtyskland for halvfjerdsindstyve Aar siden.

II. Folkerejsningen og de preussiske Frikorps 1806-7.

Begivenhederne i Preussen 1806-7 give paa flere Punkter Anledning til interessante Sammenstillinger med tilsvarende under den sidste fransk-tyske Krig, og Sammenligningen falder i det hele ikke ud til Tyskernes Fordel. I foreliggende Afsnit skulle vi dog kun beskæftige os med de enkeltstaaende Forsøg paa at tilvejebringe en national Rejsning, Forsøg, som imidlertid i det hele kun fik et kummerligt Udfald. Noget anderledes og mere løftet viste Folkestemningen sig allerede et Par Aar senere; men da havde ogsaa Spanierne givet det øvrige Evropa et glimrende Exempel paa, hvad en Folkerejsning vil sige.

I. Partigængerkrigen i Øvre-Schlesien. — En By, tagen af en eneste Mand. — Preussiske Frikorps. — Den bosiddende Befolknings uheldige Stilling. — Et Par nette Fædrelandsforsvarere. — Badene i Warmbrunn.

Forfatteren til de interessante Fortællinger, vi i det følgende kortelig skulle gjengive, boede under Krigen i Hirschberg, som ligger i Boberdalen, ganske tæt ved de mineralske Bade i Warmbrunn; Byen, der allerede længe har været bekjendt som Midtpunktet for en stor Lærredsindustri, tæller 11,000 Indbyggere og er nu til Dags en Jærnbanestation mellem Berlin og Breslau.

I Begyndelsen af Krigen passerede flere Regimenter vor By, deres krigerske Holdning fyldte os med Tillid, og ingen havde nogen Anelse om, at Fjenden kunde være stærk nok til med ét Slag at trænge frem og sætte sig fast i Hjærtet af Riget; her, som overalt, satte man sit Lid til Hærens gamle Berømmelse, man slog sig til Ro med den store Frederiks krigerske Lavrbær. Opvaagningen blev derved kun desto føleligere, paa de falske Rygter om Sejre fulgte Slag i Slag som Tordenbudskaber Efterretningerne fra Saalfeld, Jena og Halle; den taabelige Glæde maatte pludselig vige for den dybeste Nedslagenhed.

Den berlinske Befolknings Holdning er bekjendt nok, og Læserne ville derfor næppe blive saa højlig forundrede, naar de høre, at vor lille By under denne Krise blev sat paa den anden Ende ved en eneste fjendtlig Jægers Tilsynekomst; vi havde nylig erfaret Franskmændenes Indtog i Leipzig, ventede derfor med hver Dag at se dem trænge ind i Schlesien fra Lausitz, og saaledes kunde følgende tragikomiske Hændelse finde Sted. En Jæger, der hørte til det würtembergske Kontingent, som den Gang kæmpede ved Franskmændenes Side, indfandt sig pludselig for en af vore Byporte, satte Skildvagten, en Mand af Borgervæbningen, sin Pistol for Brystet, og den stakkels Djævel skyndte sig med at udlevere sine Vaaben, det vil sige et gammelt, rustent Gevær, hvis Laas i umindelige Tider havde været i Uorden. Denne første Fjende paastod at være fulgt af mange andre, og vi toge os vel i Agt for at betvivle hans Udsagn; efter at have holdt et rigeligt Maaltid tog han afsted i største Hast, og vi fik snart at vide, rigtig nok ikke uden at det afstedkom nogen Forvirring, at vi kun havde haft at bestille med en Desertør, som havde forvildet sig og med behørig Frækhed forstaaet at redde sig ud af sin Forlegenhed.

For Øjeblikket tænkte Fjenden slet ikke paa os, han koncentrerede sine Tropper omkring Glogau, og snart for-

kyndte Kanontordenen, der drønede tilbage fra Riesengebirge, at Belejringen af denne Fæstning havde taget sin Begyndelse *).

Imidlertid strømmede Officerer og flygtende Soldater sammen i vor Omegn; man saae dem indtræffe flokkevis i den ynkeligste Tilstand, men Fyrsten af Anhalt-Pless, som nylig var bleven udnævnt til Guvernør i Schlesien, samlede dem snart i Schweidnitz og Glatz, hvor de skulde udrustes igjen og finde Anvendelse ved disse Fæstningers Forsvar; det skortede imidlertid paa Vaaben, og man udskrev dem derfor rundt om paa Landet og i Smaabyerne; vor Hjemmelsmand saae selv et stort Forraad blive bragt til Schweidnitz, og denne Bortføring af Ildvaaben gjorde senere enhver Organisation af Landstormen umulig.

»Sandt at sige, troer jeg ogsaa, at denne Forholdsregel snarere vilde have været skadelig end gavnlig. Forudsat, at man havde kunnet finde en Mand, som ejede Mod nok til at overtage Kommandoen over en saa blandet Mængde, vilde han saa ogsaa have kunnet erhverve sig den nødvendige Tillid og Subordination? En Militær af Stand vilde mer end nogen anden have været uanvendelig til dette Hverv; thi siden vore store Ulykker betragtede man største Parten af Officererne i den regulære Armé med rette eller urette som Klodrianer eller Forrædere. Største Delen af Bybeboerne og Bønderne vilde dog lige fuldt have hjulpet med til Forsøgene paa lokal Modstand, men det fattedes baade paa Tillid og Vaaben. Et saadant Forsøg kunde altsaa kun bringe os en Tilvæxt i Ulykken, hvad saa end adskillige exalterede Mænd maatte sige i saa Henseende«.

Efter Glogaus Overgivelse bleve nogle Grænsejægere tagne til Fange i denne Plads, men løsladte paa Æresord; ikke desto mindre fandt de paa at angribe en bayersk De-

*) Scener fra flere af de schlesiske Fæstningers Belejring findes gjengivne i Hist. Archiv 1869 II, p. 5—10.

ling og gjorde nogle Fanger, som de paa Vejen til Schweidnitz førte gjennem Hirschberg; de bleve skarpt forfulgte, og dette gav Anledningen til, at vor Hjemmelsmands Hjemstavn for første Gang fik et virkeligt Besøg af Fjenden.

Kommandanten i Schweidnitz, som havde ladet største Delen af de i Provinsen rekvirerede Vaaben føre til Breslau, fik den Ide at anvende Resten til at udruste et Par Hundrede frivillige, som han sendte ud i den bjærgfulde Del af Landet. Denne Trop gjorde et kort Ophold i Hirschberg, dens Holdning stod i en ynkelig Modsætning til den gamle Armés, og Befolkningens Hjærter sammensnøredes ved Synet af disse pjaltede Infanterister og disse Blænkere, som rede paa daarlige Arbejdsheste. Denne saa kaldte militære Promenade havde til Maal at inddrive forskjellige Gjenstande, som for største Delen kun meget indirekte havde noget med Tjenesten at gjøre; saaledes bortførte man t. Ex. med Magt Flasker med Brændevin og Malaga til General Hackes Taffel. Naar han saa endda havde forsvaret sig ordentlig, kunde man have set igjennem Fingrene dermed; men vore Læsere have alt i den oven for citerede Afhandling kunnet stifte Bekjendtskab med denne Herre, som ved sit Fraadseri, sin Fedme og sin Fejghed levende mindede om Shakspeares Falstaff.

I December 1806 var Glogau tagen, Breslau indesluttet, og næsten hele Schlesien prisgivet Erobrernes Naade; Krigs-Kontributionerne og Udskrivningerne regnede ned, men paa den anden Side vedligeholdt den preussiske Regering, som var forflyttet til Glatz, hvor Franskmændene endnu ikke vare trængte frem, stadig Forbindelsen med det øvrige Schlesien gjennem Bjærgene og gjorde Fordring paa at hævde sin Myndighed samme Steds. Det gik Befolkningen her, som det gik enkelte franske Territorier i 1870, der svævede i den ubehagelige Stilling mellem Hammer og Ambolt; hver af de krigsførende Parter

forbød under stræng Straf Befolkningen at føje sig efter den andens Paalæg; de preussiske Tilhængere skyndte sig at bortføre de Pengesummer, som vare inddrevne for at fyldestgjøre Sejrherrens Fordringer, hvorpaa de strax replierede uden i øvrigt at bryde sig om de ubehagelige Følger, disse Overfald meget ofte medførte for Indbyggerne. Man kunde maaske have trøstet sig, hvis disse Pengesummer endda vare komne Landets Forsvar til gode; men ... i alle fjendtlige Indfalds Annaler ligne Frikorps saa temmelig hverandre.

Befalingsmanden for et af disse Frikorps i Øvre-Schlesien lod sig kalde v. Wolfersdorff og udgav sig for Løjtenant i den regulære Armé, men hans Adfærd var alt andet end reglementarisk. Denne Personage havde faaet overdraget eller ogsaa selv tiltaget sig Ret til at holde Udskrivninger i Omegnen, og han betalte alt, men efter en selvlavet Taxt, der var alt andet end fyldestgjørende; ved den mindste Indvending blev han rasende, svor at ville afgjøre Resten med Stokkeprygl, beskyldte Bønderne for at gjemme deres Forraad til Fjenden o. s. v. Ogsaa Franskmændene, tilføjer vor franske Forfatter, vide nu til Dags, hvad man siger, og hvorledes man bærer sig ad ved saadanne Lejligheder.

Saaledes gjennemstrejfede Wolfersdorff hele Landet, lod sig godvillig eller med Magt og for ringe Pris udlevere Levnedsmidler, Heste, Udrustnings-Gjenstande og Klædningssager, alt lige til Præstekjoler. Hans Opførsel var særlig skandaløs i Hirschberg, hvor han var bleven kun alt for godt modtagen; som han stod i Færd med at drage afsted, blev han i det uendelige ved med at tømme Afskedsbægeret, drak paa Kongens, paa Dronningens og hele den kongelige Families Sundhed og gik saa vidt i sin Loyalitet, at han sluttelig var helt beruset. Paa drukne Folks Vis slog han nu pludselig over i en hel anden Toneart, kom i fuldstændig Raseri, fornærmede Indbyggerne, svor at udlevere deres By til Plyndring og vilde jage sin Kaarde gjennem Livet paa

Værten, hvem han nogle Minutter i Forvejen rørt havde omfavnet. Denne opbyggelige Scene gik for sig i hele hans Delings og mangfoldige nysgjerriges Overværelse, og Folkene i Hirschberg vare derfor ikke synderlig bedrøvede, da de noget senere erfarede, at den noble Herre var bleven fangen i Sachsen, hvorhen han havde villet forlægge Skuepladsen for sine Bedrifter.

Han blev dog snart erstattet af en anden Anfører, en Hr. Negro, som oftere kom til Syne i Hirschberg og Warmbrunn. Dette Individ, der var bekjendt for nylig uden synderligt Held at have forsøgt sig i forskjellige Retninger, præsenterede sig med en Ritmesters Rang, var klædt i en Uniform, overlæsset med Broderier, og lod sig ledsage af tre lige saa straalende Adjutanter, af hvilke den ene var en forhenværende Parykmagersvend. Ritmester Negros Specialitet var at borttage de offentlige Kasser, og han drev sin Iver saa vidt, at han endog aabnede private Breve og opsnappede Pengeforsendelser; en Gang lagde han saaledes Beslag paa den Summa, en Dame havde ladet afsende til sin Mand, en Officer, der opholdt sig som Fange i Frankrig; Negro paastod, at det var upatriotisk under noget som helst Paaskud at sende Penge til det fjendtlige Land.

I dette Tilfælde lykkedes det dog at faa ham til at give Slip paa Byttet; men saa heldig gik det ikke ved en mere alvorlig Lejlighed. De franske Myndigheder havde paalagt adskillige Distrikter i Hirschbergs Omegn at udrede en samlet Krigsskat paa 16,000 Thaler. Efter en kun alt for vel kjendt Skik og Brug skulde denne Sum betales inden en vis Frist under Trusel om Inddrivelse ad militær Vej; de 16,000 Thaler vare deponerede i Hirschberg og skulde den følgende Dag afsendes til de franske Myndigheder i Glogau; men man havde gjort Regning uden Negro, der Aftenen forud som en Lavine styrtede ned fra Riesengebirge og uden at tage Hensyn til de gjorte Forestillinger lagde Beslag paa bemeldte Sum, hvorpaa han strax vendte

tilbage til Bjærgene, da han hverken havde Midler eller Lyst til at forsvare Beboerne, hvem han saaledes stillede blot ved dette sit Røveri. Følgen heraf blev, at Egnen efter Fristens Udløb blev militærisk besat; forgjæves gjorde Indbyggerne Indvendinger og forklarede deres Uheld, de franske Øvrigheder toge ikke mere Hensyn hertil, end de preussiske Myndigheder ved tilsvarende Lejligheder i Frankrig; man maatte rykke ud med Pengene for anden Gang og ydermere i flere Uger finde sig i en militær Indkvartering; dette var det mest iøjnefaldende Resultat af denne Bortførelse af Pengesummer, som for største Delen aldrig naaede til hs. preussiske Majestæts Kasser*).

Hr. Ritmesteren havde ikke givet Livstegn fra sig, saa længe hele denne Tvangsexekution, der var betroet Würtembergerne, gik for sig; men næppe vare disse Soldater dragne bort, før Negro atter kom til Syne, spillede Diktatoren, paastod, at han tog Provinsen igjen i Besiddelse i Preusserkongens Navn, og forlangte, at Indbyggerne skulde føle sig lykkelige ved at sørge for deres brave Forsvarers Fornødenheder; naar nogen ikke syntes overtydede om denne Lykke, søgte han at indpode ham den behørige Patriotisme

---

*) Krigen i 1870 leverede uheldigvis Franskmændene mere end én tilsvarende Historie; en af de mest oplysende forefaldt i Departementet Aisne og fortælles af Fleury paa følgende Maade: Den 25de November indfandt sex Hundrede Mand sig hos Mairen i Rosoy, truede med at ville skyde ham paa Stedet og tvang ham ved denne Trusel til at udlevere 26,164 Francs, hvilke han som Maire i Kantonets Hovedstad havde hævet fra Mairerne i tyve Kommuner som Afdrag paa Kontributioner, der vare paalagte af Preusserne. Den preussiske Generalguvernør, som blev underrettet herom, svarede, som man nok kunde tænke sig, at hans Regering ikke kunde nøjes med denne Snak, og man maatte betale tvende Gange. Følgen heraf blev, at da andre Franctireurs nogle Dage senere vilde udføre den samme Streg i Kanton Sissone, saae de sig ved Indbyggernes truende Holdning nødsagne til at afstaa fra deres Forehavende. (V. Fleury: Ephémérides).

ved en dygtig Portion Prygl, og enkelte Civil-Embedsmænd, hvis hele Forbrydelse bestod i at have modvirket hans Rekvisitioner, lod han anholde og føre til Glatz som mistænkte for Forstaaelser med Fjenden. En Dag, da han forhørte en Person, der var mistænkt, maaske med urette, for Spioneri, lod han ham tildele en saadan Dragt Stokkeprygl for at tvinge ham til Bekjendelse, at den stakkels Djævel døde heraf. »Hans hele Adfærd,« tilføjer vor Hjemmelsmand, »var af den Natur, at den kun kunde gjøre Befolkningen uvillig, og sluttelig var man mere bange for disse Venners Besøg end for Fjendernes.«

For øvrigt gjorde man med Hensyn til Negro og andre Herrer af hans Art lejlighedsvis den Iagttagelse, at de udstødte mægtige Trusler mod Fjenden, gjorde Marcher og Contramarcher, men sluttelig ikke udsatte sig synderlig*); en Dag eller rettere en Nat var Negro dog virkelig i Kast med Fjenden; i Nærheden af Bunzlau overrumplede han nogle Rhinforbunds-Soldater, der eskorterede en Penge-Forsendelse, mistede en Mand og nedhug et Par Fjender, ikke at tale om en stakkels Kvinde, der i Skjærmydslen blev ramt af en Kugle. Negros Deling bemægtigede sig Pengekassen og bortførte nogle Fanger, og nu optraadte Hr. Ritmesteren fuldstændig som Schlesiens Befrier; i Stedet for skyndsomst at bringe sit Bytte i Sikkerhed marcherede han med stor Bram gjennem forskjellige Distrikter og holdt et sandt Triumf-Indtog i Hirschberg. Om Aftenen tog han med sine Officerer ud til Warmbrunn, hvor man endnu under disse bedrøvelige Forhold fandt Adspredelser af enhver Art, og her i dette schlesiske Capua hvilede de paa deres Lavrbær, inter pocula et mulieres, og vendte først sent den næste Dag tilbage til Hirschberg, hvor Anføreren Resten af Dagen viede sig til sine to Yndlings-Adspredelser, Flasken

*) Samme Iagttagelse har man kunnet gjøre ved et langt senere Tidspunkt og et helt andet Sted end i Schlesien! (Ernouf).

og Uddeling af Stokkeprygl. Den følgende Nat kom hele Byen i Skræk derved, at et Gevær tilfældigvis gik af, man ventede sig en fjendtlig Overrumpling, og alle vare strax paa Benene paa Ritmesteren og hans Folk nær, hvem det var umuligt at faa vækkede. De kom først til Besindelse hen imod Kl. ti om Morgenen og gave sig først nu i Færd med at bringe deres Bytte i Sikkerhed til Glatz. En saa slet ledet Affære maatte naturligvis tage en Ende med Forskrækkelse; endnu medtagne af Gaarsdagens Udsvævelser gave Negro og hans Folk sig langsomt og i Uorden paa Vejen, de traf ingen som helst Forsigtighedsregler og løb saaledes lige lukt i et Baghold af fransk-tyske Soldater, som sprængte Delingen, tilbageerobrede det gjorte Bytte og gjorde flere Fanger, der iblandt den værdige Fører, der sad som Fange i Breslau til Fredsslutningen. I Løbet af nogle Uger havde han udsuget Landet og forødt omtrent 100,000 Thaler; det var den Nytte, man i det hele taget havde af disse Frikorps.

Levningerne af vort meget omtalte Korps kastede sig ind i Bjærgene henad Hirschberg til og toge deres Kvarter i Schreibershau, der den Gang som i vore Dage var bekjendt for sine Glaspusterier; Adgangen til denne Flække var meget vanskelig, og for at jage Preusserne bort eller dog holde dem i Tømme detacheredes en lille Deling fra de Forbundstropper, som ved denne Tid belejrede Neisse. Disse Tropper toge Kvarter i Hirschberg, og det kom til enkelte, meget ubetydelige Sammenstød mellem Blænkere fra begge Partier, hvilke Sammenstød dog havde meget ubehagelige Følger for den uskyldige Befolkning; de württembergske og bayerske Soldater beskyldte den for at staa i Forbindelse med de preussiske Blænkere og fandt heri et Paaskud til at tilfredsstille den Hang til Plyndring, som synes at være et arveligt Særkjende for det store tyske Fædrelands Hære; flere Landsbyer bleve saaledes brandskattede, flere Bønder gjennempryglede, og deres Hytter ud-

plyndrede, alt til Gjengjæld for en bayersk Dragonhest, som var bleven dræbt ved et Bøsseskud, uden at man kunde faa Fingre i Gjerningsmanden*). Selve Byen Hirschberg stod flere Gange Fare for at blive prisgiven til Plyndring og blev kun frelst ved den brave bayerske Pladskommandant Leibelfings faste Holdning. Vor tyske Hjemmelsmand beretter forskjellige hæderlige Træk om denne Officer; saaledes bragte man ham en Dag to Bønder, som vare overbeviste om at have skjult preussiske Tirailleurer, de stakkels Folk ventede sig i det mindste en Dragt Prygl eller en Fængselstur, men Kommandanten bad dem blot for Fremtiden at tage sig mere i Agt.

Paa tilsvarende enkelte ædelmodige Træk nær ligner vor Fortælling i det hele, hvad der nylig gik for sig i Frankrig; men der er den Forskjel mellem 1806 og 1870, at de Voldshandlinger, som i hin Periode bleve udøvede mod den bosiddende Befolkning, for saa vidt den tog Del i Modstanden, havde en frivillig og ren individuel Oprindelse; man havde ikke lagt Hovedet i Blød for at udtænke militære Reglementer, som stillede det nationale Forsvar i Række med Røveri; man truede ikke ethvert Individ, som var skyldig i at have grebet til Vaaben for at afvise et Angreb paa sin By eller Landsby, med Døden eller Galejerne, »for saa vidt han ikke er iført en Uniform, som paa Bøsse-

*) Paa en lignende Maade maatte i April 1871, det vil sige efter Fredens Slutning, flere ansete Personligheder fra tvende Kommuner i Departementet Eure se deres Ejendomme beslaglagte og bleve saaledes nødsagne til at udrede en Bøde paa ti Tusende Francs i Straf for et Skud Hagl, som man paastod, at en ukjendt Krybskytte havde affyret paa to preussiske Ryttere. Det mærkeligste var imidlertid, at det slutteligt oplystes, at Bøsseskuddet kun var til i den preussiske Kommandants Indbildning, og at han slet ikke havde gjort sine overordnede Rede for dette Sammenstød. Pengene bleve sluttelig betalte tilbage igjen, men Gislerne havde maattet lide to Maaneders haardt Fængsel og fik ingen Oprejsning herfor.

skuds Afstand lettelig og uden Kikkert kan skjelnes«. (Kongens Proklamation af 28de Avgust). Æren for dette Fremskridt, hvis det da er et Fremskridt, var forbeholdt Preusserne i 1870.

Da den fransk-tyske Garnison var trukken bort fra Hirschberg, begyndte de preussiske Frikorps snart igjen at udstrække deres Spejdertog til denne By, og da de ikke længere bleve foruroligede, førte de et lystigt Liv og hengave sig til Flasken, Kortspil og lignende Fornøjelser. For at bestride disse mer eller mindre militære Udgifter, foresloge de Indbyggerne i Hirschberg at give dem et Laan paa 40,000 Thaler mod Pant i Grevskabet Glatz's Skove. Uheldigvis vare disse Skove rigtig nok for største Delen i Franskmændenes Besiddelse, men Laansøgerne svarede, at paa den anden puniske Krigs Tid havde Senatet kunnet finde Kjøbere til de Jorder, hvor Hannibal slog sin Lejr uden for Roms Porte; dog Hirschbergs Lærredsfabrikanter vare ikke Romere og undsloge sig ved at overtage Laanet paa Grund af Landets Forarmelse og Forretningernes Standsning. Folkene fra Schreibershau fandt naturligvis denne Vægring meget upatriotisk, mente, med rette eller urette, at disse gjenstridige Kapitalister nok skulde have vidst at opdrive Pengene, hvis det havde været til Fjenden, og toge sig derfor den vel store Frihed at gaa frem som i et erobret Land. En smuk Nat bleve altsaa flere af Byens ansete Borgere slæbte afsted til den preussiske Lejr, og her betydede man dem, at de skulde holdes tilbage som Gisler for Laanets Afslutning; dog bleve de efter et Par Dages Forløb slupne løs igjen, og denne besynderlige Forhandlingsmaade førte ikke til noget; Befolkningen i Hirschberg havde truet med at føre Klage til Kongen.

Lidt senere blev Kommandoen over dette Frikorps overdragen til en brav Soldat, en Major Putlitz, der tog sit Hverv fra den alvorlige Side; han vilde forurolige de Tropper, som belejrede Fæstningen Glatz, men allerede ved det

første Sammenstød blev han saaret og gjort til Fange. Derpaa faldt Frikorpserne igjen tilbage til deres gamle Udskejelser, udsendte Strejfkorps i Lavlandet, naar Fjenden fjærnede sig, og trak bort, naar han atter nærmede sig. Warmbrunn vedblev særlig at være Maalet for deres Virkekreds, de vilde med al Magt opdage Spioner; som man kan tænke sig, var deres Mistanke især henledet paa de rigeste Badegjæster, og under dette Paaskud mishandlede og brandskattede man syge og fuldstændig uskadelige Personer. Saaledes blev Godsforvalteren hos Fyrsten af Hohenzollern et af deres Ofre; han brugte Badene for Gigt, men blev nu slæbt op i Bjærgene og nødt til i dyre Domme at løskjøbe sig. Ogsaa en Harpevirtuos, der ganske troskyldig var kommen til Warmbrunn for at give Concerter, maatte finde sig i at rykke ud med en Løsesum; Opdagelsen af et Par Sølvsporer, som han, det være sagt i en Parenthes, aldrig mere gjensaa, syntes Preusserne et tilstrækkeligt Indicium paa formodet Strafskyld. Ligesom visse franske Patrioter, der virkede til Fædrelandets Frelse 1870, vare ogsaa disse preussiske Frikorps meget oplagte til at finde fjendtlige Hjælpere i alle de Folk, som egnede sig til at udplyndres.

Da den preussiske Regering fik paalidelig Underretning om disse og andre Bedrifter fra de frivillige Fædrelands-Forsvareres Side, befalede den endelig, at de paagjældende Korpser skulde opløses. Det var en klog, men noget sen Forholdsregel; paa Schills smaa Bedrifter i Pommern nær havde de i Almindelighed snarere gjort Skade end Gavn, de havde ikke udøvet nogen Indflydelse paa de store Operationer og ikke udrettet synderlig andet end til ingen som helst Nytte at forøge den bosiddende Befolknings Lidelser under Landets Besættelse.

II. Anekdoter om Schill. — Hans første Held. — En Folkesang. — Hans største Bedrift. — Kolbergs Belejring. — Gamle Nettelbeck.

Af alle preussiske Fæstninger var der kun tvende, som undgik den Skæbne at blive erobrede af Franskmændene; alle de øvrige bukkede under, nogle efter et tappert Forsvar som Danzig og Kosel, andre efter et tarveligt, eller endog slet intet Forsvar. Den ene af hine Fæstninger var Kolberg, og denne Bys Belejring og tapre Forsvar udøvede en stor moralsk Indflydelse under den fjendtlige Besættelse; thi her var det Befolkningens patriotiske Holdning, som paa det bedste støttede og opretholdt Soldaternes Mod, og det var navnlig tvende energiske Mænd, Schill og Nettelbeck, hvem Preussen havde at takke for dette lysende Punkt i denne ellers saa triste Periode.

Ferdinand v. Schill, som den Gang var fyldt sit tredivte Aar, var ved Krigens Begyndelse Sekondløjtenant ved Dronningens Regiment. Han hørte til en lidet kjendt og af Lykken ikke videre begunstiget Familie og var, som en af hans tidligste Biografer fortæller, kun lidet anset af sine overordnede og sine Kammerater, fordi han ikke kastede Penge ud ad Vinduet; i Fredstid undselig indtil Kejtethed, holdt han sig tilbage fra Spil og larmende Gilder, viste sig høflig mod Borgere og Smaafolk og kom saaledes til at gjælde for en meget middelmaadig Officer.

Saaret i Slaget ved Auerstädt tog han først sin Tilflugt til Magdeburg, undveg fra denne Fæstning, da den stod i Begreb med at kapitulere, og naaede lykkelig Kolberg. Denne Fæstning ligger, som bekjendt, ved Østersøen og ved Mundingen af den lille Flod Persante paa et Højdedrag, der næsten helt og holdent er omgivet af Sumpe. Medens de overvældende Nederlag udbredte Modløshed vidt og bredt, fattede Schill den Plan at holde den aabne Mark som Fører for et Frikorps og saaledes muligvis ved enkelte lykkelige Overfald hæve Garnisonens og den omboende Befolknings

moralske Mod. Han vogtede sig imidlertid vel for at gjøre Guvernøren Major Lucadou, en gammel, stiv Gamaschehelt, bekjendt med disse sine Planer, da denne ikke vilde have undladt at modsætte sig samme; han talte kun om Nødvendigheden af at gjennemstrejfe Landet for at indsamle og skaffe Korn til Fæstningen, da man maatte belave sig paa en Belejring som en nærliggende Mulighed.

I Løbet af November gjennemstrejfede han, kun ledsaget af tvende Dragoner fra sit Regiment, det omliggende Land, skjønt det Saar, han havde faaet i Hovedet, endnu ikke var rigtig lægt. Hans første Tog blev fulgt af Held; thi det lykkedes ham at opsnappe et Tog Skansegravere og Proviantvogne, som vare undervejs til Stettin under Ledsagelse af fem, sex Mand. Et Hurra fra de tre Dragoner jog Eskorten, der til alt Held for Schill kun bestod af badensiske Rekrutter, paa Flugten; han sendte Jordarbejderne hjem til deres Landsbyer og afsøgte derpaa forskjellige andre Distrikter, hvor han i Kongens Navn hævede de offentlige Kasser, som nogle Dage senere vilde være blevne borttagne af Fjenden, saa overhængende var Faren. Dagen efter sit Udfald havde han allerede inddrevet 13,000 Thaler, som han umiddelbart derpaa lod afgaa til Kolberg; mere virksom og vistnok ogsaa mere retskaffen end de fleste øvrige Partigængere lod Schill ikke Staten tabe noget ved de Beløb, han indkasserede i dens Navn.

Som en kløgtig Mand udbredte han paa sin Vej den Nyhed, at Russerne nylig vare landede i Kolberg, hvad de ogsaa skulde have gjort. Som han havde forudset, forenede de Soldater, der vare undkomne fra Stettin og Prenzlau, sig nu med ham, tredje Dagen derefter stod han allerede i Spidsen for tre og tyve Mand, dels til Hest og dels til Fods, og med denne lille Flok, der voxede ved hvert Skridt fremad, gik han løs paa Golnow, hvor der var et preussisk Militær-Depot. En Deling af den badensiske Fortrop var kommen Schill i Forkjøbet, men han forfølger og fratager

den en Del af Byttet. Samtidig faar han imidlertid at vide, at en anden Deling paa to Hundrede Mand manøvrerer for at afskære ham fra Tilbagetoget hen imod Gultrow til, en vanskelig Gjennemgang, som Schill ikke kunde undgaa paa Tilbagevejen til Kolberg. Uden at spilde et Øjeblik begiver han sig i den angivne Retning, overrasker Fjenden, som havde villet overraske ham, og han, der havde forladt Byen selv tredje, førte nu tilbage med sig tyve Fanger (Badensere), flere Heste og Bagagevogne.

Denne første Fordel blev fulgt af flere lignende, hvis Betydning blev meget overdreven af den preussiske Forfængelighed. I Løbet af mindre end tre Maaneder var Schill bleven en Helt i de folkelige Legender i saa høj en Grad, at det nu til Dags falder temmelig vanskeligt deraf at udrede hans virkelige Historie. Flere uomtvistelige Hændelser vidne dog om stor Fasthed. Hans Dristighed voxede med Heldet, og den 16de Februar 1807 søgte han at overrumple den lille By Stargard, som var besat af en italiensk Forpost-Deling under Kommando af en fortræffelig Officer, General Bonfanti. Muligvis var denne forud underrettet herom, i hvert Fald var han fuldstændig parat, og Schill, der med Tab blev kastet tilbage til Naugardt, maatte nu selv kort efter udholde et fjendtligt Angreb. Strax i Begyndelsen af Kampen blev han temmelig alvorlig saaret, men overtydet om, at hans Soldater ikke vilde holde Stand, naar han ikke længere opmuntrede dem ved sin Nærværelse, holdt han ud i den fjendtlige Ild fra Klokken et om Eftermiddagen til Nattens Frembrud, i det han ikke gav sig Stunder til at lade sig forbinde og truede med at skyde enhver ned, som maatte falde paa at vige. Man vidste ham fuldt vel i Stand til at udføre denne Trusel til Trods for hans blide Ansigt; saaledes holdt han Stillingen, og hans Biografer hævde, at han vilde have forvandlet Italienernes Tilbagetog til et Nederlag, hvis ikke hans Blodtab havde forment ham at stige til Hest; hvad der imidlertid staar fast, er, at han

to Dage senere paa ny blev angreben og kastet tilbage til Kolberg, men denne Gang rigtig nok af en meget overlegen Styrke.

Ved denne Tid solgte man i Kønigsberg, ja selv i Berlin, Portrætter af Schill, og hans Navn gjenlød i Sange, af hvilke flere have holdt sig i Folkemunde; vi skulle anføre enkelte Strofer af en af de bedste, der var forfattet af en pommersk Soldat, som faldt under Belejringen.

»Fremad! vi er endnu de gamle Preussere, som nødig taale det fjendtlige Aag; vi skulle holde dig, Kolberg, du vor Fæstning.

»Schill, vor højt elskede Høvdings Navn være vort Feltraab! et Pant paa Sejr eller hæderlig Død.

»Takket være dig kjender den fjendtlige Marodør nu ogsaa til Frygt, og Agerdyrkeren finder nogle Timers Hvile.

»Han frier vore fangne Brødre og hjemsender atter Bonden, som mod i Hu skulde opkaste Fjendens Skanser.

»Naar hans Kaarde drages af Skede, funkler den paa vor Vej som en Sejrsstjærne.

»Nej! vor Vaabenære er ikke udslukt for stedse. Slagets Lykke er som en Kugle, der uophørlig drejer sig om sig selv; Gaarsdagens besejrede kan vorde Sejrherre i Morgen.«

Folkets Sympathier for denne Partigænger antog næsten en revolutionær Karakter, Patrioterne drømte i deres Indbildningskraft allerede langt ud i Fremtiden og troede i denne lille Flok slet udrustede og næppe bevæbnede frivillige at finde Spiren til en Nationalbevægelse, svarende til den republikanske Rejsning 1792 eller til Vendeernes Oprør. Man kunde, sagde de, ikke modstaa Frankrig uden ved at efterligne Franskmændene. De samtidige Smaaskrifter, som paa denne Tid hemmelig cirkulerede i Preussen, indeholde mange overdrevne eller mistænkelige Fortællinger, men ere interessante som Udtryk for denne Sindsstemning. Man fremhævede med Bitterhed den borgerlige Schills og hans

Medhjælperes utrættelige Virksomhed og deres Mod midt under de haardeste Savn i Modsætning til hine adelige Ungersvendes Umaadehold og Blødagtighed, som drak saa godt og sloges saa slet, og som kun gik i Felten med Rustvogne, fuldt stoppede med Madrasser og alle Slags Levnedsmidler. »Ved Rosbach,« siger Forfatteren til et af disse Smaaskrifter, »havde den simpleste franske Kaptejn større Bagage end de preussiske Generaler; ved Jena var lige det omvendte Tilfældet.«

Man fortalte ogsaa, at Schill havde skyndt sig med i sin Trop at afskaffe den beskæmmende Pryglestraf, som blev anvendt i den gamle Armé for de mindste Fejl. Han havde efter Sigende ombyttet denne Straffemaade med en anden, meget original; naar en Soldat blev overbevist om at have forladt sin Plads i Kampen, maatte han iføre sig en Kvindedragt, tage en Rok og spinde i sine Kammeraters Overværelse.

Her kunne vi passende finde Plads for følgende Anekdote, der en Stund fornøjede hele Landet. En af Schills Vaabenfæller ved Navn Müller, der fra simpel Tambur var forfremmet til Officer, kom paa et Strejftog med en Snes Ryttere til en pommersk Flække ved Navn Kønigsberg, hvor han forlangte at indkvarteres. Kort Tid i Forvejen var Borgemesteren i en lille Naboby bleven skudt, fordi han havde givet preussiske Partigængere Kvarter (og rimeligvis vel ogsaa nogle militære Oplysninger); vor Kønigsberger-Borgemester André skjøttede nu ikke meget om at lide en lignende Medfart, lod ringe med Stormklokken og søgte at forjage Müller med hans Folk. Dog Indbyggerne, være sig nu af Frygt eller af Skamfølelse, vilde ikke adlyde deres Borgemesters Opfordring, men gave ham til Pris for Soldaterne, der tildelte ham en ordentlig Dragt Prygl. Denne ubehagelige Historie blev meget bekjendt, man digtede Viser derom, man tegnede Karrikaturer deraf, og den ulykkelige André gjorde sig paa ny til Latter ved at lade

en Slags Retfærdiggjørelse indrykke i flere Aviser; han anerkjendte, at han nok havde faaet Bank, men ikke en regelret Pryglestraf, hvorover der rejste sig en Polemik til Afgjørelse af det Spørgsmaal, paa hvilken Del af sit Korpus han havde faaet bemeldte Tugtelse. Man indrømmede for øvrigt, at han havde handlet rigtig, thi mellem en Prygletur og Døden kunde det ikke være tvivlsomt, hvad en forsigtig Borgemester vilde vælge.

Schill blev udmærket af Kongen, som havde givet ham det særlige Hverv, at rejse et Korps Frivillige, og han blev i Løbet af nogle Maaneder forfremmet til Major, men dette hurtige Avancement og hans Folkeyndest skaffede ham mange Misundere; man bebrejdede ham, at han havde frataget den lovlige Øvrighed et Antal Jagtbøsser for at udruste sine Mænd; men denne ukorrekte Adfærd var saa meget mere undskyldelig, som han havde at kæmpe mod en systematisk Uvilje fra Guvernørens Side. Naar Schill forlangte Hjælp for sine Strejftog, svarede Lucadou ufravigelig: »Jeg har Kolberg at forsvare, Resten kommer ikke mig ved,« skjønt disse Udfald havde været meget nyttige til Fæstningens Proviantering. En Dag tabte Schill endelig Taalmodigheden, og efter en meget bevæget Scene fik han Husarrest. I den Anledning kom en af Kolbergs Borgere, Nettelbeck, hvem vi snart skulle nærmere omtale, op til ham for i sine Medborgeres Navn at bevidne Majoren deres Harme over den ham vederfarne Tort, men Schill, der foretrak at hævde Disciplinen fremfor sin Folkeyndest, bad Nettelbeck at benægte Rygtet om hans Tvist med Guvernøren og at paastaa, at han kun holdt sig hjemme paa Grund af Sygdom; denne Anekdote maatte afgive Texten til en Tegning, som forestillede de tvende folkelige Helte fra Kolberg.

Det lykkedes Schill at samle et Korps paa omtrent to Tusende Mand, saa vel Fodfolk som Rytteri; for at udruste dem havde han i Begyndelsen maattet ty til gamle Lanser,

der opbevaredes lige fra Trediveaarskrigen, og hvis hensmulrende Skafter gik itu ved det mindste Stød. I Løbet af Vinteren 1807 foruroligede denne lille Trop flere Gange Forbindelserne mellem Stettin og Kolberg paa den ene og det store Hovedkvarter paa den anden Side og opsnappede Transporter af Vaaben og Levnedsmidler, ja en Dag trængte Schill endog frem til selve Küstrins Fæstningsværker og havde her et Æventyr, der tjente ham til saa megen større Ære, som han denne Gang havde franske Jægere, halvfjerdsindstyve i Tallet, til Modstandere. Han viste dem først kun et ringe Antal Mænd, trak dem derpaa ved et fingeret Tilbagetog ind i en Skov, hvor Resten af hans Trop laa i et Baghold, og omringede nu pludselig Jægerne fra alle Kanter med langt overlegne Kræfter, saa deres Anfører maatte overlevere sin Kaarde til Schill, som paa Fransk og med sin blideste Stemme bad ham saa meget at undskylde; denne lille Bedrift fortælles i flere samtidige Skrifter og med en Udførlighed, der viser, hvor sjældent noget saadant den Gang vederfores Preusserne.

Schill opholdt sig ikke længere i Kolberg under den mest kritiske Del af Belejringen; thi han havde faaet Ordre til at gjøre Tjeneste i et svensk-preussisk Korps, som skulde komme Fæstningen til Hjælp, men ikke blev organiseret i rette Tid. Æren for Kolbergs smukke Forsvar tilkommer derimod for en stor Del Nettelbeck, en højst interessant Figur, som med stor Urette hyppig forbigaas af franske Historieskrivere.

Denne Nettelbeck var, sandt at sige, kun Borger af Navn; det var en gammel Ulk, der til Trods for sin fremrykkede Alder havde bevaret en ungdommelig Energi, skjønt han for længst havde opgivet Søen og var bleven en fredelig Brændevinsbrænder. Allerede i sin Ungdom havde han taget Del i sin Fødebys Forsvar mod Russerne under de tre Belejringer 1758, 60 og 61; den sidste af disse, som

varede fra den 24de Avgust til den 17de December, var den eneste, som endte med en Kapitulation.

I 1807 var Nettelbeck en Olding paa halvfjerdsindstyve Aar, skaldet, af Middelvæxt og allerede en Smule krumbøjet, men for øvrigt i Besiddelse af en Jærnhelbred og en utrættelig Virksomhed. Hans markerede Ansigtstræk gaa uforanderlig igjen i alle Tidens Tegninger; de bære Præget af en stor Fasthed, som dog mildnes ved et Udtryk af en med lidt Lune blandet Godmodighed. En af Tidens Tegninger fremstiller, hvorledes han ved Belejringens Begyndelse holder følgende truende Tale til Byens Kommandant og Vicekommandant, hvis Holdning forekom ham tvetydig: »Mine Herrer! Kolberg maa for enhver Pris holdes for Kongen. Vi have Vaaben og Levnedsmidler i Overflod, og vi Borgere ere bestemte paa at holde Stand, skulde saa end det sidste Hus brændes af over vore Hoveder. Bryd Dem derfor ikke om nogle Kujoners Jamren og tænk for vort Vedkommende kun paa at kæmpe; jeg for min Part vil jage denne Kaarde gjennem Livet paa den første, han være civil eller militær, som vover at nævne det forbandede Ord: Kapitulation.«

Den egentlige Belejring begyndte først Natten mellem den 13de og 14de Marts og blev ledet med stor Kraft af General Mortier; men Forsvaret var lige saa kraftigt som Angrebet, især efter at Major Lucadou var bleven afløst af den mere dannede og energiske Major Gneisenau, den samme, som senere spillede en saa stor Rolle under Preussens militære Reorganisation. Gneisenau kom fortræffelig ud af det med Nettelbeck, hvis Sømandskundskab var ham til stor Nytte. Kolberg, der ligger paa en Høj midt i Persantes Delta, havde sit bedste Forsvarsmiddel i de omgivende Sumpstrækninger, men ingen kjendte bedre end Nettelbeck dette kunstige Søterrain, hvor han hyppig havde færdedes under de tidligere Belejringer; han tjente som Lods paa de engelske og svenske Skibe, der bragte For-

stærkninger og Ammunition, og af hvilke enkelte, takket være hans Angivelser, kunde nærme sig de angrebne Værker saa meget, at de kunde tage Del i Forsvaret.

Dog Nettelbecks Tjenester indskrænkede sig ikke alene hertil; i de sidste Uger naaede Bombardementet en frygtelig Højde, man levede under en sand Ildregn, ved hvert Klokkeslæt om Natten som om Dagen brøde Ildebrande løs paa alle Kanter, men overalt kunde man se gamle Nettelbeck i sin graa Overfrakke og med sin trekantede Hat ile til blandt de første; han stillede sig selv paa det mest udsatte Sted, ordnede Slukningen og fjærnede sig først, naar Faren var forbi*); han syntes at have den Evne at kunne mangfoldiggjøre sig; man forlod ham, medens han indskibede sig for at udspejde et Skib, der viste sig inden for Synskredsen, og man fandt ham igjen til Hest i Færd med at dække en Transport eller midt i Kugleregnen, ledende Bortførelsen af de saarede.

For at bringe Flygtningene tilbage til deres Pligt havde han fundet paa et meget snildt Middel, der ikke undlod at gjøre sin Virkning. I de rummelige Lommer af sin Overfrakke førte han altid hos sig to Bægre og en Dunk med sin bedste Brændevin. Naar han nu paa sine Udflugter hen mod de fremskudte Værker stødte paa en eller anden Soldat, der var i Færd med at *trække sig tilbage* til Byen, stoppede han ham, foreslog ham, at de skulde drikke et Bæger sammen, og førte ham derpaa ganske sagtmodig ad den Kant, hvor man sloges. »Det er nu min Opfattelse,« sagde han, »at man trænger mere til dig der henne end hist inde; Byen skal jeg nok passe.«

---

*) Han var for øvrigt ikke nogen Lærling i Spørgsmaalet om Ildsvaader; tyve Aar tidligere havde man set ham med samme Uforfærdethed vove sig op i det højeste Taarn paa Sognekirken, der var ramt af Lynet og allerede omspændt af Luer; ingen havde vovet at følge ham paa denne Tur, men han slukkede Ilden alene.

Fjendens kraftige Angreb og de mest nedslaaende Efterretninger, saasom Danzigs Fald og Nederlaget ved Friedland, havde ikke kunnet trætte Garnisonens eller Borgernes Udholdenhed. Efter mange Omvexlinger vare de fremskudte Værker sluttelig faldne; Reduten Maikuhle, der dækkede Forbindelsen med Havet, blev dog først tagen den første Juli; samme Dag blev Bombardementet mere intensivt og ødelæggende end nogen Sinde tidligere, flere Krudtmagasiner sprang i Luften, de vigtigste Bygninger ramlede sammen, Ildsvaader udbrøde paa flere Steder, trodsede denne Gang alle Anstrængelser, udbredte sig og truede med at støde sammen og forvandle hele Byen til et flammende Baal; men alligevel talte ingen om Overgivelse, ingen tænkte derpaa, siger man, da den næste Dag Efterretningen indtraf om den almindelige Vaabenhvile, der fulgte paa Russernes Nederlag. Byen var bragt til det yderste og opfyldt af Lig og Ruiner, men her i det mindste var Æren reddet.

III. Preussiske Tilstande i Foraaret 1807.

Tilstanden paa Landet under den fjendtlige Besættelse. — Et Par Anekdoter. — Berlin under Krigens sidste Maaneder: Illusioner og Kontributioner. — Kosels og Graudenz's Belejringer. — Indtrykket af Danzigs Overgivelse. — Lange, Telegrafens Redaktør. — Slaget ved Friedland. — Folkestemningen mod Russerne og Englænderne. — Königsberg under den franske Besættelse. — Et tvungent Te Deum; evangeliske Prædikener. — Slutnings-Bemærkninger.

En Berliner, som tog Flugten under den første almindelige Forskrækkelse*), men senere rolig vendte hjem, har forfattet et lille Skrift, hvoraf vi her meddele nogle Udtog, da de give et nøjagtigt Begreb om Tilstanden ude paa Landet og om Franskmændenes Adfærd under Besættelsen.

---

*) Jvf. Hist. Arch. 1869 I., S. 432-33.

»Man havde fortalt mig, at jeg paa Vejen fra Frankfurt til Berlin vilde finde Landsbyerne øde og nedbrændte, Vejene opkjørte, samt en fuldstændig Mangel paa Levnedsmidler, og at jeg vilde udsætte mig for Marodørernes Udplyndringer. I Frankfurt traf jeg de første Franskmænd, Pladskommandanten var meget høflig . . . Vi mødte paa Vejen saa vel hele Regimenter som enkelte Soldater, men ingen sagde os et ondt Ord. Vi vare paa Bukken og inde i Vognen tilsammen en Snes rejsende, hvoriblandt flere franske Militære og otte Kvinder; af disse sidste vilde et Par Stykker maaske ikke have været uvillige til at knytte en Samtale, men alt gik aldeles anstændig til, og vore smaa adelige Officerer vilde vistnok næppe have udvist den samme Tilbageholdenhed; jeg saae ingen ødelagt eller forladt Landsby, alt var i samme Tilstand som før Krigen.

»Da Vognen standsede mellem Frankfurt og Münchberg for at skifte Heste, vovede ingen at gaa ind i Kroen, som var fuld af franske Soldater. Jeg med samt min Madkurv trodsede dristig Faren. I Spisestuen sade Jægere og Dragoner rundt om det store Bord, og i en Krog spillede sex Bønder Kort lige saa rolig, som om man var midt i den dybeste Fred. Soldaterne skyndte sig med at gjøre Plads for mig og indbøde mig meget høflig til at dele deres frugale Maaltid Kartofler med dem; deres Adfærd gjorde et saa dybt Indtryk paa mig, at jeg stillede mit Flaskefoder til Disposition, og Skinke, Rullepølse, Steg, Rom, ungarsk Vin, alt forsvandt i en Fart.

»Paa hele Vejen faldt det meget let at skaffe mig Forfriskninger, og jeg opdagede ikke en knust Vinduesrude. Nogle Træer, som vare omhuggede for at skaffe Brændsel, nogle andre, paa hvilke Soldaterne under Forbimarchen havde prøvet deres Sabler og Bajonetter, se det var det eneste Spor, jeg kunde opdage af Ødelæggelser; jeg gjenfandt mit Hus i samme Stand, hvori jeg havde forladt det, og Byen i langt bedre Orden, end jeg havde antaget det muligt; efter

Slaget fem om Aftenen mødte man ikke en eneste Soldat mere enkeltvis, om Natten gjennemstrejfede talrige Patrouiller Gaderne o. s. v.«

Vi ville just ikke paastaa, at alle Franskmænd viste den samme Venskabelighed over for Bonden, som Tilfældet er i følgende Anekdote, der en Stund skaffede Preusserne stor Morskab, skjønt en af deres Landsmænd er den lidende Part i samme. Under en stor Forbimarche af Tropper blev en brandenburgsk Bonde hver Dag rekvireret til at transportere medtagne Soldater og Officerer; hans Uvidenhed i det franske Sprog var imidlertid saa stor, og hans Forstand saa lidet udviklet, at hans utaalmodige medrejsende ofte tyede til Stokken for at gjøre sig forstaaelig. Heldigvis traf han en Dag paa en Sergent fra Elsass eller Lothringen, hvem han nu fortalte sin Kvide. »Lær mig et Par franske Ord, som jeg kan anbringe paa passende Sted for i det mindste at vise min gode Vilje og undgaa Prygl.« — »Det er meget simpelt,« svarer Sergenten med uforstyrret Ro; »hver Gang man spørger dig om noget paa Fransk, skal du bare tage en elskværdig Mine paa og sige: Ja, blæse være med Dem!« Den ubarmhjærtige Spasmager giver derpaa sit Offer en Time i den korrekte Udtale af bemeldte Ord; han stod jo ellers let i Fare for, at man ikke kunde forstaa ham. Den næste Dags rejsende var en af disse lidet taalmodige Embedsmænd, som vore Jenser kalde: Officerer ved Flæsket, og for hvilke de franske Soldater have opfundet det lige saa betegnende Navn: Ris-Brød-Salt (Riz-pain-sel). Næppe havde han taget Plads i Vognen, før han i en barsk Tone raabte til Kusken, at det skulde gaa i Galop. »Jo, blæse være med Dem!« svarede den anden med et forbindligt Smil. Den rasende Intendant giver strax Gjensvar med sin Spanskrørsstok, og saaledes gaar Resten af Vejen, den ene prygler løs, og den anden gjentager de magiske Ord. »Hvor det dog var en slem Fyr, ham, jeg kjørte for i Dag,« sagde den stakkels, mørbankede Djævel om Aftenen til sin Kone;

»han havde ganske sikkert slaaet mig helt ihjel, hvis den brave Mand ikke i Gaar havde lært mig de Par franske Ord.«

Her kunne vi passende fortælle en anden Anekdote, der viser en pommersk Bondemands fiffige List. Han fik Besøg af nogle Marodører, og da de ikke fandt noget, som var værdt at nappe, fattede de Mistanke om, at han maatte have et Skjulested, og søgte med lidet beroligende Gebærder at skaffe sig Vished herom. »Ja, det har jeg ganske vist!« svarede Manden flæbende, »men eders Kammerater pryglede mig saa slemt, at jeg ikke kunde holde det ud. De aabnede derpaa det Hul, som jeg med saa stor Umage havde gravet i min Have, og lod ingen Ting blive tilbage, som I jo selv kunne se.« Røverne skulle i Følge Fortællingen have ladet sig narre af denne List, det faldt ingen af dem ind at undersøge den Jordbunke, som hidrørte fra det udgravede Hul, og som var det rigtige Skjulested. Gud véd, om Røverne fra 1870 have været lige saa lette at føre bag Lyset?

Exempler paa Marodering vare, som vi alt have set, forholdsvis temmelig sjældne; vi skulle dog anføre ét, som gav Stof til en Karikatur. En ulykkelig Spækhøker, hos hvem nogle Efternølere gjorde rent Bord, søgte at frelse en Skinke ved at binde den fast til sit Bælte med et Stykke Seglgarn og skjule det under sin Overfrakke. Røverne vilde allerede begive sig bort, da de ikke fandt mere at plyndre; men en af dem syntes, at Mandens Gang var noget genert, han slaar Frakkeskjøderne til Side og bemægtiger sig Skinken med det Udraab: »Bon! pour moi!« (Godt! det er til mig! de franske Ord, som læses under Karikaturen).

De første Efterretninger om Slaget ved Pultusk og senere om Eylau satte den franske Garnisons Aarvaagenhed og Fasthed paa Prøve. Man fortalte i Berlin, at den kejserlige Armé var ødelagt, og Napoleon paa Flugten; rejsende paastode at have set ham i Sachsen. Bevægelsen voxede end yderligere, da man erfarede, at Mortiers Korps skulde

have hævet Stralsunds Blokade, og at han trak sig tilbage for en overlegen Styrke. Fra Haand til Haand sneg sig hemmelig en svulstig Bulletin fra den russiske General Essen, som havde tvunget nogle Forposter tilbage og nu indbildte sig at have aftvættet Skændselen fra Auerstädt. Folk med rig Indbildningskraft mente alt at høre Geværilden ad Oranienburg til, og flere vare enfoldige nok til at drage Russerne og Svenskerne i Møde, som kom tids nok, sagde man, til at fri Berlin for at udrede den sidste Tredjedel af deres Krigskontribution. Alle disse Illusioner bleve dog snart spredte ved den authentiske Efterretning om Essens Nederlag ved Posewalk.

Vi nævnte nylig den tapre og brave Mortier. Ingen fransk General har efterladt sig et mere anset Navn i Preussen; han nøjedes ikke blot med at overholde den nøjagtige Disciplin blandt sine Soldater, men mere end én Gang saae man ham holde Krigens ulykkelige Ofre skadesløse af sin egen Lomme. Hans Intendant Dumay fulgte ofte sin Generals Exempel; det er et smukt og temmelig sjældent Træk i Intendanturens Annaler.

En Million Thaler, hvormed Krigsskatten blev forøget i de sidste Maaneder af Aaret, gjenoplivede i høj Grad Berlins Patriotisme. En vis Artikel 8 i General Estèves Befaling voldte navnlig de ulyksalige Skatteydere mange søvnløse Nætter. Dette yderligere Skattepaalæg skulde være erlagt den 30te April og 31de Maj; efter disse Fristers Udløb skulde enhver, som havde Restancer, anses med to Dalers Bøder for hver af de to første Dage, han var i Baghaanden, med fire Daler for den tredje Dag, otte Daler for den fjerde og saa fremdeles. Denne Straffebestemmelse vilde have bragt Halvdelen af Befolkningen til Bettelstaven; men det hele skulde imidlertid kun være en Paamindelse, thi Bøderne bleve aldrig bragte i Anvendelse.

I Foraaret 1807 gjorde endnu sex Fæstninger: Glatz,

Neisse, Kosel, Danzig, Graudenz og Kolberg, Modstand mod Franskmændene; de to sidste vare de eneste, der holdt ud til Krigens Ende. Kosels Forsvar tjente den gamle Major Neumann til megen Ære. Hans Svar paa den tapre og hæderlige bayerske General Derois Opfordring om Kapitulation er et Mønster paa Anstand og Fasthed. Det lød omtrent saaledes: »Til Trods for al den personlige Agtelse, jeg nærer for Deres Excellence, kan jeg dog ikke rette mig efter Deres Ønske. Hans Majestæt Kongen af Preussen, hvem jeg agter og ærer efter Fortjeneste, har befalet mig at forsvare Byen til det yderste; hvis jeg var ham ulydig, vilde jeg være uværdig til Agtelse fra en saa udmærket Militærs Side som Deres Excellence, og denne Agtelse sætter jeg den største Pris paa. Denne Fæstnings Skæbne er afhængig af Krigens Gang, men skal den falde, vil det ske med Ære . . . Jeg vover at smigre mig med, at Deres Excellence som en kompetent Dommer i saadanne Sager ikke kan andet end billige mit Svar, og jeg vil føle mig lykkelig derved. Følelsen af at have opfyldt sin Pligt er en god Soldats bedste Belønning, ja ham kjærere end Livet.« Den hæderlige Olding blev sparet for den Sorg at overgive sig; thi han døde under Belejringen efter at have udholdt et fjorten Dages Bombardement, som ødelagde en stor Del af Byen. Fra Marts Maaned indskrænkedes Belejringen til en simpel Blokade, og Neumanns Efterfølger Putkammer blev den 18de Juni nødt til at underskrive en betinget Kapitulation; men Freden, som i Mellemtiden blev afsluttet, friede ham fra at overgive Fæstningens Nøgler.

Graudenz's Forsvar var ikke mindre hæderligt. Guvernøren Courbière hørte, som Navnet viser, til en af disse protestantiske Familier, der maatte udvandre i det syttende Aarhundrede, og hvis Efterkommere nu til Dags søge at bringe deres Oprindelse i Forglemmelse ved at overgaa

selv de ægte Tyskere i Had til Franskmændene*). Den sidste Parlamentær, som Courbière modtog efter Slaget ved Friedland, svarede han: »I sige, at der ikke mere gives nogen Konge af Preussen; nu vel! saa er jeg Konge af Graudenz og slipper ikke mit Kongedømme.«

Og dog var Parlamentærens Udsagn sandfærdigt eller dog nær ved at være det; thi Frederik Vilhelm III var ikke andet end Konge af Memel. Langs den smalle og slet brolagte Havnegade i denne smudsige lille By kunde man hver Dag se ham spasere med sin Hustru, der i faa Uger var bleven ti Aar ældre og allerede bar Spor af den grusomme Sygdom, som skulde bortrive hende nogle Aar senere midt under Ulykken. Fortabt og ligesom hensunken i Ulykken gik eller rettere slæbte Luise sig afsted, fulgt af sine Børn, der ligesom hun selv vare Gjenstand for en dyb Medlidenhed; det sidste af disse Børn bærer nu til Dags Tysklands Kejserkrone.

De preussiske Patrioter grundede store Forhaabninger paa Danzig; de gjorde Regning paa, at en engelsk-russisk Hær kunde gjøre Landgang her og falde Napoleon i Ryggen. Da derfor Journalisten Julius Lange**) først i sin Telegraf bragte Nyheden om Danzigs Overgivelse, begyndte man at raabe paa Løgn.

Denne Journalist var i det hele Gjenstand for den almindelige Harme. Ved Fredsbruddet var han den, som havde skrevet de mest rasende Artikler mod Frankrig, under Ulykkens første Timer havde man set ham fare fra Gruppe til Gruppe, gestikulerende og øvende sig i at spille Tyrtæus; han udskjældte de frygtsomme, raadede til en Folkerejsning, vilde selv, om fornødent gjordes, drage ud med de første og som en anden Winkelried blotte sit Bryst

*) Under den sidste fransk-tyske Krig havde Franskmændene mere end én Gang Lejlighed til at gjøre denne Erfaring.

**) Lange hed for øvrigt egentlig Dawison og var Jøde af Fødsel.

for Fjendens Bajonetter. Otte Dage senere kunde man under Napoleons Indtog paa ny se den samme Lange fare fra Gruppe til Gruppe, men denne Gang for at henlede Opmærksomheden paa Sejrherren og anspore Befolkningen til Bifaldsraab. Denne Patriot havde allerede længe som Spion staaet i fransk Sold.

Al den Harme, der i Tidens Løb havde opsamlet sig mod Lange, gav sig nu Luft i Anledning af Danzig. Man kastede Sten og Snavs ind i hans Kontor, der laa tæt ved Slottet; man kom og forlangte for en Groschen Løgn (saa meget kostede et Nummer af Bladet); en Arbejdsmand kastede et Reb ind til ham og raabte: »Telegraf, hæng dig!« Politiets Mellemkomst var mere end én Gang nødvendig for at skærme ham mod Vold; men den slog ikke til for at fjærne de Hobe, der idelig samledes paa hans Vej eller foran hans Hus. Man tegnede ogsaa Karikaturer af ham; en var et meget ligt Portrait, som blot bar den simple Underskrift: Lange? for at antyde, om man endnu længe skulde taale hans Nærværelse. En anden Tegning forestillede Djævlen, der medede en grotesk, men meget lignende Lange, medens han udbryder: »Puh! han vil forgifte hele Helvede for mig.« Denne grove Spas gjorde saa stor Lykke, at Ophavsmanden blev kaldt op til Kommandanten, men slap med en meget blid Irettesættelse; man beskytter altid meget ilde den, man ikke kan agte.

I samme Anledning viste General Hullin sig mere stræng mod en Officer Kanacker, der var Fange paa Æresord, men allerede længe havde lagt sine patriotiske Følelser for Dagen paa en alt for støjende Maade. Han havde offentlig væddet paa, at Efterretningerne fra Danzig vare falske; men nu havde Hullin alt ved flere Lejligheder anmodet ham om at vise Maadehold og sagde derfor til ham: »De er fuldkommen berettiget til at have Deres Mening om Forholdene ved Danzig, men maa ikke lægge denne for Dagen

paa en Maade, som forstyrrer den offentlige Orden.« Kanacker blev altsaa transporteret til Frankrig, hvorfra han først kom tilbage efter Fredens Afslutning. Denne strænge Adfærd anføres i samtidige Skrifter som en Undtagelse; Preusserne have i 1870 været mindre overbærende.

Da man ikke længere kunde tvivle om Overgivelsen, var Skuffelsen dyb, og hverken Kalkreuths gamle Ry eller hans lange og smukke Forsvar kunde beskytte ham mod den mest fornærmelige Mistanke. Nu véd man, at denne Kapitulation var en Følge af den Forsømmelse, hvori Kalkreuths Formand havde gjort sig skyldig, og som denne ikke havde faaet Tid til at gjenoprette; det var Mangel paa Ammunition, som tvang ham til Overgivelse.

Ved denne Lejlighed skulle vi ikke forbigaa en lille Hændelse, der gjorde den nye franske Guvernør Rapps strænge Retfærdighed al Ære; det var den samme General Rapp, som i 1813 vidste saa vel at forsvare det vundne Danzig. En fransk Kaptejn, som var indkvarteret hos en engelsk Handelsmand, havde haft en heftig Tvist med sin Vært, hvorunder hele Uretten var paa Øboerens Side, der troede at burde hævde sit Flags Ære ved at udvise den største Uforskammethed. Rapp lagde øjeblikkelig fem og tyve Soldater i Kvarter hos ham og idømte ham en Bøde paa fire Hundrede Rigsdaler til bedste for Danzigs fattige. Denne Kjendelse vandt almindeligt Bifald, thi endogsaa de, der vare mest mistrøstige over de franske Vaabens Held, vare den Gang yderlig forbitrede paa Englænderne for deres overmodige Fordringer om Herredømmet paa Havet, og fordi de i saa utilstrækkelig Grad understøttede deres Allierede paa Fastlandet.

I Juni 1807 vare den franske og den russisk-preussiske Hær lejrede omtrent paa det samme Terrain, de havde indtaget Vinteren over; alle Landsbyer i Omegnen vare forladte, og Beboerne af hine alt for historiske Landstrækninger havde ført den Smule Kvæg, de havde kunnet frelse under

Slaget ved Eylau, ud i Skovene, flere af Bøndernes Lejre bleve i den mellemliggende Tid overraskede og udplyndrede af Blænkere fra begge Parter.

De første Efterretninger om Slagene ved Heilsberg og Friedland bleve i Berlin modtagne med stor Vantro; Meddelelsen om Vaabenhvilen var heller ikke i Stand til at overtyde Befolkningen, man paastod, at den besejrede Napoleon havde anmodet om denne Stilstand. Sandheden kom imidlertid snart for Dagen, og nu havde man ikke Forbandelser nok til Benningsen. Man beskyldte ham for Forræderi, Udygtighed og Dorskhed, man fortalte, at han havde tilbragt hele Dagen i Ro og Mag uden for Skudvidde, og at russiske Stabsofficerer forud havde meddelt deres Værter i Friedland, at Slaget uundgaaelig maatte tabes paa Grund af den russiske Overgenerals slette Dispositioner.

Der var baade noget sandt og noget falskt i disse Bebrejdelser; en nøjagtig Undersøgelse af det mindeværdige Slags Enkeltheder viser, at Benningsens Plan Natten mellem den 13de og 14de Juni at debouchere i Masse paa den modsatte Bred af Allefloden var forholdsvis god; Slaget kunde have taget en slem Vending for Franskmændene, hvis han ikke derpaa havde begaaet den betydelige Fejl at lade sig holde i Skak lige til Middag af en Styrke, der ikke var meget over en Tredjedel af den, han selv raadede over; sandt nok vare de nogle og tyve Tusende Franskmænd, som udholdt Kampen med fem og halvfjerdsindstyve Tusende Russere, Kjærnetropper under Lannes, som derhos havde til Underkommanderende baade Oudinot og Grouchy, der begge gjorde sande Vidundere i disse afgjørende Timer. Denne lige saa dygtige som heltemodige Modstand blændede deres Angribere og gav Napoleon Tid til at komme til Hjælp; men det var paa Tide, og hvis han ikke havde haft saadanne Anførere til at møde den »Fare, som voxede frem paa Friedlands Slette«, vilde han være kommen for silde. Napoleon vilde i Begyndelsen ikke engang tro

paa et saadant Slag fra russisk Side paa Grund af de Følger, denne dumdristige Fremstormen uundgaaelig maatte medføre, saa snart den franske Hær var koncentreret; han kunde ikke tænke sig, at Fjenden vilde give ham et saa let Spil. Oudinots første Meldinger vare i Begyndelsen blevne mødte med megen Vantro, og han sendte sex efter hverandre, Slag i Slag. »Meld Kejseren, at mine smaa Øjne se rigtig, at det er hele den russiske Hær; i dette Øjeblik rykke de russiske Kolonner frem inden for Synsvidden som en vandrende Skov*).« Denne Kejserens Vantro, som forsinkede Troppernes Koncentrering, var atter en Chance for den russiske General; hvor mange store Hærførere have ikke tabt Slag, fordi de have tvivlet paa Muligheden af Bevægelser, som vare alt for dristige.

Da Kejseren ankom til Oudinot, sagde han: »Jeg bringer Dem hele Hæren, den følger mig.« I det han derpaa lod Blikket vandre hen over Sletten, der var sort af kæmpende Tropper, søgte han Floden, som skjultes bag Jordsmonnets Ujævnheder. »Hvor er Alle?« spurgte han. — »Hist nede, bag Fjenden,« svarede Oudinot; »jeg havde kastet ham paa Enden i Vandet, hvis jeg havde haft Mandskab nok; men jeg har udtømt mine Grenaderer.« I dette Øjeblik havde Oudinot virkelig heller ingen anden Reserve end en eneste Bataillon, som bevogtede Ammunitionsparken. Resten, der var i spredt Kamp mod Fjenden, vilde, for at benytte selve Oudinots Udtryk, være bleven sprængt som et Edderkoppespind, hvis Fjenden havde angrebet med al Kraft. Da Napoleon forlod sin tapre Divisionsgeneral,

*) Derode: Nouvelle relation de la bataille de Friedland. 1839. Forfatteren til dette fortræffelige Værk har kunnet benytte mundtlige Meddelelser fra flere af Hoveddeltagerne i dette store Drama, og Thiers har derfor ikke blot laant store Partier hos Derode, men citerer ham under Navn og med Ros, en Ære, han ellers kun sjælden viser franske Forfattere.

lod han til ham falde en af disse Ytringer, som paa hin Tid var en hundredfoldig Belønning for al Møje og alle Farer: »Jeg vidste vel, at hvor De var, behøvede jeg kun at nære Bekymring for Dem selv.«

Tropperne vare nu koncentrerede, alle Udsigter til Held vare vendte tilbage for Franskmændene, og Fjenden skulde dyrt bøde for sin alt for store Forsigtighed efter saa megen Dristighed. Hans Nederlag blev, som bekjendt, især forfærdelig ved Friedlands Erobring; her bedækkede Ney og især Dupont sig med Hæder; her burde den sidste General være falden.

En imponerende Ceremoni fandt Sted i den katholske Kirke i Anledning af Vaabenhvilen. De preussiske og franske Myndigheder overværede i fuld Galla Udførelsen af Grauns Te Deum, der dirigeredes af Kapelmester Righini. Bevægelsen var dyb saa vel hos Sejrherrerne som hos de overvundne; blandt de sidste var der flere, som, overvældede og fortryllede af denne nye Aabenbarelse af Kejserens militære Geni, ganske højt ytrede, at en saadan Mand nødvendigvis maatte være ædelmodig; han maatte forstaa, at Maadehold og Mildhed værdig burde krone saa stor en Hæder. Enkelte vedbleve endnu haardnakket at hævde, at denne Vaabenhvile kun var en Krigslist af Kejser Alexander; men Kjendsgjerningerne tvang dem snart til Tavshed. Den offentlige Mening var i dette Øjeblik mere gunstig stemt mod Franskmændene end mod Russerne og Englænderne. Alle Klasser af Befolkningen imødesaa med Glæde Slutningen paa en Krig, der stadig havde været saa ulykkelig.

Den 19de Juli var der i Berlin paa ny Te Deum, gratis Skuespil og Illumination for Fredens Afslutning, alt i Følge højere Ordre. Det var forbudt at raabe: Leve Frederik Vilhelm! hvad der for klart seende Mænd varslede uheldig om Fredsbetingelserne. Kongens Palads, der

stod ensomt og øde, dannede en sørgelig Modsætning til de Lyspyramider, som smykkede andre Bygninger.

Den næste Morgen vidste man, hvad man havde at holde sig til med Hensyn til Betingelserne. Kongerigets Flademaal, der ved Hannovers kortvarige Indlemmelse var steget til 6047 Kvadratmil, blev formindsket til 2868! Mere end én Berliner angrede, at han havde illumineret saa glimrende den foregaaende Dag. Der havde været al Anledning, sagde man, til at efterligne hin Stockholmer-Skomager, som ligeledes var bleven nødt til at fremhykle Glæde i Anledning af en skammelig Fred; han stillede i Vinduet en ussel Tællepraas, som han omsluttede med et Stykke Oliepapir for at dæmpe Skinnet saa meget som mulig. Papiret havde derhos Indskriften: »Som Freden, saa Illuminationen.«

Byen Königsberg, der efter Slaget blev taget af Marskalk Soult, havde kun en kort Stund at bære alle den fjendtlige Besættelses Byrder; men dette var dog ingen Grund til Glæde. Medens den simple Befolkning morede sig over de smaa Haver, som Soldaterne, der vare lejrede i Forstæderne, indrettede omkring deres Barakker, havde Borgerne ingen Anledning til at le; Byen blev ramt af en Krigsskat paa tyve Millioner Francs, der dog ved en overordentlig Naade blev nedsat til otte. Denne Fordring fremkaldte i Tidsrummet fra den 16de Juni til Begyndelsen af Avgust en Række publicanda, offentlige Bekjendtgjørelser (og det af en meget ubehagelig Art) fra de offentlige Myndigheder. Disse Øvrighedspersoner havde fuldstændig tabt Hovedet, de dyngede de mest uheldbringende Forsøg paa hinanden: overordentlige Skatter paa Løsøre, paa Lejere, paa de formentlige Indtægter, Trusler om Skatteinddrivelser ved militære Foranstaltninger o. s. v., og dog lykkedes det dem kun at sammenbringe en ringe Del af Beløbet. Generalintendant Daru, der var lige saa retskaffen som ubønhørlig, gjentog idelig, at Besætnings-Tropperne først vilde drage

bort, naar Krigsskatten var fuldstændig betalt, eller dens Betaling i det mindste tilstrækkelig garanteret; de rigeste Grosserere gik sluttelig i Borgen herfor, men i Mellemtiden vare de Udgifter, som Soults og hans Soldaters Underhold voldte Staden, stegne til fabelagtige Summer.

I hine Sorgens Dage følte Evangeliets Tjenere sig oftere fristede til i deres Prædikener at sigte til de offentlige Ulykker eller hentede endog herfra Hovedtexterne til deres Trøstetaler. En af de mærkeligste er forfattet af hs. Velærværdighed, Hofpræst Sack, som lod den udgaa i Trykken i Avgust 1807, da han, som han sagde, paa Grund af sin Helbredstilstand var bleven hindret i at holde samme. Man finder i denne Tale mere end én Betragtning, som i 1871 vare lige saa anvendelig paa Frankrig som i 1807 paa Preussen*). »Som en almindelig Grundsætning kan det vel fastholdes, at vi bør holde Politiken ude fra vore Prædikener; men i Dag er det netop vor Ret som vor Pligt at berøre det sørgelige Æmne, som opfylder alle vore Tanker.. I disse frygtelige Dage er alt saa vel uden for os som inden i os fuldstændig bragt i Forvirring. Begivenhederne have gjort den menneskelige Visdom som den menneskelige Egoisme til Skamme: de roligste, de koldeste Mennesker have følt et sandt elektrisk Stød, da den stolte Bygning, som skjærmede os alle, saa pludselig styrtede sammen . . . Dog gives der Mennesker, heldigvis kun i ringe Grad,

---

*) Dr. Sack: Ein Wort der Ermunterung. Berlin 1807. Hvad oven for er sagt om Sacks Prædiken, lader sig ogsaa anføre om Præsten Blühdorn: Die erste Stimme des Vaterlands, der oven i Kjøbet blev holdt allerede i Fasten 1807, og det i selve Magdeburg, som vrimlede af franske Tropper, og som Napoleon ved dette Tidspunkt vistnok allerede havde besluttet at løsrive fra Preussen. Ikke desto mindre kunde Præsten baade holde og udgive sin Tale, uden at de franske Myndigheder forulempede ham. En lignende Overbærenhed udvistes ikke af de preussiske Myndigheder, saaledes blev i Januar 1872 en Præst udvist af Strassburg, blot fordi han havde nævnt det sorgklædte Elsass.

egenkjærlige eller taabelige Personer, som man har set blive upaavirkede af den fælles Ulykke, ret som der her blot var Tale om Historier fra svundne Tider eller Begivenheder fra fjærne Egne. Man nævner endog dem, der have følt en uren Glæde ved de Ulykker, som de tilmed drage Fordel af. Saadanne undgaar jeg, og jeg undgaar ogsaa at tale om dem . . . I flere Maaneder have vi alle haft Feber og leve kun ved denne Feber. Denne ophidsede Tilstand kan ikke ophøre fra Dag til anden, saaledes som den er begyndt. Det forholder sig med vore dybt rystede Sjæle som med Havets Bølger, der endnu længe ere i Oprør efter Uvejrets Ophør . . .; ligesom Organismen længe vedbliver at være svækket og Nervesystemet i en særlig pirrelig Tilstand, skjønt Sygdommen er ophørt, . . . saaledes behøver ogsaa Sjælen ved Udgangen af en saadan Krisis en lige saa nødvendig Diæt.«

Hans Velærværdighed minder dernæst om, at disse Omvæltninger have givet Anledning til en frygtelig Strøm af frække Domme. »Man troede det tilladt at sige alt, at skrive alt. Personer, der stode mest fjærne fra Begivenhederne, vare mindst bekjendte med og mindst i Stand til at bedømme dem, dømte netop paa den mest skærende Maade om, hvad man havde gjort, og hvad man burde have gjort. Overalt vilde man kun se Forræderi og Fejghed, man indbefattede skyldige og uskyldige i den samme fælles Fordømmelse. . . . Det saae næsten ud til, at vor berettigede Smerte fandt nogen Lindring i disse Udbrud af blind Vrede. . . . Dog denne første Opbrusning er gaaet over; Lyset begynder at gry, og Begivenhederne vise sig allerede for os i en ganske ny Belysning . . . Lader os altsaa være mere forsigtige i vor Bedømmelse af de Mænd, som ere optraadte i denne ulykkelige Krig; lader os vise den samme Forsigtighed i vor Bedømmelse af Sagernes Tilstand. Mangen, som nylig sagde, det er umuligt, at vi nogen Sinde skulde kunne bukke under, siger i Dag,

at vi umulig kunne rejse os igjen, at det for stedse er forbi med vor Velstand som med vor Ære. Saaledes opstaar den blinde Indbildskhed skæbnesvangert af Medgang, som den blinde Fortvivlelse af Modgang.«

Forfatteren gjør derpaa i forbigaaende et Angreb paa sin Tids Fritænkere. »Iblandt de Mennesker, hvis Dømmekraft er bleven forvildet ved de os nylig overgaaede Uheld, er ingen mere ubetænksom, ingen mere skyldig end disse haardnakkede Skeptikere, som i saadanne Begivenheder kun ville se Virkninger af Hændelsen, den brutale Styrke eller rent menneskelige Kombinationer. Lad dem trøste sig, hvis de kunne det, med deres saa kaldte Filosofi.« For sit Vedkommende ser Sack i disse store private og offentlige Sorger en fortjent Tugtelse for Vantroen og den almindelige Sædernes Slappelse. »En Nation kan gjøre Fremskridt i Civilisation og dog samtidig fordærves; vi ere et godt Bevis herpaa! Der findes utvivlsomt endnu hos os baade fromme, retskafne og patriarkalske Familier i Provinserne som i Hovedstaden; men det er ikke mere Tidens Aand! Tidens Aand er en fræk Fornægtelse af Menneskets Pligter mod sin Næste som imod Gud, det er Egenkjærligheden, som kvæler enhver patriotisk Følelse; det er Ligegyldigheden over for Last og Dyd, det er endelig en brændende, en dyrisk Attraa efter alle sanselige Nydelser . . . Maaske vil man i alt dette kun se en vranten Oldings Klager; maaske vil man beskylde mig for ikke at vise Retfærdighed mod de ædle Følelser, som dog endnu gjøre sig gjældende blandt enkelte af os. Det faar saa være! Jeg tror at udfylde en Pligt ved uden Skaansel at sige, hvad jeg synes er den hele Sandhed. Jeg henholder mig til enhver, som uden Fordom vil afgjøre, hvilke Retninger der ere fremherskende blandt den nuværende Slægt. De ville utvivlsomt med mig være enige om, at uden en fuldstændig moralsk Reform kan intet frelses af det, der endnu staar til at frelse.«

Dr. Sack ender sin Prædiken med at udtrykke det Haab, at Preussen til Trods for alt dette atter godt kan blive paa ny, hvad det én Gang har været, en Forudsigelse, som Begivenhederne have gjort til Sandhed, ja endog langt overgaaet. Dog det er Fremtiden forbeholdt at vise, om denne vidunderlige Lykkevexling virkelig er en Følge af og en Belønning for en virkelig Regeneration, eller der her kun er Tale om en af disse utallige Triumfer, som snarest lede til et desto dybere og mere opsigtvækkende Fald.

Tilsiter-Freden, der tilsyneladende var saa hæderfuld, indesluttede Spirer til Ødelæggelse, som senere med skæbnesvanger Nødvendighed maatte udvikle sig. Krigen paa Kniven, der nylig har ført til et saa uheldigt Resultat for Frankrig, havde været endnu mere ulykkesvanger for Preussen; man havde nu kunnet prøve paa at udvise Mildhed mod det; man havde ogsaa kunnet ødelægge det, og Begivenhedernes Gang har víst, at det havde været bedre for Frankrig. Napoleon foretrak imidlertid at gaa en Mellemvej, han lod Preussen kun beholde en æreløs Tilværelse og overvældede det med Ofre af Penge og Land. Sex Aar senere skulde han dyrt bøde for denne politiske Fejl, en af de største i hans Regering.

(Sluttes).

C. H.

Marskalk Moritz, Greve af Sachsen*).

I.

I Følge Staden Goslars Kirkebog fødte »den fornemme Dame i Winkels Hus« den 28de Oktober 1696 i denne By en Dreng, der i Daaben fik Navnet Moritz. Til Trods for al anvendt Omhu for at omgive Moderen med Hemmeligheds-fuldhedens Slør udbredtes dog snart det Rygte, at den fornemme Dame ikke var nogen anden end den smukke, ugifte Grevinde Marie Aurora von Königsmark, der, som Gud og Hvermand vidste, i omtrent to Aar ved Hoffet i Dresden havde vedligeholdt en Kjærlighedsforbindelse med den unge Kurfyrste, Avgust.

Denne galante Fyrste, der i det følgende Aar tillige blev Konge i Polen, havde under sin næsten ni og tredive-aarige Regering et stort Antal Kjærlighedsforbindelser; Rygtet har tillagt ham et meget stort Antal uægte Børn; men med Sikkerhed kan man kun paavise otte, fire Sønner og fire Døtre. Havde der været flere, er det sandsynligt, at disse ogsaa vilde have været bekjendte i en Tidsalder, hvor det kongelige Blod gjaldt for at være saa kostbart og saa helligt, at det selv i uægte Afkoms Aarer var Gjenstand for Ærbødighed, og hvor Mødrene til et saadant Afkom

*) Efter: Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine, Novbr.-Decbr. 1877.

samt deres Familier ikke plejede at skamme sig over den fortrolige Omgang med Fyrsterne, men betragtede et saadant Forhold med Stolthed.

De fire Sønner havde alle efter Faderen arvet ridderlig Tapperhed og naaede alle i deres tidlige Ungdom de militære Graders højeste Trin; men kun den ældste, Grev Moritz, viste sig at være besjælet af den sande Feltherreaand. Fra Moderens Slægt havde han arvet en umaadelig Ærgjerrighed, Tørst efter Daad og Hang til det æventyrlige, og om han end i sit Ydre, ved sin overordentlige Legemsstyrke og ved enkelte Karaktertræk mindede om Faderen, hørte han dog i det hele og væsentlige til den Königsmarkske Slægt.

Grevinde Aurora havde tidligere opholdt sig ved det kurfyrstelige Hof i Hannover, men havde forladt dette i 1694, da hendes Broder, Grev Filip, var bleven myrdet i det kurfyrstelige Slot. Hun tog til Sachsen for at besøge en gift Søster, blev i Dresden bekjendt med Kurfyrst Avgust og indgik med ham den omtalte Forbindelse, hvis Fortrolighed dog ophørte ved Moritz's Fødsel. Kort efter denne blev Drengen bragt til Hamburg, der fra til Berlin og endelig til Warschau. I 1703 var han i Breslau, i hvis Nærhed Grevinde Aurora havde et Gods; men kort derpaa finde vi ham i Leipzig, hvor han blev betroet til to franske Hovmestre. Efter Kong Avgust's Befaling rejste disse i 1704 med ham til Holland, i det der samtidig anvistes en Sum af tre Tusende Thaler aarlig til hans Opdragelse og Underhold. Man mente maaske, at denne Stedforandring skulde have en god Indflydelse paa hans Aandsudvikling; thi til hans Moders store Sorg viste han ingen Lyst til at lære noget, og de franske Hovmestre, der i øvrigt ikke synes at have været i Besiddelse af noget pædagogisk Talent, vare aldeles ikke fornøjede med ham. De kunde ikke faa Bugt med ham og forlode ham derfor i det følgende Aar, hvor-

efter hans Opdragelse blev overdragen til en Tysker, en forhenværende Officer, Hr. von Stötteroggen.

Moritz spotter selv i sine Memoirer over sin ringe Lærelyst og sin Distraktion ved Undervisningen og omtaler, at, hvad man gjorde sig Umage for at lære ham, kunde han ikke huske, hvorimod han uden Undervisning i et halvt Aar lærte det hollandske Sprog. I Memoirerne siger Moritz, at han først regner sit Livs Begyndelse fra det Øjeblik, da han traadte under Fanerne. Dette skete i Aaret 1708, da han i den Anledning var kaldt tilbage til Sachsen, hvor han blev overgivet til General Schulenburg, en Ven af hans Moder, der efter Kongens Befaling overtog den tolvaarige Drengs militære Opdragelse. Schulenburg, der i 1702 var traadt i sachsisk Tjeneste, var en bekjendt dygtig General, der havde udmærket sig særdeles i Krigen i Polen mod Karl XII af Sverige; han var imidlertid en erklæret Fjende af General, Grev Flemming, Kong Avgust's intrigante Yndling, der som General kun var middelmaadig, men ellers aldeles ikke nogen ubetydelig Mand, og dette Fjendskab i Forbindelse med Schulenburgs Venskab for Grevinde Aurora, med hvem han underholdt en regelmæssig Brevvexling, var nok til ogsaa at paadrage Moritz Flemmings Uvilje, som han længe fik at føle.

Efter Kongens udtrykkelige Befaling maatte Moritz den 6te Januar 1709 afmarchere til Flandern med Schulenburgs Korps, og marchere i Ordets fulde Betydning, det vil sige til Fods med Geværet paa Skulderen; thi hans Ønske om at komme ind i Kavalleriet var ikke blevet opfyldt. Den 15de Januar holdt Schulenburg Revue paa Valpladsen ved Lützen, ved hvilken Lejlighed Moritz aflagde Faneeden med Haanden paa Mindesmærket for Gustaf Adolf, efter at Schulenburg havde holdt en opflammende Tale til ham. Da Marchen fortsattes, gik Moritz sine Fødder itu og maatte sætte sig til Hest; men da Soldaterne spottede derover, skyndte han sig saa snart som mulig at komme til Fods

igjen. Til Trods for den Strænghed, man saaledes anvendte ved hans militære Opdragelse, blev han dog behandlet som en stor Herre; thi Kongen havde til Felttoget forsynet ham med en firspændig Ekvipage og tolv Muldyr, ligesom han ogsaa havde faaet en egen Staldmester, flere Tjenere og, hvad der var mindre efter hans Smag, tillige en Hovmester.

Sin Ilddaab fik Moritz ved Belejringen af Tournay i Juli 1709. Den 10de September var han nær bleven fangen i en Rekognoscerings-Fægtning; men den næste Dag, da Slaget ved Malplaquet udfægtedes, kom han ikke i Ilden, fordi Schulenburg til Beroligelse for hans Moder, men ikke til Drengens egen Glæde, befalede ham at blive ved Reserven. Efter Felttoget 1709 bestemte Schulenburg med Kongens og Auroras Billigelse, at Moritz skulde tage alvorlig fat paa videnskabelige Studier, han blev i den Anledning i Nederlandene under Stötteroggens Opsyn, og Schulenburg lagde selv Undervisningsplanen, som nøjagtig skulde følges. Resultatet af Schulenburgs Bestræbelser svarede imidlertid ikke til Forventningerne; Erindringerne fra Felttoget og den Omstændighed, at Moritz flyttedes fra Bryssel til Haag og der fra til Utrecht, tjente ikke til at bibringe Drengen, der desuden adspredtes paa andre Maader, Smag for Studeringerne. Da Schulenburg mærkede, at Moritz ingen Fremskridt gjorde, og var overbevist om en omhyggelig Uddannelses Nødvendighed, gjorde han det Forslag, at han skulde optages i Jesuiterkollegiet i Bryssel; men heri mødte han en heftig Modstand fra Grevinde Auroras Side, fordi hun frygtede for, at Sønnen, der var døbt og opdragen i den lutherske Tro, skulde drages bort fra denne.

Paa samme Tid begyndte den trykkende Pengenød, der siden fulgte Moritz den største Del af hans Levetid. Forgjæves forhøjede Kongen paa Auroras Forbøn det for Sønnen bestemte Tilskud til fire Tusend Thaler, ogsaa denne Sum

viste sig at være for lille til de Fornødenheder, som Stötteroggen ansaa for aldeles nødvendige for den unge Kavaler.

Da Krigen i Flandern atter udbrød i 1710, fik til Moritz's store Glæde det videnskabelige Vinterkursus en Ende, han fik Tilladelse til at begive sig til Hæren og bivaanede Belejringerne af Douay, Béthune og Aire. Man fortæller, uden at det dog er historisk sikkert, at Prins Eugen af Savoyen, der i 1710 havde Befalingen over den kejserlige Hær, søgte at sætte en Dæmper for Moritz's alt for dristige Ungdomsmod ved at sige til ham: »Unge Mand, søg at lære ikke at forvexle Dumdristighed med Tapperhed.« Næppe vare efter den daværende Krigsbrug Hærene rykkede i Vinterkvarter, før Undervisningens Plage igjen begyndte for Moritz; men til hans store Tilfredsstillelse bleve hans Studeringer afbrudte ved en Skrivelse fra Flemming; Kong Avgust, der var meget glad over det Ry for Tapperhed, Moritz havde erhvervet sig i to Felttog, kaldte ham i December 1710 tilbage til Sachsen, hvor han fik sine Indkomster forhøjede til ti Tusend Thaler, i det han fik et Riddergods til Foræring. Desuden lykkedes det ogsaa Grevinde Aurora næste Aar ved indtrængende Bønner at faa Kongen til at anerkjende ham som sin Søn under Navn af Greve af Sachsen Samme Aar (1711) ledsagede Moritz Kongen til Pommern, hvor han under Felttogene 1711 og 1712 flere Gange fik Lejlighed til at vise sit Mod i den lille Krig; i disse Felttogs eneste større Træfning, Slaget ved Gadebusch den 20de December 1712, synes han derimod ikke at have deltaget. Forholdet til Flemming, der i det sidste Felttog førte Kommandoen over Sachserne, blev bedre i 1712; ogsaa Grevinde Aurora, der efter Schulenburgs Udtræden af sachsisk Tjeneste i 1711 savnede en Støtte, forstod at vinde den indflydelsesrige Mands Gunst og begyndte en Brevvexling med ham.

I September 1713 tildelte Kongen Grev Moritz det

Benstske Kyradserregiment og forhøjede samtidig hans Pension med to Tusend Thaler; Regimentet befandt sig ved denne Tid paa Marchen til Sandomierz, de sachsiske Troppers Samlingsplads i Polen; men, da der ikke var nogen krigersk Virksomhed i Vente, blev Moritz til Slutningen af Aaret ved Kongens Hof i Warschau i en Kreds af aandrige, men letfærdige Damer, som han bragte sin Hyldest med en Iver, der viste, at han i denne Retning slægtede baade sin Fader og sin mødrene Slægt paa. I de sidste Dage af Aaret 1713 kom Moritz til Dresden, efter at han ved det udsvævende Liv, han havde ført i Warschau, var kommen i en betydelig Gjæld. Om Kong Avgust end glædede sig ved at se sin Søn i saa mange Henseender træde i hans Fodspor, var hans Ødselhed ham dog meget ubehagelig, da hans Kasse havde ondt ved at bestride hans egne Fornødenheder; han fattede da den Plan at befri sig fra Omsorgen for denne kostbare Gren af sit Hus ved saa snart som mulig at lade ham gjøre et godt Parti, hvilket iværksattes ved en Forlovelse mellem den letsindige Moritz og en rig Arving af en gammel, anset sachsisk Familie, Viktoria von Löben, der endnu næsten var et Barn. At denne mangelfuldt opdragne, unge Dame fra Landet ikke passede til Moritz's allerede fordærvede, tøjlesløse Natur blev ikke taget i Betragtning, og Bryllupet blev med megen Pragt fejret i Moritzburg, den 12te Marts 1714.

Ægteskabet var imidlertid saa ulykkeligt som vel muligt, og den unge Kone blev hensynsløst behandlet og forsømt af sin Gemal, der efter at have faaet Fingre i hendes Formue blev endnu mere udsvævende, og efter at Viktoria forgjæves havde søgt at forandre Moritz's Levevis, fandt hun et tilsyneladende godt Tilflugtssted hos sin Svigermoder, men kom i Virkeligheden fra Scylla i Charybdis; thi den listige Aurora havde kun Interesse for at befri sin Søn fra et byrdefuldt Ægteskabs Lænker, efter at alle Fordelene derved vare vundne, det vil sige, efter at Hustruens Godser

ikke kunde behæftes med mere Gjæld. Hun forstod mesterlig ved List og Bagtalelse at bringe Viktoria i en saadan Situation, at man for Kongen kunde føre Klage over den unge Grevindes Liv; til sidst gav Kongen sit Samtykke til en Skilsmisse, der fandt Sted 1721 og lod Tæppet falde for et af de modbydeligste Billeder af hin Tids Sæder. Den fraskilte Grevinde ægtede senere en Kaptejn von Runkel, der igjen bragte nogen Orden til Veje i hendes Formue, af hvilken Moritz i deres syvaarige Ægteskab havde brugt over to hundrede Tusend Thaler. At hendes andet Ægteskab blev lykkeligt, taler ikke til Gunst for Moritz.

Medens Moritz var gift, færdedes han i øvrigt meget i Felten og skiftede saa ofte Opholdssted, at det er vanskeligt at afgjøre, hvilke Krigsbegivenheder han i denne Periode har deltaget i. Uden Tvivl var han med sit Regiment nærværende ved Stralsunds Belejring i 1715; sikkert er det, at han efter denne Fæstnings Indtagelse var med de sachsiske Tropper, som i Januar 1716 afgik til det nordlige Polen for at undertrykke en der udbrudt Opstand. Moritz blev dog ikke ved sit Regiment, men rejste til Sandomierz, paa hvilken Rejse han tillige med fem Officerer og tolv Tjenere, der fulgte med ham, blev overfalden af flere Hundrede Oprørere i Landsbyen Krasniec. Til Trods for den store Overmagt forsvarede den lille Skare sig dog under Moritz's heltemodige Anførsel haardnakket i fem Timer i det Hus, hvori han befandt sig, og tilføjede Oprørerne store Tab. Disse holdt om Aftenen inde med Angrebet og lode sig nøje med at holde Huset omringet om Natten, men Moritz, der havde tre Mand døde, flere saarede og selv var saaret i det ene Ben, gjorde et Udfald i Mørket, huggede Skildvagterne ned, tog de nødvendige Heste og var borte, førend Oprørerne kunde samle sig.

Da man ved Underhandlingerne i Lublin i Sommeren 1716 var i Begreb med at gjøre en Ende paa de polske Uroligheder, ilede Moritz, der længtes mere efter krigersk

Daad end efter sin Gemalinde, til Ungarn for der under Prins Eugen at tage Del i Kampen mod Tyrkerne. Han kom tids nok til at bivaane Slaget ved Peterwardein i Avgust 1716, deltog ogsaa i Felttoget 1717 og var under dette med i det blodige Slag ved Belgrad den 16de Avgust.

Den uafbrudte Krigstilstand, hvori Sachsen havde befundet sig siden Udbruddet af den store nordiske Krig, fik sin Afslutning ved Freden i Warschau med de polske Insurgenter i Februar 1717. Landets udtømte Tilstand fordrede nødvendigvis Indskrænkninger i Militærbudgettet, og Kongen befalede derfor i Foraaret 1717, at fire Kyradser-, fire Dragon- og to Infanteriregimenter skulde ophæves. Paa Grund af de Rettigheder, som Regimentscheferne den Gang havde, maatte man gaa yderst hensynsfuldt til Værks med Udførelsen af denne Befaling, og det bestemtes derfor, at de omtalte Regimenter skulde udtages ved Lodtrækning. Moritz var den Gang fraværende og havde det Uheld, at hans Stedfortræder trak en sort Kugle, saa at han mistede sin Regimentschefspost. Dette Tab var meget smerteligt for ham, da han havde megen Interesse for sine Soldaters taktiske Uddannelse; han havde nu ingen Virkekreds og blev et fuldstændigt Bytte for sine Lidenskaber, Spil og Kvinder. Han ansøgte i 1718 om Tilladelse til at følge med et sachsisk Kontingent paa sex Tusend Mand, der blev sendt Kejseren til Hjælp mod Tyrkerne, men som ikke blev brugt, da der blev sluttet Fred i Passarowitz; men denne Ansøgning blev afslaaet. For at trøste ham fik han i 1719 den polske hvide Ørns Orden og samme Aar en ny Pension paa sex Tusend Thaler, der skulde hjælpe lidt paa den stadige Pengenød, hvori han til Trods for Kongens Gavmildhed og Viktoria von Löbens Formue befandt sig. Disse Penge forsloge imidlertid kun lidt, og Moritz fik dem senere ombyttede med et nyt Gods, som han bortforpagtede til Rentekammeret for ti Tusend Thaler. Foruden de For-

æringer, som Kongen ofte gav ham, beløb hans aarlige Indkomster sig til henimod otte og tyve Tusend Thaler.

Vi ere nu komne til det Tidspunkt, da Moritz forlod sit Fædrelands Tjeneste for at gaa i Frankrigs. Man har ment, at Grunden til denne Forandring maatte søges i Uenigheden med Flemming; men dette var ikke Tilfældet. Det er omtalt, at Flemmings Forhold til Grevinde Aurora og Moritz var blevet bedre efter Schulenburgs Afrejse fra Sachsen, og dette gode Forhold blev kun for en kort Tid forstyrret, da Moritz mistede sit Regiment, hvilket han i sin første opbrusende Vrede tilskrev Partiskhed fra Ministerens Side, en Beskyldning, som denne dog med Lethed kunde modbevise. Da, som vi senere skulde se, andre Omstændigheder igjen forstyrrede det gode Forhold, optraadte Flemming paa en Maade, der ganske vist ikke var til Moritz's Fordel; men det kan ikke paavises, at Generalen handlede anderledes, end hans Pligt som Minister paabød ham. Aarsagen til, at Moritz gik i fransk Tjeneste, maa derfor søges andet Steds, og man finder, at det var Kongen selv, der foranledigede det. Det Otium, som Krigsbegivenhedernes Ophør gav Moritz, besluttede han i 1720 at benytte til en Fornøjelsesrejse til Paris; det Liv, der den Gang under Hertugen af Orleans's Regentskab førtes ved det franske Hof, faldt fuldstændig i Moritz's Smag, og han styrtede sig i et Hav af Fornøjelser, der hurtig opslugte hans Hjælpekilder. Kong Avgust fik snart Underretning om det Liv, hans Søn førte; men da han under de nu indtraadte fredelige Forhold og Sachsens store Pengetrang ikke saae noget Middel til at beskæftige eller forsørge Moritz, tilskyndede han denne til at tage imod et Tilbud, som Hertugen af Orleans gjorde ham om at indtræde i den franske Hær som Marechal-de-camp med ti Tusend Livres Gage. Betænkeligheder ved at træde i fremmed Tjeneste kunde Moritz med sin æventyrlige Karakter ikke have, saa meget mindre som det den Gang var meget almindeligt, at saa vel

højere som lavere militære Førere skiftede Fædreland; men dersom Kongen havde levet i det Haab, at han nu var befriet for Anmodninger om Penge fra Moritz, blev han skuffet; thi Følgen af hans Ansættelse i fransk Tjeneste var, at han kjøbte et af tysk Mandskab bestaaende Regiment og henvendte sig til Kong Avgust om Penge til at betale det med. Da Moritz havde behandlet denne Sag med sin sædvanlige Flothed, var Prisen bleven saa høj, at man i Sachsen kunde have kjøbt to Regimenter derfor og et Generalløjtenantspatent oven i Kjøbet. For at føre Sagen igjennem begav Moritz sig i September til Dresden, og det lykkedes ham, understøttet af sin Moders Bønner, at faa Kongens Løfte om, at den kongelige Kasse maatte staa i Forskud for Kjøbesummen; men Kassen var des værre tom, saa Moritz maatte sælge et af de Godser, han havde faaet af Kongen, til Rentekammeret for at skaffe Pengene til Veje.

Da Moritz i April 1721 efter at være bleven skilt fra sin Gemalinde var vendt tilbage til Frankrig, ofrede han sig med Iver for sit Regiments taktiske Uddannelse og indførte i Exercitsen, navnlig med Hensyn til en hurtigere Skydning, saadanne Forbedringer, at alle Kjendere bleve opmærksomme paa ham. Han tilbragte de følgende Aar indtil 1725 dels hermed, dels til alles Forbavselse med mathematiske og tekniske Studier, dels med Rejser til Warschau, Dresden og England og dels endelig med vilde Forlystelser, medens han samtidig grublede over Midler til at tilfredsstille sin Ærgjerrighed.

II.

I December 1725 indtraf Moritz i Warschau hos Kong Avgust. Denne Rejse foretog han med det Maal for Øje, at vinde Kurlands Hertugkrone, og han troede sig saa sikker paa at faa den, at han strax vilde opgive sin militære

Stilling i Frankrig, hvilket dog Kong Avgust, skjønt med Møje, fik forhindret. Kurlands Hertugkrone sad den Gang paa en Kvindes, Enkehertuginde Annas, senere Kejserinde af Ruslands Hoved, og der var kun én direkte Arving, den afdøde Hertugs Broder, Ferdinand; men han var barnløs, gammel og svag. Under disse Omstændigheder optraadte flere fyrstelige Personer, hvoriblandt Moritz og den russiske Premierminister, Fyrst Menschikoff, som Aspiranter til den snart ledig blivende Arv; selv Grev Flemming nærede en Tid lang Forhaabninger i denne Retning. Enkehertuginde Anna var endnu i den Alder, at der kunde være Tale om et nyt Ægteskab for hende, og hendes eventuelle Gemal vilde da efter al Sandsynlighed blive Landets Hertug. Da hun fik at vide, at den paa Kjærlighedens Omraade vidt berømte, men hende personlig ubekjendte Moritz tragtede efter hendes Haand, viste hun sig ogsaa beredt til at dele Tronen med ham, og Flertallet i Landets Stænder billigede hendes Valg. Med saadanne gode Udsigter viste Moritz sig i Begyndelsen af Juni 1726 i Mietau, gjorde et yderst fordelagtigt Indtryk paa Anna og blev af Landdagen tre Uger senere valgt til Tronarving efter Ferdinand. Alle Moritz's Venner og navnlig de mange Veninder, han allerede havde erhvervet sig i Kurland, hilste hans Valg med Glæde, og flere af de sidste viste deres Hengivenhed paa en glimrende Maade ved at stille betydelige Pengebeløb til hans Raadighed. Ogsaa hans Elskerinde i Paris, Skuespillerinden Lecouvreur, solgte sine Juveler og kastede Pengene herfor i hans Pungs bundløse Svælg, og Grevinde Aurora solgte i samme Øjemed sine sidste Smykker.

Dersom Moritz hurtigst mulig havde søgt at faa Formælingen med Anna bragt i Stand, vilde den næppe have stødt paa nogen Hindring; men den ustadige Greve af Sachsen havde allerede sat sig et nyt Maal, der blev Aarsag til, at Kurlands Hertugkrone gik tabt for ham. Prinsesse Elisabet af Rusland, Peter den stores Datter og ligeledes

senere Kejserinde af Rusland, havde uden at kjende Moritz fattet en levende Tilbøjelighed for ham, dette kom ham for Øre, og han fattede nu den Plan at dele Hertugkronen med denne unge, smukke Prinsesse i Stedet for med den tre- og trediveaarige, korpulente Anna. Som en Følge heraf kom der en betænkelig Vaklen i hans Optræden, og da Anna yderligere saaredes ved Opdagelsen af et Elskovs-Æventyr i hendes eget Slot mellem Moritz og en af hendes Hofdamer, slog hendes Tilbøjelighed for ham over i en Uvilje, der tillod hans Modstandere at komme til Orde. Kabinettet i St. Petersburg var ingenlunde tilfreds med Moritz's Valg til Hertugdømmets Tronfølger, hvorfor Fyrst Menschikoff fjorten Dage efter Valget indfandt sig i Mietau med tre Hundrede Dragoner og erklærede i Kejserinde Katarinas Navn, at hun ansaa Valget for ugyldigt og forlangte et nyt foretaget. Moritz og hans Tilhængere vilde imidlertid ikke bøje sig, og tre Dage efter maatte Menschikoff atter begive sig bort. Der havde udbredt sig Rygter om, at Menschikoff havde i Sinde at bemægtige sig Moritz's Person, hvorfor denne sidste barrikaderede sig i sit Hus den sidste Nat, Russerne vare i Mietau; men der skete intet Attentat imod ham. Til Trods for det truende i Ruslands Optræden havde Kabinettet i St. Petersburg dog maaske til sidst givet efter; thi den sachsiske Gesandt ved det russiske Hof arbejdede hemmelig, men ivrig paa at bringe Forbindelsen mellem Prinsesse Elisabet og Moritz i Stand; men til alt Uheld fandt han Modstand fra en Side, hvorfra han ikke havde ventet den. Da Kurland var et Len af den polske Krone, havde det længe været den polske Adels Mening, at naar Mandsstammen i Kurland uddøde, burde Lenet inddrages, i det den haabede, at Bestyrelsen af den nye Provins da vilde tilfalde den. Kong Avgust blev i den Anledning allerede før Moritz's Valg af Adelen tvungen til at gjøre Indsigelse mod ethvert Tronfølgervalg i Kurland, og da Moritz alligevel blev valgt, rejste der sig

en Storm, som Kong Avgust, hvor nødig han end vilde, dog efter Flemmings Raad bøjede sig for, i det han huskede paa, hvor megen Modstand han allerede havde mødt fra den samme Adels Side. Da Moritz i Oktober 1726 fik Befaling fra sin Fader til at nægte at modtage Valget og afstaa fra enhver Fordring paa Kurland, traf denne Befaling ham som et Lyn fra klar Himmel; hans Vrede derover var højrøstet, selv lige over for Faderen, hvilket paadrog ham dennes Vrede, og han betegnede lydelig Flemming som den, der havde foranlediget Befalingen. I November erklærede den polske Landdag Valget for ugyldigt; men Kong Avgust gav af Hensyn til Sønnen ikke denne Erklæring synderligt Eftertryk og billigede i al Hemmelighed, at den sachsiske Gesandt i St. Petersburg fortsatte sine Bestræbelser for at vinde det russiske Kabinet for Moritz. Dette var ogsaa paa gode Veje til at lykkes, da døde Kejserinde Katarina i Maj 1727, og dette Dødsfald forandrede atter Situationen. I Foraaret 1727 var Moritz tagen til Paris for at søge at bevæge den franske Regering til at understøtte ham, men rejste ved Efterretningen om Kejserindens Død strax tilbage til Kurland, paa hvilken Rejse han traf sammen med sin Fader og forsonede sig med ham. Næppe var han derpaa kommen til Kurland, før Menschikoff, der var almægtigere end nogen Sinde før, lod otte Tusend Russere rykke frem mod Mietau for at bringe Orden i Hertugdømmet. Det kurlandske Ridderskab var vel Moritz hengivent, men saae sig ikke i Stand til at tilvejebringe de fornødne Midler til at stille selv en lille Hær paa Benene, Moritz havde derfor kun to Hundrede og tredive Mand og tolv Officerer at stille mod Russerne, og med denne lille Skare trak han sig nu tilbage til Øerne og Holmene ved Usmaiten; men da han indsaa, at Modstand kun vilde føre til unyttig Blodsudgydelse, flygtede han, og hans Folk overgave sig til Russerne, der efter at have overleveret Hertugdømmet til en polsk Kommission og

sammenkaldt en Landdag, som annullerede Moritz's Valg, atter trak sig tilbage. Saaledes endte dette Foretagende, der havde kostet Moritz to Aar af hans Liv og bragt ham i endnu større Gjæld. Vel levede hans Haab op igjen i Fremtiden, hver Gang der frembød sig nogen Udsigt, men Kurlands Hertugkrone var uigjenkaldelig tabt for ham.

Moritz rejste strax til Paris, hvorfra han dog i Februar 1728 atter maatte begive sig til Tyskland for at ordne Arven efter sin Moder, hvis Sorg over Sønnens Uheld havde hidført hendes Død. Fra Dresden ledsagede han om Foraaret Kong Avgust ved et Besøg i Berlin, hvor han gjorde Bekjendtskab med Kronprinsen, den senere Frederik den anden, og erhvervede sig hans Venskab.

I Frankrig havde Moritz's Expedition til Kurland ikke vakt nogen som helst Opsigt, og man havde næsten glemt ham under hans lange Fraværelse. Det var derfor paa høje Tid, at han atter et helt Aar, 1729, beskæftigede sig med sine militære Forretninger, som han kun afbrød for at give sig af med Kjærligheds-Æventyr, Jagt og nogle Spekulationer, hvoriblandt et Projekt om Anlæggelsen af en Staal- og Svovlfabrik i Sachsen. I de tre følgende Aar aflagde han korte Besøg i Dresden og var i 1732 netop vendt tilbage til Paris fra et saadant, da han blev angreben af en hidsig Feber, der havde til Følge, at han længe led af Søvnløshed. I denne Tilstand skrev han i tretten Nætter et militært Værk, som han kaldte »Rêveries«, og som er blevet berømt, ikke alene fordi det den Gang var en stor Sjældenhed, at taktiske Spørgsmaal bleve behandlede med Pennen, men ogsaa fordi de deri indeholdte Lærdomme i lang Tid bleve betragtede som Mønstre. Bogen udkom først efter Forfatterens Død og tildrog sig alle Militæres Opmærksomhed. Mærkeligt er det, at meget af, hvad han allerede deri har fremsat, har behøvet et Aarhundrede og mere for at blive anerkjendt som rigtigt, f. Ex. almindelig

Værnepligt, Vaabenarternes gjensidige Understøttelse, Artilleriets Bevægelighed og Indførelse ved Fodfolket af taktiske Enheder, hvis Styrke omtrent svarer til vore nuværende Kompagnier.

Den 1ste Februar 1733 døde Kong Avgust, og Moritz's Halvbroder, den hidtilværende Kronprins, fulgte som Avgust III. sin Fader paa Sachsens og kort efter tillige paa Polens Trone. Hans Valg til Konge i Polen understøttedes af Østerrig og Rusland, medens Frankrig arbejdede for hans Modkandidat, Stanislaus, og da denne sidste ikke blev valgt, erklærede Frankrig, Spanien og Sardinien den tyske Kejser Krig. Ingen var gladere herover end Moritz, der aldeles ikke tog i Betænkning at kæmpe mod sine Landsmænd, ja endogsaa mod sin gamle Lærer i Krigskunsten, Prins Eugen, og som slet ikke følte sin Samvittighed foruroliget ved, at Kejseren reklamerede ham som en Søn af Tyskland. Moritz haabede i denne Krig at faa Lejlighed til at føre en større, selvstændig Kommando, men blev skuffet; thi han blev skudt til Side for andre Generaler, der tilhørte Frankrigs højeste Adel og bleve foretrukne for Udlændingen og Protestanten.

Krigen blev i øvrigt ikke ført med stor Kraft fra nogen af Siderne. Da den blev erklæret i Oktober 1733, gik den franske Hær, hvis Avantgarde Moritz kommanderede, over Rhinen ved Kehl og belejrede denne By, der kapitulerede efter fjorten Dages Forløb. Hermed mente den franske Marskalk Berwick at have gjort nok for dette Aar og trak sig atter tilbage over Rhinen for at gaa i Vinterkvarter. Under Felttoget 1734 opholdt Moritz sig først ved en fransk Hærafdeling, der opererede ved Mosel, men begav sig siden til den franske Hovedhær, som under Berwick var gaaet over Rhinen ved Kehl for at angribe de næsten ti Mil lange forskansede Linier ved Ettlingen, der toges en af de første Dage i Maj. Ved denne Lejlighed udmærkede Moritz sig saaledes i Spidsen for to Brigader

Infanteri, at han troede sig berettiget til at henvende sig til sine Foresatte med Bøn om at indstilles til Forfremmelse til Generalløjtenant. Bønskriftet var holdt i en temmelig selvbevidst Tone, men gjorde dog sin Virkning, i det han den 1ste Avgust opnaaede den attraaede Forfremmelse. Efter Erobringen af Ettlinger-Linierne paabegyndte Franskmændene Belejringen af Philipsburg, der efter mange Vanskeligheder, for en stor Del foraarsagede af Rhinens Oversvømmelser, endte med Fæstningens Overgivelse midt i Juni. Belejringen, under hvilken Moritz flere Gange udmærkede sig særdeles, havde kostet Franskmændene mange Folk, deriblandt Marskalk Berwick, der dræbtes i Løbegravene af en Kanonkugle; til Trods for den ringe Virksomhed, der fra begge Sider var udfoldet i 1734, havde den franske Hær dog lidt saa meget, at den i 1735 ikke vovede at begynde Fjendtlighederne, og da Tyskerne forgjæves hele Sommeren havde ventet paa at blive angrebne, gjorde Prins Eugen endelig i Begyndelsen af September Anstalter til at gaa over Rhinen ved Mannheim. Moritz, der for at forhindre dette sendtes imod ham med fjorten Batailloner og ti Eskadroner, oprettede en forskanset Lejr paa den venstre Rhinbred, hvilket foranledigede Eugen til ikke at iværksætte Overgangen, hvorimod han gav en anden, tredive Tusend Mand stærk Hærafdeling, der stod ved Bingen, Befaling til at rykke frem over Trier og forurolige Lothringen. Ogsaa her kom Franskmændene imidlertid i rette Tid til at standse Tyskernes Fremrykning, men de formaaede ikke, trods gjentagne heftige Angreb, at fordrive dem fra deres forskansede Stilling ved Kloster Clansen. Ved et af disse Angreb bemægtigede Moritz i Spidsen for sex og tredive Grenaderkompagnier sig efter en varm Kamp Landsbyen Røvenig, men blev af sine Landsmænd Sachserne, der med en Styrke af sex Tusend Mand befandt sig ved den tyske Hær, atter fortrængt der fra med store Tab. I November sluttedes en Vaabenstilstand, der

gjorde Ende paa Fjendtlighederne, men den endelige Fred i Wien blev dog først sluttet i Oktober 1736. Strax efter Freden besøgte Moritz Dresden, hvor Kong Avgust, der ikke med Glæde havde set ham i de fjendtlige Rækker, dog lod sig forsone og dekorerede ham med den for militær Fortjeneste nylig oprettede St. Heinrichsorden.

(Sluttes).

A. P.

Polen ved Midten af det attende Aarhundrede *).

Polens Delinger og de umiddelbart forud for disse bestaaende Tilstande i det ulykkelige Land ere i Hovedtrækkene almindelig bekjendte; men til fuld Forstaaelse af den endelige Katastrofe maa man gaa længere tilbage i Tiden og paavise, hvorledes allerede tidligere lidt efter lidt Spiren til et uundgaaeligt Forfald fremvoxede, og en højst sandsynlig Tilintetgjørelse under de to sachsiske Konger (1697—1763) udviklede sig til en Modenhed, der ikke kunde lade Katastrofen længe vente paa sig. Da R. Roepells neden for citerede Værk i denne Henseende indeholder lige saa instruktive som interessante og paa omhyggelige Kildestudier grundede Oplysninger, skulle vi i det væsentlige følge hans Fremstilling, i det vi dog tillige lejlighedsvis ved Siden af dette Værk benytte andre Kilder.

I. Republiken.

Under Johan Kasimirs ulykkelige Regering (1648—68) havde Republiken allerede staaet i Fare for at gaa til Grunde; under Johan Sobieski (1674—96) viste den sig endnu en Gang som en Magt i Verden; men selv hans berømmeligste Foretagende, Wiens Befrielse for Tyrkerne (1683), havde kun været en sidste opblussende Lysstraale, og med

*) R. Roepell: Polen um die Mitte des 18ten Jahrhunderts. Gotha 1876.

Johan Sobieski sænkedes den sidste Rest af Polens nationale Selvstændighed og Magt i Graven. Allerede den første Begyndelse af den sachsiske Epoke var lige saa karakteristisk som skæbnesvanger for Republikens Stilling udadtil saa vel som for dens indre Tilstande. Frederik Avgust (Avgust II) opnaaede nemlig sin Ophøjelse paa Tronen i det væsentlige kun derved, at han anvendte Bestikkelser efter en stor Maalestok, rykkede ind i Landet med flere Tusende Mand dygtige sachsiske Tropper og understøttedes af Østerrig, Rusland og Paven.

Som Begyndelsen havde været, saaledes vedblev det at gaa. De samme Magter, som havde sat Avgust paa Tronen, maatte ogsaa holde ham paa den. Vel lykkedes det Karl XII af Sverige at tvinge Avgust II til at frasige sig den polske Trone til Fordel for den polske Adelsmand Stanislaus Leszczynski; men da Peter den store senere sejrede over Karl XII, fordrev Avgust — væsentligst ved Ruslands Hjælp — Stanislaus og den svenske Hær fra Polen (1710) og blev paa ny erkjendt for Konge, og da han døde, var det atter Østerrigs og især Ruslands Vaaben, som under den polske Tronfølgekrig (1733—35) til sidst satte Valget af hans Søn igjennem. Selve Nationen havde med en betydelig Overvægt erklæret sig for den franske Konge Ludvig XV's Svigerfader, Stanislaus Leszczynski, der anden Gang meldte sig som Medbejler til den ledige Trone; efter en kort og kraftesløs Modstand lod Nationen ham dog atter falde, da den ingen Hær havde, som formaaede at holde Stand mod de vaabenøvede og disciplinerede russiske og sachsiske Tropper, og da Adelen kun ugjærne fulgte det gamle almindelige Opbud og ikke holdt det for Umagen værd at udgyde sit Blod for en saa ligegyldig Sag, om den ene eller den anden blev deres Skyggekonge.

Følgen af den polske Tronfølgekrig var, at Ruslands Indflydelse i Polen blev jo længere desto større, og at Republikens Selvstændighed og Uafhængighed tabte sig fra

Dag til Dag. Alt forenede sig i saa Henseende heldig for Rusland, Østerrig var i de følgende Decennier næsten stedse i Forbund med Rusland, og heller ikke fra Frankrigs Side behøvede det sidst nævnte Land at befrygte nogen Rivalitet i Warschau, især efter at Ludvig XV havde tiltraadt den russisk-østerrigske Alliance mod Frederik II af Preussen. Avgust III, som var en ringe begavet Mand af en svag, næsten indolent Karakter, bød selv Haanden til Ruslands stigende Indflydelse; ogsaa han sluttede sig til det store Forbund mod Frederik II og tog som Kurfyrste af Sachsen Del i den syvaarige Krig, medens Republiken selv i det mindste af Navn vedblev at være i Fred med Preussen. Af hvad Beskaffenhed dens Nevtralitet var, fremgaar imidlertid deraf, at de russiske Hære uden Modstand droge igjennem polsk Territorium, opsloge deres Kvarter der, udskreve Leverancer, oprettede Magasiner og i det hele opførte sig som Herrer i Landet, hvor Avgust, fortrængt fra Sachsen af Frederik II, kun følte sig sikker ved den russiske Beskyttelse.

Og det var ikke alene Avgust III's ydre Politik, som holdt ham fast i Afhængighed af Rusland; heller ikke for de indre Anliggenders Vedkommende kunde han undvære fremmed Hjælp uden at føle sig fuldstændig magtesløs. Vel var Kongen endnu stedse, som man yndede at udtrykke sig, »alle Naadesbevisningers Kilde« og bortgav ikke blot alle de store Kronembeder, hvis Ihændehavere — Kanslerne, Skatmestrene og Feltherrerne — stode i Spidsen for Justitsen, Finanserne og Hæren; ikke blot Ærkebispedømmerne, Bispedømmerne og de større Abbedier, men ogsaa Palatinaterne, Kastellanierne, Starostierne og en Mængde ringere Embeder og Værdigheder; men hvor fuldkommen frit Kongen end i Følge Lovenes Ordlyd turde udøve disse sine Prærogativer, var han dog faktisk bunden ved de mest mangfoldigartede Hensyn. Først og fremmest turde han ikke tildele andre end fødte polske Adelsmænd

noget verdsligt eller gejstligt Embede, og jo større den Indflydelse, den Magt og de Indtægter vare, som disse Embeder ydede Ihændehaverne, desto heftigere og lidenskabeligere førtes Kampen om dem med alle Midler: Rænker, Kabaler, Bestikkelser osv. Det tabende Parti fattede Nag til Kongen, og det vindendes Taknemmelighed fordunstede snart paa Grund af Embedernes Livsvarighed. Denne gjaldt nemlig for alle de høje Kron- og Landsembeder, som forvaltede saa vel Central- som Provinsialregeringen, og hertil kom, at de paagjældende Embedsmænd: Kanslere, Feltherrer, Skatmestre, Marskalker, Woiwoder, Kastellaner og Staroster, vare udstyrede med saa selvstændige Rettigheder og Magtfuldkommenheder, at de hver i sit Omraade kunde skalte og valte næsten aldeles uafhængig af Kongen. Man kan i Virkeligheden sige, at de store Familier levede paa Republikens Bekostning, og det var ikke ualmindeligt, at deres Sønner alt i Drengealderen bleve forsørgede ved indbringende Beneficier. Kong Stanislaus Avgust Poniatovskis Fader havde saaledes sørget saa godt for sin ældste Søn Kasimir, at denne i Aaret 1759 alene af tre Starostier havde en aarlig Indtægt af 100,000 Kroner. Da Avgust II første Gang kom til Polen, skal han derfor ogsaa have ytret, at hvis han havde vidst, hvad en Kronstorfeltherre var i dette Land, vilde han hellere have andraget om dette Embede end om Kronen. Og ligesom Feltherrerne vare ogsaa Kanslerne og de andre højere Embedsmænd stillede; vare Kongens Dekreter, Udnævnelser o. s. v. ikke Kansleren behagelige, vægrede han sig simpelt hen ved at sætte sit Segl under, uden hvilket de ikke havde Lovskraft.

Ligesom Forvaltningen saaledes laa ogsaa Lovgivningen og Retsplejen, Finanserne og Krigsvæsenet næsten udelukkende i Adelens Hænder. Lovgivningen afhang af Land- og Rigsdagen, paa hvilke Adelen saa at sige alene var repræsenteret; Justitsen haandhævedes af Domstole, hvis Medlemmer den alene valgte; Skatterne afhang af dens Be-

villing, og Krigsmagtens Kjærne dannedes ved det almindelige Opbud, hvori Adelen, naar det udgik fra Rigsdagen, mødte til Hest. Kort sagt, Adelen alene havde al Magten i Landet og var i sin Helhed Suveræn over hint Statsvæsen, som — ikke med urette — blev kaldt »Republiken.« Denne Republik var vel i Følge sin Statsret for saa vidt et Demokrati, som hver Adelsmand efter Lovens Bogstav stod fuldstændig lige i Henseende til Rettigheder og Pligter, og de fyrstelige og grevelige Titler, som nogle enkelte Familier førte, ydede ikke disse endog blot den mindste politiske Forret fremfor den fattigste Adelsmand. Hertil kom, at paa alle Land- og Rigsdage laa Afgjørelsen formelt i Adelsmassens Haand, men hver enkelt Adelsmand kunde ved sit »nie pozwalam« (jeg vil ikke) hvert Øjeblik forhindre Land- og Rigsdagens Beslutninger. Denne Frihed, hvoraf Nationen var saa stolt, at den hovmodig saae ned paa alle andre Folk, var imidlertid i det væsentlige mere Skin end Virkelighed, og Republiken i det mindste lige saa meget et Oligarki som et Demokrati; thi faktisk havde Masseadelen allerede for længe siden mistet Afgjørelsen af alle vigtige Anliggender, denne var gaaet over til Landets store Familier, de saakaldte Magnater eller »Herrer« (panowie), som de fortrinsvis bleve kaldte i selve Polen, og disse regerede faktisk Riget, for saa vidt som der overhovedet paa den her omhandlede Tid kan være Tale om en egentlig Regering.

I Henseende til Grundbesiddelse, Rigdom*) og Dannelse ragede de højt op over den mellemste og den lavere Adel, og da de derhos vare i næsten udelukkende Besiddelse af alle de mest indflydelsesrige og indbringende

---

*) For nogle Familiers Vedkommende — Potocki, Radzivil, Sapieha, Lubomirski, Czartoryski o. a. — beregnede man deres Indtægter til flere Millioner.

Embeder*), uden at der lige over for dem stod et stærkt Kongedømme, havde de derved Midler i Hænde til blandt Adelens Masse at danne sig et Klientel, som ved de mangfoldigste personlige og offentlige Interesser og Hensyn var forbundet med og afhang af dem. Hundreder og Tusender af Adelen (szlachta) stode i »Herrernes« umiddelbare Tjeneste som Godsforvaltere o. l., andre vare afhængige af dem som Forpagtere, Skyldnere osv., og atter andre søgte deres Beskyttelse for at komme frem i Verden. Ogsaa disse Klientelforhold vare faktisk arvelige, og ved »Herrernes« Hoffer, som de med rette kunne kaldes, fandtes der derfor ofte hele Skarer af unge Adelsmænd og Adelskvinder, der opdroges paa deres Bekostning, og for hvis Forsørgelse de droge Omhu. Ved offentlige Lejligheder maatte de saa til Gjengjæld paradere som en Slags Livvagt eller Æresgarde i prægtig Udstyrelse, der ret egnede sig til at give en Forestilling om »Herrens« Magt og Rigdom. Fra Kongens Side havde Masseadelen intet at haabe og intet at frygte, derimod traadte »Herrernes« Protektion i Stedet for Lov og Ret, der for længe siden vare blevne døde Bogstaver. Vel tiltalte Herrerne endnu efter gammel Skik i Forsamlingerne Masseadelen som deres »Herrer Brødre«; men til samme Tid behandlede de dem med et Overmod og en Ringeagt, der i alt Fald kun blev overgaaet af den Taalmodighed, Ydmyghed og Kryben, hvormed Klienterne fandt sig i deres Beskytteres Luner. De bekjendte i Samkvemmet med »d'Hrr. Brødre« brugelige Talemaader som: »Jeg falder for Herrens Fødder«, »jeg kysser Herrens Fødder«, »jeg er

*) Disse vare i saa regelmæssig Besiddelse hos en og samme Slægt, at de saa at sige vare arvelige, og det ikke blot fra Fader til Søn, men ogsaa stundum fra Svigerfader til Svigersøn osv., medens derimod den højeste Værdighed, hvortil en szlachcic eller sædvanlig Adelsmand, som ikke hørte til „Herrernes" Familier, kunde drive det, var at blive Underoppebørselsmand i et bestemt Distrikt.

Herrens uværdige Fodskammel«, karakterisere træffende det hele Forhold, hvori »Herrerne« og Masseadelen til Trods for al den priste Rigslighed stod til hinanden.

Saadanne Forhold, der nedarvedes fra Slægt til Slægt, maatte nødvendigvis virke fordærvelig saa vel paa dem, der havde og udøvede Magten, som paa dem, der af den ene eller den anden Aarsag vare nødte til at bøje sig. Da Protektionssystemet strakte sig gjennem alle Samfundets Lag og Forhold, fæstede Fordærvelsen dybere og dybere Rødder hos hele Nationen. Sans og Agtelse for Lov og Ret forsvandt næsten ganske; »Herrerne« kunde tillade sig alt og tillode sig alt, og Schlachtaen var tilfals til alt, hvad Herrerne ønskede og vilde. Ofte steg deres Overmod og Vilkaarlighed til Foragt for alle guddommelige og menneskelige Rettigheder, og de vænnede sig til at agte Mord, Mened, Tyveri af offentlig Ejendom, voldsom Indgriben mod de svagere Naboers Ejendomsret o. desl. for intet, medens den lavere Adel villig rakte Haanden til deres Voldsomheder og Forbrydelser og øvede i det smaa, hvad hine øvede i det store. Ganske vist fandtes der baade blandt »Herrerne« og i den lavere, især i den mellemste Adel enkelte, som i det mindste holdt sig fri for denne Fordærvelses Yderligheder og til Dels levede i patriarkalsk Simpelhed, Tugt og Renhed; men disse holdt sig isolerede og øvede ingen Indflydelse paa det offentlige Liv.

Det var dog ikke alene disse social-politiske Forhold, som hidførte Nationens Degeneration, men ogsaa hele den Retning og Karakter, som det nationale Liv overhovedet siden det syttende Aarhundrede mere og mere havde taget. Efter de vældige Kampe og Skæbnens Omskiftelser, Nationen havde oplevet i dette Aarhundrede under Brydningen med Protestantismen og i Krigene mod de Svenske, Russerne og Kosakkerne, indtraadte der en aandelig Slappelse, hvis Symptomer allerede vise sig under den nordiske Krig. Fra den Tid blev Nationen ikke mere greben af store, al-

mindelige Ideer. Den stræbte hverken efter Magt udadtil eller efter noget som helst indre Fremskridt, og skjønt det nationale Liv endnu stedse gav sig et lydeligt og harmfuldt Udtryk i de med hverandre rivaliserende store Familiers Partikampe, som holdt Land- og Rigsdagene, Domstolene og Tribunalerne i uophørlig Gjæring og Uro, havde det ikke længer noget i Sandhed historisk Indhold, da det savnede alle højere og ædlere, paa Almenvellet rettede Impulser. For Republiken som Helhed blev det fuldstændig uden Frugt, om Familien Radzivil, Potocki eller nogen som helst anden af de store Familier sejrede i disse Partikampe; thi dens Tilstande vedbleve efter enhver saadan Vexel at være de samme som tidligere. Bevægelsen var kun rent overfladisk og tilsyneladende; i Virkeligheden stagnerede det politiske Liv og udartede selvfølgelig mere og mere under denne Stagnation. Og ikke blot i den politiske, men ogsaa i alle andre Livets Sfærer træder den samme Fremtoning os i Møde. Nationens almindelige aandelige Dannelse saa vel som hele dens Literatur var i uophørlig Tilbagegang; hin sank selv hos Masseadelen hurtig ned til en næsten utrolig og exempelløs Uvidenhed, og denne forfaldt til en Smagløshed og et Barbari, der staar i grel Modsætning til det aandelige Opsving, som ellers i Almindelighed karakteriserer det attende Aarhundrede. Jesuiterne, i hvis Hænder Undervisningen og Opdragelsen af den adelige Ungdom langt overvejende laa, docerede efter deres overfladiske Methode næsten udelukkende kun Religion og opdroge efter et for deres Elevers Moralitet fordærveligt System, der bl. a. fremmede de unge Adelsmænds Ærgjerrighed og Overmod i Stedet for at bekæmpe den og i ét og alt — alene med Undtagelse af Indskærpelsen af Lydighed mod Kirken — bibragte dem løse og kasuistiske Grundsætninger, som de snart fik rig Brug for, naar de ved Udgangen fra Skolen traadte ind i et Liv, der paa den ene Side karakteriseredes ved kirkelig Devotion og Skinhellighed,

påa den anden ved Tøjlesløshed og Usædelighed. Ligesom den højere Klerus for største Delen fremgik fra de mest ansete Familier, saaledes delte den ogsaa ganske »Herrernes« Anskuelser, Sæder, Sædvaner, Lidenskaber og Fejl; den lavere Klerus hævede sig, hvad Dannelse og Levemaade angik, kun lidt over den laveste Adel og Massen af Folket. Ved »Herrernes« Hoffer ledede Jesuiterne, paa Schlachtaens Godser Tiggerordenerne, Bernhardinerne, Kapucinerne osv. det religiøse Liv. Til Hobe fremmede de med alle Midler, deres Stilling gav dem, Devotion og Bigotteri, Skinhellighed og Fanatisme mod alle Kjættere; men de havde sjælden Mod til at træde eftertrykkelig op mod den fremherskende Usædelighed hos deres Skriftebørn, gav dem tvært imod let Absolution for alle deres Synder og anviste dem Trosiver og Velgjørenhed mod Kirken som den sikreste Vej til evig Salighed. I Overensstemmelse hermed opførte Adelen endnu paa denne Tid en Mængde Kirker og Klostre, udstyrede dem med rige Godser og prydede dem med kostbare Smykker, men lod sine undergivne nedsynke i den trøstesløseste Forfatning og behandlede dem med en Vilkaarlighed, Haardhed og Grusomhed, som »savnede enhver kristelig Følelse og nedkaldte Himlens retfærdige Straf over dem.« Og det Liv, som denne Adel selv i Almindelighed førte, skildres efter Polakkers egen Forsikring træffende ved Ordsproget: »Za króla Sasa jedli pili, popuszali pasa« (under den sachsiske Konge spiste de, drak de og gjorde deres Livbælte videre). Nu er det vel saa, at Avgust II's pragtfulde, ødsle, nydelsesrige og udsvævende Liv og hans Hofs slette Exempel virkede fordærvelig paa Nationens Sæder; men Hovedkilden til dens tiltagende Usædelighed laa dog deri, at den tabte ethvert højere og ædlere Livsformaal af Sigte og som Følge heraf under en langvarig Fred udadtil forfaldt til Lediggang og et Nydelsesliv, som hurtig gjorde den uduelig til ethvert alvorligt Arbejde og enhver Anstrængelse. Larmende Forlystelser og vilde Drikkelag traadte

hos Adelen i Stedet for alvorlige Forretninger og den tidligere yppige Kraft; de største Drankere, Slagsbrødre og Drukkenbolte bleve berømte ligesom tidligere Krigsheltene eller Rigsdagens Talere, og hele Aaret hengik under den salige Nydelse af uophørlig paa hinanden følgende Festligheder i de mest forskjellige Anledninger. Saadanne Sammenkomster af Adelen endte imidlertid ofte med Slagsmaal af den værste Art, ved hvilke det gik blodig til; især efter 1717, da Hæren som Følge af Warschauertraktaten blev væsentlig formindsket, tiltog de haandværksmæssige Slagsbrødres Antal meget betydelig, ja der gaves nu hele Familier, der holdt Berømmelsen for Slagsbroderskab højt i Ære og betragtede den som en særlig Udmærkelse; hvor de viste sig, kom det altid til Sammenstød.

Selv højtstaaende Embedsmænd, der ellers vare temmelig ædruelige og nøde stor Anseelse, kunde efter slige Drikkelag forfalde til de besynderligste Udskejelser. Saaledes fortælles der om Michael Granovski, der besad store Godser i Lithauen, beklædte flere Starostier og var yndet saa vel af Kongen som af Adelen, at naar han »var fuld af Vin, havde han den Mani at klæde sig halvt nøgen af og tvinge sine Drikkebrødre til det samme. Da vovede ingen at modsige ham, og enhver maatte enten adlyde eller fly. En Gang gik han i Lublin saaledes halvt nøgen omkring i Gaderne med et Bæger i Haanden; paa hans Opfordring kastede ogsaa hans anstændig klædte Ledsagere deres Klæder af, og da de tilstedeværende lavere Adelsmænd i Bevidstheden om den Smuds, der skjultes inden for deres lange polske Klædning, vilde smutte bort, bleve de hindrede deri af hans Tjenerskab, som med de andre Gjæsters Hjælp trak Klæderne af dem, hvorpaa hele Skaren, henved 80 halvnøgne Mennesker, i Spidsen for hvilken der kjørte en med to Fade Vin belæsset Vogn, i Procession drog igjennem Byens Gader under alskens støjende Lystighed. Paa Granovskis Opfordring begav den sig hen til Raadhuset, og da Tribunalets Præ-

sident, som i Tide var bleven advaret, hurtig havde hævet dets Møde, brød man voldsomt ind i hans private Bolig og trak ham ud af Sengen; kun ved at paaberaabe sig Sygdom slap han for at komme med i Processionen. Lignende Scener fortælles om Gejstlige, selv højt ansete Biskopper.

Paa disse Drikkelag og selskabelige Sammenkomster, som skulde udfylde et ørkesløst Liv, anvendte en meget stor Del af Adelen med urimelig Ødselhed næsten alle sine rige Indtægter, eller de medgik i alt Fald til Indkjøb af kostbare Luxusartikler. Den taabelige Ødselhed, der var saa meget uforsvarligere, som de stakkels Bønder levede i den største Armod og Elendighed, styrtede i Forbindelse med Jordernes Vanrøgt selv de rigeste Familier i umaadelig Gjæld og forøgede det frygtelige Tryk, hvorunder Bønderne allerede i Forvejen levede. Hvad Stæderne angaar, da havde de for længe siden mistet de Friheder og Rettigheder, som de havde glædet sig ved i tidligere Aarhundreder, og de vare givne til Pris for Starosternes og hele Adelens Overmod og Vilkaarlighed, der var saa meget mere trykkende, som det forrige Aarhundredes Krige havde nedsænket dem i Armod, tilintetgjort deres Handel og Industri og lammet al Foretagelsesaand.

Alle disse Forholds Tilbagevirkning paa det offentlige Liv maatte blive saa meget fordærveligere, jo svagere Kronens Magt var, og de samme Tilstande, som karakteriserede det private Liv, gjorde sig derfor ogsaa gjældende paa det offentlige Livs Omraader. Vel levede der hos »Herrerne« og Schlachtaen en kraftig national Selvfølelse og en Patriotisme, som ofte nok var beredt til at ofre Liv og Gods for Fædrelandet; men der fattedes saa vel hine som denne Følelse for Lov og Ret og Sans for borgerlige Pligter. Enhver handlede kun efter sit eget personlige Forgodtbefindende; i Overensstemmelse med dette var han i Stand til at ofre alt for Fædrelandet; men i modsat Fald var han lige saa beredt til at ofre alt, selv Landets Vel, for sine

personlige Anskuelser og Interesser. Af alle Nationens Dyder og Laster var Stoltheden dens mægtigste Lidenskab, og den tillod ikke den ene at underordne sig under den anden. Fremfor alt vare »Herrerne« opfyldte af en saadan Stolthed. I deres Familier, som i over et Aarhundrede havde rivaliseret med hinanden, nedarvedes Fjendskaberne fra Slægt til Slægt og steg ikke sjælden til et gjensidigt Had, lige over for hvilket ethvert andet Hensyn maatte vige. Enhver Konge, hvem ikke de, men deres Modstandere havde bragt paa Tronen, enhver Regering, som ikke laa i deres Hænder, bekrigede disse Familier paa enhver Maade, ofte ved de forkasteligste Midler, og de skyede ėnd ikke at bejle til fremmede, selv fjendtlige Hoffers Gunst og Understøttelse blot for at fordrive deres egne Modstandere fra Regeringen og styrte Kongen fra Tronen. »Lad ham nu kun blive Konge, men lader os strax efter tænke paa, hvorledes vi kunne støde ham fra Tronen igjen«; disse Ord, som den bekjendte Biskop Soltyk henvendte til sine Venner, da Stanislaus Poniatovskis Valg syntes uundgaaeligt, udtale træffende den Stilling, som alle disse »Herrer« indtoge og holdt sig for fuldkomment berettigede til at indtage over for Kronen.

Den væsentligste Løftestang for al deres Gjøren og Laden var imidlertid den grænseløst uvidende Schlachta, hvis hele politiske Trosbekjendelse bestod i de to Ord: Frihed og Tro, og som, hvor utroligt det end synes, i Virkeligheden — hvad Stanislaus Leszczynski allerede udtalte i Aaret 1733 — troede paa det uhyggelige Ordsprog, at »Polen bestod ved sit Anarki«. I denne Uvidenheds Tilstand var den tilgængelig for alle, selv de simpleste Forførelseskunster fra »Herrernes« Side, og ved Siden af »Protektionen« forsmaaede disse trods al deres Stolthed ikke at søge at gjøre sig populære hos »d'Hrr. Brødre«; men populær blev den, som bedst forstod at omgaas Masseadelen i Overenstemmelse med dennes Smag og Tilbøjeligheder, gav

de mest overdaadige Gjæstebud og Drikkelag, ikke sparede paa Dukaterne, havde de berømteste Slagsbrødre i sin Tjeneste, i ethvert Tilfælde kraftig beskyttede sine Klienter, hvad enten de havde Ret eller Uret, sørgede for deres Fremkomst, endelig paa Landdagene djærvest og mest hensynsløst forstod at tale for »Frihed og Tro« og smigre Massens Lidenskaber. Man vil derfor forstaa, at hin Radzivil med Tilnavnet »kjære, lille Herre«, hvem vore Læsere kjende fra en tidligere Artikel*), i det attende Aarhundrede maatte være Schlachtaens »Ideal af en Herre.«

Paa disse Landdage, hvor bl. a. de Deputerede til Rigsdagen valgtes, viste »Herrerne« sig i Reglen med et talrigt, bevæbnet Følge, der i Forbindelse med de Hundreder eller stundom Tusender af Klienter, som forud vare beredte til at stemme og handle i Overensstemmelse med »Herrernes« Vilje, var bestemt til — i Nødsfald med Magt — at sætte »Herrens« Kandidat og Vilje igjennem. Kunde dette ikke opnaas, hidførte man enten Dobbeltvalg eller lod Landdagen sprænge ved at forhindre den saa vel paa Land- som Rigsdagene til at fatte Beslutning nødvendige Enstemmighed. Disse tumultuariske Scener, der sjælden løb af uden Blodsudgydelse, foregik midt i Kirkerne, hvor Forsamlingerne i Reglen holdtes; og naar der ved en saadan Lejlighed kun omkom to eller tre Adelsmænd, holdt man det for at være gaaet særdeles fredelig til.

Ikke meget bedre gik det til paa Rigsdagene. Her fattedes næsten aldrig Deputerede (Landbud), som af Krakileri eller i en anden »Herres«, Kronens eller en fremmed Gesandts Tjeneste sprængte Rigsdagene ved det dem tilkommende »liberum veto«, der er blevet kaldt »Frihedens Øjesten.« Af de atten i Aarene 1717—33 afholdte Rigsdage ere saaledes elleve blevne sprængte, fem kom i Stand, og to bleve uden Frugt, fordi den lovmæssige Varighed var

*) Se Hist. Arch. 1874 I., 153 og flg.

udløben. Det blev rent ud Skik og Brug med Forsæt at opsætte Beslutningerne til det sidste Øjeblik, og Rigsdagen i 1746 maatte opløses uden at have udrettet noget, fordi man havde opsat at underskrive de fattede Beslutninger til den lovmæssige Dags Aften og ikke vilde have Lys ind i Salen for at oprette det forsømte. De voldsomste Optrin fattedes ikke, og Stanislaus Leszczynski skriver derfor om Rigsdagsfærden: »Naar jeg skal give et Billede af vore Raadslagninger, kan jeg ikke sammenligne dem bedre end med et udmærket, af de bedste Musikanter sammensat Kapel, hvori imidlertid enhver spiller paa ustemte Instrumenter og alle i forskjellige Melodier, saa at Tilhørerne døves af den uharmoniske Koncert. Ingen, som uden at kjende dem træder ind i vore raadslaaende Forsamlinger, kan falde paa den Tanke, at her handles om Kongerigets Skæbne; thi han finder her hverken Ærefrygt indgydende Holdning eller Opmærksomhed eller Hensyn til de farlige Tidsforhold. Skjønt Fædrelandet aabent bærer sine Smertenssaar til Skue, gjøre vi dem kun endnu værre i Stedet for at læge dem, saa at man er berettiget til at raabe Ak og Ve over os.«

Endnu heftigere og lidenskabeligere end ved de Deputeredes Valg og paa selve Rigsdagen formede Partiernes Kampe sig ved den aarlige Fornyelse af de højeste Rigsdomstole, hvis Dommere ligeledes valgtes paa Landdagene; thi disse Valg vare saa vel for »Herrerne« som for Adelen i det hele af stor Betydning, navnlig ogsaa derved, at af dem afhang en Mængde Processer om »mit og dit«. Det Parti, som sejrede ved disse Valg, fik derved et Middel i Hænde til under lovlige Former og et Skin af Ret at skade sine politiske og personlige Modstandere og disses Klienter i enhver Retning. Disse Domstole vare nemlig fuldstændig korrumperede, Dommerne dømte enten i Følge Bestikkelser eller af Partihensyn, og de udmærkede sig lige saa hyppig ved uordentlig Forretningsførelse som ved

Drukkenskab. Partikampene fortsattes derfor ikke sjælden endnu ved Tribunalernes Konstituering, og det var forgjæves, at Rigsdagen 1726 ved en hel Række Beslutninger søgte at hemme dette Uvæsen, Beslutningerne kom ikke til Udførelse, og det ved hine Retstilstande fremkaldte polske Ordsprog, at »i Polen lignede Retten en Spindelvæv, der sønderrives af Spurven, men hvori Myggen fanges«, vedblev at være sandt.

Kort sagt, i Midten af det attende Aarhundrede var Republiken i det dybeste Forfald paa alle det sociale og politiske Livs Omraader, og efter at det var blevet Skik og Brug at sprænge Rigsdagen, havde den ingen Magt mere til at træffe Bestemmelser og have sin egen Vilje. Faktisk havde den saa godt som ingen Lovgivning, Forvaltning og Regering; dens Finanser vare i den største Forvirring, da ingen betænkte sig paa at bedrage den for Skatterne, og da Skatmestrene, der alene skyldte Rigsdagen Regnskab, næsten vare ganske uden Kontrol. Den lille Hær, som ofte ingen Sold fik udbetalt, var netop af denne Grund udisciplineret, uøvet og i en halvt opløst Tilstand. Domstolene spottede, som vi have hørt, al Retfærdighed; i Stedet for Ret og Pligt herskede Vilkaarlighed og Magt i alle Livets Sfærer, og den Beskyttelse, som Staten skulde yde, søgte nogle i deres egen Families Magt og Rigdom, andre i Tjenesteforhold til »Herrerne« og disses Protektion. Med andre Ord: Republiken var modstandsløs given til Pris for store Herrers Interesser, Intriger og Partikampe samt for Nabomagternes Rænker; thi »Herrerne“ havde alt længe været vante til at slutte sig til disse sidste, at bejle til deres Beskyttelse og Understøttelse mod Modstanderne og modtage Ordener og Pensioner af dem. Derfor kunde til sidst ingen Konge holde sig paa Tronen uden fremmed Hjælp, selve Nationen tvang Kongen til en saadan; den trak da vedblivende de fremmede Magter ind i Landet uden at betænke, at Resultatet deraf til sidst maatte blive Af-

hængighed af Udlandet. Den mest skrigende Misbrug af Friheden førte ogsaa her til Trældom.

II. Reformideen. — Czartoryskiernes voxende Magt. — Krisen i 1733—36.

Midt under det almindelige Forfald fattedes det dog ikke paa enkelte Mænd, som med et skarpere Blik end Nationens Masse erkjendte de Farer, hvoraf den truedes, samt indstændig anbefalede Læge- og Frelsemidler. Allerede Kong Johan Kasimir havde i 1661 paa en i Sandhed profetisk Maade forudsagt Nationen dens Skæbne: »Gid jeg maatte være en falsk Profet,« sagde han til de forsamlede Rigsstænder, »men vi maa befrygte en Deling af Republiken. Moskau vil bemægtige sig Lithauen, Brandenburgeren vil udvide sig til Storpolen og enten træffe Forstaaelse eller kæmpe med Svenskerne om Preussen, og heller ikke Østerrig vil, selv om det nærer de redeligste Hensigter, glemme sig selv, men gribe efter Krakau og Nabopalatinaterne.«

Et helt Aarhundrede hengik, uden at denne Spaadom gik i Opfyldelse, og heller ikke i det Tidsrum fattedes det paa advarende Stemmer. Nogle dadlede den moralske Fordærvelse, andre — som Karvicki (c. 1706) og Kong Stanislaus Leszczynski — de politiske Brøst og Mangler; men fælles for alle er den Aabenhed og usminkede Djærvhed, hvormed de skildre de bestaaende Tilstande. Hvad Politikerne angaar, bestod der en væsentlig Forskjel mellem deres Opfattelse af Frelsemidlerne. Karvicki gaar ud fra den Grundsætning, at Monarkiets, Aristokratiets og Demokratiets Principer staa i en uforsonlig Modsætning, og at al Republikens Ulykke følgelig stammede fra disse tre Statsformers Sammenblanding, medens Frelse kun kunde haabes ved Gjenoprettelse af det rene Monarki eller af den rene Republik. Alle hans Reformforslag gik derfor til sidst ud paa saa godt som fuldstændig at afskaffe Kongedømmet, bryde det

højere Aristokratis Magt og lægge al Indflydelse i Hænderne paa Masseadelen. Leszczynski finder derimod Grunden til alle Onderne ikke i Umuligheden af, at »Majestæt og Frihed« kunne bestaa ved Siden af hinanden, men i, at de i Polen ikke vare bragte i den rette Ligevægt. Ham foresvæver Englands Forfatning som Ideal; men da han udgav sit Skrift (»Glos wolny«) under Mellemregeringen efter Avgust II's Død som et Valgmanifest, undgaar han synlig ved sine Reformforslag at træde alt for skarpt op mod Polakkernes Frihedsbegreb og sætter derfor lige saa fuldt faste Skranker for Kronens Magt som for Adelens Frihed.

Disse og lignende Skrifter øvede imidlertid hverken strax eller senere nogen særlig Virkning. Masseadelen gav sig overhovedet paa den Tid næsten slet ikke af med Læsning, og alene deraf lader det sig forklare, at hine Skrifter snart bleve glemte. Først under den paafølgende Generation fandt deres Ideer Anklang hos nogle enkelte, og andres Øjne aabnedes ved Forfaldets rivende Fremskridt og Ruslands enormt stigende Indflydelse. Hertil kom, at de yngre »Herrers« Rejser til Udlandet, flere polske Adelsmænds længere Ophold ved Leszczynskis Hof i Luneville og Nancy, Sammenligningen med andre Nationers Tilstande, og endelig Eftervirkningen af den Oplysningsaand, som ved Midten af det attende Aarhundrede brød frem overalt i Evropa, lidt efter lidt skærpede Blikket for Nationens Saar og Farer og henledede Tanken paa Nødvendigheden af Reformer, og da tilmed i det væsentlige netop de samme, hvis Ønskelighed Karvicki og Leszczynski havde udtalt, og som ogsaa — men alt for sent — bleve lagte til Grund for Forfatningen af 1791.

Blandt de Mænd, som stræbte at føre disse Reformideer ud i det praktiske Liv, staa Brødrene Michael Frederik og Avgust Alex. Czartoryski i første Række. Hele deres Liv var opfyldt af denne Stræben, og de have øvet en dybt indgribende Indflydelse paa Nationens Skæbne. Deres Slægt

nedstammede fra Lithauens gamle Fyrster, hvis Vaaben, den fremspringende Rytter, den endnu fører. Ligesom andre Grene af denne Fyrsteslægt flyttede de sandsynligvis tidlig til de allerede i det fjortende Aarhundrede af Lithauerne erobrede russiske Landskaber, hvor der 1422 nævnes en Fyrst Czartoryski, og hvor den ældgamle Fæstning Czartorysk ved Floden Styr i Volhynien formodentlig har været deres Besiddelsers Midtpunkt. I det syttende Aarhundrede traadte Jersy Czartoryski over til den romerske Katholicisme og blev en af Jesuiternes ivrigste Tilhængere og Beskyttere. Saa længe Familien bekjendte sig til den græske Kirke, naaede den ingen fremragende Indflydelse i Republiken, ihvorvel dens Medlemmer allerede da beklædte højere og lavere Æresposter og ikke sjælden tumlede sig i de talrige Kampe mod Tyrkerne, Tatarerne og Russerne. En højere politisk Livsstilling opnaaede først Florian Czartoryski, en Sønnesøn af den ovennævnte Jersy. Fra Ungdommen viet til den gejstlige Stand, blev han i 1650 Biskop af Posen, senere af Cujavien, og paa Johan Kasimirs Tid tog han som Senator ikke sjælden en fremragende Del i alle vigtige politiske Forhandlinger uden dog at forsømme sine gejstlige Pligter. Kort før sin Død († 1674) blev han Ærkebiskop af Gnesen og Rigets Primas, og først ved ham vandt Navnet Czartoryski Ry og Glans i Republiken.

Netop i det samme Aar, da Florian døde, fødtes der hans Broder, der var Woiwod af Sandomir, en Søn ved Navn Kasimir, som ligeledes fremmede Familiens Anseelse og Indflydelse. Ved at gifte sig med Isabella Morstyn skaffede han sig ikke blot en Formue, men kom ogsaa i nærmere Forbindelse med Hoffet, ved hvilket hendes Søster, Kronstormarskalinden Bielinska havde betydelig Indflydelse. Isabella var en i Polen endnu sjælden Fremtoning. Opvoxet i Paris ved Ludvig XIV's Hof havde hun tilegnet sig de der fremherskende Anskuelser, Sæder og Sædvaner, og hun var den første, der i Warschau aabnede en Salon efter Ver-

sailles's og Paris's Mønster. Yndig og aandrig, som hun var, samlede hun snart hele den fornemme Verden, Ministre, Hofmænd og Adel, om sig og fik derved ogsaa — først af alle polske Kvinder — Indflydelse paa Landets politiske Anliggender. Hendes Forbindelser kom selvfølgelig ogsaa hendes Mand og hendes tre Sønner til gode. Disse Sønner vare: Michael Frederik (f. 1696) og Avgust Alexander (f. 1697), hvis Navne ere uadskillelig knyttede til Polens Historie, samt Theodor Kasimir, Biskop af Posen (f. 1704 eller 1709). Af to Døtre gik den ene i Kloster, den anden, Konstantia, ægtede General Stanislaus Poniatovski, Fader til Polens sidste Konge. Moderen oplevede at se sine to ældste Sønner opnaa den største Indflydelse i Republiken og døde først 1758, 87 Aar gammel. Hun skal en bestemt Dag hver Uge have set dem hos sig og raadslaaet med dem om alle vigtige Anliggender, og det tør antages, at hun har øvet stor Indflydelse paa deres Opdragelse, Dannelse og hele Aandsretning. Om deres Ungdomstid vide vi i øvrigt kun, at de i en Alder af henholdsvis 18 og 17 Aar bleve sendte paa Rejser sammen og bl. a. ogsaa kom til Frankrig efter Ludvig XIV's Død. Der fra synes Michael strax efter at være vendt tilbage til Polen, Avgust traadte derimod ind i Maltheserordenen og begyndte sin Løbebane paa dennes Galejer. Efter et Par Aars Forløb gik han dog i østerrigsk Tjeneste og deltog i det berømte Slag ved Belgrad under Prins Eugens Kommando (1717). Han naaede dog ikke at blive Oberst; men alligevel vilde han næppe have forladt den østerrigske Tjeneste, dersom han ikke under et Besøg i Fædrelandet var bleven forelsket i den skjønne Enke Dehnhof, f. Sieniawa og eneste Arving til sin Families meget betydelige Formue. Først efter en treaarig Bejlen naaede Fyrst Avgust sine Ønskers Maal og sejrede over sine mange fornemme Medbejlere. Ved dette Ægteskab, der fejredes i Juni 1731, opnaaedes der store Fordele for hele Familien Czartoryski, som nu — efter hidtil

at have været forholdsvis fattig i Sammenligning med Familierne Radzivil, Potocki, Sapieha osv. — kom i Besiddelse af de nødvendige Pengemidler.

I Mellemtiden havde den ældre Broder Michael allerede skaffet sig en anset Stilling i Republikens Tjeneste. Vel havde Faderen efter Sobieskis Død tillige med Svogeren Bielinski sluttet sig til Prins Contis franske Parti og senere til Stanislaus Leszczynski; men ligesom alle andre havde han dog til sidst sluttet Fred med Avgust II og endog vundet dennes Velvilje, hvad der endnu mere var Tilfældet med hans Svigersøn Poniatovski. Denne, der var 20 Aar ældre end begge Brødrene og tilhørte en Familie af den lavere Adel, var en homo novus, der først var stegen i Vejret ved Krigstjeneste under Leszczynski, derpaa ved Pultava væsentlig havde bidraget til at redde Karl XII's Liv og senere tjent ham med stor Troskab i Tyrkiet, Stralsund og Sverige som Diplomat og Soldat. Efter Karl XII's Død sendte Ulrika Eleonora ham tilbage til Polen med Fredsforslag, og han skal strax have vundet Kong Avgusts Bevaagenhed ved at medbringe Originalen til hans Aftakkelse til Fordel for Leszczynski. Han var nu to og fyrretyve Aar gammel, og ved sin Erfaring, Forretningsdygtighed, Ærlighed, Oprigtighed og sit hele oprømte og vindende Væsen steg han hurtig op ad Embedsstigen. Allerede 1724 blev han General over Krongarden, og fire Aar senere vilde Kongen gjøre ham til Kronstorfeltherre, men maatte lade dette Embede staa ubesat, da Familierne Sapieha, Radzivil, Lubimirski og Potocki, der havde vænnet sig til at betragte Feltherrestaven som en Familiebesiddelse og med Stolthed saae ned paa »Parvenuen« Poniatovski, bestemt modsatte sig dennes Valg. I Stedet herfor blev han Hærens »General-Regimentarius«, og i Aaret 1731 gjorde Avgust II ham end videre til Woiwod af Masovien og som saadan til Medlem af Senatet. Det er uvist, om hans Ægteskab (i Aaret 1720) med Konstantia Czartoryski bidrog til at hæve ham eller

omvendt til at hæve Czartoryskierne; men vist er det, at han hele sit Liv igjennem stod i det intimeste Forhold til sin Kones Forældre og Brødre og Haand i Haand med dem deltog i de offentlige Anliggender; at han trolig stod Michael bi, da denne som en tyveaarig Yngling vendte hjem fra Udlandet, er lige saa sandsynligt, som det er vist, at han ved sine behændige og ihærdige Bestræbelser bidrog til Avgust Czartoryskis Ægteskab med Enken Dehnhof. Michael kom hurtig i Yndest hos Avgust II's første og fortroligste Minister, Feltmarskalk Flemming og gjennem denne ogsaa hos Kongen, som i Aaret 1724 gjorde ham til Underkansler i Lithauen. Ogsaa for Avgusts Frier-Anliggender interesserede Kongen sig, og faa Dage efter Brylluppet gav han ham den hvide Ørns Orden, ligesom han et Par Maaneder senere gjorde ham til Woiwod af Rusland, i hvilket Landskab hans Kones fleste Godser laa.

Saaledes indtog »Familien«, et Udtryk, man nu begyndte at anvende om Czartoryskierne, Poniatovskierne og deres nærmeste Slægtninge, allerede i det sidste Decennium af Avgust II's Regering en meget betydelig Stilling. Poniatovski gjaldt lige over for Potockiernes, Radzivilernes, Sapiehaernes og andres Opposition for at være Hovedet for Kongens Parti, og han skal til Tak for Kongens Bevaagenhed over for Czartoryskierne have lovet ved det næste Kongevalg at stemme paa og virke for Kongens ældste Søn, hvorimod det er uvist, om han og Czartoryskierne ere gaaede ind paa Kongens yderligere Planer om at gjøre sig til Arvekonge i Polen, noget, som dog ikke er usandsynligt, da det i det mindste om Avgust Czartoryski med Bestemthed vides, at han allerede som ganske ungt Menneske nærede Had til og Modbydelighed for den nedarvede Forfatning og det deraf følgende Uvæsen. Avgust II døde imidlertid pludselig den 1ste Febr. 1733, og hans Planer bleve i det mindste foreløbig begravne med ham.

Umiddelbart efter Kongens Død overtog Ærkebiskop

Th. Potocki af Gnesen som Rigets Primas Sagernes Ledelse. Hans og hans Families Kandidat til den ledige Trone var Stanislaus Leszczynski, og de gjorde Regning paa Ludvig XV's Bistand. Det lykkedes dem ogsaa at vinde det hidtilværende Hofparti for ham, hvad enten nu »Familien« lod sig bevæge af gammel Forkjærlighed for Frankrig og Stanislaus, eller den blev reven med af den nationale Strøm, hvis Løsen var, at »ingen Fremmed«, men en »Piast« skulde vælges. De allerfleste af de Landdage, som efter Skik og Brug gik forud for Konvokationsrigsdagen, erklærede sig for en Piast, og Kurfyrsten havde i Begyndelsen næsten slet intet Parti for sig i selve Polen, hvor selv de Familier, der vare imod Leszczynskis Valg, ingen fremmed Tronkandidat vilde have i Haab om selv at komme paa Tronen.

Til Valgbevægelsen i Polen sluttede sig en livlig Virksomhed hos hele Evropas Diplomati, hvorved Rivaliteten mellem Husene Bourbon og Habsburg atter stærkt kom til Syne. Rusland, Østerrig og Preussen havde allerede længe før Avgust II's Død plejet Forhandlinger om det polske Tronfølgespørgsmaal, og de vare til sidst blevne enige om, at hverken Leszczynski eller Kurprinsen maatte komme paa Tronen. I Paris var man derimod trods de tidligere Bestræbelser for Leszczynski i de første Øjeblikke efter Avgust II's Død endnu i Tvivl om, hvor vidt Frankrig alvorlig skulde tage sig af ham. Kardinal Fleury vilde gjærne have undgaaet den deraf nødvendig følgende Krig, men Hoffet og Generalerne trængte ind paa ham, og da den polske Primas's Bøn om Frankrigs Beskyttelse for Nationens Valgfrihed indtraf til Paris, besluttede Ludvig XV sig til Krigen. »Mine Herrer,« sagde han til Prinserne og Hoffet, som hilsede ham med Jubel efter Oplæsningen af den paagjældende Deklaration, »de have villet Krigen, der er den.« Østmagterne kom i Uenighed med Hensyn til Kurprinsens tidligere besluttede Udelukkelse; Avgust III vandt Østerrig for sig ved at anerkjende Karl VI's pragmatiske Sanktion,

Rusland ved at love den indflydelsesrigeste Mand ved Hoffet i St. Petersburg Hertugdømmet Kurland, og den 16de Juli 1733 sluttede Kurfyrsten en af Rusland tiltraadt Traktat med Østerrig, hvori han forpligtede sig til at blive i »evig« Alliance med disse to Magter, som derpaa, men forgjæves søgte at vinde Preussen for ham.

Som man ser, var det en høj Pris, Avgust III betalte for Ruslands og Østerrigs Understøttelse, og man kan ikke fortænke den polske Nation i, at den efter det passerede endnu mindre vilde vide noget af ham at sige. Ligesom paa Landdagene saaledes gik det ogsaa paa Konvokations- og Valgrigsdagen. Endrægtigere end nogen Sinde valgte Polakkerne — 100,000 Adelsmænd til Hest og i Vaaben — paa Valpladsen Vola ved Warschau Leszczynski til deres Konge (12te Sept. 1733); kun en eneste Adelsmand havde ved Afstemningen nævnt Kurfyrsten af Sachsen, men alligevel skilte de efter Kronen lystne Familier sig fra Nationen, gik over til Avgust og hidkaldte selv Russerne, hvis Hær stod i Nærheden af Warschau. Under dennes Beskyttelse valgte de — en forsvindende Minoritet — i Praga Avgust III, Østerrigs og Ruslands Kandidat.

Vi skulle her ikke dvæle ved den polske Tronfølgekrigs Gang og Resultat. Da Sverige og Tyrkiet, paa hvis Hjælp Polakkerne havde stolet, holdt sig tilbage, og Frankrig næsten ganske lod dem i Stikken, maatte Leszczynski flygte til Danzig; efter denne Bys Overgivelse og Afslutningen af Fredspræliminærerne i Wien 1735 maatte han i Januar 1736 takke af og vende tilbage til Frankrig. Blandt de Polakker, som vare fulgte med ham til Danzig og bleve hos ham under hele denne Bys Belejring, var ogsaa »Familien«, baade Kasimir Czartoryski med sine tre Sønner og den gamle Poniatovski med Sønnen Stanislaus. Poniatovski senior var allerede i Slutningen af Novbr. 1733 bleven sendt af Leszczynski til Berlin for i Forening med den daværende franske Gesandt at vinde Frederik Vilhelm I for

Leszczynski, bl. a. ved Tilbud om at aftræde et Landstrøg, som forbandt Østpreussen med Pommern; Preusserkongen afslog imidlertid saa vel dette Tilbud som et lignende fra Ruslands Side. Efter sin Tilbagekomst fra Berlin ledede Poniatovski Forsvaret af Danzigs Forstæder, medens Avgust Czartoryski førte Kommandoen over den polske Krongarde. Efter Byens Kapitulation underskrev »Familien« med Undtagelse af den lithauiske Kansler, der synes at have forladt Danzig tidligere, ligesom de fleste af deres Landsmænd et Aktstykke, hvori de erkjendte Avgust III som deres Konge og Herre under Forudsætning af, at han vilde respektere alle deres Friheder og Forrettigheder. Kort efter, da Avgust III selv kom til Danzig, svore de ham Troskabseden, hvorpaa Kongen gav dem alle Bekræftelse paa deres Embeder og Værdigheder, og det af »Familien« givne Exempel fulgtes i Aaret 1735 lidt efter lidt ogsaa af de andre mægtige Familier. Alligevel strandede Avgust III's første Forsøg (i Septbr. 1735) med en saa kaldet Pacifikationsrigsdag, og først den anden (i Juni 1736) lykkedes, skjønt mange af Leszczynskis Tilhængere vare blevne valgte til Landbud, og skjønt en af Førerne for dette Parti blev valgt til Marskalk. Ved at stadfæste alle under Interregnet fattede Beslutninger, ved at love de russiske og sachsiske Troppers Bortmarche inden 40 Dage og ved at tildele saa vel sine Modstandere som sine Tilhængere Embeder og Værdigheder beroligede Kongen Nationen.

Det er betegnende for den Stilling, som »Familien« til Trods for deres politiske Nederlag indtog i Republiken, at den i en væsentlig Grad skal have bidraget til Pacifikationen til Dels paa russisk Tilskyndelse. Vist er det, at Rusland allerede under Krigen gav sine Hærførere i Polen Ordre til at skaane »Familiens« Godser, at denne Beskyttelse ogsaa — efter hvad den unge Poniatovski senere fortalte — kom den til gode efter Danzigs Kapitulation lige over for Avgust III's daværende Minister Sulkovskis Had,

og at den fra nu af i en Række af Aar støttede det russiske Parti i Polen ganske i Overensstemmelse med Kongen, der søgte og fandt sin Støtte i St. Petersburg. Efter Skuffelserne i 1698 og 1733 havde »Familien« opgivet alt Haab om at vente Frelse fra Frankrig og vendte fra nu af sine Sympathier mod Rusland.

(Fortsættes.)

F. Bøggild.

Om Bondesønnen, der blev Riddersvend*).

(Et sydtysk Digt fra det trettende Aarhundredes Midte.)

Endnu ved det tolvte Aarhundredes Udgang var Modsætningen mellem de forskjellige Stænder, særlig da mellem Adelsstanden paa den ene og de ufrelse Stænder paa den anden Side, ikke saa skarpt udviklet, som man i Almindelighed forestiller sig; i det mindste var dette ikke Tilfældet i Tyskland og de skandinaviske Lande. Man kunde se Adelsmanden deltage i Bøndernes Gilder, gjøre Kur til deres Koner og Døtre, vel ogsaa lejlighedsvis med Skamme jaget paa Flugten, naar han var gaaet for vidt med sine Artigheder. Det var heller ikke usædvanligt at se en forarmet Adelsmand gifte en fattig kvindelig Slægtning ind i en rig Bondefamilie, ja han forsmaaede end ikke at fylde sine tomme Kister ved selv at ægte en rig Bondepige. Dog Modsætningerne skærpedes efterhaanden, især i Løbet af det trettende Aarhundrede; alt som det egentlige Riddervæsen mere og mere forfaldt, og Ridderen hyppig sank ned til en simpel Landevejsrøver, saae han med større og større Hovmod ned paa Bonden, der søgte at kappes med ham i Klæder og Vaaben; og dog var det ganske naturligt, at Bonden i denne vilde Tid søgte at vinde Ridderstandens Rettigheder

---

*) Gustav Freytag: Bilder aus der deutschen Vergangenheit. II, 1ster Abth., pag. 51—63.

og Privilegier. Hvor uvant og ukjendt han end var med Ridderskik og Brug, bøjede han sig dog under Modens Trylleri; det skjønneste, Spillemanden sang for ham, det mest tillokkende, hans Øjne mødte, var Turneringskampen med dens krigeriske Berømmelse. Enhver, der havde Bevidsthed om sin svulmende Kraft, der higede ud over Hjemstavnens snævre Grænser og hellere selv vilde slaa end lade sig slaa, drog som Væbner til Borgen; her haabede han at vinde Berømmelse og Ridderslag. Denne Higen efter at hæve sig over sin egen Stand, vakte imidlertid ikke blot Adelsmandens Vrede og Spot, men den fordærvede Bondens Selvfølelse, voldte hyppig selve den paagjældende Men og gjorde mange til slette og ryggesløse Personligheder; dog den hele Udviklingsgang lod sig ikke trænge tilbage, hvor skarp en Fordømmelse den saa end fandt hos Lægprædikanten, hos den alvorlige Digter, og blandt selve Bønderne, der fredelig dyrkede deres Jorder.

En af de mærkeligste Overleveringer fra det trettende Aarhundrede kaster et grelt Lys over disse Forhold. Det er en sandfærdig Historie, der har tildraget sig paa gammelbayersk Grund i det nuværende østerrigske Innviertel paa det Sted, hvor Salzach løber sammen med Inn. Den, der overskrider Salzach ved Burghausen og er vandret en halv Mil ad den gamle Harterstrasse gjennem en Skov, som under Navnet Weilhart breder sig over store Strækninger af Innviertelet, ser, kort efter at have forladt Skoven, paa venstre Side af Landevejen to Bøndergaarde, hvoraf den første nu hedder Lenzengut, men tidligere kaldtes Helmbrechthof; gamle Folk kjende den endnu under dette Navn. Denne Gaard, som tidligere var større end nu og en af de største Selvejergaarde i Egnen, er Midtpunktet for følgende Fortælling, som er overleveret os i poetisk Form i et Digt, der ikke blot som Tidsbillede har stor Værdi, men ogsaa som Digt betragtet er af stor Skjønhed. Forfatteren, der nedskrev denne Landsbyhistorie i Tidsrummet mellem Aarene

1234 og 1250, kalder sig selv Wernher, Gartneren; hans Digt, Helmbrecht, er bevaret i tvende Haandskrifter og udgivet af Moritz Haupt. Des værre kunne vi her kun gjengive Digtets Indhold i en meget sammentrængt Form, men selv i denne ufuldkomne Skikkelse vil man kunne skjønne hvilket Værd Fortællingen har.

Saaledes lyder Wernher, Gartnerens, Beretning:

»Den gamle Selvejerbonde Helmbrecht havde en Søn. Den unge Helmbrechts blonde Lokker naaede ham til Skuldrene, han dækkede dem med en skjøn Silkehue, der var udsyt med Duer og Papegøjer og mange Figurer; denne Hue var baldyret af en Nonne, der paa Grund af en Elskovshandel var flygtet fra sin Celle, som det gaar saa mange. Af hende lærte Helmbrechts Søster Gotelind at baldyre og sy; Pigen og hendes Moder kunde nok fortjene det af Nonnen, thi de gave hende et Stykke Kvæg, mange Oste og Æg til Løn. Søsteren og Moderen smykkede desuden Ungersvenden med fint Linned, med Ringbrynje og Sværd, med Taske, Klædning og en skjøn Overkjortel af blaat Klæde, prydet med Guld, Sølv og Krystalknapper, der straalede prægtig, naar han gik til Dans; Sømmene vare derhos besatte med Bjælder; saa snart han traadte i Dansens Ring, klang det i Kvindernes Øren.

Da den stolte Svend nu var saaledes prydet, talte han til sin Fader: »Nu vil jeg drage til Hove, giv ogsaa du, kjær Fader min, mig noget til Hjælp.« Faderen gjensvarede: »Vel kunde jeg kjøbe dig en rask Hingst, der kunde sætte over Grøfter og Gærder; men, min kjære Søn, opgiv denne Rejse til Hove; Borgskik falder vanskelig for den, der ikke er vænnet dertil fra Ungdommen. Grib Ploven og dyrk Jorden med mig, saa lever og dør du med Ære. Se, hvordan jeg lever, tro, ærbar og redelig; jeg betaler hvert Aar min Tiende og har hverken været udsat for Had eller Misundelse. Odelbonden Ruprecht vil give dig sit Barn og med hende mange Faar, Svin og ti Stykker

Hornkvæg. Ved Hove lider du Sult, maa ligge haardt og undvære al Kjærlighed; der bliver du til Spot for de rigtige Hoffolk, forgjæves bestræber du dig for at gjøre som de; og paa den anden Side rammes netop du af Bondens bitreste Had; dig vil han helst lade undgjælde for, hvad de andre fornemme Røvere have taget fra ham.« Dog saa talede Sønnen: »Ti, kjære Fader! ingen Sinde skulle dine Kornsække kradse mig paa Halsen, ingen Sinde læsser jeg Møg paa dine Vogne, det vilde klæde mine lange krusede Lokker, min skjønne Kjortel og min udsyede Hue ilde; ingen Sinde vil jeg forblive daadløs for en Kvindes Skyld. Skulde jeg i tre Aar trække med et Føl eller et Stykke Kvæg, da jeg dog, hvad Dag det skal være, kan tage mit Bytte? Jeg vil drive fremmed Kvæg over Markskjellet, og jeg vil trække Bønderne ved Haaret gjennem Hegnet. Skynd dig, Fader hos dig bliver jeg ikke længere.« Da kjøbte Faderen Hingsten og sagde: »Ak, det er spildte Penge!« Men Svenden rystede paa Hovedet, kastede Blikket ned over sine Skuldre og udbrød: »Jeg kunde bide Sten, saa ustyrligt er mit Mod, jeg gad sluge Jærn. Tværs over Markerne vil jeg trave, uden Bekymring for mit Liv og hele Verden til Trods.« Ved Afskeden talede Faderen saalunde: »Jeg kan ikke holde dig tilbage, jeg maa slippe dig; men endnu en Gang vil jeg advare dig, du skjønne Ungersvend. Vogt din Hue med de silkesyede Fugle, og vogt dit lange Lokkehaar! Du slutter dig nu til dem, hvem man forbander, og som leve af Folks Fordærv. Jeg drømte, jeg saae dig gaa ved en Stav og med udstungne Øjne; og atter drømte jeg, at du stod paa et Træ; halvanden Favn var der vel fra dine Fødder til Græsset, paa en Gren over dit Hoved sad en Ravn og en Krage, i Uorden var dit lokkede Haar; til højre kæmmede Ravnen det, til venstre skilte Kragen det ad. Jeg angrer at have opdraget dig.« Men Sønnen svarede: »Ingen Sinde opgiver jeg mit Forsæt før ved min Død. Gud skjærme dig, Fader, Moder og eders Børn.«

Saa travede han ud igjennem Leddet og red til en Borg, hvis Herre levede af Strid og gjærne beholdt dem hos sig, der vilde gjøre Væbnertjeneste. Her blev Knøsen optagen blandt Svendene og blev snart den dygtigste Krigskarl af dem alle. Intet Bytte var ham for smaat, og intet for stort, han tog Hesten, og han tog Koen, han tog Kappe og Kjortel, og hvad andre lode ligge, puttede han alt i sin Sæk. Det første Aar gik alt efter Ønske, og hans Skib gik for Medbør. Da begyndte han at tænke paa Hjemmet, tog Orlov fra Borgen og red til sin Faders Hus. Alle løb til, Karlen og Pigen raabte ikke: »Vær velkommen, Helmbrecht!« Det havde man fraraadet dem; de sagde: »Vor unge Herre, vær Gud velkommen!« Han svarede i sachsisk Mundart*): »Kindeken, jek ønsker eder at leve vel.« Søsteren løb ham i Møde og slyngede sine Arme om ham, da talte han til Søsteren: »Gratia vestra.« De gamle kom sidst og omfavnede ham mange Gange, da tilraabte han Faderen: »Dieu vous salue!« og til Moderen talte han Bøhmisk: »Dobra ytra.« Fader og Moder saae til hinanden, Moderen sagde til sin Mand: »Husbond, vore Sanser maa være forvirrede, denne er ikke vort Barn, det er en Bøhmer eller en Vender.« Da raabte Faderen: »Det er en Vælskmand; min Søn, hvem jeg befalede Gud i Vold, er det ikke, hvor meget han end er ham lig,« og hans Søster Gotelind sagde: »Det er ingenlunde eders Søn; til mig talte han Latin, det maa sagtens være en Klerk«; og Karlen mente: »Efter hvad jeg har hørt af ham, hører han hjemme i Sachsen eller Brabant, han sagde jek og Kindeken, han maa nok være en Sachser.«

Da udbrød Husbonden med jævn Tale: »Er det dig, min Søn, Helmbrecht? Ær din Moder og mig, tal et tysk

---

*) Den pyntelige Maade, hvorpaa Væbneren her blander Sproget med forskjellige Dialektudtryk og fremmede Talemaader, lader sig vanskelig gjengive.

Ord, saa vil jeg selv afgnide din Hingst, jeg selv og ikke min Tjenestekarl.« »Ej, hvad siger I der, liden Graa-Bonde; min Ganger, mit rene Liv, skal ingen Bondemand røre ved.« Da forfærdedes Husbonden saare og talte igjen: »Er du Helmbrecht, min Søn, da vil jeg endnu i denne Nat stege dig en Høne og koge en. Men er I derimod en fremmed, en Bøhmer eller en Vender, da far bort med Vinden. Er I en Sachser eller er I fra Brabant, da maa I selv føre eders Kost med eder, af mig faar I intet, var Natten end saa lang som et helt Aar. Til eder, Junker, har jeg hverken Mjød eller Vin, den maa I søge hos Herrerne.«

Det var blevet sent, og ingen Bonde fandtes i Nærheden, der vilde have taget imod Svenden, saa besindede han sig og sagde: »Ganske vist er det mig, jeg er Helmbrecht, en Gang var jeg eders Søn og Tjener.« Faderen sagde: »I er ikke den, I siger.« — »Det er jeg dog.« — »Nævn mig da først Navnene paa mine fire Øxne«; da nævnede Sønnen de fire Øxne: »Auer, Ræme, Erke og Sonne, jeg har tit svunget min Pisk over dem, de ere de bedste Øxne. Vil I nu kjendes ved mig? Lad Porten blive aabnet for mig.« Faderen raabte: »Dør og Port, Stue og Skrin, alt skal nu aabnes for Sønnen min.«

Saalunde blev Sønnen da godt modtagen og blødt bænket af Moder og Søster. Moderen raabte til Datteren: »Hent en Hynde og en blød Pude.« De bleve lagte under hans Arm paa den varme Ovn, og velbehagelig ventede han paa, at Maaltidet blev tilberedt. Det var et Herremaaltid, smaat skaarne Grøntsager med godt Kjød, en fed Gaas, saa stor som en Trapgaas, stegt paa Spid, stegte og kogte Høns. Og Faderen sagde: »Havde jeg Vin, da maatte den drikkes i Dag; men drik nu, kjære Søn, af den bedste Kilde, der nogen Sinde er vældet frem af Jorden.«

Og den unge Helmbrecht kom frem med sine Gaver. Til Faderen en Slibesten, en Le og en Bil, for Bonden de

bedste Klenodier i Verden, til Moderen en Ræveskindspels, som han havde trukket af en Klerk, til sin Søster Gotelind et Silkeskjærf og en broderet Bræmme, der havde passet bedre for en Adelsfrue; han havde taget den fra en Kræmmer. Derpaa sagde han: »Nu maa jeg sove, jeg har redet langt, i Nat trænger jeg til Hvile.« Da sov han langt op paa næste Dag i en Seng, over hvilken hans Søster Gotelind havde bredet en nyvasket Skjorte; thi et Sengelagen var ukjendt der paa Stedet.

Saaledes forblev Sønnen i otte Dage hos Faderen.

Derpaa udspurgte Faderen Sønnen om, hvorledes Skik og Brug var ved Hove, hvor han hidtil havde levet. »Ogsaa jeg,« sagde han, »vandrede fordum, mens jeg kun var en Dreng, til Borgen med Ost og Æg; den Gang vare Ridderne af en anden Art, høflige og høviske; de øvede sig i ridderlig Vaabenleg, dansede derefter med Kvinderne og sang dertil, saa kom Spillemanden med sin Gige, og naar han begyndte, rejste Kvinderne sig op, Ridderne gik dem i Møde, rakte dem pyntelig Haanden og dansede smukt. Naar det var forbi, kom der en anden og læste højt af en Bog om en Mand, der hed Ernst*). Alle levede den Gang i munter Selskabelighed. Nogle skøde til Maals med Bue, andre droge ud for at jage og skyde. Hvem der den Gang var den ringeste, vilde vel nu regnes for den allerbedste; thi nu bliver den holdt i Ære, der kan lure og lyve, Troskab og Ærlighed ere afløste af Falskhed; nu ere Ridderspillene fra gammel Tid ikke mere i Brug, i deres Sted gaa andre i Svang. Tidligere løde ved Ridderspillene Tilraab som: »Hejda, Ridder, vær munter!« Nu gjenlyder Luften af: »Jag, Ridder, jag, jag, stik, slaa og lemlæst! Hug Foden af denne, Hænderne af hin. Denne skal du hænge, hin rige Mand skal du fange, han er os saa god

*) Hertug Ernst af Schwaben, et berømt Digt fra Middelalderen.

som hundrede Pund. Saa mener jeg da, at det var bedre før end nu. Fortæl du, min Søn, mere om den nye Sæd.«

»Det skal jeg. Nu er det Skik ved Hove: »Drik, Herre, drik, drik; drikker du dette, saa drikker jeg hint.« Man sidder ikke mere hos Kvinderne, kun ved Vinen. Tro mig, de gamles Levevis, der levede som I, den skys nu af Kvinde og Mand som selve Rakkeren. Band og Fredløshed ere nu kun til Spot.«

»Søn,« sagde Faderen, »lad Hofskikken fare, den er bedsk og sur. Langt hellere vilde jeg være en Bonde end en fattig Væbner, der til enhver Tid maa ride for sit Liv og frygte for, at hans Fjender skulle fange, lemlæste og hænge ham.«

»Fader,« sagde Knøsen, »du skal have Tak; men det er nu over en Uge siden, jeg smagte Vin, og jeg har maattet spænde Livbæltet tre Huller længere ind. Jeg maa gjøre adskilligt Kvæg til Bytte, førend Spænden igjen kommer til at sidde, hvor den sad. En Rigmand har voldet mig stor Fortræd, jeg saae ham en Gang ride hen over min Gudfa'ers, Ridderens Sæd; det skal komme ham dyrt at staa, hans Kvæg, hans Faar og Svin skulle komme til at trave af Sted, fordi han nedtrampede min Gudfaders Ager. Der er ogsaa en anden Rigmand, som har krænket mig dybt; han spiste Brød til Pandekager; saa sandt jeg lever, det vil jeg hævne. Endnu en Rigmand kjender jeg, han har voldet mig større Sorg end nogen anden; jeg vilde ikke tilgive ham det, selv om en Biskop bad for ham; thi som han en Gang sad til Bords, spændte han paa ret uhøvisk Vis sit Bælte ned. Faar jeg Fingre i, hvad der kan kaldes hans, skal han hjælpe mig til en Juleklædning. Saa er der endnu en anden taabelig Nar, han blæste saa saare kejtet Skummet bort af et Bæger Øl; hævner jeg ikke det, saa vil jeg aldrig mere spænde Sværd ved Lænd eller være værdig til nogen Kvindes Elskov. Man skal spørge nyt fra Helmbrecht.«

Faderen sagde: »Ej, nævn mig dog Navnene paa de Svende, dine Stalbrødre, der have lært dig at udplyndre en rig Mand, fordi han spiser Brød til Pandekager.« Da nævnede Sønnen sine Stalbrødre: »Lammesnare og Vædder-sluger, Helvedssæk og Rysteskrin, Kosluger, Kalkenbryder, Ulvegane, Ulvesnude og Ulvetarm, — denne sidste fik sit Hofnavn af den ædle Hertuginde af Nonorra Narreja*); disse ere mine Læremestre.«

Faderen sagde: »Og hvad kalde de dig?«

»Jeg kaldes Landesvøbe og er ikke Bondens Lyst; hans Børn maa spise Vandvælling; hvad Bonden ejer, det er mit. Paa den ene stikker jeg Øjet ud, den anden hugger jeg i Ryggen, denne binder jeg fast i en Myretue, hin hænger jeg op ved Benene i Piletræet.«

Da brast Faderen ud: »Søn, hvor forvovne de end ere, hvem du der nævner, haaber jeg dog, saa sandt der lever en retfærdig Gud, at den Dag skal oprinde, da Mester-manden griber dem og støder Stigen bort under deres Fødder.«

»Fader! Dine Gæs og Høns, dit Kvæg og Foder har jeg tit hyttet for mine Stalbrødre; herefter gjør jeg det ingen Sinde mere. I forklejner alt for meget fromme Svendes Ære. Eders Datter Gotelind vilde jeg have givet min Stalbroder Lammesnare til Hustru; hos ham vilde hun have ført det behageligste Liv. Nu er det forbi, I har talt alt for groft om os.« Sin Søster Gotelind tog han afsides og sagde hemmelig til hende: »Da min Stalbroder Lammesnare første Gang begjærede dig af mig, sagde jeg til ham: »Du vil omgaas hende godt. Tager du hende, behøver du ikke at nære Frygt for at komme til at hænge længe paa

*) Disse vilde Navne ere næppe opfundne af Digteren for at karakterisere Røverne; efter det følgende er det sansynligt, at de ryggesløse Borgmænd i vildt Lune have kaldt sig saa, og at de senere bleve brugte som Krigsnavne.

Træet; hun vil med egen Haand skære dig ned og trække dig til Graven ved Vejskjellet; i et helt Aar vil hun dvæle paa Stedet, hvor dine Ben hvile, røgende med Virak og Myrrha. Og er du saa lykkelig kun at blive blindet, saa leder hun dig ved Haanden paa Veje og Stier gjennem Landet. Bliver Foden hugget af dig, bringer hun dig hver Morgen Træbenet hen til Sengen, og tager man ogsaa din Haand, saa skærer hun dit Brød og Kjød for dig indtil din Død.« Da sagde Lammesnare til mig: »Jeg har tre Sække, der ere tungere end Bly; de ere fyldte med fint Linned, Kjoler, Særke og kostelige Klæder, med Skarlagen og Zobel; jeg har skjult dem i en nærliggende Kløft, dem vil jeg give hende i Morgengave. Alt dette er du gaaet glip af for din Faders Skyld, Gotelind. Nu tager en Bonde dig, for hvem du maa grave Roer op, og om Natten maa du hvile ved ufrels Mands Hjærte. Ve over din Fader! thi min Fader er han ikke. Jeg er vis paa, at en Borgherre har sneget sig til min Moder, fra ham har jeg det høje Mod.«

Og den taabelige Søster svarede: »Kjære Broder, Landesvøbe, sørg for, at din Stalbroder Lammesnare ægter mig, saa forlader jeg Fader og Moder og min hele Slægt.« Forældrene hørte intet til den Tale, som Broderen plejede hemmelig med Søsteren. »Jeg vil sende dig mit Bud, som du skal følge, hold dig rede. Gud beskytte dig! jeg drager her fra; Husbonden her er nu lige lidt for mig, som jeg for ham. Moder, Gud velsigne dig.« Saa vendte han tilbage til sin gamle Vej og kundgjorde sin Stalbroder sin Søsters Beslutning. Denne kyssede af Glæde derover sin Haand og bøjede sig for den Vind, der blæste ham i Møde fra Gotelind.

Mangen en Enke og faderløs blev berøvet sin Ejendom, da Helten Lammesnare og hans Hustru Gotelind sade paa Brudebænk. Paa Heste og Vogne dreve og kjørte Svendene flittig de stjaalne Fødevarer til Lammesnares Fædrenehus; men

da Gotelind kom, gik Brudgommen hende i Møde og modtog hende med den Hilsen: »I være velkommen, Dame Gotelind.« »Gud lønne eder, Hr. Lammesnare.« Saalunde hilste de venlig hinanden, og en gammel Mand, der var vís og veltalende, stillede dem begge op i en Ring og spurgte tre Gange Manden og Pigen: »Ville I tage hinanden til Ægte, saa svarer Ja.« Derpaa forenede han dem. De istemmede alle Bryllupssangen, Brugdommen traadte Bruden paa Foden*), og derpaa blev Bryllupsmaaltidet beredt; men sælsomt var det, Maden svandt for Svendene, som om Vinden havde blæst den bort af Bordet, de spiste umaadelig, hvad end Køgemesteren bar ind til dem fra Køkkenet, og der blev ikke levnet saa meget, at Hundene kunde faa noget at gnave af Benene. Man siger, at det Menneske, der spiser saa umaadeholdent, er sin Ende nær**); Bruden Gotelind blev uhyggelig til Mode, og hun blegnede: »Ve mig, der forestaar os en Ulykke, jeg bliver saa tung om Hjærtet! Ve mig, at jeg har forladt Fader og Moder; den, der begjærer for meget, faar lidet; denne Graadighed fører ned i Helvedes Afgrund.«

Endnu en Stund sade de efter Maaltidet, allerede havde Spillemændene modtaget deres Gave af Brud og Brudgom, da saae man Dommeren nærme sig med fem Mand. Det blev en kort Kamp, med de fem sejrede Dommeren over ti,

---

*) Den gammeltyske Formælingsskik. I det trettende Aarhundrede blev Kirken endnu langt fra tagen i Brug, hverken ved Afslutningen af Almuens eller Borgherrernes Ægtepagt. Først i det fjortende Aarhundrede gjaldt det for udannet ikke at blive viet af en Gejstlig, dog endnu i det femtende Aarhundrede kunde det hændes, at Bønder haanede deres Præst, fordi han efter en slig Formæling, der havde fundet Sted i Kredsen af Standsfæller, fordrede, at der skulde følge en Tillysning fra Prædikestolen, for at forebygge mulige Indsigelser. Bønderne lo og udbrøde: „Førend der fandtes Munke og Præster, var Ægteskabet til.“

**) Ældgammel Folkeovertro; tilsvarende er Forholdet med Frierne i Odysseen, kort før deres Drab.

thi en rigtig Tyv, han være saa kjæk, han være vil, ja kunde han end slaa en hel Hær paa Flugt, er dog vægeløs mod Bøddelknægtene. Røverne smuttede ind i Ovnen og ned under Bænken, hvo der før ikke flyede for fire, ham trak Bøddelens Svend frem ved Haarene. Gotelind mistede sin Brudedragt, man fandt hende ved et Hegn, forfærdet, blottet og forhaanet; men om Tyvenes Hals bandt man Huderne af det Kvæg, de havde røvet; de tilfaldt Dommeren. Til Ære for sin Højtidsdag slap Brudgommen med at bære to, de andre maatte bære flere. Bøddelen hængte de ni, den tiende skjænkede han, i Følge sin Rettighed som Bøddel, Livet, og denne tiende var Landesvøben, Helmbrecht. Bøddelen hævnede hans Fader paa ham, han stak hans Øjne ud, han hævnede Moderen, han afhuggede en Haand og en Fod. I denne Tilstand førte en Knægt den blinde Helmbrecht, støttet til Bettelstaven, hjem til hans Faders Hus.

Hør nu, hvorledes hans Fader hilste ham: »Dieu salue, Hr. Blindemand; af Sted med Jer, Hr. Blindebuk! Tøver I, lader jeg eder piske bort af min Karl, pak Jer bort fra Døren!«

»Herre, jeg er eders Barn!«

»Er den Svend, der kaldte sig Landesvøbe, bleven blind? Nu frygter I ikke længere Bøddelens Trusel, ikke al Verdens Dommere! Ej, hvor I slugte Jærn, den Gang I red den Hingst, jeg havde betalt med mine Øxen. Bort, og kom ingen Sinde mere tilbage.«

Atter talte den blinde: »Vil I end ikke anerkjende mig som eders Barn, saa tilsted mig dog i min Elendighed at maatte krybe ind i eders Hus, som I tilsteder fattige syge at gjøre. Landboeren er mig ond, jeg kan ikke bjærge mig, hvis I er uden Barmhjærtighed imod mig.«

Husbondens Hjærte bævede; thi han, der stod blind foran ham, var dog hans eget Blod, hans Søn; men alligevel raabte han med Haanlatter: »I drog saa overmodig ud

i Verden, mangt et Hjærte sukker for eders Skyld, mangen en Bonde er ved eder bleven udplyndret. I drage eder nu min Drøm til Minde. Karl, luk i og slaa Slaaen for, jeg vil have Ro i Nat; før beholdt jeg en fremmed, hvem end mit Øje aldrig saae, hos mig hele mit Liv igjennem, end jeg gav Jer et halvt Brød!« Og han slog den blindes Vejviser. »Bort fra mit Ansigt med ham, hvem Solen hader; jeg vilde handle paa denne Vis med din Herre, om jeg ikke skammede mig ved at slaa en blind.« Saalunde raabte Faderen; men Moderen gav ham dog et Brød i Haanden, som man giver et Barn det. Saa vandrede den blinde Tyv derfra, og Bønderne raabte efter ham og haanede ham.

Et helt Aar led han Nød. En Gang vandrede han tidlig en Morgenstund gjennem Skoven for at betle om Brød, da fik nogle Bønder, der vare ude at sanke Brænde, Øje paa ham. Fra en af dem havde han taget en Ko, der havde kælvet syv Gange; denne raabte nu til de andre, at de skulde hjælpe ham. Han havde krænket dem alle. I den enes Hytte var han brudt ind og havde udplyndret den; den andens Datter havde han skjændet; den fjerde skjælvede af Hidsighed som et Espeløv og sagde: »Jeg dræber ham som en Kylling; han puttede ved Nattetid mit sovende Barn ned i en Sæk, og da det vaagnede og skreg, rystede han det ud i Sneen, saa at det vilde være omkommet, hvis jeg ikke var kommen det til Hjælp.« Alle vendte de sig mod Helmbrecht: »Vogt nu din Hue!« Broderiet, som Bøddelen en Gang havde skaanet, blev sønderrevet og strøet paa Vejen tillige med hans Haar. De tillode den elendige at skrifte, en af dem brød en Jordklump løs og stak den hæderlige Mand den i Haanden som Portpenge til Helvedes Ild. Derefter hængte de ham op i et Træ. —

Hvor der endnu hos Fader og Moder skulde findes Børn, der ere lystne efter Herrefærd, de lade sig vare af Helmbrechts Skæbne.« E. R.

Nordtyskland for halvfjerdsindstyve Aar siden.

(Slutning).

IV. Preussens begyndende Gjenfødelse.

I. Det gamle Monarkis Dødskamp. — Friherre v. Stein. — Indre Reformer. — Det preussiske Krigsvæsens Reform. — En ny Tilstand forberedes.

Slagene ved Auerstädt og Jena med alle de paafølgende Jammerligheder havde styrtet den gamle preussiske Stat i Støvet; dog intet Veraab, intet Smertens- eller Hævnskrig hævede sig fra Landets Masse mod Sejrherrerne. I Aarhundreder havde man jo lært Folket at betragte Staten som en fyrstelig Anstalt, der tilhørte Regenten, ikke de regerende; Folket var kun vant til at handle efter Kommando, altsaa holdt det sig stille, da Øvrighederne som i Berlin befalede: »Rolighed er nu den første Borgerpligt*)«, og Befolkningens Harme vendte sig, som vi tidligere have paavist, nærmest mod Adelen, mod de forhadte Junkere, hvis Udygtighed og Forræderi havde bragt saa navnløs Elendighed over Fædrelandet. Tilsiterfreden gjorde en Ende paa det gamle preussiske Monarki; af al dets Hæder var nu kun Mindet tilbage, og Frugten af alle dets Anstrængelser var kun bleven den yderste Udmattelse og den dybeste Ned-

*) Grev Schulenburgs Proklamation, se Hist. Archiv 1869 I, 432.

værdigelse; det gamle absolutistisk-feudale System havde baade materielt og moralsk spillet fuldstændig Bankerot.

Tilsiterfreden dannede imidlertid ogsaa Indledningen til det preussiske Riges Gjenfødelse. Den grænseløse Elendighed brød de regerende Kredses Hovmod, og det frygtelige Tryk, som Franskmændene vedbleve at udøve selv efter Freden, spredte den Letfærdigheds Aand, der herskede blandt de dannede, saa vel som Mængdens sløve Ligegyldighed. Ulykken viste sig i Preussen som den bedste Læge, den blottede alle svage Sider og manede til Bod og Bedring. »Kun en fuldstændig moralsk Reform kan frelse«, havde Dr. Sack med rette prædiket*), Tidens Nød tvang selv den mest gjenstridige til at vedgaa denne Sandhed.

»Det bliver mig stadig klarere og klarere,« skrev Dronning Luise i Aaret 1808 til sin Fader, Hertugen af Strelitz, »at alt maatte komme, som det er kommet. Det guddommelige Forsyn indleder umiskjendelig en ny Verdensordning; der maa blive en anden Orden i Tingene, da den gamle har overlevet sig selv og er styrtet sammen under sin egen Byrde. Vi ere faldne i Slummer paa Frederik den stores Lavrbær: han, der var sit Aarhundredes Herre, skabte en ny Tid, men vi ere ikke gaaede frem med Tiden, og derfor har den overfløjet os. Af Napoleon kunne vi lære meget, og hvad han har gjort og udrettet, vil ikke gaa tabt. Det vilde være en Gudsbespottelse at sige, at Gud er med ham; men aabenbart er han i den Almægtiges Haand et Redskab til at begrave det gamle, som ikke mere har Livskraft, men dog er inderlig sammenvoxet med de ydre bestaaende Forhold.« Ogsaa Kongen lagde sig den frygtelige Lære paa Hjærtet, men det skyldtes dog navnlig Dronningens udholdende Paavirkning, at han ikke blot anordnede Reformer, men ogsaa gjennemførte dem trods sine fortrolige Omgivelsers Uvilje.

*) Se oven for S. 159.

Den eneste Mand, der igjen kunde bringe Staten paa Fode, var efter alle forstandiges Formening Frederik v. Stein; men Kongens Forhold til denne højtbegavede Mand var alt andet end venligt. I Slutningen af November det foregaaende Aar havde Frederik Vilhelm III vel udnævnt Stein til Minister, men denne havde ikke længe beholdt det tilbudte Hverv, da hele den hemmelige Kabinets-Regering, hvis skandaløse Færd han paaviste i en Indberetning til Kongen, skulde vedblive at bestaa som tidligere, noget, Stein ikke vilde gaa ind paa, og hvortil han idelig og idelig kom tilbage. »Ministeriet kan ikke udrette noget dygtigt uden at erholde en virkelig Magt; det maa være ansvarligt ogsaa over for Folket og bør ikke som et lydigt Redskab idelig se sig lammet af uansvarlige, hemmelige Raadgivere og Kabinets-Skrivere.« Dog dette Steins Skridt opirrede Kongens absolutistiske Aand heftigere end nogen Sinde, og han tilstillede ham en Haandskrivelse, der kan betragtes som Devisen over det gamle, hendøende Monarki. »De er,« saaledes skrev Kongen under tredje Januar, »en gjenstridig, trodsig, haardnakket, ulydig Statstjener, som pukker paa deres Geni og Talenter og langt fra at have Statens Bedste for Øje kun lader Dem lede af Kapricer, af Lidenskaber og personligt Had . . . Naar De ikke er til Sinds at ændre Deres respektstridige og upassende Adfærd, kan Staten ikke gjøre sig store Forventninger om Deres fremtidige Tjeneste.« Herpaa havde Stein naturligvis ikke andet at gjøre end at indlevere sin Begjæring om Afsked, som Kongen tilstod ham i Unaade. Nu, i det yderste Øjeblik, bragte Frederik Vilhelm sin Uvilje til Tavshed, han paakaldte Stein som Monarkiets Redningsmand, og Stein glemte, hvorledes man havde behandlet ham, og modtog Udnævnelsen; den 30te September 1807 indtraf han i Memel, og den 4de Oktober blev han stillet i Spidsen for hele Civilstyrelsen.

Friherre Henrik Frederik Karl von und zum Stein var

en Rhinlænder, født i Nassau ved Lahn 1757, og hørte til en gammel rigsridderlig Familie. I over tyve Aar havde han som Diplomat og Embedsmand, først i Rigets, senere i preussisk Statstjeneste, vundet en rig Skat af Erfaring; men hertil kom et genialt Statsmandsblik, og i sin Begejstring for det ædle og store, for Ret og Frihed, for Tysklands Ære og Lykke higede han aldrig ud over det praktisk opnaaelige, og til Trods for sit hele ideale Sving vidste han dog altid at træffe det nødvendige og reelle, Sagens egentlige Kjærnepunkt. Han var i Besiddelse af en mangesidig Dannelse, der var erhvervet i Livets Skole og ved Studium, Theori og Praxis smeltede hos ham sammen i en sjælden Harmoni, men fremfor alt var han en karakterfast Personlighed, som en Tidens Reformator maa være, stræng indtil Haardhed mod alt forkert og vanslægtet, udholdende og sejg i Kampen mod Ufornuft og Ondskab. Lige alvorlig og udholdende i Had som i Kjærlighed vilde han altid kun Sagen, aldrig sig selv, hans hele Stræben var fri for al Egenkjærlighed og gjaldt kun det almene Vel; han var ingen Fyrstetjener, tvært imod kantet og stødende i hele sit Væsen, men han var en Statstjener og en Adelsmand i Ordets bedste Betydning. Det skulde være Adelens sande Særkjende at udmærke sig fremfor de øvrige Stænder ved virkelige Fortjenester af Stat og Fædreland; saaledes tænkte og stræbte han selv, og Vanskeligheder, Uheld og Utak ledede ham aldrig vild, han blev stadig sig og sit Livsmaal tro.

Hvad han efterstræbte, var de store Tanker af 1789, men han vilde undgaa den franske Jagen efter Lighed og Massens Overvægt; det historiske og det overleverede var ham kun ærværdigt, saa længe det var livskraftigt, de døde Former knuste han derimod uden Nølen og Betænkning, hvor tyske og ærværdige de end maatte være; han tilintetgjorde dem lige saa ubarmhjærtig som de nye, fremmede Misbrug. Han skaanede, plejede, gav enhver sit, men fordrede da

ogsaa, at alle skulde bidrage deres for Almenvellet. De enkeltes Rettigheder og Friheder skulde gaa op i den almindelige Ret, i den almindelige Frihed, og Undersaatten saaledes forvandles til Statsborger; thi det stod ham klart, at Ondets Rod maatte søges i den Umyndigheds-Tilstand, hvori man holdt selve Folket; det skulde raade med og handle med. Det gjaldt om at oprette et Monarki paa demokratisk Grundlag, et virkelig tysk Statssamfund, grundet paa en fri Borgerstand, støttet og baaren af Kommunernes og Provinsernes Selvregering og besjælet af den ægte Frihed paa Lovens Grund. Den absolute, feudale Stat skulde forandres til et monarkisk Samfund, Militærstaten fuldstændig omformes til en Retsstat; thi først, naar de enkeltes trykkende Rettigheder vare afskaffede, og alle stillede lige for Loven, naar alle og enhver gjennem den kommunale Selvstyrelse med Raad og Daad toge Del i den hele Statsstyrelse, og naar en Stænderforsamling omgav Tronen, først da vilde den hele Nation ret fatte Kjærlighed til Fædrelandet og vinde ubetvingelig Kraft til dets Forsvar. Stein var saaledes ikke en Revolutionsmand, men en Reformator, en liberal Politiker og dannede en skarp Modsætning til Napoleonismen, denne underlige Blanding af Despotisme og Radikalisme. Han var derfor ogsaa Kejserens mest forbitrede Fjende, og medens hans Statskunst, som han selv sagde, satte sit endelige Maal i »at fremkalde en sædelig, religiøs og fædrelandskjærlig Aand i hele Nationen«, skulde den dog tillige »atter indgyde den Mod, Selvtillid, Beredvillighed til ethvert Offer for Nationens Uafhængighed og Ære, for at man ved den første gunstige Lejlighed kunde begynde den blodige, dristige Kamp for samme.«

Stein var forsynet med overordentlig Fuldmagt til at omdanne Statsordningen paa et folkeligt Grundlag, og han fandt til alt Held fortræffelige Hjælpere til sit store Værk som Schön, Stägemann, Niebuhr, v. Klewitz og v. Hardenberg, Mænd, der vare Aristokrater af Fødsel, men Demo-

krater af Sindelag. Dronningen højagtede ham som Landets Redningsmand, og Kongen gjorde Vold paa sig selv, kom ham i Møde med ubetinget Tillid og bar over med sin Ministers kantede Sider; thi Stein var og blev, som sagt, aldrig Hofmand; men, hvad der var langt bedre, han hævede ved sin mægtige Karakter atter Kongens sunkne Mod, og Frederik Vilhelm begyndte paa ny at haabe.

Den første store Forbedring gjaldt Landbefolkningen, der endnu for største Delen led under Middelalderens Ufriheds-Tilstand. Allerede den 9de Oktbr. 1807 udkom Edikt om Lettelser i den frie Brug og Besiddelse af Jordejendomme. I Følge samme vare alle Statens Borgere berettigede til Eje og Pant i faste Ejendomme; Godsejer-Rettighederne vare saaledes ikke mere knyttede til Ejermandens personlige Stand, enhver Adelsmand kunde drive et borgerligt Erhverv, hver Borger træde over i Bondestanden, hver Bonde i Borgerstanden. Det var tilladt at sammenlægge og udstykke Jorderne, ethvert Afhængigheds-Forhold til Godsejerne faldt bort som Lønningspenge, Husbondhold og tvungen Tyendepligt, og Bonden kunde fremtidig uden Herrens Samtykke sælge og pantsætte Arvejord, frit gifte sig og drive et borgerligt Erhverv. For sine egne Domæner udstedte Kongen tre Uger senere følgende Forordning: »Fra den 1ste Juni 1808 ophæves paa mine samtlige Domæner Vornedskab, Livegenskab, arveligt Underdanigheds-Forhold og Stavnsbaand af hvilken som helst Art . . . Jeg erklærer mine Domænefæstere for fri og uafhængige Mennesker, saa at de altsaa ogsaa ere fritagne for tvungen Tyendepligt samt Løsepenge, naar de ville flytte bort.« Saaledes faldt de feudale Standsforskjelligheder og de indsnævrende Skranker mellem By og Land, og der fremstod en fri Bondestand; den 27de Juli 1808 skjænkede Kongen alle Fæstere paa Domænerne (nærmest i det egentlige Preussen) deres Gaarde til fuldstændig Selv-

eje og skabte saaledes paa et Omraade af 105 Kvadratmil ikke mindre end 47,000 Selvejerbønder.

Imidlertid fortsatte Napoleon sit Udsugelses-System mod Preussen paa det mest ubarmhjærtige; under de tarveligste Paaskud vægrede han sig ved at rømme Landet og udpressede gjennem sine Hære den sidste Skilling af Staten og Kommunerne. Denne hans Haardhed var, som vi oftere have fremhævet, en af hans største Fejl; thi ret beset var dette Land hans eneste naturlige Allierede, medens det senere mægtig bidrog til at styrte ham. Kejseren synes selv at have haft en Anelse om sit Misgreb, men han troede mulig at besværge Faren og gjøre Preussen aldeles afmægtig ved sine Udsugelser.

For at redde Staten fra Bankerot traf Stein de mest omgribende Finans-Forholdsregler, den kongelige Familie gav Exemplet paa den strængeste Sparsommelighed; men kun helt nye Udveje kunde her slaa til. Paa Steins Raad besluttede Kongen at bortsælge en Mængde Krongodser; saaledes opdrev man de nødvendige Penge for at fremskynde Franskmændenes Afmarche, og samtidig opstod herved en Mængde nye Selvejerbønder. Der udfordredes imidlertid endnu langvarige diplomatiske Anstrængelser for at blive Fjenderne kvit, og samtidig maatte Stein paa ny gjøre Front mod Junkerne og Hofsnogene, der harmedes over hans »revolutionære Forandringer« og søgte at trænge sig mellem ham og Kongen. Stein trættedes dog ikke, men gik dristig videre i sine Reformer. Efter at have fjærnet Kabinetsregeringen, omordnede han hele Forvaltningen. Hans Grundsætninger vare: den størst mulige Enhed og Kraft i den øverste Statsstyrelse ved at samle alle Regeringshandlinger under ansvarlige Ministre; en gjennemført Ensartethed, saaledes at sammenhørende Ting ikke behandles provinsvis; Tilkaldelse af raadgivende videnskabelig-tekniske Udvalg; endelig Udvikling af Stænderne med disses Delagtighed i og Indflydelse paa Administrationen. Den klare, gjennem-

førte Plan, som han havde udarbejdet i alle Enkeltheder, kunde først den 24de November 1808 erholde kongelig Stadfæstelse; men da Ministeren samtidig maatte afskediges, lykkedes det Hofpartiet igjen at forpurre vigtige Dele af hans Værk, særlig Oprettelsen af et Statsraad og Indførelsen af en Forfatning. Dog allerede i denne lemlæstede Tilstand vare hans Forvaltnings-Reformer et overordentligt Fremskridt; thi Retsplejen blev skilt fra Administrationen, Forretningsgangen blev simplere, og Regeringsmaskineriet langt mindre forviklet.

Derimod lykkedes det at tilendebringe et andet vigtigt Lovarbejde; den 19de November 1808 udkom den af Stein og Schrötter udarbejdede By-Lov. Staten forbeholdt sig kun en øverste Tilsynsret, og Forskjellen mellem middelbare og umiddelbare Stæder faldt bort tillige med enhver Afhængighed af Jordegodsejerne. I Stedet herfor skjelnede man efter Indbyggerantallet mellem store, middelstore og smaa Byer; der blev indført fuldstændigt Selvstyre med Borgerrepræsentanter og selvvalgte Øvrigheder; kun en mindre Del af disse sidste fik Lønning, ellers skulde Bestillingerne anses for Æres- og Tillidsposter. Atter andre Forordninger fjærnede de Lænker, som hæmmede Samhandelen og det frie Erhverv, saaledes mange Lavsbaand; dog Stein sigtede endnu videre, og ligesom han havde bekæmpet Adelens Forrettigheder, vilde han ogsaa bryde det bureaukratiske Herredømme over Staten, Formynderskabet fra oven og selve Landsherrens Absolutisme. Som en Konsekvens af alle øvrige Reformer fordrede han en Folkerepræsentation. Først og fremmest skulde der af alle Grundejere uden Hensyn til Fødselen vælges Provinsialstænder, som gjennem Udvalg kunde tage Del i Provinsstyrelsen. Her kunde Landadelen efter hans Formening finde en gavnlig Virkekreds; man burde »formindske Tallet paa Adelsmændene, ophæve den fattige Adel og anvise det tilovers blivende ringere Antal af rige Familier en politisk og ad-

ministrativ Virkekreds, som kunde anspore dem til at uddanne og udvikle deres Kræfter«. Herved og ved den yderligere Fordring om en virkelig Rigsrepræsentation stødte han imidlertid ikke blot an mod Bureaukratiets Interesser, men ogsaa mod Kongens udprægede Anskuelser, og paa Grund af Steins Afsked kom, som alt anført, disse Planer ikke til Udførelse; dog Ministeren og hans Venner kunde slaa sig til Ro med det alt vundne Resultat; der var i det mindste dannet et godt Grundlag for den fremtidige Udvikling.

I ingen anden Gren af Statsvæsenet var der dog en saa gjennemgaaende og tvingende Nødvendighed for Reformer som i Hæren; det indsaa Kongen særdeles godt, og umiddelbart efter Freden, allerede den 25de Juli 1807, nedsatte han en »Militær-Reorganisations-Kommission«, som skulde sætte hele Hærvæsenet paa en ny Fod. Med stor Indsigt valgte han til samme de dygtigste og mest talentfulde Mænd af sin Hær, Officerer, der hidindtil havde maattet lade sig nøje med underordnede Poster, men snart skulde vise sig som de franske Marskalkers jævnbyrdige Modstandere. Blandt disse Officerer skulle vi nævne Major Gneisenau, senere Blüchers dygtige Stabschef, hvem vi allerede kjende fra Kolbergs heltemodige Forsvar; men Hovedet og Sjælen i den hele og store Reform var Scharnhorst.

Gerhard Johan David Scharnhorst var født den 10de November 1756 i Hannover, lagde tidlig rige Aandsgaver, stor Videbegjærlighed og en udpræget Lyst til militære Studier for Dagen og kunde til alt Held frit følge sin Tilbøjelighed, da hans Fader, en fattig Forpagter, ved Arv naaede en beskeden Velstand. Nu skaffede han sin Søn optagen i den berømte Krigsskole i Steinhude, hvor den unge Scharnhorst erhvervede sig fortræffelige theoretiske Kundskaber, som han fandt Lejlighed til at lægge praktisk for Dagen under Felttoget i 1793, medens han samtidig paa første Haand kunde gjøre grundigt Bekjendtskab med den

nye franske Kampmaade. Fra hannoveransk Krigstjeneste traadte han i Aaret 1801 over i den preussiske Hær som Artillerioberst, men vandt ikke nogen betydelig Indflydelse; han var jo en Udlænding, tilmed af borgerlig Stand, og Junkerne, der den Gang førte det store Ord, vilde i det højeste indrømme ham Betydning som lærd Theoretiker; men netop denne »Pennehelt« var i Felttoget 1806—7 en af de faa højere Officerer, der kæmpede med Udmærkelse, og nu stillede Kongen ham paa hans rette Plads. Ligesom Stein var han en skarp Tænker, en urokkelig, fast, ren og ædel Karakter, og med al sin theoretiske Viden dog et praktisk Geni. I Modsætning til sin civile Kollega gik han imidlertid frem paa stille Vis, hans Personlighed var fordringsløs, i Omgang var han kantet og ubehjælpsom, og hans Tale var tør og langsom. Dog hans Handlinger vidnede for ham, og hans klare, simple Tanker maatte overbevise enhver, der vilde lade sig overbevise. Et Folk i Vaaben, og ingen hvervet Lejehær; selvbevidste Krigere, og ikke døde Exercermaskiner; Embeder og Æresposter kun efter Fortjenesten — det var Hovedpunkterne i hans Program.

Først og fremmest gjaldt det at rense Officerskorpset for alle uværdige Elementer. Alle Officerer, der i Krigens Løb havde gjort sig skyldige i Fejl, bleve straffede, de ubrugbare og udlevede fjærnedes, de dygtige droges frem efter Fortjeneste. Soldaterne fik simplere, mere hensigtsmæssige Uniformer, Piske, Lokker og Pudder blev fjærnet, godt Materiel anskaffet, og Hærafdeligerne gjorte mere bevægelige. Den udenlandske Hverving ophørte, thi Hæren skulde fremtidig kun bestaa af Landets Børn. Den 3dje Avgust 1808 udkom de nye Krigsartikler; de stillede Krigstugten paa bedre Fod, afskaffede Spidsrodsstraffen og tillod kun Pryglestraffen mod de Soldater, der havde gjort sig skyldige i vanærende Forbrydelser eller paa Grund af gjentagne Forseelser vare degraderede til Menige af anden

Klasse. Yderligere bestemte Artiklerne, at fremtidig skulde hver Soldat og Underofficer i Forhold til sine Kundskaber og Evner og uden Hensyn til Fødselen kunne forfremmes til de højeste Poster. Officererne skulde behandle deres undergivne mildt og venlig og omgaas Civilpersoner med Agtelse og Beskedenhed; Udsvævelser af enhver Art gjorde vedkommende uværdig til Avancement. Et Reglement om Officersposternes Besættelse fastslog de antydede Grundsætninger med større Udførlighed: »I Fredstid giver Kundskaber og Dannelse, i Krigstid udmærket Tapperhed i Forening med Overblik Adgang til Officersposter. Ethvert Individ i den hele Nation kan gjøre Krav paa de højeste Æresposter i Hæren, naar han er i Besiddelse af bemeldte Egenskaber. Ethvert tidligere Stands-Fortrin i Hæren ophører herved, og enhver har uden Hensyn til sin Herkomst lige Rettigheder og lige Pligter.«

Man kan gjøre sig et Begreb om den Uvilje, disse folkelige Forandringer maatte fremkalde hos Junkerpartiet, der hidtil havde haft Officersposterne til Adelen og Pryglestraffen til den simple Mand; men til Held for Preussen var deres Indflydelse hos Kongen endnu ikke stærk nok til med Held at krydse og hemme Scharnhorsts Værk.

Vi have omtalt Steins og Scharnhorsts Virksomhed lidt udførligere, for at vore Læsere skulle kunne danne sig et Begreb om den nye Aand, der besjælede Resterne af det preussiske Monarki og sluttelig skulde bidrage saa mægtig til det napoleonske Vældes Undergang. Dog vilde disse Mænds Virksomhed have været forgjæves eller dog ikke medført et saa storslaaet Resultat, hvis der ikke samtidig var foregaaet et Omslag i selve Folkeaanden. Den gamle Stat var falden ved de regerendes Skyld, men ogsaa de regerede havde en stor Part i Ulykken og havde meget at

gjøre godt igjen; denne Sandhed trængte under Tidens Elendighed ogsaa igjennem i Folkets Bevidsthed, og saaledes gik en Reform fra neden Haand i Haand med Reformen fra oven. Dette Menings-Omsving brød først igjennem i de dannedes Kreds. Den æsthetiske Livsbetragtning, denne Glæde over »rolig Dannelse« og denne kosmopolitiske Ligegyldighed over for det hjemlige Statssamfunds Skæbne, som efter Gøthes Forbillede hidtil havde gjort sig gjældende, var nu ude af Kurs; derimod søgte man Trøst i de Schillerske Digterværker med deres nationale Pathos, og navnlig da i hans Vilhelm Tell, medens den romantiske Skole, der nu brød sig en Bane i Literaturen, vakte Interesse for den tyske Middelalder og for Tyskheden i det hele taget. Samtidig øvede Kants Filosofi med sin sædelige, strænge Alvor og mandige Karakter en større og større Indflydelse, og Jordbunden var saaledes forberedt for den Mand, der som en Profet kunde hæve sin Stemme til et knust og beskæmmet Folk. Johan Gottlieb Fichtes »Taler til den tyske Nation«, som han Vinteren 1807—8 holdt i Berlin, var en Daad, der udøvede samme vækkende Indflydelse i de dannedes Kredse som de Steinske Reformer blandt selve Folkets Masse. Han paaviste skarpt og klart, at »intet Menneske og ingen Gud og ingen mulig Tildragelse kan hjælpe os; vi maa alene hjælpe os selv, saafremt vi skulle hjælpes.« Som det eneste Middel hertil fremhævede Fichte en fuldstændig Forandring i det hidtidige Opdragelsesvæsen; at uddanne Viljen og Karakteren maatte være Hovedsagen, og Kjærligheden til Ideen, til det sande og gode skulde træde i Stedet for Egenkjærligheden. Hver enkelt burde kun gjøre sin Skyldighed, saa vilde det staa sig bedre med Helheden; Uddannelsen af den rene Sædelighed skulde da føre til den sande Religion. Samtidig skildrede han med den dristigste Frimodighed det fremmede Despoti og Nutidens Skjændsel, men dvælede ogsaa med henrivende Veltalenhed ved det tyske Væsens høje Fortrin.

Saaledes straffede, lærte og trøstede han den talrige og udvalgte Tilhørerkreds, der begejstret samlede sig om hans Katheder i Berliner-Akademiets runde Sal, medens de franske Trommer lode sig høre uden for. Fichtes Tilskyndelser skyldtes det fremdeles navnlig, at man nu i Preussen begyndte at forbedre Folkeundervisningen efter Pestalozzis Methode, at tilsigte Viljens og Karakterens Uddannelse og ikke lægge Vægt paa en død Kundskabsmasse.

Paa det religiøse Omraade arbejdede Schleiermacher ligeledes med stort Held paa Folkeaandens Fornyelse; hans friske, aandfulde Prædikener fængslede og omvendte snart det hidtil saa frivole Berlin, de letsindige og vantro bleve vakte og lutrede i Sindet, den bedre Del i dem sejrede, og de opfyldtes af en sand Fromhed. Han fordrede ikke Tilegnelsen af stive, dogmatiske Trossætninger, men viste Vejen til en oprigtig, mandig Stræben efter Hjærtets Helliggjørelse, og ligesom han forkastede den gammeldags, forstenede Dogmatisme, saaledes vilde han heller ikke vide noget af »de sammenstumpede Brudstykker af Metafysik og Moral, som man nu til Dags kalder den oplyste Kristendom.« Den største Værd lagde han paa den praktiske Side af Helliggjørelsen, og som ivrig Patriot stillede han Ofrene for Fædrelandet øverst; enhver Preusser og god Kristen holdt den Gang Napoleon for det onde Princip, for en Djævel i Menneskeskikkelse.

I samme Retning som Fichte og Schleiermacher virkede fremdeles i Ord og Skrift mange andre fortræffelige lærde som Vilhelm v. Humboldt, Niebuhr, Frederik Avgust Wolf, o. fl. De forberedte Grundlæggelsen af Berlins Universitet (stiftet 1810), der i Følge Stifternes Aand skulde sætte Forskningen og Granskningen i Forbindelse med Livet og vise Videnskabens Betydning for Staten, i det dens Hovedopgave skulde være Tyskhedens og Fædrelandskjærlighedens Oplivelse og Fremme; Universitetets Elever

skulde ikke blot opdrages til lærde og Embedsmænd, men fremfor alt til tyske Statsborgere.

De her skildrede Stemninger og Følelser forenede alle brave og dygtige Aander i Preussen til en usynlig Hær, der brændte af Iver efter at slaa løs i Folkekampen. Midlet hertil saae mange i et Forbund, der skulde inderlig sammenknytte alle ligesindede, og saaledes stiftede nogle Fædrelandsvenner i Foraaret 1809 i Kønigsberg en »sædelig-videnskabelig Forening«, der fik Navnet »Dydsforbundet« og navnlig vandt Udbredelse i Provinsen Preussen, dog ogsaa i andre Dele af Staten, men hvis Virksomhed og Betydning man vistnok har overdrevet meget. Forbundets egentlige Opgave at forberede en Folkerejsning til Kamp for Uafhængigheden var jo overhovedet det Maal, hvortil alle Reformer, militære som politiske, sædelige som religiøse, sigtede hen, der udfordredes ingen Tegn og Mysterier til at samle alle rette Patrioter i den samme Følelse af Had mod Fremmedherredømmet, og derfor vare heller ikke de bedste af disse Mænd som Scharnhorst eller Gneisenau Medlemmer af dette Forbund.

II. Stilstand og Reaktion. — Steins Afsked. — Tyskland 1809. — Schills Rejsning. — Stralsunds Erobring.

Kun den egentlige Nationalkraft kunde redde fra Bonapartismen; derom havde alle ligesom en Anelse, og det fik i Sommeren 1808 en glimrende Bekræftelse fra det fjærne Spanien. Med ringe Møje havde Napoleon her styrtet Regeringen og erklæret Halvøen for en fransk Vasalstat; men det spanske Folk rejste sig med endrægtig Kraft til Kamp for sin nationale Tilværelse, trængte de forhadte fremmede tilbage og bød modig hele det franske Kejserdømme Spidsen. »Jeg véd ikke, hvorfor vi ikke skulle holde os for lige saa gode som Spanierne?« skrev Blücher ved denne Tid til en ligesindet, og det samme Spørgsmaal opkastede allerede nu alle fædrelandssindede

Preussere. Blücher, Stein, Scharnhorst, Gneisenau og mange andre trængte ind paa Kongen, at man skulde drage Fordel af den gunstige Stemning og af Hærens fornyede Dygtighed; foruden de 80,000 Mand regulære Tropper, man kunde raade over, burde man ordne en Folkerejsning i Preussen og i hele Nordtyskland, hvor man havde udstrakte Forbindelser, og derpaa skulde man slaa løs i Forening med Østerrig. Kongen nærede imidlertid Mistillid til sit Folks Kraft, det syntes ham utroligt, at den lille preussiske Stat skulde være den umaadelige Kraftanstrængelse voxen, som Stein fordrede af det; han nærede derhos Mistillid til Østerrig, var bange for, at dette Land vilde vælte Hovedbyrden af den tyske Krig over paa Preussen og satte stadig sin hele Lid til den russiske Czar, som netop af al Kraft raadede til Fred, da han for sin Part endnu ventede anselige Fordele af sit Venskab med Napoleon. Frederik Vilhelm vaklede altsaa ubestemt frem og tilbage, da der indtraf et Mellemspil, som bestemte Kongens Beslutning. Stein havde skrevet et Brev til en højt staaende preussisk Embedsmand, Fyrst Wittgenstein i Doberan, hvori han blandt andet udviklede Nødvendigheden af de to tyske Hovedmagters Sammenhold mod Napoleon. Dette Brev afsendte han fra Kønigsberg over Berlin ved et Bud, til hvis Paalidelighed han nærede Tillid; men Ministerens Fjender laa paa Lur og forraadte Brevets Vigtighed til den franske Kommandant i Berlin, Buddet blev stoppet i Spandau, og Brevet ham frataget og sendt til Napoleon, som lod det offentliggjøre i Moniteuren. Det fransksindede Parti ved Hove haabede, at Napoleon nu vilde fremkalde Steins Afsked, og Kejseren skyndte sig virkelig ogsaa med at drage Nytte af dette Mellemspil. Ved alle Slags Trusler havde han allerede skræmmet de preussiske Sendemænd i Paris til at indgaa et Forlig, som nøjere forklarede Tilsiterfreden, og i Følge hvilket Preussen tilkjøbte sig Franskmændenes Afmarche ved nye uhyre Ofre; foruden de allerede udredede Kon-

tributioner skulde man endnu betale 140 Millioner Francs, underholde 10,000 Franskmænd i Fæstningerne Glogau, Küstrin og Stettin, til disse Summer vare præsterede, fremdeles bevillige syv Militærveje og forpligtige sig til ikke at holde mere end 42,000 Soldater og ikke organisere noget Landeværn eller Folkevæbning. Spørgsmaalet var, om Kongen vilde billige dette Forlig, og det meget omtalte Brev gav nu Kejseren et kjært Paaskud til at indtage en endnu barskere Holdning og anstille sig, som om han havde været overordentlig mild; han vidste ret godt, hvor gjærne Kongen vilde holde Fred, og hans Beregninger sloge ogsaa til. Forgjæves trængte Stein, Scharnhorst, Gneisenau og andre energiske Mænd ind paa Kongen for at bevæge ham til at afvise Overenskomsten og slutte sig nøje til Østerrig. Fredspartiet i Kongens Omgivelser vandt desuagtet Overhaand; det bestod af meget forskjellige Elementer, først og fremmest det egentlige »Junker-Parti«, som i de politiske Reformer ikke saae andet end en forkastelig Revolution og følgelig hadede Stein, der — horribile dictu — endog foreslog ved Krigens Udbrud at ophæve Adelen og kun anerkjende dem, der udmærkede sig under Kampen, som Adelsmænd. Til Junkerne sluttede sig fremdeles et egentligt fransk Parti, der dels bestod af Kongens gamle Omgangsvenner, som ønskede Fred for enhver Pris og haabede at vinde den ved Eftergivenhed mod Napoleons Ønsker, dels af ligefremme Forrædere eller fejge Personligheder, som nøje havde sluttet sig til de franske Magthavere. Saaledes modarbejdedes Stein og hans Fæller fra forskjellige Sider, den Mening udbredte sig fra Hoffet, at Stein kunde være god nok som Minister for Folket, men ikke for Kongen, medens Franskmændene vandt den Overbevisning, at Stein var Napoleons farligste Fjende. Man skød Skylden for den fordærvelige Pariser-Overenskomst over paa Ministerens ubetænksomme Kampiver; det syntes raadeligere at formilde den mægtige Kejsers Harme og bære med Klogskab Aaget,

for at det kunde blive lettere. Fremfor alt henviste man til Czarens venskabelige Møde med Napoleon i Erfurt (27de Septbr. 1808), hvor den franske Kejser samtidig modtog Hyldning af alle sine kronede Vasaller, Rhinforbundets Fyrster og sine kongelige Brødre. Heller ikke Wienerhoffet støttede tilbørlig det preussiske Krigsparti, og saaledes gav Frederik Vilhelm efter; uden at Stein vidste deraf, fik den preussiske Gesandt, Grev Golz, Ordre til at undertegne Pariserforliget, Kongen gav Afkald paa enhver dristig Tanke om Modstand, og Steins Afskedigelse var saaledes bleven en Nødvendighed; den paafulgte (24de Novbr. 1808) og vakte almindelig Sorg hos Folket; men hans Fjender jublede, hans Reformer stoppede for største Delen op, thi de Middelmaadigheder, som nu igjen omgave Kongen, havde hverken Kraft eller Vilje til at fortsætte Steins Værk, og han selv kunde ikke engang som Privatmand mere nytte sit Fædreland. Den 16de December udgik et kejserligt Dekret, hvori Napoleon erklærede »en vis Stein, som søger at vække Uroligheder i Tyskland,« for en Fjende af Frankrig og Rhinforbundet og befalede at fængsle ham. Preussen kunde ikke skjærme sin højt fortjente Søn mod Fredløsheden, men han undkom lykkelig til Böhmen og fandt senere et Fristed i Rusland, hvor han vedblev at modvirke Napoleon som dennes farligste Fjende; det var ham, som i 1812 efter Moskaus Brand fik Alexander til at afvise de franske Fredsforslag og saaledes afgjorde Napoleons Skæbne.

Preussen holdt sig altsaa rolig i Foraaret 1809; det stillede ganske vist ikke Tropper til Frankrigs Raadighed, men paa den anden Side maatte Østerrig ogsaa kæmpe alene og bukkede saaledes paa ny under for den forenede fransk-tyske Magt; thi de Hære, hvormed Napoleon sejrede langs Donau lige til Wagram, bestod for største Delen af Rhinforbundets Tropper. En Folkerejsning i større Maalestok fandt kun Sted i Tirol under Andreas Hofer; i Mellem- og Nordtyskland havde der maaske været en Mulighed herfor, hvis

Preussen havde stillet sig i Spidsen og ved sit Exempel havde revet Masserne med, nu var der kun enkelte Mænd, som sloge løs paa egen Haand; i Hessen søgte Oberst v. Dörnberg at rejse en Opstand, i Preussen gjorde Ferdinand v. Schill et tilsvarende Forsøg; ved det sidste som det mere betydelige ville vi dvæle lidt længere*).

Vi have tidligere omtalt, hvorledes denne Mand spillede en hæderlig Rolle som Friskarefører i Pommern og deltog i den første Del af Kolbergs Forsvar**). Ved Armé-Reorganisationen var han bleven udnævnt til Major for det brandenburgske Husarregiment, som laa i Garnison i Berlin, og her betragtede Berlinerne ham som en anden Horatius Cocles, som en Mand, der muligvis var i Besiddelse af et Feltherretalent som Napoleons. »Den statelige, livsglade sex og trediveaarige Mand i den maleriske Husaruniform var ikke blot en martialsk, men ogsaa en elskværdig Fremtoning; hans fyrige, livfulde Øje, hans venlige og velvillige Væsen var paa én Gang vindende og imponerende; sparsom og maadeholden med Hensyn til sine egne Fornødenheder, højmodig mod trængende, gavmild mod sine Vaabenfæller, derhos glimrende tapper og udrustet med en naturlig, folkelig Veltalenhed var han i højeste Grad skabt til at blive Folkets Yndling.« Man oversaa hans noget krampagtige, overspændte Væsen, hans urolige Jagen fra det ene til det andet og det Stivsind, hvormed han mødte mere betænksomme Raad, medens han fastholdt sine kjække Husarstreger; man glemte ogsaa hans Mangel paa Skarpsind og Aand, der hos en Partigænger vel kan erstattes ved Tapperhed og List, men som gjorde det utænkeligt, at han nogen Sinde kunde være bleven en god Feltherre.

---

*) Jfr. foruden Ernoufs tidligere citerede Værk bl. a. ogsaa Otto Francke: Aus Stralsunds Franzosenzeit. Stralsund 1870.

**) Se oven for S. 135—141.

Den 28de April 1809*) drog Schill med sit Regiment ud af Halle-Porten, tilsyneladende for at foretage nogle Øvelser paa Exercerpladsen. Pludselig lod han gjøre Holdt og forkyndte sin Beslutning at optage Kampen mod de fremmede Undertrykkere, »hellere en rædselsfuld Ende end en uendelig Rædsel« (eine Ende mit Schrecken als ein Schrecken ohne Ende). Hele Regimentet, Officerer med Soldater, hilste hans Beslutning med begejstrede Hurraraab, ikke en eneste svigtede ham i hans fortvivlede Foretagende. Schill havde naturligvis gjort Regning paa, at de øvrige Regimenter skulde følge hans Exempel, at saaledes hele den preussiske Hær efterhaanden kunde blive revolutioneret mod Napoleon, og at Kongen altsaa sluttelig ikke skulde have noget andet Middel tilbage for at sikre sig imod Kejserens Vrede end selv at rejse Hær og Folk imod ham. Dog snart skulde han mærke hele sit Foretagendes Planløshed, for ikke at sige Afsindighed. Rask drog han frem mod Elben, i Dessau udstedte han et fyrigt Opraab til en almindelig Rejsning, og den 3dje Maj trængte han ind i Halle. Dog Tyskerne vare ingen Spaniere, kun hist og her sporedes en svag Bevægelse, men hele det uhyre Flertal holdt sig rolig, og det viste sig snart, at Schill aldeles ikke var sin Opgave voxen.

Magdeburg, som Schill syntes at true, havde ved denne Tid den gamle General Michaud til Guvernør, den samme Mand, som i Aaret 1793 kommanderede Hæren ved Rhinen — til alt Held for Franskmændene dog kun i kort Tid. Den vigtige Fæstning havde blot en Garnison af et Ingeniørkompagni og to Kompagnier franske Jægere; hele Resten af Garnisonen var under en eventuel Kamp snarere en Hindring og Fare end en Støtte. Magdeburg var derhos yder-

*) I Dagene fra 19de—23de April stod den Række blodige Træfninger fra Hausen til Eckmühl og Regensburg, som aabnede Napoleon Vejen til Wien.

lig svag mod Elbsiden; et kompetent Øjenvidne paastaar, at »halvtredsindstyve Mand i Ly af Nattens Mørke kunde have sat over Floden, være trængte frem lige til Guvernørens Dør og have taget ham til Fange i hans egen Seng.« Et heldigt Udfald af et saadant Forsøg vilde strax have givet Rejsningen i det nordlige Tyskland en afgjort gunstig Vending; thi i denne saa slet bevogtede Plads opbevaredes ikke mindre end 500 Kanoner, 120,000 Geværer samt betydelige Forraad af Ammunition og øvrige Fornødenheder.

Hvis dette Forsøg imidlertid syntes for dristigt, havde Schill ogsaa kunnet kaste sig ind i Harzen og overrumple Kassel. Her havde han kunnet forstærke sig med alle de Elementer, som vare i dump Gjæring ved de engelske Guineaer; i faa Dage vilde han have samlet tredive til fyrretyve Tusende Bønder om sig, og med dem havde han kunnet rejse hele det øvrige Kongerige Westfalen; thi Kong Jérôme vilde i det Øjeblik næppe kunne opdrive mere end to Tusende gode Tropper, der vare spredte paa en Afstand af hundrede Mil.

Schill skulde altsaa strax have bestemt sig for en af to næsten lige fordelagtige Planer; han skulde enten have besluttet sig til at overrumple Magdeburg eller være falden ind i Harzen; han gjorde hverken det ene eller det andet, men efter at være gaaet over Elben, spildte han hele otte Dage med at gjennemstrejfe det aabne Land mellem Halle og Magdeburg, medens han tømte Skattekontorerne og kun samlede en Haandfuld Landstrygere om sig, der fulgte ham i Haab om Plyndringer. Under saa farefulde Omstændigheder, hvor han burde have spillet stort Spil, optog han altsaa igjen hele sin lille Krig fra Pommern og godtgjorde derved slaaende, at han heller ikke duede til andet.

Medens Schill brugte sin Tid saa slet, glippede imidlertid Dörnbergs Forsøg i Hessen, og Magdeburg havde allerede modtaget nogle Forstærkninger. Nu vendte Schill sig ende-

lig mod Fæstningen og opstillede sig paa Vejen fra Halle omtrent to Mil fra Byen; hans hele Styrke bestod af Rytteri, og ved en af de Hændelser, som undertiden medføre saa store Resultater, var der i Magdeburg af Hestfolk kun en lille Afdeling Gendarmer — sex i det hele. Guvernørens Sag havde det været, ganske rolig at afvente den Forstærkning af Ryttere, man havde lovet ham, og imidlertid lade Schill løbe, thi han vilde visselig ikke være falden paa at storme Fæstningen med sine Husarer; men Michaud begik tvært imod den Uforsigtighed at sende fire Kompagnier Fodfolk, hvoraf Halvdelen vare Tyskere, ud i aaben Mark mod det fortræffelige preussiske Rytteri, og derhos gav han oven i Kjøbet ligeledes Kommandoen til en tysk General, som ganske vist var Adjutant hos Kong Jérôme, men dog lige fuldt denne Tillid kun lidet værdig. Da de to Troppestyrker vare komne hinanden i Sigte, forsøgte Schill, som saae eller ogsaa forud vidste, at der var Tyskere imellem, at indlede Underhandlinger for at hidføre et Frafald. De franske Soldater begyndte at fyre paa Parlamentærerne, Jérômes Adjutant gav Befaling til at standse med Ilden, og det havde maaske været ude baade med denne Deling og selve Fæstningen, hvis ikke den franske Bataillonskommandør havde bevaret sin fulde Aandsnærværelse. Han lader sine Kompagnier slutte Karré, erklærer Adjutanten, at han ikke mere vil bryde sig om hans Kommando, og rettede en Rodeild mod Fjenden; de westfalske Tropper lode sig rive med af Exemplet, holdt Stand, og Schill kastes tilbage med Tab. Saaledes endte denne Træfning ved Dodendorf (den 5te Maj), der i og for sig var tragisk nok for hele Togets Udfald; men Schill søgte at hævne sig ved en flov Vittighed, i det han for at spotte Napoleon udnævnte en menig Husar, som havde holdt sig tappert, til Hertug af Dodendorf. General Michaud havde imidlertid forladt Fæstningen for med egne Øjne at iagttage Sagernes Udfald; det var en sidste Uforsigtighed, som endnu kunde være kommen Fransk-

mændene dyrt at staa; thi Befolkningen var i Gjæring, og Tyskerne, som udgjorde den større Del af den tilbageblevne Garnison, bleve stærkt bearbejdede; Rygtet gik, at den franske General havde forladt Byen for ikke mere at vende tilbage, og at Schill snart vilde indfinde sig for en af Byens Porte: det er vanskeligt at sige, hvad Udfaldet var blevet, hvis han var kommen; men Schill lod ogsaa denne sidste gunstige Lejlighed undslippe og drog videre ned ad Elben; den 12te Maj stødte ved Arneburg endnu 160 Fodfolk til ham; de førtes af Løjtenant Quistorp, som hemmelig var brudt op fra Berlin for at dele hans Skæbne; men ellers kunde han ikke rose sig af at finde nogen større Tilslutning, og den preussiske Konge fandt sig for sin egen Sikkerheds Skyld foranlediget til i de skarpeste Udtryk at desavouere hans »utrolige Gjerning« og befalede enhver preussisk Soldat at forholde sig rolig. Schill vidste nu ikke mere, hvad han skulde tage sig for med sine femten Hundrede Mand, men drev planløst omkring i Harzen og Altmark, medens den westfalske Regering fra alle Kanter trak franske og Rhinforbundstropper sammen mod ham og satte en Pris paa »Røverkaptejnens« Hoved; efter den strænge Ret var han da nu egentlig heller ikke andet, siden hans egen Regering havde erklæret ham for Desertør.

Schill afventede saaledes snarere Begivenhederne, end han søgte at bestemme deres Gang, og »forvoldte saaledes«, for at bruge en meget betegnende Ytring af Kejseren, »selv Tabet af sin Proces.« Da han endelig saae sin Tilbagetogslinie til Havet paa Nippet til at afskæres, tænkte han paa at naa en Havn ved Østersøen for at indskibe sig til England. Han kastede sig derfor ind i Mecklenburg, hvor han stormede den lille Fæstning Dømitz; men heller ikke her kunde han vente at holde sig og ilede derfor videre over Wismar og Rostock til Stralsund, der tilhørte Sverige, men den Gang var i de Franskes Hænder. Besætningen bestod i alt af en Bataillon Mecklenburgere, en Eskadron polske

ridende Jægere og en Deling af det syvende Artilleriregiment under Candras; den 23de Maj forlod denne General Byen med sine Polakker og Mecklenburgere for at besætte det nærliggende Pas Damgarten, Borgerne anede intet ondt, og om Morgenen den 25de Maj hvirvlede Trommerne lystig i Stralsunds Gader, medens Artilleriet fyrede Glædessalut fra Voldene til Ære for Kejserens Indtog i Wien. Ingen havde nogen Anelse om, at Schill i Spidsen for sine frygtede Skarer travede lige løs paa Byen. Dagen forud var det nemlig lykkedes ham efter en fire Timers Kamp at forjage og fange en fjendtlig Styrke i den nævnte stærke Stilling, og Candras, som ikke var naaet frem i rette Tid, maatte ilsomt flygte og søge Ly paa Øen Usedom. Schill turde imidlertid ikke unde sine udmattede Folk nogen længere Rast; det gjaldt om at overrumple Stralsund, inden Efterretningen om Træfningen naaede Fæstningen, og den næste Morgen brød han derfor op og ilede med sine Husarer og Ulaner til den fuldstændig trygge By.

Klokken ti om Morgenen naaede han frem til Forstaden, og medens de fleste Ryttere maatte lade deres Heste puste ud, sprængte han med omtrent et halvt Hundrede af sine bedst beredne Folk gjennem Tribseerthor lige ind i Byen, hvor Borgervagten naturligvis ikke tænkte paa at gjøre Modstand, og saaledes holdt han pludselig, som om han var falden ned fra Skyerne, med sin kjække Flok midt paa Nytorvet. De franske Artillerister, 50—60 i Tallet, forsvarede sig modig i deres Kaserne, og først da samtlige vare faldne i den ulige Kamp, var Schill Herre over Stralsund.

Schill havde nu rolig kunnet indskibe sig og redde sine Folk over til Sverige; thi i Krigshavnene laa syv Kanonbaade og det tidligere svenske Vagtskib, og i Koffardihavnene laa sytten Handelsskibe fix og færdige; men Schill kunde ikke gjøre sig fortrolig med den Tanke, at hele hans Tog var mislykket, og han selv sunken ned til en hjemløs Æventyrer; han haabede, at Krigslykken endnu kunde vende

sig til Fordel for Østerrigerne*), han ventede en engelsk-svensk Landgangshær, Krigen kunde da ogsaa tage en anden Vending i Nordtyskland, og derfor burde Stralsund holdes til det yderste. Skjønt Voldene vare sunkne sammen og Gravene til Dels opfyldte, skjønt alle hans Officerer vare imod hans dumdristige Plan, holdt han dog fast ved samme i Tillid til de fem Hundrede Kanoner, han havde fundet i Fæstningen. Saaledes gik han hurtig sin Skæbne i Møde; thi en overlegen Styrke, omtrent 6000 Mand Hollændere og Danskere, rykkede nu frem mod Stralsund under den hollandske General Gratien og den danske Generalløjtenant v. Ewald. Den 31te Maj stormedes Byen, som Schill og hans Folk forsvarede med stor Tapperhed; men efter nogle Timers Modstand blev Stralsund dog tagen, en forbitret Kamp udspandt sig nu i selve Gaderne, hvor Preusserne dyrt forsvarede deres Liv; et Par Hundrede Mand sloge sig igjennem og reddede Livet, men Flertallet blev fanget eller faldt; blandt disse sidste var Schill selv, som i Haandgemænget blev skudt af nogle hollandske Jægere. Hollænderne huserede nu med stor Grusomhed i Stralsund (de danske Officerer, særlig General v. Ewald, roses for deres store Uegennyttighed, og det tilskrives Danskernes strænge Disciplin, at Byen ej blev udplyndret), Napoleon erklærede Schill for en Røverhøvding og hans Trop for en Røverbande, fjorten af de fangne Menige og samtlige Officerer, elleve i Tallet, bleve skudte i Wesel, og Resten af Soldaterne (543) kastedes i Fængsel eller sendtes paa Galejerne. Selv Schills Lig undgik ikke Fjendens Hævngjerrighed. Hollænderne afskare Hovedet og fremviste det længe i Leijden som en Mærkværdighed. Efter Frihedskrigen søgte Nettelbeck forgjæves at bevæge den preussiske Regering til at fordre det udleveret, hvad først skete 1837, og da man

---

*) Den 21de og 22de Maj slog Ærkehertug Karl Napoleon i det blodige Slag ved Aspern og Eslingen.

anmodede Kongen om Tilladelse til at betegne det Sted, hvor han havde fundet sin Heltedød, med en Mindesten, afslog Frederik Vilhelm dette med den for ham betegnende, bornerte Ytring: »Det er ikke passende at rejse Æresminder for Insubordination.«

Østerrig bukkede kort efter under for Napoleons Feltherredygtighed i Slaget ved Wagram (6te Juli), og saaledes sank de tyske Patrioters Forventninger atter til Jorden, og den eneste Frugt af Schills, Dörnbergs og Hertugen af Braunschweigs Rejsninger var den tarvelige Trøst, at Tanken om en voldsom Modstand i det mindste havde slaaet dybere Rødder i Nationen. Atter hvilede Napoleons Aag tungt over Landet, og først da hans blinde Overmod og næsten afsindige Trods var straffet med Storarmeens Undergang i Rusland, rejste hele Preussen sig med beundringsværdig Enighed og Kraft, Tyskland høstede nu Frugten af Steins og Hardenbergs civile og Scharnhorsts militære Reorganisation, og paa Leipzigs Sletter gik det napoleonske Verdensherredømme under for stedse.

C. H.

Marskalk Moritz, Greve af Sachsen.

(Slutning).

III.

Nogle Historieskrivere have berettet, at Moritz nægtede at overtage Befalingen over den sachsiske Hær, da Avgust III ved sin Tronbestigelse bad ham derom; men dette er uvist. Derimod er det vist, at Moritz selv tilbød sit Fødeland sin Tjeneste, da de politiske Forviklinger ved den tyske Kejser Karl VI's Død 1740 gjorde det klart, at en evropæisk Krig stod for Døren. Hans Tilbud blev dog ikke modtaget, fordi den sachsiske Minister, Grev Brühl, der frygtede for at tabe noget af sin Magt, ikke ønskede en saa selvbevidst, energisk Mand som Moritz i Spidsen for den sachsiske Hær, hvorved hans egen Indflydelse paa de militære Anliggender vilde have været tilintetgjort. I det Sted blev Kommandoen betroet Grev Rutovski, en anden uægte Søn af Avgust II, om hvem man mente, at han vilde være føjeligere.

Ved Udbruddet af den østerrigske Arvefølgekrig sendte Ludvig XV sin Allierede, Kurfyrsten af Bayern, Karl Albert, senere som tysk Kejser Karl VII, et Hjælpekorps, der i Forbindelse med Bayrerne og under Kurfyrstens Kommando overskred Innfloden og langs den højre Donaubred rykkede frem mod Wien. Moritz førte atter her Befalingen over Avantgarden og drev de svage østerrigske Afdelinger, han

stødte paa, afsted foran sig, saa at han efter en Maaneds Forløb naaede St. Pölten, otte Mil fra Wien. Denne Hovedstad, der kun havde sex Tusend Mands Besætning, kunde ikke vente at holde sig længe, hvorfor den østerrigske Kejserdatter, Maria Theresia, flygtede til Pressburg, og i den fransk-bayerske Hær ventede man allerede ved Besættelsen af Wien at se Enden paa dette korte Felttog; men Kurfyrsten, der var raadvild og bævede tilbage for ethvert Vovestykke, lod sin Hær fra St. Pölten tage Vejen til Bøhmen. I Spidsen for Avantgarden naaede Moritz midt i November 1741 Egnen Syd for Prag, medens den franske Hærs Hovedstyrke lejrede sig Vest for Byen, og Sachserne, der over Erzgebirge vare rykkede ind i Bøhmen, toge Stilling nord for denne.

Prags Fæstningsværker vare mangelfulde og Garnisonen kun henimod tre Tusend Mand stærk; men Studenterne og Borgerne havde stillet sig til Kommandantens Raadighed, og fra Schlesien nærmede sig en østerrigsk Undsætningshær under Storhertugen af Toscana. Moritz, der havde faaet en stor Indflydelse paa Kurfyrsten, overtalte nu denne til at tillade, at der blev gjort et Forsøg paa at tage Staden ved et coup-de-main, hvis Udførelse blev fastsat til om Morgenen den 26de November, da Storhertugen kun var tre Dagsmarcher borte fra Prag. Paa fire forskjellige Punkter skulde Stormen foretages; men kun to Stormkolonner, en sachsisk mod Karlsthor og en anden under Moritz's Anførsel mod Neuthor, naaede at komme frem til den bestemte Tid og at bestige Fæstningsværkerne ved Hjælp af Stiger. Sachserne maatte bestaa en varm Kamp; men Moritz's Folk lykkedes det næsten ubemærkede at komme ind i Staden, i det de ved Overrumplingen af den af Studenter besatte Portvagt kun havde et Tab af et Par saarede. Moritz førte nu sine over den nedladte Vindebro fremrykkende Dragoner igjennem Gaderne i Byen, hvis Borgere endnu sov, til Broen over Moldau, hvor han mødte Grev Rutovski med Sachserne.

Havde disse end haft den mest fremtrædende Rolle i selve Kampen, var det dog Moritz, der som Ophavsmand til Angrebet fik den største Ros, og han, der hidindtil kun var bleven betragtet som en kjæk og dristig Avantgardefører, fik nu Betydning som General. Han høstede ogsaa megen Anerkjendelse, fordi Byens Indtagelse var gaaet for sig uden Excesser fra de sejrende Troppers Side, ja næsten uden at Beboerne havde mærket det, hvorfor disse sidste ogsaa følte sig i en saadan Taknemmelighedsgjæld til ham, at de forærede ham en Diamant til fyrretyve Tusend Thalers Værdi.

Efter Prags Indtagelse ledsagede Moritz Karl Albert til Dresden, hvor en Raadslagning fandt Sted med Kong Avgust, Frederik II, Brühl og Rutovski. Resultatet af Raadslagningen var, at Rutovskis Korps skulde følge en af Frederik II paatænkt Fremrykning mod Mähren indtil Iglau. Denne Aftale var man aldeles ikke tilfreds med i det franske Hovedkvarter, dels fordi den tydede paa, at Frederik II ikke vilde betænke sig paa at slutte en Separatfred, naar han blot fik Schlesien, og dels fordi den berøvede den franske Hær den Støtte, som den skulde have af Sachserne, og som netop nu var vanskelig at undvære, da Østerrigerne ved at tage Linz og Passau truede Stillingen i Bøhmen fra Donau. Man haabede dog, at Frederik II vilde forandre sin Plan og komme til Hjælp; men da han atter erklærede over Iglau at ville rykke ind i Mähren, blev Moritz sendt til ham for at gjøre Indsigelse mod denne Plan eller i det mindste at forhindre den efter Aftalen i Dresden forestaaende Afmarche af det sachsiske Korps. Indsigelserne frugtede imidlertid ikke, Frederik rykkede midt i Februar 1742 frem over Iglau, og da Rutovski efter Moritz's Opmuntring nægtede at gaa længere frem end til denne By, fik han strax en bestemt Ordre fra Kong Avgust til at følge Preusserne. Efter denne mislykkede Mission begav Moritz sig til det franske Hovedkvarter i Pisek, som han

dog snart forlod for at overtage Befalingen over Belejringskorpset foran Fæstningen Eger, som kapitulerede sytten Dage efter hans Ankomst. Denne nye Vaabendaad bidrog yderligere til at forøge det Ry, hvori Moritz var kommen ved Prags Erobring, og det blev ham nu først rigtig klart, at det var som Feltherre, han havde bedst Udsigt til at erhverve sig den saa længe ønskede Berømmelse. Ikke desto mindre foretog han sig lige fra Egers Belejring en Rejse til Moskva, hvor Kejserinde Elisabet af Rusland, der i Slutningen af 1741 havde besteget Tronen, opholdt sig; hans Øjemed med Rejsen var at forsøge paa ny at gjøre sine Fordringer paa Kurland gjældende; men Forsøget førte ikke til noget til Trods for Kejserindens personlige Yndest for ham. Da Moritz i Juli 1742 kom tilbage til Tyskland, blev netop Freden i Berlin mellem Preussen og Sachsen paa den ene og Maria Theresia paa den anden Side sluttet; herved kom den fransk-bayerske Hær i en mislig Stilling, i det den omringedes i og ved Prag af Østerrigerne og maatte kalde en anden fransk Hær under Maillebois, der fra Westfalen var marcheret til Bayern for at dække dette Land, til Hjælp. Til denne sidste Hær begav Moritz sig, og skjønt han blev modtagen med megen Mistro, fik han dog Kommandoen over dens Avantgarde. Marskalk Maillebois rykkede kun frem med stor Forsigtighed og Langsomhed, hvilket gav Moritz Anledning til spottende Bemærkninger, hvorved et spændt Forhold opstod imellem dem; men denne Indrykning i Bøhmen havde dog, til Trods for den Udygtighed, hvormed den blev ledet, til Følge, at Østerrigerne opgave Belejringen af Prag og kun lode Byen observere af lette Tropper. Omvendt lykkedes det dem dog at hindre Broglio, der satte sig i Bevægelse fra Prag for at forene sig med Maillebois, i at opnaa denne Forening, i det denne General lod sig saaledes imponere af de østerrigske Strejfkorps, at han trak sig tilbage til Eger og derfra fortsatte Marchen til Øvrepfalz, hvor han forenede sig med en

bayersk Hærafdeling. Under dette Tilbagetog nærede han stadig Frygt for at blive afskaaren fra Donau af Østerrigerne, der fulgte ham i Hælene, og Moritz maatte flere Gange fordrive dem for at skaffe Luft. Marskalk Broglio trak sig efter det mislykkede Forsøg paa at forene sig med Maillebois atter tilbage til Prag og overgav Befalingen over Hæren til en anden, hvorpaa han begav sig til Maillebois's Hær, der var bleven stærkt formindsket, overtog Kommandoen over den og gik i Vinterkvarter mellem Isar og Inn. Moritz var meget misfornøjet med den til Vinterkvarter valgte Stilling, der gav Bøhmen til Pris, og gav sin Misfornøjelse Luft i et Brev til Broglio, hvorefter han begav sig til Paris og ankom der midt i Februar 1743. I Paris, hvor Rygtet om ham var ilet forud, fik han en udmærket Modtagelse, Kongen gav ham Bolig paa Slottet i Versailles, og hvor han viste sig, paa Gaden eller i Theatret, hilstes han af Folkets begejstrede Tilraab. Hensigten med Moritz's Rejse til Paris var at faa Ludvig XV til at bevillige de fornødne Midler til Oprettelsen af et polsk Ulanregiment ved den franske Hær, i det Moritz under Krigen havde set Nytten af et saadant Korps, der fandtes ved den sachsiske Hær. Han fik ogsaa Penge og begav sig til Dresden for at hverve; men hans Hvervning blev til hans store Ærgrelse ikke taalt i Dresden, hvor man jo havde sluttet Fred med Østerrig, saa at han havde Møje med at faa samlet halvfemte Hundrede Mand. Aaret 1742 var imidlertid endt meget uheldigt for Franskmændene i Bøhmen, største Delen af den derværende Hærafdeling maatte midt i December med stort Tab af Mandskab og Materiel foretage et Tilbagetog fra Prag til Eger, og anden Juledag maatte Resten forlade Prag og overgive Byen til Østerrigerne, saa at disse ved Aarets Slutning havde hele Bøhmen inde med Undtagelse af Eger.

Ved Marskalk Broglios Hær havde man tænkt paa, som Modvægt mod Overgeneralens af Sygelighed for-

aarsagede Mangel paa Energi ved Felttogets Aabning i 1743 at give Moritz Kommandoen over Reservekorpset, et Navn, der passede meget daarlig, da det skulde gjøre Tjeneste som Avantgarde, og man havde i den Anledning fjærnet de Generalløjtenanter, der vare ældre end han. Denne Plan blev imidlertid tilintetgjort af den med Kongehuset beslægtede, ærgjerrige Prins Conti, der udvirkede, at Reservekorpset blev betroet ham, medens Moritz med en stærk Afdeling blev sendt til Amberg for at byde et østerrigsk Korps, der stod bag Naabfloden, Spidsen. Prins Conti havde imidlertid næppe tiltraadt sin Kommando, før han blev angreben og kastet over paa den venstre Isarbred af Østerrigerne, hvis derpaa følgende Manøvrer og betydelige Overmagt tvang Franskmændene og Bayrerne til fuldstændig at gjøre Afkald paa at dække Bayern. Broglio samlede sine Stridskræfter ved Regensburg, hvor ogsaa Moritz stødte til ham, og Tilbagetoget gik nu til Ingolstadt, hvor Bayrerne skiltes fra Franskmændene, der fortsatte Marchen til Rhinen, skarpt forfulgte af Østerrigernes lette Tropper. Marskalk Broglio, der blev gjort ansvarlig for den franske Hærs Uheld, blev under Marchen kaldt bort fra sin Kommando, som han overgav til Moritz, og denne førte Hæren over Rhinen og kunde kun med megen Møje hindre Østerrigerne i at følge efter.

Som en Følge af de franske Vaabens Uheld blev Frankrig tilbøjeligt til Fred; men Østerrig, til hvem England og Nederlandene havde sluttet sig, afviste Fredsforslagene. Til Trods for den uheldige Stilling, i hvilken Frankrig befandt sig, og til Trods for at den offentlige Mening stedse mere højrøstet forlangte Moritz sat i Spidsen for Hæren, kunde man i Versailles dog ikke bryde med Fordommene mod Udlændingen og Protestanten, men overdrog Befalingen over Broglios Hær til Marskalk de Coigny, medens Moritz begav sig til en anden Hær, der opstilledes bag Lauter og deltes i to Korps, af hvilke Moritz fik Befalingen over det ene

med den Opgave at dække Øvre-Elsass. Da Coignys Tropper senere afløste ham her, besatte han Linierne langs Lauter, hvor han forblev, til begge Hære i Oktober gik i Vinterkvarter.

Da Moritz midt i November kom til Paris, og Folkets Stemme stedse heftigere udtalte sig til Gunst for ham, kom Hoffet i stor Forlegenhed. Det gjaldt om at finde en Virkekreds for ham, der baade kunde tilfredsstille ham og Folket, uden at den dog medførte nogen Rangforhøjelse for ham. En saadan Udvej viste sig snart. Man havde nemlig i Sinde at understøtte den stuartske Prætendent, Karl Edvard, ved hans Forsøg paa at blive Konge i England med et Korps paa ti Tusend Mand, og Kommandoen over dette Korps gav man nu til Moritz tillige med Ledelsen af dets Overfart over Søen og af den derefter følgende Landgang. I Begyndelsen af Marts 1744 gjorde Moritz Forsøg paa at indskibe Korpset i Dünkirchen, men dette blev forhindret af stormfuldt Vejr, og da imidlertid en engelsk Flaade var bleven opmærksom paa, hvad der foregik, og kom til for at hindre Foretagendet, blev dette udsat og gik snart helt i Forglemmelse. Imidlertid var det lykkedes Marskalk Broglio og flere, der havde arbejdet for, at Moritz's Fortjenester skulde faa deres Løn, at faa ham udnævnt til Marskalk af Frankrig den 26de Marts 1744; han sprang ved denne Lejlighed over otte ældre Generaler, men dersom Ludvig XV havde haabet, at Moritz til Tak for Forfremmelsen skulde opfylde hans Ønske at gaa over til den katholske Religion, blev han skuffet. Moritz lagde aldrig Skjul paa, at han i Grunden ingen Religion havde, og havde han maaske engang talt om at lade sig undervise i den romerske Kirkes Lære, er det uden for al Tvivl, at denne Udtalelse er fremkommen som en Spøg.

IV.

Den franske Plan for Felttoget 1744 gik ud paa med Hovedhæren at angribe Nederlandene, derved binde de allierede Tropper og saaledes hindre dem i at komme Østerrigerne til Hjælp paa andre Steder. Ludvig XV overtog personlig Overkommandoen over den af firsindstyve Tusend Mand bestaaende Hovedhær; under ham kommanderede Hertugen af Noailles og Moritz. Hæren sammendroges mellem Lens og Valenciennes, Moritz ankom til den midt i April, og Kongen en Maaned senere. Den fjendtlige Hær, der var næsten lige saa stærk, og som bestod af Englændere, Hannoveranere, Hollændere og Østerrigere, slog midt i Maj Lejr ved Alost. Skjønt Ludvig XV og Noailles vare den franske Hærs Chefer, var det dog Moritz, der i Virkeligheden ledede Operationerne, og det er ikke vanskeligt at se, at disse stemmede overens med de Grundsætninger, han havde udtalt i sine »Réveries«. Moritz siger i dette Skrift: »Jeg holder ikke af Slag, navnlig ikke i Begyndelsen af Krigen, og har den Overbevisning, at en duelig General kan føre Krig sit hele Liv uden at levere Slag. Intet svækker Modstanderen mere og befordrer mere ens egen Sag end denne Methode.« Det maa absolut forbavse at se en saadan Udtalelse fremkomme fra den tapre Avantgardefører, Prags dristige Bestormer, med hvis Karakter den fuldstændig er i Strid; men man maa erindre, at den fremkom paa en Tid, hvor den ikke kunde være en Frugt af Moritz's Erfaring, men kun fremtræder som et Resultat, der var naaet ad theoretisk Vej. Denne Theori blev imidlertid efter Moritz's Tid, og selv efter Revolutionskrigene, af mange dygtige Strateger betragtet som en stor Sandhed, skjønt Moritz selv kun fastholdt den i 1744, men frafaldt den i de følgende Felttog. At dette ikke allerede skete i det nævnte Aar, var begrundet i, at dette Felttogs ejendommelige Forhold tillode dens Anvendelse. Det er vistnok uden Exempel i Krigshistorien, at, som det skete i 1744, tre Fæstninger, Menin, Ypern og

Veurne, efter hverandre belejres og indtages, uden at Fjendens betydelige Hær gjorde det mindste Forsøg paa at hindre det; men Grunden hertil var den Skinsyge, de Rænker og den Frygt for Ansvar, der herskede mellem Generalerne i de Allieredes Hære, som manglede en forud bestemt, fælles Chef. Medens Veurne belejredes, indtraf der i det franske Hovedkvarter Melding om, at Østerrigerne mod Forventning vare gaaede over Rhinen, hvorfor Kongen og Noailles med den halve Del af Hæren afgik derhen, medens Moritz blev tilbage i Flandern med den anden Halvdel, i det man, efter hvad man havde set af de Allieredes Virksomhed, mente, at det var nok til at holde dem Stangen der. Dette viste sig ogsaa at være rigtig beregnet, thi skjønt de Allierede fik en Forstærkning af sytten Tusend Mand, kunde Moritz dog i sin befæstede Lejr mellem Menin og Courtray dække de erobrede Fæstninger. Da England og Holland endelig havde indvilliget i at lade den østerrigske General, Hertugen af Aremberg, faa Overkommandoen, satte denne sig i Bevægelse, gik over Schelden og rykkede frem til Lille, som han traf Foranstaltninger til at belejre; men herimod gjorde Holland Indsigelse, saa at Aremberg atter maatte vende om i Slutningen af September og gaa i Vinterkvarter.

Da Moritz midt i December kom til Paris, havde han allerede længe vidst, at han vilde faa Overkommandoen i det næste Felttog. Kongen satte i Frankrigs farlige Stilling sit Haab til ham, og Hæren mente, at med ham som Chef var Sejren den vis. Felttoget 1744 havde for Moritz været særdeles lærerigt med Hensyn til den Fjende, han havde at bekæmpe, og han havde ikke forsømt yderligere at studere Krigsskuepladsen, der jo fra hans Ungdom ikke var ham fremmed. Han kunde derfor strax efter sin Ankomst til Versailles forelægge Kongen Planen for Felttoget 1745, og denne blev efter omhyggelig Drøftelse antagen. — Da Moritz i Begyndelsen af April begav sig til Hæren i Flandern,

var han meget lidende; thi han var af Vattersot berøvet sine Lemmers fulde Brug. Voltaire spurgte ham ved Afrejsen, hvorledes det i denne Tilstand vilde være ham muligt at udholde et Felttogs Strabadser, men Moritz svarede: »Der er ikke Tale om at leve, men om at rejse.« Midt i April brød Moritz med Hæren op mod Tournay, foran hvilken Fæstning han viste sig saa uventet, at dens Guvernør, dens Kommandant og dens højstkommanderende Artilleriofficer, der vare i Bryssel til en Raadslagning, fandt sig afskaarne fra den.

De Allieredes Hær, tresindstyve Tusend Mand under Hertugen af Cumberland, havde besluttet ikke denne Gang at forblive i Uvirksomhed; saa snart den fik Meddelelse om Moritz's Ankomst foran Tournay, satte den sig i Bevægelse for at undsætte denne Fæstning, og Moritz traf sine Forberedelser til at tage imod ham. Han blev sine tidligere omtalte Grundsætninger utro og skrev til Kongen, at, naar Fjenden havde lige saa stor Lyst som han selv til at levere et Slag, vilde han gjærne indlade sig derpaa. Til Trods for sin Iver efter at komme til at slaas, viste han sig dog som den kloge, beregnende Feltherre, der ikke overser noget, som kan have Indflydelse paa Slagets Udfald og overlader saa lidt som muligt til Tilfældet. Under heftige Smerter kjørte han i en Kurvevogn fra det ene Punkt til det andet af den Stilling, i hvilken han vilde afvente Angrebet, bestemte selv, hvor der skulde anlægges Skanser, og sørgede for Kolonneveje og Broer bag ved Stillingen. Da Ludvig XV var bleven underrettet om, hvad der forestod, begav han sig til Hæren med Daufinen, men han havde forpligtet sig til kun at være tilstede som Tilskuer og afholdt sig med stor Takt fra enhver Indblanding i Hærens Ledelse, selv i det Øjeblik, da Sejren syntes at hælde til de Allieredes Side. Den franske Hær var ligesom Fjendens kun omtrent tresindstyve Tusend Mand stærk, da Resten maatte blive ved Tournay, hvor Belejringsarbejderne ikke maatte ophøre.

Stillingens Midtpunkt var Landsbyen Fontenoy, der var stærkt forskanset; her stødte det franske Centrum og højre Fløj sammen. Den sidste strakte sig til den ved Schelde beliggende, ligeledes forskansede Landsby Antoing, medens Centrum naaede til Ramecroix, og venstre Fløj havde besat Terrænet mellem denne By og Trefoldighedsbjærget. Foran Centrums Front laa Barryskoven, i hvis østlige Hjørne der var anlagt en med en Bataillon og fire Kanoner besat Skanse. Højre Fløjs Front var dækket af nogle smaa Værker og venstre Fløjs af sumpigt Terræn, der ved Kunst var gjort endnu mere impassabelt; første Linie havde over hundrede Kanoner i dækkede Opstillinger og bestod i øvrigt af Fodfolk, medens Rytteriet dannede anden og tredje Træfning. Efter at de Allieredes Hær, der havde til Hensigt at angribe den franske Hærs Centrum og højre Fløj, i et Par Dage havde staaet stille i en halv Mils Afstand fra Moritz's Stilling for at ordne sit Artilleri, begyndte Slaget den 11te Maj tidlig om Morgenen med en heftig Kanonade fra begge Sider. Klokken ni om Formiddagen satte Angrebskolonnerne sig i Bevægelse; men overalt bleve de af den voldsomme Kanonild tvungne til Tilbagetog. Da besluttede Hertugen af Cumberland at benytte sig af en mellem det omtalte Skovhjørne og Fontenay værende slugtagtig Fordybning for ved at rykke frem derigjennem at sprænge det franske Centrum. Ikke ænsende hverken Kanonernes heftige Krydsild eller det franske Rytteris gjentagne Angreb trængte det engelske og hannoveranske Fodfolk længe fremad, men den lange Kolonne, omtrent femten Tusend Mand, blev med hvert Skridt kraftigere og kraftigere angreben i Flankerne og samlede sig til sidst i en stor Firkant, der til Trods for Cumberlands heltemodige Anstrængelser blev nodt til at standse. Vel blev det ene Rytterangreb afslaaet efter det andet, skjønt Moritz selv førte sine Eskadroner i Ilden; men da friske Tropper trængte frem i Flankerne, samtidig med at det franske Rytteri satte sin sidste Kraft ind, begyndte

den engelsk-hannoveranske Masse at vakle, Ordenen opløstes mere og mere, og de Allieredes Rytteri maatte ile til for at dække Tilbagetoget. I denne Slagets sidste Time fornyedes Angrebet paa den franske højre Fløj, hvorfra en Del Tropper vare trukne bort til Hjælp for Centrum; men det blev ikke ført med tilbørligt Eftertryk og mislykkedes derfor, i det tyve Kanoner maatte efterlades paa Valpladsen. Da Kong Ludvig fik Melding om Slagets heldige Udfald, red han under Troppernes Jubel langs Fronten og omfavnede henrykt Marskalken, som han kunde takke for Sejren, der dog havde været dyrekjøbt; Tabet var lige stort paa begge Sider; men dets Størrelse kan ikke nøjagtig opgives. Franskmændene havde taget nogle og tredive Kanoner, og Sejrens nærmeste Følge var Tournays Kapitulation, der igjen fulgtes af den nordvestlige Del af de østerrigske Nederlandes Underkastelse; i Løbet af Sommeren besattes Gent, Brügge, Oudenarde, Dendermonde, Ostende og Nieuwport, og Moritz forlagde sit Hovedkvarter til Gent, medens Kongen vendte tilbage til Versailles efter at have overøst Marskalken med Beviser paa sin Naade. Foruden at Moritz fik de saa kaldte »Entrées au Louvre«, en Æresbevisning ved Hoffet, tilstodes der ham en aarlig Pension paa fyrretyve Tusend Livres, og overdroges der ham som Guvernør det skjønne Slot Chambord med sin udmærkede Jagt til Afbenyttelse paa Livstid. End videre blev han kort efter, ved Hertugen af Broglios Død, udnævnt til Statholder i Elsass, hvilket gav ham en aarlig Indtægt af hundrede og tyve Tusend Livres.

Det saae ud, som om Moritz under sit Ophold i Gent kun tilbragte Tiden med at bringe sit Helbred paa Fode igjen, medens han i Virkeligheden lagde Planer til at benytte Fjendens Uvirksomhed i Vinterkvartererne til at gjøre et godt Koup. Det var ham magtpaaliggende at bringe de østerrigske Nederlande til fuldstændig Underkastelse; men dette Maal kunde kun naas, naar Landets Hovedstad,

Bryssel, var i hans Magt. I denne By levede de Allieredes Generaler et lystigt Liv og hengave sig til en saadan Tryghed, at de, da Moritz nærmede sig med sine i al Stilhed samlede Tropper, først fik hans Fremrykning at vide otte Timer, før han den 29de Januar 1746 stod foran Byen. Bryssels vidtløftige Forstæder, som de Allierede forsømte at afbrænde, afgave gode Kvarterer for Franskmændene paa denne ublide Aarstid, og for at hindre, at de senere skulde blive afbrændte, lod Moritz Fjenden vide, at ethvert Forsøg paa at stikke dem i Brand vilde have Byens Beskydning med gloende Kugler til Følge. Han undlod heller ikke at benytte alle andre til hans Raadighed staaende Midler for at bringe Splid mellem de fjendtlige Generaler og gjøre dem modløse, Beskydningen af Byens Fæstningsværker begyndte, og da der efter tre Ugers Forløb var skudt Breche, foretog man en Storm, der vel mislykkedes, men dog havde til Følge, at Forsvarerne overgave Byen, hvis Besætning, tolv Tusend Mand, blev Krigsfanger. Denne glimrende Vaabendaad fremkaldte en uhyre Begejstring i Frankrig, hvor ingen uden Kongen og Krigsministeren havde været indviet i Moritz's Planer; hans Fjender, med Prinsen af Conti i Spidsen, maatte tie og for Øjeblikket ophøre at intrigere for at faa ham styrtet. Som Kommandant i Bryssel ansattes Moritz's Ven, Generalløjtenant Løwendahl, efter hvis Udnævnelse Moritz begav sig til Paris medførende Kong Frants I's i Bryssels Tøjhus fundne Oriflamme. Hans Rejse og hans Modtagelse i Hovedstaden og ved Hoffet var et fortsat Triumftog; i Versailles blev der efter Kongens Befaling benyttet det samme Ceremoniel, som Ludvig XIV havde brugt lige over for Turenne og Villars; der tilstodes Moritz den højeste Æresbevisning ved Hoffet, de saa kaldte »grandes entrées«, og skjænkedes ham et Naturalisationspatent.

Midt i April forlod Moritz atter Paris og begav sig til Hæren ved Bryssel, Kongen fulgte snart efter, og man

skred nu til at sætte sig i Besiddelse af Antwerpen, som de Allierede havde rømmet, i Begyndelsen af Juni holdt Ludvig XV sit Indtog i denne By og begav sig derpaa tilbage til Versailles. Man skulde nu have troet, at Moritz havde faaet Overkommandoen efter Kongens Bortrejse, men saa stærke vare Hofintrigernes Virkninger, at man opstillede to Hære paa den samme Krigsskueplads under to af hinanden uafhængige Førere. Man gav oven i Kjøbet Moritz hans værste Fjende og ivrigste Modstander, Prinsen af Conti, til Sideordnet, i det man lod denne, der med sin Hærafdeling først var bestemt til at operere ved Rhinen, rykke ind i Nederlandene. Det var til at forudse, at Freden mellem de to Medbejlere kun kunde holdes ved lige, saa længe det ikke blev nødvendigt, at de arbejdede sammen, hvilken Nødvendighed vilde indtræde, naar de Allierede, der havde rømmet de østerrigske Nederlande og trukket sig tilbage til Breda, rykkede frem. De holdt sig imidlertid rolige, medens Conti belejrede og indtog Mons og derpaa lavede sig til at belejre Charleroi, paa samme Tid som Moritz, støttende sig til Antwerpen, dækkede Nordgrænsen. Sidst i Juli tilførte Prins Karl af Lothringen de Allieredes Hær en Forstærkning, der bragte Styrken op til fem og halvfjerdsindstyve Tusend Mand, overtog selv Kommandoen og satte sig i Bevægelse for at undsætte Charleroi. Herved blev Moritz nødt til at ile Conti til Hjælp; men da han ved Hærenes Forening blev tvungen til, for at komme i den rette Stilling, at give en af Prinsens Underbefalingsmænd Ordre til at udføre en Bevægelse, nægtede denne at adlyde, i det han skød sig ind under sin Chefs Befalinger. Herved brød Striden mellem de to Hærførere ud i lys Lue, Moritz truede med atter at gaa nord paa og overlade Prinsen til sin Skæbne, og begge besværede sig hos Kongen over hinanden; men skjønt Conti tog til Versailles for personlig at støtte sin Sag, blev Striden dog afgjort til Gunst for Moritz, der fik Befalingen over begge Hære i Nederlandene, medens Conti kaldtes

tilbage fra sin Post; for at trøste ham gav man ham Titel af »Générallissime des armées«. Heldigvis for Franskmændene havde Charleroi, hvor Løbegravene knapt vare aabnede, overgivet sig først i Avgust, og nu vovede Prinsen af Lothringen, der stod nord for Namur, ikke at gaa angrebsvis til Værks, men trak sig efter en Maaneds Forløb over paa den højre Maasbred. Marskalken af Sachsen fulgte ham ikke, men efterlod et Belejringskorps foran Namur og tog Stilling nordvest for Lüttich ved Tongres. Da Prinsen af Lothringen erfarede dette, gik han atter over Floden ved Maastricht, men, skjønt han nu var Moritz overlegen, benyttede han sig dog ikke deraf og spildte Tiden med unyttige Stillingsforandringer, indtil Namurs Kapitulation midt i September atter tillod Moritz at trække Belejringskorpset til sig.

Man ventede nu, at dette skulde foranledige Prins Karl til atter at gaa over paa den højre Maasbred; men da dette ikke skete, besluttede Moritz at angribe ham og rykkede den 11te Oktober frem til Angreb i ti parallele Kolonner. De Allierede stode i en udstrakt Stilling fra Landsbyen Fexhe til Lüttichs Forstad og holdt en Række Landsbyer, hvoriblandt Rocour, efter hvilken Slaget fik sit Navn, besatte med Fodfolket, der tillige forsvarede nogle Feltværker, som skulde dække Stillingen. Rytteriet stod i Mellemrummene mellem Feltværkerne; men Terrænet, der var gjennemskaaret af Hækker og Hulveje, var ikke gunstigt for denne Vaabenart. Moritz havde til Hovedangrebspunkt valgt de Allieredes venstre Fløj, imod hvilken han henimod Middag sendte Løwendahl. Denne kunde dog paa Grund af Terrænvanskeligheder ikke komme saa hurtig frem som de andre Angrebskolonner, hvorfor Fægtningen maatte holdes staaende til Klokken tre, da Løwendahl ved et samtidigt Front- og Flankeangreb tvang Fjenden til at opgive sin Stilling. De Allieredes Rytteri, som søgte at opholde Franskmændene, kunde ikke holde Stand mod Ilden fra det bag Hækker op-

stillede Fodfolk; men imidlertid var Angrebet paa de Allieredes højre Fløj paa Grund af en Misforstaaelse gaaet i Staa, og i Centrum erobredes Landsbyerne Voroux og Rocour først efter en voldsom Kamp og store Tab. Dette gjorde det muligt for Prins Karl at foretage et ordnet Tilbagetog til den højre Maasbred, da det vanskelige Terræn, Mørkets Frembrud og de Allieredes gode Orden gjorde Forfølgning umulig. Kampen kostede de Allierede ti Tusend Mand, halvtredsindstyve Kanoner og ti Faner; Franskmændenes Tab var fire til fem Tusend Mand. De bivuakerede paa Valpladsen, men droge Dagen efter atter til Lejren ved Tongres, hvor fra de snart efter gik i Vinterkvarter. Det var om Aftenen før Slaget ved Rocour, at Marskalken af Sachsen, der til Soldaternes Fornøjelse underholdt et Skuespillerselskab ved Hovedkvarteret, lod Direktørens Kone, den smukke Madame Favart, fra Scenen fremkomme med den bekjendte Annonce: »I Morgen, mine Herrer, er der ingen Forestilling paa Grund af Slaget, i Overmorgen skulle vi have den Ære at give Landsbyhanen.«

Af den Omstændighed, at Slaget ved Rocour ikke var blevet sluttet med en kraftig Forfølgelse af Fjenden, toge Moritz's Fjender Anledning til atter at rejse Hovedet og beskylde ham for med Vilje at have undladt aldeles at tilintetgjøre de Allierede for at trække Krigen i Langdrag. Næppe kom det Marskalken for Øre, før han ilede til Versailles, hvor det ikke faldt ham vanskeligt at befæste sig i Ludvig XV's Gunst, da han støttedes af den almægtige Marquise af Pompadour; han modtog ydermere nye Beviser paa Kongens Naade, fik Titelen »Altesse Sérénissime«, der dækkede hans uægte Fødsel — en Plet, der stadig var Moritz's svage Side — og fik sex af de ved Rocour erobrede Kanoner til Foræring. Da man imidlertid i Begyndelsen af 1747 frygtede for, at Moritz skulde trække sig misfornøjet tilbage til Chambord, blev han udnævnt til »Marechal général des camps et des armées du Roi«, der gav ham

Rang foran de andre Marskalker og forhøjede hans Indtægter med tredive Tusend Livres. En Omstændighed, der bidrog betydelig til at befæste Moritz's Stilling ved Hoffet, var, at det paa denne Tid lykkedes ham i Forening med den sachsiske Gesandt at faa Dauphin, der var Enkemand uden Børn, forlovet med Avgust III's anden Datter, Maria Josefa, til Trods for alle de Anstrængelser, Modpartiet ved Hoffet gjorde for at faa truffet et andet Valg. Man vaklede længe mellem den omtalte Prinsesse og Frederik II's Yndlingssøster, Amalie, den senere Markgrevinde af Bayreuth. Da denne Sag var ordnet, vilde Moritz atter begive sig til Armeen i Flandern, men maatte paa Kongens Befaling først overvære Formælingshøjtidelighederne i Paris; som en Følge heraf kom Marskalken først til Bryssel sidst i Marts 1747; han havde været meget ængstelig for, at de Allierede skulde begynde Felttoget inden hans Ankomst; thi de havde en Styrke af hundrede og halvtredsindstyve Tusend Mand paa Benene under Hertugen af Cumberland og havde truet med at ville begynde Fjendtlighederne tidlig paa Aaret; de overlode dog til Franskmændene at tage Initiativet.

Den franske Hovedhær samledes ved Bryssel under Dækning af to fremskudte Korps, der i April og Maj tvang flere mindre Fæstninger til at kapitulere. De Allierede indsaa nu Nødvendigheden af at røre sig og nærmede sig Antwerpen uden dog at foretage noget alvorligt mod denne By, hvorfor Moritz heller ikke tog Anledning til at forandre sin Stilling; men da Fjenden sidst i Maj slog Lejr mellem Lier og Højderne ved Iteghem, gik Moritz bag ved Dylefloden og lejrede sig mellem Mecheln og Rotselaer. Da Fjendtlighedernes Udbrud ventedes hvert Øjeblik, fik Marskalkens Fjender Kongen til at afrejse til Hæren, for at de kunde give ham Æren for de Sejre, Moritz muligvis vandt. Det varede dog en Maaned, inden de Allierede kunde beslutte sig til at forlade deres Lejr, og først i de sidste Dage af Juni satte de sig i Bevægelse i Retning af Maastricht.

Saa snart Moritz fik Underretning om Fjendens Afmarche, brød han ogsaa op til Tongres, i hvis Omegn de Allieredes Avantgarde til deres store Overraskelse stødte paa ham den 1ste Juli; Moritz forvissede sig strax ved en Rekognoscering om, at han havde hele den allierede Hær lige over for sig, og besluttede med Kongens Samtykke at angribe den næste Dag, i det han havde til Hensigt at kaste sig over Fjendens venstre Fløj for derved at trænge ham bort fra Maastricht. Det var Hertugen af Cumberland klart, at han vilde blive angreben, og han indsaa, at Kampen hovedsagelig vilde komme til at dreje sig om Landsbyen Lawfeld, som han derfor besatte med fire engelske Regimenter og yderligere søgte at dække ved at opstille et betydeligt Antal Kanoner paa begge Sider af den; derimod gav han Befaling til, at den foran Centrum liggende Landsby Vlytingen skulde rømmes og stikkes i Brand næste Morgen, og at en Del af den mindre truede højre Fløj skulde forenes med den venstre. Moritz's Angrebsplan gik ud paa, at medens en Hærafdeling skulde bemægtige sig Byerne Montenaken og Wylsé for derfra at falde Lawfeld i Flanken, skulde fire Infanteribrigader med tyve Kanoner angribe denne By i Fronten, og sex Infanteribrigader med tyve Kanoner bemægtige sig Vlytingen; Rytteriet skulde tjene som Reserve. Den 2den Juli tidlig om Morgenen begyndte Angrebet paa alle Punkter; Montenaken og Wylsé toges, og deres Besætninger fordreves; Udkanten af Lawfeld erobredes; men til Trods for alle Anstrængelser, og skjønt de fik Forstærkning, vilde det ikke lykkes Franskmændene at trænge længere frem i Byen end til dens Midte; Vlytingen rømmedes og blev stukken i Brand for Øjnene af de franske Angrebskolonner, der opholdtes i Fronten og kun kunde lade Artilleriet medvirke ved Angrebet paa Lawfeld. For at skaffe Luft gav Cumberland Ordre til et Angreb i Flanken paa de to mod sidstnævnte By fremrykkende Forstærkninger; men det førtes ikke med behørig Kraft og afvistes af det franske Artilleri.

I selve Byen blev Kampen heftigere og heftigere, saa vel Forsvarernes som Angribernes Antal voxede stadig, og til sidst kæmpede otte engelske Regimenter mod otte og tredive franske Batailloner paa det snævre Rum. Det lykkedes en kort Tid Franskmændene at trænge Forsvarerne tilbage til den bageste Udkant af Landsbyen; men da Cumberland førte hele sin venstre Fløjs Infanteri til Hjælp, maatte de atter tilbage til Byens Midte. Imidlertid havde de Allierede atter taget Wylsé; men Moritz mente, at paa dette Punkt maatte Begivenhederne gaa deres Gang; hvad det gjaldt om, var at tage Lawfeld. Han førte nu personlig en Del friske Tropper uden om Byen for at tage den i Ryggen, og dette Angreb var afgjørende. Saa vel Byens Forsvarere som nye tililende Forstærkninger bleve kastede, Lawfeld var tagen, og dermed Slaget vundet. At de Allieredes Tilbagetog ikke udartede til Flugt, kunde de takke en Del af det engelske Rytteri for, i det dette trods det franske Rytteris Overmagt og den voldsomme Artilleri-Ild modig opofrede sig for at standse Forfølgelsen. De allierede Tropper, som ikke havde deltaget i Kampen om Lawfeld, trak sig i god Orden tilbage; om Natten sloges tre Broer over Maas, og næste Dag var Cumberland med hele sin Hær paa Flodens højre Bred. Tabene i Slaget vare store, størst paa fransk Side; hver Part gjorde omtrent tusende Fanger, men de Allierede mistede ni og tyve Kanoner. For tredje Gang se vi Moritz som Sejrherre i et Hovedslag; han, der efter sine opstillede Theorier søgte en Feltherres Triumf i at undgaa Slag og sejre ved Manøvre, forherligede hvert af sine tre sidste Felttog ved en glimrende Sejr i aaben Mark.

Franskmændene havde haabet, at de efter Slaget vilde kunne tage fat paa Maastrichts Belejring; men da Hertugen af Cumberland dækkede denne Fæstning med sin endnu i god Orden værende Hær, blev dette Haab skuffet. For dog at benytte den Stilstand, der var indtraadt i de større Operationer, besluttede Moritz at lade Fæstningen Bergen-

op-Zoom, et af Hollands vigtigste Grænsebulværker, angribe. Forberedelserne hertil bleve drevne med den største Hemmelighedsfuldhed, og Udførelsen betroet til den hensynsløst energiske Løwendahl, der var den rette Mand til et saa vanskeligt Foretagende. Fæstningen var nemlig rigelig forsynet med alle Fornødenheder, Tilførslen kunde ikke helt forhindres, og i Nærheden stod et fjendtligt Korps paa tolv Tusend Mand. Løbegravene aabnedes midt i Juli, og Belejringen varede to Maaneder, i hvilket Tidsrum Moritz vidste at afparere alle Forsøg paa at undsætte Fæstningen. Besætningen forsvarede sig tappert, navnlig med Miner, af hvilke den anvendte ni og halvfjerdsindstyve, medens Belejrerne lode en og fyrretyve springe. Da Brecherne midt i September vare nogenlunde gangbare, foretog Løwendahl en natlig Storm, efter at han først havde opflammet sine Soldater med stærke Drikke og med Løfte om Plyndring. Vovestykket lykkedes, og Fæstningen blev tagen, men skjønt Løwendahl fik Marskalkstaven, kunde hans Dygtighed og Tapperhed dog ikke bringe den Skamplet, Byens brutale Behandling paasatte ham, i Forglemmelse. Sidst i September forlod Ludvig XV Hæren efter at have udnævnt Moritz til Generalkommandant i Nederlandene med en maanedlig Gage af tusende Louisdorer; Felttoget endte med Indtagelsen af nogle mindre befæstede Punkter, der sikrede Forbindelsen mellem Antwerpen og Bergen-op-Zoom.

Vinteren tilbragte Moritz i Paris, i det han lagde Planer til i det kommende Felttog at bemægtige sig Maastricht, efter hvis Erobring han mente, at en fordelagtig Fred vilde være sikker. For saa snart som muligt at kunne begynde denne Fæstnings Belejring, vendte han allerede i Marts 1748 tilbage til Bryssel, som han dog snart forlod for at tage til Antwerpen, hvor han for at skuffe Fjenden ogsaa bestilte Kvarter til Løwendahl, der imidlertid samlede et Korps ved Namur, hvorfra han langs Maasflodens højre Bred satte sig i Bevægelse mod Maastricht. Lige saa stille

samlede Moritz Hovedhæren paa den venstre Maasbred og sikrede sig ved en Række Skanser mod et muligt Undsætningsforsøg af de Allierede, der stode ved Breda, men gik til Værks med deres sædvanlige Langsomhed. Begge Flodbredder bleve forenede ved Skibsbroer for at vedligeholde Forbindelsen mellem Belejringskorpsets to Dele, og midt i April bleve Løbegravene aabnede. Fæstningen forsvaredes godt, men kapitulerede allerede efter tre Ugers Forløb i Følge højere Befaling, der udstedtes paa Grund af de i Aachen sidst i April undertegnede Fredspræliminærer, som i Oktober fulgtes af den endelige Fred.

V.

Med Maastrichts Erobring ender Moritz's glimrende Feltherrebane. Det havde for hans umættelige Ærgjerrighed ikke været nok at blive Generalkommandant i Nederlandene, han gjorde tillige Fordring paa at udnævnes til Guvernør og Statholder i de erobrede Provinser, hvorved han tillige vilde faa hele Civilforvaltningen i Hænde. Forgjæves gjorde man ham opmærksom paa, at en saadan med næsten uindskrænket Magt forbunden Værdighed var uhørt i Frankrig; han vilde ikke frafalde sin Fordring, og Ludvig XV maatte efter lang Tøven give efter af Frygt for, at Marskalken skulde tilbyde en anden Stat sin Tjeneste. Da de erobrede Provinser ved Fredsslutningen bleve tilbagegivne, varede Moritz's Herredømme ikke længe; men det er beklageligt, at det ikke er muligt fuldstændig at gjendrive de mod ham rejste Beskyldninger for at have benyttet sit korte Statholderskab til at berige sig paa Nederlandenes Bekostning. En Del af disse Beskyldninger hidrøre dog maaske fra, at han var en god Ven af Løwendahl, der ved de Udpresninger, han for egen Regning havde foretaget i det ulykkelige Bergen-op-Zoom, var bleven bekjendt for sin skamløse og usle Havesyge. Det er ligeledes næppe rigtigt, naar en

af Moritz's Biografer har ment, at den Animositet, der herskede mod Marskalken blandt Hærens Generaler og højere Officerer, skrev sig fra Harme over de omtalte Udpresninger; det er langt rimeligere, at Grunden til Misfornøjelsen var, at de højere Officerer, der næsten uden Undtagelse tilhørte Hofadelen, vare paavirkede af deres Slægtninge og Venner blandt Moritz's Fjender, ligesom det heller ikke kunde være dem behageligt, at han ikke søgte sin Støtte hos dem, men i den offentlige Mening, der allerede den Gang havde stor Magt i Frankrig; ja han kan end ikke siges fri for at have søgt at gjøre sig populær blandt Hærens lavere Klasser paa de højeres Bekostning.

Sine sidste Leveaar tilbragte Moritz paa Chambord, dog ikke i Nydelsen af en efter saa mange Strabadser velfortjent Ro, men med sine gamle Fornøjelser og Udsvævelser. Da han blev holdt skadesløs for Tabet af de til hans Værdighed som Statholder i Nederlandene hørende Indtægter, kunde han optræde med fyrstelig Pragt. Paa Chambord var der et Theater, paa hvilket Kunstnere fra Paris spillede; der spiste daglig hundrede og fyrretyve Personer ved hans Taffel, og i hans Stalde fandtes fire Hundrede udsøgte Heste. De store Skovstrækninger, der høre til Chambord, benyttedes til Jagter i den mest storartede Stil. Over sit Ulanregiment, til hvis Underhold Kongen maanedlig betalte en stor Sum, kunde Moritz disponere som over sin private Ejendom; det opholdt sig stadig paa Chambord, hvor der fandtes Kaserner, Stalde og Ridebaner til Brug for det, og var klædt og udrustet efter Moritz's extravagante Smag i brogede Dragter af orientalsk, polsk og ungarsk Snit. Blandt Officererne fandtes der Muhamedanere, og Liveskadronen bestod af Negere, som rede paa Skimler. I al sin Pragt og Herlighed plagedes dog Moritz stadig af Tanken om sin illegitime Fødsel. Nederlandenes Erobrer, Frankrigs Redningsmand, den Mand, der havde højere militære Forrettigheder end Prinserne af Blodet, gjorde Udkast

til et ynkeligt Bønskrift til Kongen om at faa samme Rang og Æresbevisninger som Prinserne af suveræne Huse; Ansøgningen er aldrig bleven afsendt, men Koncepten fandtes blandt Marskalkens Efterladenskaber. En anden Tanke, den gamle Drøm om at blive suveræn Hersker, forfulgte ham ogsaa til Graven. Stadig gik hans Tanker til Kurland; men da her intet var at gjøre, fæstede de sig paa andre fjærne Lande, Madagaskar, Corsika, den lille Ø Tabago, hvor der mulig var Trang til en Konge. Selv Jøderne, af hvis Tjenester han tidligere saa ofte havde maattet benytte sig, var han nu beredt til at vise Gjentjenester; han vilde modtage deres Krone, dersom de vilde grundlægge et nyt Jerusalem paa Amerikas Sletter.

I Juni 1749 var Moritz for sidste Gang i Dresden, hvorfra han rejste til Berlin og besøgte i Sans-souci Frederik II, hvis Vrede mod ham fra den Gang, Moritz vilde forhindre hans Indmarche i Mähren, havde lagt sig efter Slaget ved Fontenoy, der havde en kort Brevvexling mellem dem til Følge, i hvilken Frederik i begejstrede Udtryk har udtalt sin Beundring over, hvad Moritz havde udrettet. Moritz kom i Avgust 1749 tilbage til Chambord og saae ikke Tyskland mere. Den 23de November 1750 blev han angreben af en Underlivsbetændelse, som hans svækkede Legeme ikke kunde modstaa; at Lægerne aarelode ham fem Gange i fire og tyve Timer, bidrog sandsynligvis til at fremskynde hans Død, der indtraf den 30te November mellem Klokken sex og syv om Morgenen. Det er ofte blevet paastaaet, at Moritz ikke døde en naturlig Død, men faldt i en Duel med sin gamle Fjende, Prinsen af Conti; det er dog ved nyere, nøjagtige Efterforskninger blevet godtgjort, at dette Rygte er usandt. Overalt i Frankrig frembragte Budskabet om hans Død stor Sorg, i det alle, fra Kongen til den ringeste Undersaat, huskede paa, hvad han havde været for Landet. Ludvig XV sendte Avgust III en egenhændig Kondolenceskrivelse, og Frederik II skrev et Sørgedigt over

ham. Da man ikke kunde begrave en Protestants Lig i en katholsk Kirke, blev det efter det sachsiske Hofs Forslag bisat i St. Thomaskirken i Strassburg, hvor der i 1777 rejstes et Mindesmærke over ham.

I sit Testamente viste Moritz den Kjærlighed, han altid havde næret for sine Halvsøskende og deres Familier; Hovedarving blev den sachsiske Kammerherre, Grev Bellegarde, der var gift med hans Halvsøster, Grevinde Rutovska, og sin Neveu, Grev Friesen, testamenterede han den Diamant, han en Gang havde faaet af Byen Prag, tillige med Manuskriptet til hans »Réveries«. Testamentet indeholdt tillige en Bøn til Ludvig XV om at gjøre Grev Friesen, der var Marechal-de-camp i den franske Hær, til Guvernør i Chambord og Chef for hans Ulanregiment; den sidste Bøn blev opfyldt, men ikke den første, i det Chambord atter blev inddraget under Kronen, medens Greven blev holdt skadesløs med en Sum Penge.

Moritz's Værd som Feltherre kan ikke betvivles, og i egentlig militær Forstand kan han vel sættes ved Siden af Mænd som Turenne, Eugen af Savoyen og flere; men han staar tilbage for dem deri, at han ikke stod paa nogen sædelig Grundvold. Kampen for at vinde Ære og Udmærkelse kan vel vække Beundring, men kan ikke medføre Menneskenes oprigtige Tilknytning og Agtelse; disse erhverves for Krigeren kun, naar han kæmper for noget højere og ædlere, for Kongen, for Religionen eller for Fædrelandet.

A. P.

Polen ved Midten af det attende Aarhundrede.

III. „Familien". — Czartoryskierne som Hofparti. — Første Reformforsøg 1736—50.

Efter den indtraadte afgjørende Vending i Czartoryskiernes politiske Sympathier, hengik der et helt Decennium, inden de foretoge sig noget reformerende Forsøg; men det er dog sandsynligt, at Tanken om i Forbindelse med Kongen og støttede af Rusland at gjennemføre de Reformer, de holdt for nødvendige, strax har været levende hos dem. Som en Forberedelse hertil vare de i Mellemtiden ivrig sysselsatte med at befæste sig i deres Stilling ved at sætte sig end yderligere i Gunst hos Hoffet og i St. Petersborg og saaledes skaffe deres Slægtninge, Venner og Klienter Embeder og Værdigheder. Det lykkedes dem tyve Aar i Træk at holde sig i Gunst hos Hoffet, og i dette Tidsrum faldt Familiens Ledelse stedse mere og mere i Hænderne paa Michael, Underkansleren i Lithauen, hvem Avgust fra Ungdommen af havde været vant til at underordne sig. Alle vigtigere Spørgsmaal bleve drøftede i Familieraadet, hvori ogsaa den gamle Moder og Poniatovskis Hustru deltoge; Kansleren aabnede i Reglen Raadslagningen, og den gamle Poniatovski udtalte til sidst sin Mening, der som oftest blev fulgt af de andre, da han udmærkede sig ved en hurtig Opfattelse og klar Dømmekraft, hvilket ogsaa tillægges ham i hans Søns bekjendte Memoirer. Lige til sit sex og halv-

fjerdsindstyvende Aar vedblev han at være kraftig paa Sjæl og Legeme, og først fra 1752 begyndte han synlig at ældes og trak sig mere tilbage fra de offentlige Forretninger; men nu kunde Brødrene Czartoryski ogsaa undvære ham og ønskede ikke engang hans Bistand. Hele Familiens Organisation paa den her omhandlede Tid karakteriseres træffende af den daværende russiske Gesandt i Warschau, Grev Kayserling, med de Ord, at »den var en lille, i fortrinlig Orden regeret Republik i den store, særdeles slet regerede Republik.«

Hvor forskjellig Brødrenes Karakter end var, erkjende dog selv deres Modstandere, at de vare af sjælden høj Begavelse og i Dannelse ragede langt op over Masseadelen, ja endog over deres bedre oplyste Standsfæller. Ikke nydelsessyge og ødsle som disse, men arbejdsomme og sparsomme fra Ungdommen holdt de deres Finanser i Orden og forbedrede deres Godser, medens det modsatte var Tilfældet med de fleste andre »Herrer«. Især var den yngre Broder, Woiwoden af Rusland, en ypperlig Husholder; sine ved Giftermaal erhvervede talrige Godser forvaltede han saa heldig og indsigtsfuldt, at han afbetalte en Million Dukater paa dem og endda fordoblede deres Indtægter; herved havde han altid de nødvendige Pengemidler til sin Raadighed, hvor det gjaldt om at gjennemføre Familiens politiske Formaal, og »han var sine Penges Herre, ikke deres Slave.« Til Trods for deres Økonomi og Sparsomhed levede begge Brødrene i Overensstemmelse med deres Stand, øvede en glimrende Gjæstfrihed og kunde stundum vise sig yderst rundhaandede og gavmilde, især over for unge Mænd af Talent, som de af klog Politik trak til sig og lode uddanne. Navnlig Woiwoden forstod sig fortræffelig paa at bedømme saadanne unge Menneskers Karakter og vinde dem; hvor indesluttet, tavs og fornem hans Holdning end i det hele var, laa der dog en vis Fortryllelse i hans Maade at være paa, og skjønt der altid laa et eller andet egoistisk Øjemed til Grund for

hans Gavmildhed, forstod han dog at skjule dette; han gjaldt almindelig som et Mønster paa Klogskab, Retskaffenhed og Mildhed, ophøjet over alle Mængdens Svagheder og Lidenskaber. Selv Familiens bitreste Fjender tilskrive ikke ham, men Broderen, hvad der mest krænkede dem, og dog var han i Virkeligheden den af Familien, som eftertrykkelig forfægtede Familiens Interesser og bibragte dens Modstandere de haardeste Slag.

Kansleren derimod, som af Naturen var hjærtelig og munter, vittig og omgængelig, holdt af at sige sine Tanker rentud uden Omsvøb, og opdraget i den gamle Feltmarskalk Flemmings Skole betragtede han det næsten som en Ret hensynsløst at sige enhver Sandheden, enten usminket, ironisk eller sarkastisk. Selvfølgelig saarede han derved mange, men paa den anden Side betragtede andre det som en katonisk Dyd, der svarede til hans Stilling og Dygtighed som Embedsmand. Ingen overgik ham i Kjendskab til den polske Stats- og Civilret, og hans Domme vare hurtige og træffende. Ved Besættelsen af Tribunalerne, Starostierne osv. forstod han at udfinde de dueligste Mænd og tog næsten intet Hensyn til deres fornemme eller ringere Extraktion, ja valgte endog stundum Mænd, som ved Fødsel eller Omstændigheder hørte til hans politiske Modstandere, naar Forholdene gjorde det muligt uden at hindre hans Planer. Han var som født til Partifører, skyede ingen legemlig eller aandelig Anstrængelse og forfulgte sine Planer med den sejgeste Udholdenhed. Ingen forstod bedre end han at omgaas med Adelen paa Landdagene; ved sin Munterhed, Vittighed, Aabenhed og Veltalenhed rev han Mængden med sig, tilmed da han besad stor Menneskekundskab og kunde nævne Tusender af Adelsmænd ved deres For- og Tilnavne samt vidste, hvorledes hver især skulde tages og vindes.

Som man ser, supplerede Brødrene hinanden fortræffelig, og fælles for dem begge var en kraftig Selvfølelse og en Stolthed, der dog hos den ældre gik over til Forfængelighed,

som var hans Akilleshæl. Med levende og energisk Ærgjerrighed stræbte de uophørlig efter Magt og Indflydelse, til sidst endog efter Kronen; men til Forskjel fra andre ærgjerrige Familier, der kun forfulgte egennyttige Øjemed, forbandt de tillige Fædrelandets Interesser med deres egne og stræbte ikke efter Magten alene for Magtens egen Skyld, men ogsaa for ved nyttige Reformer at gavne Landet. Som Forholdene vare, maatte de vælge mellem Hammeren og Ambolten, og man kan næppe fortænke dem i, at de hellere vilde være det første end det sidste. Derimod kan man med Føje bebrejde dem, at ogsaa de anvendte Bestikkelser og Magt og optoge de mest slagfærdige og berygtede Slagsbrødre, de saa kaldte Wolczynski-Ulve, i deres Tjeneste, saa ofte det syntes dem nødvendigt at sprænge Land- og Rigsdagene, at lade Tribunalerne besætte med Magt osv. At de støttede sig til Rusland, maatte de fra deres Standpunkt betragte som en Nødvendighed, og det var i alt Fald ikke dem, der først kaldte Russerne ind i Landet.

Da Brødrene havde underkastet sig Avgust III, fik de at gjøre med en ganske anden Mand, end hans Fader havde været. Hvad der end kan siges mod Avgust II, maa det dog indrømmes, at han besad en sjælden Livsfylde og stedse var opfyldt af — rigtig nok ofte luftige — Ideer, Planer og Foretagender. Ganske anderledes forholdt det sig med Sønnen. Rigtig nok udmærkede ogsaa han sig ved en majestætisk Skikkelse; men ved Siden deraf var han i enhver Retning aandelig træg og yderst indolent. Selv de vigtigste Forretninger kunde ikke vække ham af hans aandelige Døs, og med den højeste Forestilling om sin kongelige Værdighed forbandt han derfor den største Uduelighed til at regere. Det karakteriserer ham fuldkomment, naar Frederik den store af Preussen, sigtende til en vigtig Sammenkomst med ham (1742) i Dresden, hvor Forhandlingerne mellem de to Konger pludselig afbrødes ved Meddelelsen om, at Operaen begyndte, udbryder: »Om han havde kunnet erobre ti

Kongeriger, vilde han ikke være bleven et Øjeblik længer, men var gaaet i Operaen.« At en saadan Konge overlod Forretningerne til andre og tilmed til Mænd, som ikke kjedede ham. ikke traadte hans Selvfølelse for nær og sørgede for Midler til Hoffets Glans, følger af sig selv. To Mænd indtoge efter hinanden denne Stilling hos ham, først Grev (siden Fyrst) Sulkovski i nogle faa Aar, derpaa Grev Brühl. Sulkovski var en uægte Søn af Avgust den stærke og synes til en vis Grad at have arvet Faderens Natur, især hans Letfærdighed og Projektmageri. Den første paadrog ham Dronning Maria Josefas (Datter af Kejser Josef I) Uvilje, og det sidste medførte hans Fald. Han udkastede nemlig den Plan, at Kongen trods sin Anerkjendelse af den pragmatiske Sanktion strax efter Karl VI's Død skulde bemægtige sig Bøhmen; Grev Brühl, som tragtede efter hans Stilling, røbede Planen for Wienerhoffet og opnaaede ved Hjælp af den østerrigske Gesandt, Dronningen og hendes Skriftefader Guarini at fortrænge Sulkovski (1738) og selv træde i hans Plads, som han derpaa beholdt til sin Død til Trods for eller maaske netop paa Grund af hans rænkefulde, plan- og principløse udenrigske Politik og vilkaarlige indre Forvaltning, hvori især Ødselhed og Bestikkelse vare de mest fremtrædende Faktorer.

Af slig Art vare altsaa de Mænd ved Hoffet, med hvem »Familien« nærmest havde at gjøre. I Følge den polske Statsret havde Brühl rigtig nok som Udlænding næsten slet intet at sige i Polen; men faktisk var han den almægtige Mand, og kun de, der vandt ham for sig, kunde haabe at opnaa noget for sig eller Republiken. Det var derfor dobbelt Skade, at de to Kejserhoffer just havde paatvunget den polske Nation denne Konge og dette Hof; thi Brühl — som forstod at forsone Polakkerne med sig ved aldrig alvorlig at insistere paa at indvikle Republiken i Sachsens ydre Politik og ved ikke at forstyrre det Nydelsesliv, hvortil de efter Avgust III's eget Exempel forfaldt — gjorde

ikke blot intet Forsøg paa at hemme det indre Anarki i Polen ved Reformer, men lod Tingene gaa deres skjæve Gang og interesserede sig kun for at skabe sig en rig Indtægtskilde ved Bortgivelsen af Embeder og Værdigheder, hvilke han hyppig solgte til de højst bydende og sjælden bortgav uden Betaling. »Familien« maatte vinde ham for sig ved de Midler, hvorved han alene var at vinde, ved Eftergivenhed og Smigreri, ved Bestikkelse og hans personlige Interessers Fremme samt ved standhaftig at bekæmpe andre store Familiers Opposition mod Hoffet, der til Dels begunstigedes derved, at Avgust III, bortset fra hans tvungne Ophold i Warschau under Syvaarskrigen, mest opholdt sig i Dresden og kun aflagde korte Besøg i Polen. Czartoryskierne have næppe nogen Sinde varig hengivet sig til Haab om at kunne gjennemføre Reformer under det Brühlske Regimente, men derimod benyttede de dette til at udbrede deres Indflydelse over hele Landet ved at skaffe Slægtninge, Venner og Klienter Embeder trindt omkring i alle Landskaberne. Næsten i alle disse besade de enten selv Godser eller skaffede sig saadanne til Len af Kronen, og efterhaanden som deres Børn voxede til, bidroge disse ved deres Giftermaal til at befæste Familiens Indflydelse og Anseelse. Kansleren, som ingen Sønner havde, lod to af sine Døtre efter hinanden ægte den rige og oplyste Godsejer, Grev Georg Flemming; den tredje Datter giftede sig med Fyrst Michael Sapieha, som hørte til en af de indflydelsesrigeste Familier i Lithauen. Samme Dag (Oktbr. 1749) fejrede hendes Kusine, Poniatovskis Datter, sit Bryllup med Ivan Clemens Branicki, en af Republikens rigeste Magnater, til hvilke endelig ogsaa Avgust Czartoryskis Svigersøn, Fyrst Lubomirski, hørte. Alle disse fulgte som oftest Kanslerens Vink, og dette gjaldt ogsaa i Reglen om de længere ude beslægtede.

Oppositionen ledede af Familien Potocki med Kronstorfeltherren Josef Potocki i Spidsen. Ved Leszczynskis

Valg havde Potockierne og Czartoryskierne udsonet sig med hinanden; men nu blussede Fjendskabet atter op, og en grundet Anledning til Besværing fik Oppositionen derved, at Rusland under Krigen med Tyrkerne og Tatarerne 1736—39 gjentagne Gange lod sine Tropper drage gjennem det nevtrale polske Omraade, uden at Regeringen fandt sig foranlediget til at protestere. Efter bitre Besværinger i den Anledning paa Rigsdagen i Oktbr. 1738 maatte Kongen omsider gjøre Forestillinger i St. Petersburg, og da disse ikke frugtede, begyndte Kronstorfeltherren at drive Politik i det store paa egen Haand og virkede navnlig for at formaa Sverige og Tyrkiet til at hjælpe Polen under en eventuel Krig med Rusland. I Begyndelsen af 1739 sendte han saaledes sin fortrolige Gurovski til Konstantinopel og lovede, at naar Porten vilde sende 50,000 Tyrker og 50,000 Tatarer som Hjælpetropper til Polen, skulde der ske et almindeligt Opbud af den polske Adel til en Styrke af 200,000 Mand. Ja, da Münnich 1739 atter førte sin Hær til Dnjestr gjennem polsk Omraade, begyndte Josef Potocki formelig Krig med Rusland paa egen Haand, i det han lod de gjennemmarcherende Russere omsværme af Rytterskarer, der overfaldt enkelte spredte Afdelinger. Efter Russernes Sejr ved Chocim og Fredsslutningen i Belgrad faldt Potockis Planer til Jorden; men han gjenoptog dem imidlertid kort efter, da Karl VI's Død (20de Okt. 1740) satte Evropa i en krigersk Bevægelse, og da Forholdene i Rusland efter Kejserinde Annas Død under Birons Regentskab for den umyndige Kejser Iwan vare alt andet end befæstede. Da Sverige, bearbejdet af Frankrig, der ogsaa havde formaaet Avgust III til at skille sig fra Østerrig under dettes Kamp med Frederik II, rustede sig til Krig mod Rusland, traadte Potocki i Forbindelse med Hoffet i Stockholm, og da Krigen mellem Sverige og Rusland var erklæret (24de Juli 1741), lod han i Polen udbrede et Skrift for at rive Nationen med sig til Kamp mod Rusland og samlede Tropper

ved Sulejov og Piotrovin. Hoffet befalede ham forgjæves at føre Tropperne til Storpolen; men da han ingen Anklang fandt i Landet, og der endog rejstes aaben Modstand mod ham og nedlagdes Protest mod hans Adfærd, opgav Storfeltherren til sidst sin Plan, og Tanken om paa denne Maade at befri Republiken for Ruslands Overvægt blev først gjenoptagen ved Bar-Konføderationens Dannelse.

Befriet for denne Bekymring fortsatte Brühl sin afvexlende Politik. Efter at han var traadt i Underhandling med Frankrig og Bayern, tog han Del i Karl Albert af Bayerns Kejservalg (1742), men slog snart ind paa en ny Bane og styrede for fulde Sejl over i den østerrigske Lejr, da Østerrig efter Breslauerfreden med Frederik II med Held førte Krigen mod Frankrig og Bayern, og da Maria Theresia gav ham rige Godser i Bøhmen. I Decbr. 1743 sluttede han en mod Frederik II rettet Traktat med Østerrig, og da Frederik II i Avgust 1744 rykkede gjennem Sachsen til Bøhmen, lod Avgust III 20,000 Sachsere forene sig med Østerrigerne og gjorde kort efter paa Rigsdagen i Grodno et Forsøg paa at drage Polen med ind i Krigen med Preussen, reformere de polske Rigsdages Forretningsorden og fremfor alt — forøge Hæren. At »Familien« i det mindste til en vis Grad havde Del i dette Skridt, fremgaar af et mærkeligt Skrift, som den gamle Poniatovski paa den Tid udgav anonymt under Titlen »Brev fra en polsk Adelsmand til en af hans Venner i et andet Palatinat.« Dette Skrift indeholder nemlig en lige saa gjennemtænkt som dristig Plan til en Reform af Republikens indre Forfatning paa næsten alle Omraader. Midtpunktet i hele Forslaget er dog Hærens Forøgelse og som Følge deraf en bedre ordnet Finansforvaltning og nye Indtægtskilders Tilvejebringelse til den forøgede Hærs Underhold. Hærens Forøgelse skildres som det første, mest presserende og nødvendige Skridt for at rive Fædrelandet ud af dets »deplorable« Stilling og beskytte det mod ethvert uventet Indfald og mod den stærke-

res Ret. »Hver Adelsmand, der i Sandhed elskede sit Fædreland, dets Ære og Berømmelse, burde vise sin Kjærlighed i Gjerningen og følge det Exempel, som Kastellanen af Kiev havde givet paa den sidste Rigsdag ved at tilbyde Republiken Tiendedelen af alle sine Indtægter. Naar man kun alvorlig vilde det, og naar baade Adelen og Gejstligheden hurtig lagde Haand paa Værket, vilde Nationen lige saa hurtig stige i Naboernes Agtelse. Man maatte ikke indvende, at Polen var for svagt befolket til at holde en stor Hær; thi i alt Fald kunde man raade Bod derpaa ved at indskrænke Klostrenes Tal og begunstige Ægteskaberne. Til Klostrene tyede mange, selv unge Mennesker, af Ubetænksomhed eller Dovenskab, og ved Inddragelsen af de overflødige Klostre kunde man skabe sig Midler til fattige Børns Opdragelse og til milde Stiftelser. De alt for talrige kirkelige Festdage burde betydelig indskrænkes, og Byerne have deres gamle Rettigheder tilbage. Man burde saa vidt mulig være tolerant mod andre Religionsbekjendelser og indrømme dem fri Gudstjeneste, saa vilde sikkert mange vandre ind i Landet. Selv Hæren skulde lønnes bedre end hidtil, der skulde indføres større Disciplin og et Rekruteringssystem efter preussisk Mønster.« Blandt de vigtigste af Forfatteren i øvrigt nævnte Midler til at skaffe Republiken forøgede Indtægter skulle vi nævne Indførelsen af en almindelig Told for alle Varer, der skulde erlægges af alle uden Undtagelse, og Ophævelse af Adelens og Gejstlighedens hidtidige Frihed for visse Skatters Erlæggelse. Desuden foreslog han bl. a. delvis Afskaffelse af »liberum veto«, Reformer i Retsplejen osv. osv.; Skriftet slutter med en Profeti om, at alt nok vil gaa godt, naar Reformforslagene vedtages, og saaledes Orden gjenoprettes i Republiken.

Dette Skrift, som i fransk Oversættelse findes i Statsarkivet i Berlin, hvortil det i Septbr. 1744 sendtes af den daværende preussiske Gesandt v. Wallenrodt, og den Kjendsgjerning, at dets Forfatter to Gange (Novbr. 1740 og

Decbr 1741) i vigtige politiske Ærender sendtes til Paris af Avgust III, tyder paa, at »Familien« tog Del i Kongens store Politik, og Poniatovskis Formaninger fandt denne Gang en ikke ganske ufrugtbar Jordbund. Paa Rigsdagen stemte de allerfleste for Hærens Forøgelse, og der syntes at skulle tilvejebringes fuld Enighed om Opdrivelsen af de finansielle Midler dertil osv., da der pludselig indtraadte et Omslag, som bragte alt til at strande. Frankrigs og Preussens Gesandter arbejdede nemlig ivrig paa at forhindre Polens Deltagelse i Krigen til Fordel for Maria Theresia og fandt omsider villige Allierede i Oppositionens Førere, Kronstorfeltherren J. Potocki og Greverne Tarlo, Potocki og Sapieha. To Deputerede fra Masovien, Karvovski og Vilczevski, tilbøde for gode Ord og Betaling at sprænge Rigsdagen. Den sidstnævnte fik lidt efter lidt 350 Dukater og Løfte om 3000 Dukater og en Plads som Oberstløjtnant i Frederik II's Hær; men paa den til Rigsdagens Sprængning fastsatte Dag erklærede han i Rigsdagen, at han »ikke vilde være sit Fædrelands Judas«, kastede Pungen med de modtagne 350 Dukater ud midt i Salen og formanede alle, der havde gjort sig skyldige i samme Forbrydelse som ham, til at følge hans Exempel, da han ellers offentlig maatte anklage dem. Indtrykket var uhyre, mange Stemmer fordrede strax Navnenes Nævnelse, Vilczevski vægrede sig derved, men nævnte dog til sidst den preussiske Gesandt og ni Landbud. Stor Tumult! Grodzicki, en af de anklagede, raabte: »Bevis det!«, og da Vilczevski svarede: »Jeg véd det!« skreg han: »Du lyver!« Flere af de anklagede paastode, at de aldrig havde haft ringeste Samkvem med den preussiske Gesandt, og andre sagde, at de forsætlig selv eller paa Brühls Anstiftelse havde lagt »Snarer« for ham. Derved fik mange Øjnene op for, at ogsaa Vilczevski havde handlet i Brühls Ærende, og da denne noble Herre kort efter blev udnævnt til Kammerherre, tvivlede ingen mere om, at jo Brühl havde anstiftet det hele for at bringe Adelen i

Harnisk mod Frederik II. Hele Intrigen faldt derfor til sidst ud til Ministerens Skade, alle raabte paa en Undersøgelse, og saa længe denne stod paa, vilde man ikke raadslaa om noget andet, saa at Rigsdagens lovmæssige Varighed var til Ende, inden man havde fattet nogen Beslutning enten om Hærens Forøgelse eller om Polens Deltagelse i Krigen mod Frederik II. Forinden Rigsdagens Slutning protesterede de preussiske Befuldmægtigede mod Vilczevskis Anklage og betegnede den som udgaaet fra en Kabale, hvis eneste Øjemed var at bringe Splid mellem deres Konge og Republiken; Udfaldet af Rigsdagen betegnede Frederik II's Sendemænd som værende lig med en Sejrvinding i et stort Slag.

Brühl vedblev dog lige fuldt at holde sig paa den én Gang betraadte Bane. Frankrig og Preussen lovede ham forgjæves Rigsfyrsteværdigheden og et Fyrstendømme, Skriftefaderen Guarini en Kardinalshat og selv Avgust III deres Understøttelse til at gjøre Polens Krone arvelig i hans Familie samt desuden et Stykke af Bøhmen og Schlesien. Hoffet i Warschau — hvor Avgust havde resideret siden Juni 1744 — havde større Tillid til Østerrig og Sømagterne og afsluttede i Januar 1745 den saa kaldte Kvadrupelalliance, i hvis hemmelige Artikler der garanteredes hans Søn den polske Trone, hvorimod han for 150,000 Pd. Sterl. lovede at stille 30,000 Mand. I Warschau og Wien paatænkte man desuden en Udstykning af Frederik II's Monarki, og i en hemmelig Traktat af Maj 1745 enedes begge Hofferne om ikke at nedlægge Vaabnene, før hele Schlesien med Glatz var gjenerobret for Maria Theresia, og Preusserkongen bleven yderligere ydmyget. Da skulde Avgust III have Hertugdømmet Magdeburg med Saalkredsen, Fyrstendømmet Crossen m. m. Disse Forhaabninger gik imidlertid ikke i Opfyldelse, Frederik II slog baade Sachserne og Østerrigerne og tvang dem begge til Freden i Dresden (Decbr. 1745), hvori Maria Theresia atter maatte opgive Schlesien, og

Avgust III betale Preussen en Million Daler. Senere tog Avgust ingen Del i den østerrigske Arvefølgekrig, men sluttede derimod i Foraaret 1746 en Subsidietraktat med Frankrig og formælede i Febr. 1747 sin Datter med Daufinen, sin Søn Arveprinsen i Juni 1747 med en Datter af Kejser Karl VII.

I Polen havde imidlertid Modsætningerne mellem Czartoryskierne og Potockierne antaget en skarpere og voldsommere Karakter. Delte i to Linier, Sølv- og Guldlinien, overgik sidstnævnte Familie langt sine Medbejlere i Henseende til Grundbesiddelse, Slægtskabsforbindelser og gammel Berømmelse; i Ukraine, Podolien, Rusland og Lillepolen besad den talløse Godser og fyrstelige Paladser, deres Hofstat var dannet efter kongeligt Mønster med Hofmarskalker, Jæger- og Staldmestre, Kammerherrer osv., alle af god Familie, de havde ikke blot en af Dragoner, Kosakker og Infanteri bestaaende Livvagt, men ogsaa en talrig Milits og Artilleri, hvis Officerer fik Patent af Kongen og havde samme Rang som Kronarmeens Officerer. I disse østlige Provinser kunde, som det hedder i en samtidig Optegnelse, »ingen erholde et Embede, ingen blive valgt til Rigsdagen eller Tribunalet, ingen erholde et Prælatur eller rigt Sognekald uden Potockiernes Beskyttelse.« Czartoryskierne støttede sig til Hoffet, Potockierne til deres Popularitet hos Masseadelen; medens hine til Dels levede efter fransk Mønster og tilkjendegave Uvilje mod, stundum endog Ringeagt for det gammelpolske Væsen, klædte Potockierne sig og levede paa Fædrenes Vis, viste sig trods al deres Stolthed nedladne over for »d'Hrr. Brødre«, giftede endog stundum deres Døtre ind i ringere Familier og øvede Gjæstfrihedens »gammelsarmatiske« Dyd i den mest udstrakte Grad. Blandt deres Tilhængere vare de mest fremragende: Woiwoden af Krakau, Lubomirski, og Woiwoderne af Sandomir og Lublin, den ældre og den yngre Tarlo (Onkel og Neveu). Den sidstnævnte, Adam Tarlo, var en af de mest populære

Mænd i Republiken og saa at sige den lavere Adels Afgud; sin Stilling som Woiwod havde han i en Alder af 22 Aar — men da allerede i stort Ry som ivrig Tilhænger af Leszczynski ved dennes andet Valg — faaet af Avgust III paa Pacifikationsdagen. Han var gift med en Hustru, der var meget ældre end han, og under et Besøg i Warschau i Vinteren 1744 fattede han en heftig Kjærlighed til Woiwoden af Krakaus unge og skjønne Datter. Paa et Bal hos Kronmarskalken Bielinski dansede han de første Danse med hende og bød derpaa den gamle Poniatovskis Datter op; men denne undslog sig imidlertid — efter Sigende paa den stolte Moders Anstiftelse — med de Ord: »Deres Naade, bliv ved at danse med hende, som De har danset med hele Aftenen.« Tarlo raabte da højt: »En Skjælm, hvo der danser med Woiwoden af Masoviens Datter!« og da hendes ældste Broder Kasimir strax traadte i Rækkerne med hende, raabte Tarlo gjennem Salen: »Du er altsaa en Skjælm!« Næste Dags Morgen duellerede de til Hest, men uden Resultat. Fra begge Sider regnede det derpaa ned med Paskviller, og Tarlo udfordrede paa ny Poniatovski. Nu kom hele Warschau i Bevægelse, Kronens Kansler Zaluski forbød Duellen i Kongens Navn, den gejstlige Ret i Warschau truede de ulydige med Exkommunikation, men alligevel fandt den Sted den 16de Marts 1744 i Mariemont ved Warschau og med saa lidt Hemmelighedsfuldhed, at hele Skarer af Warschaus Borgere strømmede ud for at være Vidne til Kampen. Først skøde Duellanterne paa hinanden uden at træffe, derpaa grebe de til Kaarderne, og nu blev Tarlo dræbt ved et Stik midt i Hjærtet. Hans Død og et hurtig udbredt Rygte om, at Poniatovskis Sekundant, en Major v. Korff, skulde have bibragt ham Dødsstødet, satte den offentlige Mening i stærk Bevægelse mod »Familien«; men Potockierne holdt sig dog mod Forventning rolige, og den gamle Tarlo indskrænkede sig til en retslig Klage, der af Czartoryskierne besvaredes med en Proces mod Tarlos Tilhængere for Ud-

bredelsen af Paskviller; denne Proces vandt de ved Tribunalet for 1745, og gjennem Brühl opnaaede de endog, at Kongen gav den unge Poniatovski den hvide Ørns Orden.

Denne Sag havde imidlertid dog rystet hele deres Stilling, i Lithauen traadte Familierne Radzivil, Sapieha og Oginski ivrigere end nogen Sinde op imod dem, og ved Hoffet begyndte G. V. Mniszeck, der siden 1742 havde været Hofmarskalk, i al Stilhed og Forsigtighed at fortrænge dem fra Brühls Gunst for at skabe sig selv et Parti. Foreløbig bekæmpede de dog Stormen; men de Midler, de benyttede for at værge sig imod Modstandernes Angreb, vare rigtig nok i sidste Instans saadanne som et eller andet Landbuds »liberum veto« eller Udsættelse af Rigsdagsbeslutningernes Underskrift ud over Rigsdagens lovmæssige Varighed osv. Det var, som tidligere berørt, paa denne sidste Maade, de fik Rigsdagen af 1746 opløst uden Resultat; denne Rigsdag blev — som en samtidig udtrykker sig — »ikke sprængt, ikke endt, men udslukkedes«, i det Lysene nemlig af det ene Parti bleve slukkede, lige saa hurtig som det andet tændte dem paa ny. Lige saa frugtesløst endte den følgende Rigsdag af 1748, og den gamle Woiwod Nik. Potocki mindede ved denne Lejlighed forgjæves om det gamle klassiske Ord: »Venit summa dies et inevitabile fatum.«

Endnu heftigere vare dog Partikampene ved Tribunalernes aarlige Fornyelse, da Sejren ved Valgene til disse var langt vigtigere end en Sejr ved Valgene til Rigsdagen. Et eklatant Exempel herpaa fik man ved Tribunalet for 1748. Som en Fremmed maatte Grev Brühl nemlig i Følge Loven hverken beklæde noget Embede eller eje noget Gods i Republiken; kun ved en Rigsdagsbeslutning kunde han faa sit Ønske om Indfødsret opfyldt; men da Rigsdagen paa denne Tid opløstes uden at have fattet Beslutninger, søgte han en anden Udvej til at naa sit Maal, og hermed vare Czartoryskierne ham efter Sigende behjælpelige. Der blev fa-

brikeret et Dokument, hvoraf det fremgik, at Landsbyen Brylevo i Posen for 300 Aar siden havde været i Greverne Brylovies Besiddelse, og Tribunalets smidigste Advokater opstillede derpaa en Stamtavle, der beviste Brühls Nedstamning fra disse Grever, medens Brühls Søn for Tribunalet nedlagde Paastand om Landsbyens Udlevering. Granovski, dens hidtilværende Besidder, slog sig til Ro ved en rundelig Betaling, og Grev Brühl blev af Tribunalet anerkjendt som polsk Adelsmand, kjøbte Godser og skaffede sig og sin Søn Starostier; i 1750 aftraadte Avgust Czartoryski det indbringende Starosti Warschau til den sidstnævnte.

Endnu skandaløsere gik det til ved Indsættelsen af Tribunalet for 1749. Paa alle Landdagene opbøde Czartoryskierne alt for at sætte deres Kandidater igjennem eller hidføre Dobbeltvalg; deres Hensigt var at lade deres Neveu Kasimir Poniatovski vælge til Marskalk. Kasimir kom med stort Følge til Petrikau, hvor Valgbrevenes Prøvelse og Tribunalets Indsættelse skulde gaa for sig under Forsæde af den dertil af Kongen valgte Biskop af Posen, Theodor Czartoryski. Hans Tilhængere udraabte ham til Marskalk, men Potockierne grebe til Sablerne, og Kasimir flygtede ud af Kirken og Byen. Hans Parti holdt dog Stand, og det rettede nu sine Bestræbelser paa, at Tribunalet overhovedet ikke kom i Stand; efterhaanden som de af enkelte Woiwodskaber valgte opraabtes til Edsaflæggelse, nedlagde Czartoryskierne Protest mod Retmæssigheden af ethvert dem ubehageligt Valg, og da dette Exempel fulgtes af Potockierne, blev Tribunalets Indsættelse forhindret, noget, som ikke var sket tidligere, og hvorfor begge Partier skøde Skylden paa hinanden.

Disse Tildragelser synes dog at have gjort et usædvanligt Indtryk paa Hoffet. I det mindste udskrev Kongen en overordentlig Rigsdag til den 4de Avgust 1750 i Warschau og kom allerede i April selv dertil for at raadslaa med Senatet om de mest presserende Reformer. Af saadanne paa-

tænkte Hoffet især en planmæssig Sprængning af Ukraines Landdage, der beherskedes af Potockierne, Rigsdagens Forvandling til en Konføderation med Afgjørelse efter Stemmeflerhed og en ny Skyldsætning af alle Godser for at forøge Kronens Indtægter. For at sætte disse Reformer igjennem skulde den hæderlige og ansete Patriot V. Rzevuski, Woiwod af Podolien, vælges til Marskalk og derfor forud opgive sit Embede, da i Følge Loven ingen Woiwod maatte blive Landbud. Ogsaa Udlandets Samtykke til disse Reformer søgte Hoffet at indhente; men det laa ikke i de fremmede Magters Interesse at styrke Kongemagten i Polen, og navnlig lod Østerrig erklære, at Øjeblikket ikke var heldig valgt, i det et saadant Reformforslag strax vilde fremkalde et Forbund mellem Preussen, Frankrig, Sverige og Porten til den polske Friheds Beskyttelse. Imidlertid lod Hoffet sig dog ikke skræmme heraf, Rzevuski nedlagde virkelig sit Embede og blev valgt til Landbud; men aldrig saa snart var Rigsdagen den 4de Avgust bleven aabnet, før der raabtes paa, at der imod al Lov og Ret sad en Senator i Landbudssalen. Rzevuski erklærede forgjæves, at han ikke længer var Woiwod, Modstanderne kaldte det hele en Komedie og vægrede sig ved at skride til Marskalksvalget, saa længe han indtog sit Sæde. Striden herom varede i tre Dage, saa blev der indgivet en skriftlig Protest mod Rigsdagsbeslutningernes Gyldighed, og den 18de Avgust opløstes Rigsdagen uden alt Resultat. I det paafølgende Senatsmøde erklærede Michael Czartoryski offentlig, at den samme Haand, der havde sprængt Petrikauertribunalet, ogsaa havde sprængt Rigsdagen; men herimod nedlagde den gamle Kronstorfeltherre J. Potocki Indsigelse, i det han erklærede, at Rigsdagen var bleven sprængt for Rzevuskis Skyld, og at man ved at sprænge den kun havde varetaget Adelens Ret.

IV. Dannelsen af de saa kaldte Patrioters Parti. — Uoverensstemmelse mellem Hoffet og Czartoryskierne (1750—54).

Saaledes var ogsaa det andet Forsøg paa ved Rigsdagens Hjælp at opnaa en Reform strandet; men »Familien« steg dog i den nærmeste Tid til endnu større Indflydelse, da Oppositionen mistede sine bedste hidtidige Førere, bl. a. i Maj 1751 Kronstorfeltherren J. Potocki, og ingen havde at sætte i Stedet. Rigets Primas, Ærkebisp Adam Komorovski af Gnesen, hørte ligesom Kronens Kansler, Andreas Zaluski, til »Familiens« Venner, og da Kongen nu tilmed gav den ledige Feltherrestav til den gamle Poniatovskis Svigersøn Branicki, hævede V. Rzevuski til Kronens Underfeltherre (1751) og i 1752 gjorde Poniatovski til Kastellan og Michael Czartoryski til Kansler af Lithauen, vare næsten alle de indflydelsesrigeste Embeder besatte med »Familiens« Slægtninge og Tilhængere. Den maatte imidlertid snart gjøre den Erfaring, at man ikke kunde stole paa den i flere Retninger mest fremragende blandt disse, den i 1688 fødte Inan Clemens Branicki, der ejede rige Godser og sædvanlig med fyrstelig Glans residerede i et pragtfuldt Slot i Bialystock. I sin Ungdom havde han vundet Ry i fransk Krigstjeneste, var derpaa efter sin Hjemkomst hurtig steget op ad Embedsstigen og nød til Trods for sine franske Sympathier, sin Kvindejagt o. desl. stor Anseelse i Republiken. Han gjaldt for at være en ren og fast Karakter, men var i Virkeligheden yderst forfængelig og svag lige over for Smigrere; endnu i sit 75de Aar lod han sig saaledes efter Avgust III's Død forlede til den Tro, at han kunde blive hans Efterfølger paa Tronen, men viste sig under Interregnet aldeles uskikket til at stille sig i Spidsen for et Parti. Ogsaa tidligere, inden Alderen havde gjort sin Indflydelse gjældende, havde han víst Mangel paa Energi og Resoluthed, og da »Familien« 1749 gav ham den unge og skjønne Isabella Poniatovski til Hustru, haabede den maaske netop derfor at kunne lede ham, men blev snart skuffet i saa

Henseende allerede den første Gang, da den store evropæiske Politik paa ny greb mere levende ind i Polens Partiforhold.

Efter Freden i Aachen 1748 beherskedes den evropæiske Politik som bekjendt væsentligst af Modsætningen mellem Frankrig og England, som overalt bekæmpede hinanden med Diplomatiets Vaaben. Med Frankrig var Preussen, med England Østerrig, Rusland og til Dels Avgust III forbunden. Som Kurfyrste af Sachsen og Konge af Polen indtog Kong Avgust allerede i Følge sine Landes geografiske Beliggenhed en Stilling, der maatte gjøre det særlig magtpaaliggende for begge de rivaliserende Magter at vinde ham. Den franske Udenrigsminister d'Argenson mente, at Frankrig lettest kunde vinde ham ved at love ham Understøttelse til hans Søns Tronfølge i Polen, ved at fremme Warschauerhoffets Planer og ved at fri ham fra at maatte søge sin Støtte i Rusland. Ludvig XV fastholdt imidlertid sin allerede i nogen Tid nærede Plan om i Tilfælde af den polske Trones Vakance at hæve Prins Conti, Chefen for hans hemmelige Diplomati, paa Tronen. Allerede før Aachenerfreden, da Frankrig og Preussen efter Kejser Karl VII's Død (Jan. 1745) gjorde Forsøg paa at drage Avgust III bort fra Østerrig ved at tilbyde ham den tyske Kejserkrone, havde Frankrig i Polen vundet Venner for Prins Contis Ophøjelse. Den Gang sendte Branicki, hvis Sympathi for Frankrig lignede en gammel Ungdomskjærlighed, sin fortrolige Ven Mokranovski til Paris for at pleje Underhandlinger med Prinsen og Ludvig XV, og i 1746 skal en anden Polak ved Navn Blandovski have været i Paris i samme Øjemed. Vist er det i alt Fald, at dette Projekt flere Aar i Træk satte Hofferne i Wien og St. Petersburg i Bekymring ligesom Daufins Giftermaal med Avgusts Datter. Begge disse Hoffer havde deres egne Planer med Hensyn til den polske Tronfølge, Østerrig tog gjentagne Gange gjennem sin Gesandt i St. Petersburg Ordet for Valget af en Piast; men Bestucheff vilde kun for et Skins Skyld foreslaa en eller to Piaster og derimod arbejde

paa at faa Karl af Lothringen, Kejser Frants I's Broder, valgt, i Nødsfald med Magt. Begge Hofferne delte den Overbevisning, at ogsaa Frederik II billigede Planen om Contis Valg, og endnu i 1752 vilde man i Wien vide, at Frederik II fra Paris af havde ladet uddele store Summer blandt forskjellige polske Magnater for at modarbejde Karl af Lothringens Valg.

Samme Aars Sommer sendte England og Frankrig næsten samtidig nye Gesandter til Warschau, England for at bevirke Republikens Tiltrædelse af det østerrigsk-russiske Forbund, Frankrig for ved alle Midler at hindre Tiltrædelsen. Den engelske Gesandt var Sir H. Williams, en afgjort Modstander af Frederik II; Frankrig sendte Grev Broglie, en Mand af lille Væxt, der »bar Hovedet højt som en lille Hane« og var yderst dristig i sine politiske Kombinationer, hvad der var saa meget nødvendigere, som han ved sin Ankomst til Hoffet, der opholdt sig i Besøg hos Branicki i Bialystock, allerede forefandt Sir Williams i fortrolig Samkvem med »Familien«, medens det tidligere franske Parti næsten ganske var opløst. Med de 80,000 Franks, han medbragte, skaffede han dog snart Frankrig nye Venner, og at han forstod at tage Polakkerne paa den rette Maade, fremgaar bl. a. af, at han inden Aarets Udgang havde udgivet noget over 100,000 Franks foruden hine 80,000. »Uden 26—30 Personer og Heste i mit Følge«, skrev han til Paris, og det er betegnende for Tilstandene og den polske Adels Luxus, »tør jeg ikke vise mig offentlig her, hvor man intet har at haabe, naar man ikke forstaar at gjøre sig gjældende og vække Opmærksomhed ved sin Levemaade.« Det var ham en let Sag at vinde Branicki og Mokranovski for sig, og allerede i Grodno modtog »Familien« det første Slag.

Den 1ste Oktbr. 1752 aabnedes nemlig Rigsdagen, paa hvilken den unge Stanislaus Poniatovski, den senere Konge, første Gang mødte som Landbud; flere Dage gik hen inden Marskalksvalget, fordi der var Differens mellem Brühl og

»Familien« om Besættelsen af Michael Czartoryskis tidligere Embede som lithauisk Underkansler, hvortil »Familien« anbefalede Kanslerens Svigersøn Sapieha, hvorimod Potockierne, Radzivilerne og selv Branicki virkede for Woiwoden af Mscislav, en anden Sapieha. Brühl, som allerede i Stilhed fandt sig besværet af »Familien« og paavirkedes af sin Svigersøn, Hofmarskalk Mniszeck, der gav ham Udsigt til ved Dannelsen af et nyt Hofparti at kunne befri sig for Czartoryskiernes Indflydelse, hældede til Modstandernes Side; men Kansleren truede da med, at hvis Brühl ikke valgte hans Svigersøn, skulde intet Marskalksvalg finde Sted og ingen Rigsdag komme i Stand, og nu gav Brühl efter. Regeringens vigtigste Lovforslag paa denne Rigsdag angik Hærens Forøgelse og Midlerne til dens Opretholdelse, Reform af Justitsvæsenet og Afskaffelsen af det Misbrug af »liberum veto«, at man derved ogsaa kunde gjøre alle tidligere enstemmig fattede Beslutninger ugyldige og saaledes for ét Spørgsmaals Skyld gjøre en Rigsdag helt ufrugtbar. Disse Reformslag mødte strax afgjort Modstand hos Oppositionen, der nu ledsedes af Palatinen af Belz (Potocki), og Czartoryskierne, som besvarede denne Modstand med at sprænge alle de Landdage, paa hvilke deres Modstandere vare i Flertal, udtalte højt, at hvis der skulde opnaas noget ved Rigsdagen, maatte den forvandles til en Konføderation. Herimod protesterede Branicki, som erklærede, at en saadan vilde føre til et Forbund med Rusland, der maatte betales med Afstaaelsen af en Provins, og Palatinen af Belz henvendte sig til den preussiske og franske Gesandt om Understøttelse med Raad og Penge, hvortil de begge vare meget villige. Ingen troede Kongen og Brühl, da de paa Æresord forsikrede Broglie, at de ikke paatænkte en Alliance med Rusland, og selv den russiske Gesandts offentlige Erklæring om, at han ingen Instrux havde til at forhandle om et Forbund med Republiken, blev betragtet som en Skinmanøvre af Czartoryskierne. Allerede den 16de Oktober

blev Rigsdagens Aktivitet hemmet ved Forebringelsen af forskjellige Klager mod Kongen, navnlig over, at Brühls Søn havde faaet Starostiet Warschau, skjønt han som Protestant lovmæssig ingen Adkomst havde til dette Embede. Og den 24de Oktober sprængte et Landbud ved Navn Morski Rigsdagen ved et Manifest, hvori han gav Kongen personlig Skyld for alle Republikens Ulykker og aabent beskyldte ham for Brud paa »Pacta conventa.«

Czartoryskierne og deres Venner, som vare forberedte paa dette Udfald af Rigsdagen*), havde imidlertid i al Stilhed og i Forstaaelse med Ruslands og Englands Gesandter udarbejdet et den 17de Oktbr. dateret Manifest, som skulde bane den Vej til en Konføderation, og hvori de erklærede, at efter det ufrugtbare Resultat, alle Rigsdagene fik, behøvede Fædrelandet en anden »Hjælp« til Misbrugenes og Ondernes Afhjælpelse. Kongen havde, hed det videre, ikke Skyld i disse, men tvært imod skaffet Nationen en lang Freds Lykke og Nydelse og ærlig overholdt Forfatningen. Skylden laa alene i Rigsdagens Ufrugtbarhed, og deres Ønske havde stedse været at benytte denne milde Regering til at komme Fædrelandet til Hjælp, skaffe Rigsdagen Varighed og Fasthed til at gjengive Lovene den tabte Kraft og gjennem en ny Forfatning afskaffe de utallige Misbrug i Retsplejen osv.

Dette Manifest blev underskrevet af en stor Mængde Landbud, hvoriblandt Stanislaus Poniatovski, samt af Rigets Primas Komorovski og en Del Bisper, Kronkansleren Malachovski og Lithauens Kansler Michael Czartoryski, Lithauens Storgeneral Radzivil og Palatinen Podoski. Den

---

*) En Rigsdag blev i Følge den polske Statsret først sprængt ved et eller flere Landbuds udtrykkelige Erklæring om, at de protesterede mod alle Rigsdagens Beslutninger. Derimod blev kun dens Virksomhed hemmet ved et Medlems Erklæring om, at han ikke tilstedede yderligere Raadslagning, før det af ham paa Bane bragte Spørgsmaal var afgjort.

25de Oktbr. bragte man det til Branicki, som just havde de fleste Senatorer forsamlede hos sig til en Raadslagning og let lod sig overtale til at skrive under, og Manifestet blev derpaa bragt ind i en stor Sal, hvor der fandtes en stor Mængde Landbud forsamlede. Medens nu Podoski med Pennen i Haanden pressede disse til at skrive under, traadte Mokranovski pludselig ind i Salen, bemægtigede sig Manifestet og ilede gjennem en Bagdør med det til den preussiske Gesandt, hos hvem netop Broglie ogsaa var i dette Øjeblik. Gesandterne sendte strax Bud efter deres polske Venner, Palatinerne af Belz og Smolensk, for at raadslaa om det truende Slags Afparering. Palatinerne raadede til at udstede et Antimanifest og sætte en Modkonføderation mod Konføderationen; men Gesandterne vilde ikke lade det komme til en Borgerkrig, som strax vilde hidføre Ruslands Indskriden med Vaabenmagt, og nøjedes med at være i Besiddelse af Manifestets Original og sønderrive dette efter først ved Mokranovskis Hjælp at have overtydet Branicki om, at han falskelig var bleven forledt til at underskrive det og derved havde begaaet en upatriotisk Handling.

Dette var det første store Nederlag, som »Familien« led, og det var saa meget smerteligere, som Maltzahn med Føje triumferende kunde skrive hjem: »Vi ville for stedse brouillere Kronstorfeltherren med Czartoryskierne og deres Parti.« Snart fulgte et andet, der var endnu føleligere. I Efteraaret 1752 var Broglie med Hoffet gaaet til Dresden og fortsatte derfra ivrig sine Bestræbelser for Tilvejebringelsen af en nordisk Liga mod Rusland og Østerrig; han stod i uafbrudt Korrespondance med de franske Gesandter i Kjøbenhavn, Stockholm og Konstantinopel og sparede ingen Møje og Penge for at forstærke det franske Parti i Polen. Vel nærede man Mistillid til ham ved Hoffet i Dresden, vel beklagede Dronningen sig over ham til sin Datter Daufinen, og vel misbilligede Pariserministeriet hans Færd, men Ludvig XV holdt paa ham som Udøver af hans hemmelige

Kabinetspolitik bag Ministeriets Ryg, og Broglie vandt Brühls Datter, Hofmarskalkens Hustru, Woiwodinden af Krakau, Lubomirska, og andre fornemme Damer for sig og skrev med rette til Paris: »Missionærer af denne Art have stedse let ved at vinde Proselyter.« Allerede i Efteraaret 1753 troede Wienerhoffet at vide, at hele det Potocki'ske Parti var vundet for Planen om Prins Contis Kandidatur, og at Frankrig arbejdede paa at sætte den igjennem ved Portens og Preussens Hjælp.

Paa samme Tid, i Løbet af 1753, bleve imidlertid ogsaa Hofmarskalk Mniszecks Bestræbelser for at brouillere Brühl med »Familien« mere levende og heldige. Det lykkedes ham i Virkeligheden at nærme den hidtilværende Opposition, Familierne Rzevuski, Malachovski, Krasinski, Vielopolski, Zaluski, Radzivil, Sapieha og Oginski, til Hoffet, og Brühl tog mere og mere Hensyn til den ved Uddelingen af Kongens Naadesbevisninger. Den lithauiske Kanslers sarkastiske Væsen havde længe vakt hans Uvilje, og fuldstændig forbitret paa »Familien« skal han være bleven derved, at den med slet dulgt Stolthed afslog en af ham ønsket Familieforbindelse; et aabent Brud hidførtes endelig ved Striden om Ordinatet (Majoratet) Ostrog, som i flere Aar holdt hele Republiken i Spænding og Ophidselse. Den polske Adel har aldrig yndet Oprettelsen af Majorater, hvortil der hørte en Rigsdagsbevilling. En saadan havde Fyrst J. Ostrogski erholdt i Aaret 1609. Ved sin Død skal han foruden en rig Skat af Guld- og Sølvtøj, Klenodier, Perler osv. i rede Penge have efterladt ca. 300,000 ungarske Dukater, og hans talløse Godser, der for Størstedelen laa i Volynien og de andre russiske Landskaber, bleve forenede til et Majorat med Forpligtelse for de sukcessive Ejere til paa egen Bekostning at underholde 600 Mand til Republikens Forsvar. Femten Hundrede Landsbyer, Smaastæder og Byer hørte til Majoratet, der i Følge Erektionsbestemmelserne gik i Arv til forskjellige Familier, bl. a. til en Søn af Hofmarskalk

Lubomirski, hvis mandlige Afkom uddøde i 1720 med Alexander, Starost af Sandomir. Allerede i 1673 havde imidlertid et Medlem af Maltheserordenen, Fyrst Hieronymus Augustin Lubomirski søgt at gjøre Ordenens Krav paa Majoratet gjældende, og dette Forsøg gjentoges nu af Avgust Czartoryski, som maaske netop af Hensyn dertil var indtraadt i Ordenen og nu haabede at blive rigt forsørget som Prior eller Kommandør i Ordinatet. Paa den anden Side rejste Fyrst Paul Sanguszko, der var gift med Alexander Lubomirskis Søster, Krav, støttede paa dette Slægtskab, og satte sig med Magt i Besiddelse af det. Kong Avgust II havde imidlertid erklæret sig afgjort mod begge Prætendenterne; men det lykkedes dog Sanguszkoerne til Trods for flere Modstræbelser i over 30 Aar at holde sig i Besiddelse og Nydelse af Majoratet. Hvor rige dettes Indtægter end vare, forsloge de dog ikke til sin Tids berømteste Dranker, den lithauiske Hofmarskalk, Fyrst Janusz's vilde Liv. Fyrsten kom, da Majoratet ikke maatte behæftes, i bundløs Gjæld, flygtede for sine Kreditorer fra Dobno og faldt, barnløs som han var, paa den Tanke at udparcellere Majoratet til flere Familier, som til Dels troede at have Krav paa det. Rigtig nok var han ikke Ejer, kun Nyder; »men hvem var« — siger Szujski — »i denne Tid vant til at bryde sig om Retten!« Den 7de Debr. 1753 blev Kjøbet afsluttet, Republikens første Familier — Lubomirski, Sapieha, Potocki, Kronens Kansler Malachovski og Woiwoden af Rusland Avgust Czartoryski — toge Del i det, og den berømteste polske Advokat, Czartoryskiernes Retskonsulent, havde affattet Kjøbekontraktaten. Da denne blev bekjendt, fremkaldte den overordentlig Forbitrelse overalt i Polen, alle Czartoryskiernes talrige Modstandere løb strax Storm mod dem, Adelen paa Majoratet rejste lydelig Klage, og dets Milits, for hvis Bevarelse der dog var sørget i Kjøbekontrakten, vendte sig til Branicki om Beskyttelse. Branicki skrev til Kongen (i Dresden) og begav sig personlig til

Lemberg, hvor ogsaa Kronens Underfeltherre Rzevuski, den lithauiske Storhetman Radzivil, nogle Biskopper og Senatorer samt en Mængde Adelsmænd fra Volhynien, Podolien og Rusland indfandt sig. De udstedte derfra et Manifest, hvori de protesterede mod Majoratets Deling, Grev Broglie, som af nogle gamle Pergamenter udfandt eller lod udfinde, at Dronningen af Frankrig, Maria Leszczynska, stod i et fjærnt Slægtskabsforhold til Fyrsterne Ostrogski, underskrev Protesten i hendes Navn, og Branicki, der paavirkedes af ham, sendte Mokranovski i Spidsen for Krontropper til Dubno for at besætte denne Fæstning og Majoratets Godser. Paa den anden Side traf Lubomirskierne Anstalter til at erobre Dubno tilbage, Stridsskrifter for og imod opfyldte Landet, og det saae ud til en Borgerkrig. Man talte om en Konføderation, og Czartoryskiernes Modstandere henvendte sig allerede til Broglie om de fornødne Pengemidler. Alene Branicki fordrede 60,000 Dukater til Kronarmeens Udrustning, og han udtalte til den preussiske Gesandt, at han stolede paa Hjælp af Preussen, saafremt Czartoryskierne fik Understøttelse fra Rusland. Imidlertid henvendte Rigets Primas Komorovski sig til Kongen for at besværge den Storm, der truede hans Venner Czartoryskierne, og Avgust III befalede da Branicki at trække Krontropperne bort fra Dubno og advarede ligeledes Lubomirskierne mod alle Voldsomheder. Alles Øjne vendte sig nu mod den forestaaende Rigsdag, og paa Landdagene i Avgust 1754 gik det endnu voldsommere til end sædvanlig. Den 30te Septbr. 1754 blev Rigsdagen aabnet; de fleste Landbud havde faaet Instrux om at virke for Majoratets Integritet; men skjønt Rigsdagen blev sammen til den 31te Oktbr., blev der ikke engang valgt en Marskalk, da Tiden gik hen med frugtesløse Forhandlinger — under gjensidige Beskyldninger — om Majoratsspørgsmaalet, og den 21de Oktbr. indbragte et Landbud en Protest mod Behandlingen i Rigsdagen af denne Sag, da den

henhørte under Domstolene. Han var i Følge Kitovicz kjøbt af Ordinatets Kjøbere, og da Protesten ikke blev tagen tilbage, maatte Rigsdagen opløses den 31te Oktober. Kongen nedsatte derpaa en Kommission, som skulde begive sig til Dubno, forfatte et Inventar over alle Majoratsgodserne og revidere alle Kravene. Den løbende Forvaltning overdrog han til Woiwoden af Inovraclav, den »upartiske« Szoldrski, og for Fyrst Janusz Sanguszko blev der udsat en Pension paa 160,000 polske Gylden.

Denne Afgjørelse var et fælles Værk af Broglie, Branicki og Brühl. Den sidstnævnte ytrede lejlighedsvis til Branicki, at Kongen jo kunde overtage Majoratets Administration, da den nuværende Nyder ikke vilde have det længere, Branicki meddelte denne Ytring til Broglie, og begge kom overens om at tilbyde Ministeren 10,000 Dukater, naar han vilde sprænge Rigsdagen og overgive Majoratets Administration til to af Branicki betegnede Personer. Til Mægler mellem sig og Brühl valgte de dennes Svigersøn Mniszeck, Czartoryskiernes Medbejler, og denne erklærede allerede ved den første Sammenkomst, at Kongen havde til Hensigt selv at overtage Majoratets Administration; man kunde derfor spare de 10,000 Dukater og i Stedet derfor give Brühl en aarlig Pension som Erstatning for de Indtægter, han havde fra Czartoryskierne, og som Middel til varig at vinde ham for Patrioterne. Herpaa stillede Branicki og Broglie strax 10,000 Dukater til hans Disposition. Den 28de Oktober havde den sidste Sammenkomst mellem dem fundet Sted, den 31te Oktober blev Rigsdagen sprængt, og den 30te November nedsattes den ovenomtalte Kommission, hvis Medlemmer overvejende hørte til »Familiens« Modstandere. Hele Hoffet var overrasket og bestyrtet, Czartoryskierne som ramte af et Lynslag, og Englands og Ruslands Gesandter yderst bestyrtede. I Forbindelse med Czartoryskierne havde Rusland nu i saa mange Aar øvet

størst Indflydelse ved Hoffet i Warschau, og denne Indflydelse maatte synke, naar hine sank; men »Familien« tabte dog i sin Stolthed ikke Modet. Mellem dem og Brühl var Bruddet uopretteligt, og snart traadte den i den mest afgjorte Opposition til ham og Hoffet.

(Sluttes).

F. Bøggild.

Jürgen Fahrensbach *).

(Billede af et Krigerliv.)

Historieforskeren, der søger at trænge dybere ind i en Tidsperiodes Aand og Udvikling, har ofte Anledning til at iagttage, hvor vaklende Maalestokken er for det, vi kalde berømt og stort. Enhver Tid har dog sine fejrede Sværdets og Aandens Helte, og Samtiden tror vel nok i dem at se Størrelser, hvis Navne ville naa ud over Aarhundreder; men næppe ere hundrede Aar forløbne, førend Navn og Minde ere svundne bort, og det er næppe nok, at man vil indrømme Historieforskeren Ret til atter at fremmane hine Skygger. Og alligevel have alle disse »store« Mænd engang grebet dybt ind i deres Tidsalder; i dem spejler Tidsaanden sig med sine Dyder og Lyder; fra dem maa man slutte sig til lavere staaende Klassers Liv og Gjerninger, over hvem Graven har lukket sig uden endog blot at levne Efterverdenen en Ligsten eller Indskrift.

En slig stor Mand var ved Slutningen af det sextende Aarhundrede Jürgen Fahrensbach von Nelffi, en ægte Æventyrer og Landsknægtfører, opammet i Krigen og falden i Krigen ved Belejringen af en fjendtlig Fæstning. Lykken havde hævet ham som kun faa af hans samtidige, og vi se

---

*) Theodor Schiemann: Characterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Geschichte des sechszehnten Jahrhunderts. Mietau 1877.

ikke ugjærne, at han selv har bidraget det meste til at overvinde de Gjenvordigheder, under hvilke svagere Naturer fysisk og moralsk vilde være bukkede under. Han fortjener derfor nok at vække vor Opmærksomhed, og han har ved sit daadrige Liv erhvervet sig Ret til selv efter et Tidsrum af tre Aarhundreder at fængsle vor Interesse.

Fra Arilds Tid stod den tyske Ridderorden i Preussen og Lifland i inderlig Forbindelse med hinanden. Naar i et af de to Lande en Slægt naaede Magt og Anseelse, skete det meget hyppig, at yngre Brødre og Sønner droge til Nabolandet for der at prøve Lykken. Nord og vest for Floden Memel møde os stedse de samme Navne; de dukke op og forsvinde som Ordensbrødre, som gejstlige Magthavere, for sluttelig at bosætte sig i Landet som Landejendomsbesiddere, der vare Lensmænd af Ordenen eller af et af de sex Stifter i Store-Lifland. Saaledes ere mange af Liflands gamle Slægter dragne ind; kun faa af dem have endnu Efterkommere, de fleste ere uddøde eller dragne hort, da Nød og Elendighed under alle Skikkelser holdt sit Indtog i Landet; thi der krævedes megen Sejhed til at bære de Omskiftelser og Skæbnens Slag, der have ramt Lifland i de sex Aarhundreder af dets endnu ej afsluttede Historie.

I.

Fahrensbachernes engang saa blomstrende Slægt er ogsaa uddød og glemt. I fordums Dage havde de deres Stamborg ved Rhinen i Nærheden af Köln; men alt i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede droge enkelte Medlemmer af Huset til Lifland; i Aaret 1314 omtales Jakob von Parembek, Ridder af den tyske Orden i Lifland; en anden, Bertram, ligger ved Aaret 1341 i Strid med Byen Dorpat. Fast Fodfæste opnaaede Fahrensbacherne dog først, efter at de som

Biskoppen af Øsels Lensmænd havde erhvervet rige Grundejendomme. Da Winrich von Kniprode var bleven Stormester, fik hans Brodersøn af samme Navn i Aaret 1385 Bispedømmet Øsel og drog sin Søstersøn, Vilhelm Fahrensbach, til sig fra Tyskland. Den unge Mand kom med kun ti rhinske Gylden i Lommen til Landet; han blev af sin Onkel gjort til Kirkefoged, Forvaltningen af tre Slotte blev ham overdragen, og det varede ikke længe, inden han erhvervede sig en stor Formue. De af Bispedømmets Lensgodser, der vare til fals, opkjøbte han, Biskoppen begunstigede hans Foretagender, men Kapitlet saae skjævt hertil og forbød ham sluttelig at opkjøbe flere Godser. Han var en Mand af en haard Karakter, virksom, hvor det drejede sig om hans egne Interesser, hensynsløs mod sine Undergivne, og han holdt med Sejhed fast ved det, han engang havde erhvervet. Dette godtgjorde han da ogsaa, da hans Beskytter, Winrich von Kniprode, døde i Aaret 1419. Kaspar Schuwenflug, den tidligere Provst paa Frauenburg, blev valgt til Biskop af Øsel og søgte ved verdslig og gejstlig Magt at fravriste den voldsomme Lensmand, hvad denne havde tilegnet sig ved en tre og tyveaarig Virksomhed; fra begge Sider blev Striden ført med den største Forbitrelse, og da Vilhelm Fahrensbach ikke mødte for den biskoppelige Ret, blev han sat i Band.

Fahrensbach havde henvendt sig til den nordiske Unionskonge Erik af Pommern og klaget over, at Biskoppen havde stævnet ham for den gejstlige Ret i Stedet for Ridderretten. I sex Aar varede Striden; paa Fahrenbachs Side stode hans Sønner, og saa liden Skaansel fandtes der hos Tidsaanden den Gang, at disse ikke betænkte sig paa at slutte sig til Sørøverne, som i Avgust 1427 ødelagde Stiftet Øsel. Desuden optraadte Mesteren i Lifland kun lunkent for Kirkens Fordringer, saa at Biskop Kristian, Kaspars Efterfølger, maatte ansøge om Stormesterens Mellemkomst. Til sidst sejrede dog Fahrensbach. Striden drejede sig

hovedsagelig om Gaarden Heimar i Sognet Merjama, og her sad nu Slægten Fahrensbach, som stedse forgrenede sig videre. Kun blev Rigdommen, som Stamfaderen Vilhelm havde samlet, ikke paa én Haand. I Midten af det sextende Aarhundrede hører Slægten ikke til de rige i Landet; men det trodsige Sind, Snuheden og Sejheden, der betegner hin Vilhelm, havde den bevaret. Vi skulle ikke videre forfølge Slægtrækken, men endnu kun omtale Volmar Fahrensbach, Faderen til den Helt, vi her nærmere ville beskæftige os med. Han var Lensmand i Ordenens Tjeneste, havde forsøgt og prøvet meget, og eftersom han stod i høj Anseelse paa Grund af sin Forretningsdygtighed, maatte han to Gange i Mesterens Ærende drage til Kejser og Pave. Hans Hustru, af Slægten Cursel, fødte ham elleve Sønner, af hvilke den tredje yngste er Jürgen Fahrensbach, som, da vi først lære ham at kjende, træder os i Møde under den vilde Kamptummel, der førtes ved Tilintetgjørelsen af Liflands Selvstændighed, mellem Moskva, Sverige og Polen. Allerede havde Krigen varet i tolv Aar, og det engang saa rige og frugtbare Land var næppe til at gjenkjende; man kunde ikke længere kalde Lifland »Blivland«; thi hvo havde vel haft Lyst til at blive, hvor tre Magter stredes om samme Besiddelse. Endnu droge rigtig nok mange ind i Landet for at gjøre deres Lykke; men det var andre Svende, end hine Borgere og Riddere, som i fordums Dage havde fundet et Hjem der. Det var ikke Stedet til at drive en fredelig Haandtering og uden Anstrængelse at erhverve sig Formue. Sværd, Lanse og Hagebøsse bleve søgte, og langvejs fra strømmede alle hid, som for Guld og Bytte og et tøjlesløst, kortvarigt Soldaterliv vare beredte til at sætte deres Liv og Blod paa Spil. Polakker, Svenske, Danske og Russere lode Hververtrommerne røre, som skulde føre Herrer og Svende til deres Faner; de lød alle Vegne omkring i Landet; Landsknægtvæsenet havde allerede fuldstændig udviklet sig i Østersøprovinserne med al dets Til-

lokkelse, dets vilde Higen efter Æventyr, med dets raske, overdrevne Nydelse og dets ejendommelige Poesi.

Landsknægtene fulgte enhver Herre, der lovede dem Penge og Æventyr, de kæmpede efter given Lejlighed i Dag for denne, i Morgen for hin Sag, intet laa dem fjærnere end til Stadighed at tage et politisk Parti; hvad brøde de sig om, enten Polen eller Sverige sejrede; at træde i Moskovitens Tjeneste blev rigtig nok oprindelig anset for æreløst; i ham saae man ligesom i Tyrken den fælles Fjende af Vestens Kultur; men, da endogsaa Liflænderne gave Exemplet ved at træde over paa russisk Side, fulgte helt snart Landsknægtene efter. Det var for det meste Tyskere fra Nord- og Sydtyskland, men ogsaa Svenskere, Ungarer og Valloner; ja endogsaa strængt kalvinistiske Skotter, der ikke forstode et Ord Tysk, droge over til Lifland, naar de fandt Behag i den Mand, der hvervede dem, og Solden, som man udbetalte dem, var højere end i deres Hjemland. Saaledes var det Sæd og Skik paa den Tid; trængte en Krigsherre til Krigsfolk, sendte han Bud til denne eller hin Ritmester og Oberst, afsluttede en Overenskomst med ham, at han skulde stille hundrede eller flere Ryttere og Hageskytter; jo mere bekjendt Førerens Navn var, desto talrigere løb Svendene til ham, Bonden fra Ploven og Svenden fra sin Herres Tjeneste. Det var en broget Hob: Sønner, som løb fra deres Forældre eller deres Lærere og næppe havde faaet de første Dun paa Hagen, og graaskjæggede Svende med et bistert Blik, i æventyrlig Dragt; alle vare de af Føreren forenede under samme Fane; til ham aflagde de Eden, ikke til den Sag, som de tjente, og først Obersten aflagde Troskabseden til Fyrsten, for hvem han havde hvervet. Indtraf Solden ikke i rette Tid, gjorde Landsknægtene ikke mange Omstændigheder: i Forstaaelse med Føreren eller ogsaa imod hans Vilje bemægtigede de sig et befæstet Sted, som syntes dem at yde tilstrækkelig Borgen for den udestaaende Sold; tøvede man fremdeles, overgave

de Borgen til Fjenden, eller i det heldigste Tilfælde plyndrede de, indtil de havde gjort sig dobbelt betalte, hvorpaa de gik fra hinanden, for paa det nærmeste Hverversted at begynde Spillet forfra. En saadan Landsknægtfører i svensk Tjeneste var Klavs Cursel, en Adelsmand af liflandsk Herkomst. Han havde udmærket sig mangfoldige Gange og til sidst faaet den vigtige Post som Krigsoberst over alle svenske Lejetropper. Den svenske Magts Hjørnesten var den Gang den gamle Hansestad Reval. Her sad Gabriel Kristiernsen, Friherre til Mørby, som Gubernator, og ham paahvilede det at udbetale Klavs Cursel Lønningen til hans Lejetropper; i længere Tid vare Pengene udeblevne, Landsknægtene bleve urolige, og de Bud, de havde sendt til Sverige, vare vendte tilbage med tomme Hænder. Da besluttede de en Voldsdaad. Tre Ritmestere stode under Klavs Cursels Overbefaling, foruden andre Hoffolk og Befalingsmænd; han kom overens med dem om at overraske Reval. Løverdagen den 7de Juni 1570 trængte de ind paa Slottet og toge Gabriel Kristiernsen tillige med Hustru og Barn til Fange; man tvang ham til en Overenskomst: Slottet Reval med samt alle dertil hørende Lande og Folk aftraadte han til Oprørerne; han selv tillige med hans svenske Landsknægte maatte drage ind i Byen Reval; indtil Pinse vilde man vente paa Lønningen; kom den ikke til den Tid, skulde Slottet være Klavs Cursels og hans Families Ejendom. Paa denne Maade var Landets stærkeste Fæstning falden i Hænderne paa hjemløse Æventyrere, og hvad man kunde vente sig af dem, viste Underhandlingerne med den danske Prins Magnus. Klavs Cursel var tilbøjelig til at optage i Slottet 200 Knægte af Prinsens, som den Gang allerede var traadt i Forbindelse med Ivan den skrækkelige i Rusland. Hvad der var blevet af selve Reval, lod sig forudse; Slottet beherskede med sit Skyts Byen, og det vilde ikke have varet længe, inden Hertug Magnus havde bemægtiget sig den. I denne Fare besluttede Svenskerne

ved List at frarive Krigsobersten, hvad han ved Vold havde tilegnet sig; en ægte Soldaterstreg skulde med ét Slag give Forholdene en fuldstændig anden Vending. To svenske Knægte vare af Kristiernsen i Følge Krigsretsdom dømte til Døden og for at undgaa Profossen løbne over til Klavs Cursel, hvor de bleve vel modtagne. Disse Folk lovede man nu, saafremt de vilde hjælpe med til Anslagets Udførelse, Frihed for Straf; Niels Dobbeler, deres forrige Kaptejn, gav dem Penge; de skulde da foregive, at de havde vundet dem i Tærningespil, fejre en Fest for de nye Kammerater i Slottet og, naar alle laa og sov med en stor Rus, hjælpe Svenskerne ind i Slottet paa Strikkestiger. Alt gik efter Ønske, de intet anende bleve overraskede; med tre Hundrede Knægte trængte Niels Dobbeler ind paa Slottet, tog Cursel og hans Drikkebrødre til Fange, Portene bleve aabnede, og Kristiernsen var atter Herre paa Slottet. Kun faa af Cursels Tilhængere lykkedes det at undfly; opskræmmede ved Skytsets og Geværildens Torden, indsaa de, at al Modstand var forgjæves; splitternøgne søgte de at undkomme, og en af hine heldige, for hvem Flugten lykkedes — han havde ladet sig glide ned igjennem en Skorstenspibe — var Jürgen Fahrensbach von Nelffi.

Den, som her undgik den truende Fare, var ingen uerfaren Kriger. Den nittenaarige Yngling havde været vidt omkring i Verden; født i Sognet Merjama, havde han tidlig mistet sin Fader; af elleve Brødre døde de otte; kun tre bleve tilovers, og disse gave sig til Krigshaandteringen; der var dog ingen Ro i Landet til en fredelig, regelret Uddannelse. Allerede som Dreng forlod Jürgen Fahrensbach Hjemmet, vi vide ikke under hvis Ledelse, for i Sverige at lære de første Begyndelsesgrunde af Krigsvæsenet. Alt i sit tiende Aar fik han en Kommando, hvorpaa han drog til Frankrig. Her vare Partierne stødte haardt imod hinanden. Paa den ene Side stod Karl IX, et svagt Barn, ledet af sin herskesyge Moder, Katarina af Medici, og af Guiserne, der

bestræbte sig for at tilbagevinde den tabte Indflydelse, draget ind i den blodige Kamp; paa den anden Side stode de fortvivlede Protestanter, der satte deres Liv paa Spil for Frihed og Tro. Det kan ikke være tvivlsomt, paa hvad Side Fahrensbach stod; han havde hele sit Liv igjennem været en ivrig Protestant, hvorfor vi maa søge ham i deres Rækker, der senere havde den ærværdige Coligny til Fører; men længe holdt han det dog ikke ud her; endnu ansaas Tyrken for Kristenhedens skrækkeligste Fjende, og netop den Gang havde den gamle Suleiman stillet sig i Spidsen for sine Hærskarer for at afslutte sit berømmelige Liv med en Stordaad. Maltas Belejring var strandet, han vilde nu oprette Nederlaget og haabede at underkaste sig Ungarn i en rask Fart. Østerrig skjælvede og tillige med det Occidenten, for saa vidt den følte sig truet af den nye Fare; thi var Ungarn først blevet tyrkisk, syntes det sidste Bulværk, der formaaede at standse Osmannernes Sejrstog, at være faldet. Ogsaa til Frankrig trængte Raabet om Hjælp, og Jürgen Fahrensbach, der maaske var trættet af den skiftende Krigslykke, tog til Wien for at slutte sig til den Hær, som Kejser Maximilian opstillede imod Tyrkerne. Det er bekjendt, hvorledes Suleimans Magt brødes foran Szigeths Mure, og hin 8de September 1566, paa hvilken Zriny drog i Døden med sin Helteskare, betegner et Vendepunkt i den osmanniske Historie. Tyrkerne droge bort, og det synes, som om Fahrensbach, der her ikke mere kunde vente nogen Kamp, kun endnu en kort Tid har tøvet i Kejserens Lejr. Derpaa dukker han op i Nederlandene, hvor der netop den Gang med Fortvivlelsens Mod blev kæmpet imod spanske Tyranner og katholske Voldsgjerninger. Her blev han i flere Aar, og Ynglingen blev omsider til Mand, men til sidst dreves han tilbage til Hjemmet. Han havde sluttet sig til Klavs Cursels Skare og var nu, efter at Reval atter var faldet i Svenskernes Hænder, en uformuende Flygtning, som maatte se til at bjærge sig forsigtig, blot for at redde

det kjære Liv. Han undkom lykkelig til Wiek'en, der laa hans Slægts Stamgodser Heimar, Aurmé og Nelwe, hvor han var født. Man forberedte netop et Gesandtskab til Czar Ivan den skrækkelige; der skulde afsluttes en Stilstand, om muligt Fred, og næppe havde man erfaret, at Fahrensbach var vendt tilbage, førend man lod ham, hans Ungdom uagtet, slutte sig til Gesandtskabet; thi den besværlige Krigshaandtering havde modnet ham til en helstøbt Mand. Medens Gesandtskabet var paa Vejen til Moskva, bemægtigede liflandske Lejetropper sig nogle russiske Borge, og Ivan blev rasende og befalede, at man skulde føre Gesandterne i Lænker til Moskva. Paa denne Maade kom Fahrensbach i russisk Fangenskab, og hvad det havde at betyde, vidste den Gang enhver: kun faa Spor førte ud af Tigerens Hule tilbage til Friheden. En dyb Fortvivlelse greb Fangerne. Med den truende Død for Øje ventede de hver Dag Tyrannens Hævn; kun Fahrensbach alene holdt Hovedet oprejst, og Ivan, der var vant til i sine Undersaatters og Fangers Ansigtstræk at se Frygt og Bæven, vandt Agtelse for den dristige Mand, hvis Øjenhaar ikke sitrede for hans blodige Blik. Og snart skulde Nøden tvinge ham til at frigive Fahrensbach. Ivan havde i de sidste Aar hengivet sig til alle tænkelige Udskejelser og Grusomheder; hans egne Undersaatter vare slagtede, blomstrende Byer, saasom det engang saa prægtige Store-Novgorod, vare ødelagte ved Mord og Brand af hans æreløse Stalbrødre; Hungersnød og Pest havde holdt deres Indtog i Rusland, saa at Khanen paa Krim, Devlet Girai, formente, at Øjeblikket var kommet til at tilbageerobre det, som Ivan i bedre Dage havde fraranet ham; han forberedte da et Hævntog til Moskva, og snart udgøde hans Skarer sig over det værgeløse Land; thi Ivan var flygtet først til Kolomna, derpaa igjennem Moskva til Sloboda'en, og, da han ej heller troede sig sikker her, til Jaroslaw. Moskva blev opbrændt, af Tartarerne, og Ivan, hvis Hovmod ingen Grænser kjendte

saa længe han for sin egen Person følte sig sikker, bøjede sig nu for Khanen og lovede ham at afstaa Astrachan. I nye ægteskabelige Forbindelser og ved nye Mord søgte han at glemme den lidte Forsmædelse; men da et nyt Indfald af Tartarerne atter truede, saae han sig om efter Krigsfolk for at vise Fjenden tilbage. Sine egne Feltherrer havde Ivan for Størstedelen myrdet, og i denne sin Nød faldt hans Øje paa Fahrensbach, han vilde skjænke ham Frihed og Liv, naar han vilde føre tyske Lejetropper — thi paa sine Russere stolede Ivan ikke — imod Tartarerne. Fahrensbach gik ind paa Forslaget; at fægte i selve Fjendens Tjeneste imod de Vantro ansaa han ikke for utilladeligt, og virkelig finde vi ham føje Tid derefter i Spidsen for syv Tusende Mand, næsten ligestillet med den højstbefalende, Fyrst Worolinski, over for Tartarerne. Den gamle Kamplyst luede atter op hos ham, og han gjorde sig ikke Regnskab for, at enhver Fordel, han tilkæmpede sig for Ivan, var et Saar, som af hans Haand bibragtes hans eget Fædreland. Den ærlige Historieskriver Russov kan heller ikke tilbageholde sit Misnøje: »I al Evighed har man ikke hørt, at Liflænderne og Udlændinge have slaaet sig sammen med Moskoviten, saaledes som i disse Aar.« Ogsaa hos Fahrensbach finde vi altsaa hin kosmopolitiske Aand, der drev Landsknægten til at skifte Fane efter Smag og Behag, kun har han aldrig, og dette være sagt til hans Ros, fægtet imod selve Lifland. Om hans Virksomhed i dette Felttog ere vi ikke nøje underrettede. Ved Okafloden bibragte han Tartarerne et fuldstændigt Nederlag, og endnu have nogle Træk af hans Heltemod, formodentlig ere de gaaede fra Mund til Mund, halvmythisk bevaret sig. Fahrensbach skal være reden foran alle til Striden, og i begge Hæres Paasyn have udfordret de modigste Tartarer til Tvekamp, besejret og dræbt dem og »derfor erhvervet sig stor Berømmelse for udmærket Mod og særdeles mandig og heltemodig Dyd, saa at han iblandt mange Folkeslag er

bleven berømt og omtalt. Der er endnu bevaret en Sang, som omhandler dette.«

Ivan havde gjærne beholdt den dristige Partigænger i sin Tjeneste; men netop den Gang lagde man nye Planer imod Lifland, og Fahrensbach havde besluttet for ingen Pris at kæmpe imod sit Fædreland; han undslap til Wien til Kejser Maximilian, og kort Tid derefter kaldte Frederik II af Danmark ham til sig, udnævnte ham til Hofmarskalk, og i otte Aar blev Fahrensbach højt æret i Kongens Tjeneste. I denne Tid synes han at være traadt Kongen personlig nær; der lyder en Tone af fortroligt Venskab fra Frederiks Breve; endnu den Dag i Dag læse vi i hans stive Haandskrift: »Jeg drikker dig et stort Glas Vin til og forbliver din naadigste Konge, thi jeg lever, hvor du lever.« De store Glas med Vin have de vist nok ofte tømt, saa længe som Fahrensbach endnu var ved Hoffet i Kjøbenhavn eller paa Haderslev Slot, Kongens Yndlingsopholdssted, og fortalte mangt et forunderligt Æventyr af sit meget bevægede Liv; men til Krigerdaad bød Frederiks Regering den Gang ingen Lejlighed. Fahrensbach saae sig da om efter nye Krigsgjerninger, og de daværende polske Forhold syntes ham gunstige for hans Planer. Her havde Kong Henrik, Katarina af Medicis tredje Søn, ved Efterretningen om sin Broders Karl IX's Død forladt Polen for at sætte den franske Kongekrone paa sit Hoved. Forgjæves havde man ved Bud og Gesandtskaber forsøgt at bevæge ham til at vende om; han vilde ikke komme, det solbestraalede Frankrig og Festerne i Paris lokkede ham mere end alle polske Løfter. Endelig, da ethvert Haab var forsvundet, afsatte et Rigsdekret ham, og derpaa fulgte et dobbelt Valg. Rigsdagen og største Delen af de polske og liflandske Byer valgte Kejser Maximilian, Minoriteten derimod Stefan Bathory, Fyrste af Siebenbürgen (Transilvanien). Stefan vandt ved sin dristige Bestemthed Sejr, men de preussiske Byer, fremfor alle Danzig, vilde ikke anerkjende Bathory;

Forbindelsen med det tyske Rige, saaledes som den vilde blive grundlagt ved Maximilians Valg, var dem kjærere; Kejseren, sagde de, var retmæssig valgt til Konge af Polen, Stefan Bathory havde derimod usurperet Kronen. Efter langvarige Underhandlinger kom det til et Brud, og den 12te Februar 1577 blev Byen som oprørsk og menedersk erklæret i Rigets Acht; men Danzig stolede paa sine faste Mure og sine Borgeres tapre Sindelag; de afbrændte Klosteret Oliva, hvervede Knægte og vandt dygtige Anførere til deres Tjeneste; Klavs fra Køln, Klavs fra Ungarn og ligeledes Jürgen Fahrensbach kæmpede her tappert. Med Kong Frederik II's Tilladelse var han traadt i Byens Tjeneste og var Byen behjælpelig med at opnaa den gunstige Afgjørelse ved Overenskomsten i Marienburg. Stefan Bathory lærte her til sin egen Skade hans Dygtighed som Kriger at kjende, han forstod ogsaa at vurdere den hos sin Fjende og bestræbte sig fra nu af for at vinde Fahrensbach for sin Tjeneste. Imidlertid steg denne højere og højere i Kong Frederiks Gunst; han forlenede ham for Livstid med Øen Øsel, altsaa netop hint Land, i hvilket den gamle Slægt havde lagt Grunden til sin Stilling. Næsten som Landets Konge herskede Fahrensbach her; Forvaltningen og Forsvaret af det hele paahvilede ham; han skulde indkalde Stænderne og lede deres Møder. Det har vist nok været Kongen magtpaaliggende at vinde den tyske Adel og det tyske Borgerskab i Byerne ved Hjælp af en Statholder af deres eget Blod; det var jo først en ganske nylig erhvervet dansk Besiddelse. Noget nærmere om Fahrensbachs Ophold paa Øsel kjende vi ikke; hvor Tilstandene ere ordnede, tie Krønnikerne; men da Stefan Bathory i Aaret 1580 besluttede aldeles at fordrive Russerne fra Lifland, kom han den Mand i Hu, som ved Danzigs Porte og ved Weichselmünde havde ydet ham en saa tapper Modstand; han henvendte sig til Fahrensbach, og med Kong Frederiks Indvilgelse overtog denne en Stilling i den polske Hær. I Følge med hundrede tyske Ryttere

og halvtredsindstyve Skytter indtraf han den 12te Juni 1580 i Bielono; Stefan modtog den modige Mand paa det bedste og bestemte ham og hans Folk til i Forening med Storkansleren Zamoiski at danne Hærens Fortrav. Han blev tilkaldt som Medlem af Krigsraadet og forfægtede strax fra Begyndelsen den Anskuelse, at Krigens Afgjørelse maatte søges foran Pleskov; men han trængte ikke strax igjennem. Maalet tabte Stefan rigtig nok ikke af Sigte; men først hans tredje Felttog førte ham foran Pleskov's Mure. Byen Danzig havde den Gang til Repræsentant i den polske Lejr Daniel Hermann, en meget dygtig Mand, der ligesom Fahrensbach havde staaet i mange Herrers Tjeneste, om just ikke som Kriger, saa dog som Diplomat. Daniel Hermann sluttede sig aldeles til Fahrensbach, og det er hans Beretninger, som vi kunne takke for, hvad der forlyder om Fahrensbachs Virksomhed under Krigen. Først vendte man sig imod Polozk og derpaa imod Vieliki Luki, hvor Fahrensbach, der stedse selv udsatte sig for Fare, nær var bleven ramt af en fjendtlig Kugle. Daglig arbejdede han selv med i de polske Skanser, og da Russerne vedbleve med deres Modstand, foreslog han at tage Fæstningen med Storm. Han sagde, at han ved Stormen vilde være den første tillige med sine Hoffolk, thi i andre Lande var det Skik, at de højere Befalingsmænd tillige med Kaptejnerne gik i Spidsen for ikke at bringe de menige og uerfarne Krigsfolk i Fare; men ikke alle Kaptejnerne tænkte som Fahrensbach, desuden frygtede Kongen for at miste den duelige Krigshelt og forbød ham at begive sig i slig Fare. Da Slottet imidlertid var indtaget, og den russiske Besætning kæmpede den sidste fortvivlede Kamp, lod Fahrensbach sig ikke mere holde tilbage, han red kæmpende midt ind i de fjendtlige Skarer, i det han opmuntrede hist og her holdt igjen. Da han saaledes højt til Hest trængte frem, saae de overvundne i ham endnu det eneste Haab om Redning; thi medens de ved den haardnakkede Modstand for-

bitrede polske, ungarske og tyske Lejetropper nedhug alt, hvad der kom dem i Vejen, kunde man endnu haabe paa Naade hos Fahrensbach, der ikke delte Mængdens vilde Raseri. En ung fornem Russer, Vasili Varka, sprang hen til ham, holdt sig fast ved hans Stigbøjle og bad bønlig for sit Liv; men Fahrensbach formaaede ikke at beskytte ham, Landsknægtene vare saa forbitrede, at de dræbte den ulykkelige næsten i Fahrensbachs Arme, og denne selv blev saaret ved denne Lejlighed. Hvorledes skulde Skaansel og Naade ogsaa blive udøvet i en Krig, der i over tyve Aar var bleven ført med uforlignelig Bitterhed. Der blev ikke givet Pardon, alt, hvad der faldt i Fjendehaand, var redningsløst hjemfaldet til Sværdet. Ved Erobringen af Vieliki Luki afsluttedes det andet Felttog. Ogsaa Polen var udmattet; allerede begyndte Underhandlingerne om Freden, og Fahrensbach førte sine Lejetropper tilbage. Han lagde Vejen over Kurland, og her indtræffer midt i det brogede krigeriske Liv en Episode, som grundlagde Fahrensbachs senere huslige Lykke. Den gamle Komthur af Doblen, Thiesz von der Recke, var død i en høj Alder, hans Enke, Sofia von Fircks, maa trods hendes syv og tredive Aar have været en stadselig Kone; i en Alder af femten Aar havde hun ægtet den tresindstyveaarige Komthur, Stamfaderen til den endnu blomstrende Slægt, og fødte ham to Sønner og to Døtre. Fahrensbach lærte hende at kjende her i Kurland og anholdt om den ti Aar ældre Kones Haand. Hun afviste ham ikke, og efter alt, hvad man har hørt, maa Ægteskabet have været lykkeligt. De stemmede ogsaa godt overens, hin gamle Komthur, der bevarede sin Friheds- og sin stolte Uafhængighedsfølelse indtil det sidste, og den dristige Kriger, hvem ingen Mur var for høj, ingen Fjende for mægtig. Dog kun en kort Tid kunde Sofia Fircks glæde sig med sin heltemodige Gemal; allerede i Begyndelsen af Aaret 1581 var Stefan Bathory ivrig beskæftiget med at ruste sig, og Jürgen Fahrensbach havde for-

pligtet sig til at stille 1500 Landsknægte, Valloner og Skotter, i Marken. Kongen udbetalte ham en Maanedslønning paa 10,000 ungarske Gylden, og saa snart Krigstrompeten lød, var Fahrensbach en af de første paa Pletten. Vi kunne ikke forfølge hint Stefans sidste Felttog, som definitivt berøvede Russerne Lifland, fra Dag til Dag, uagtet netop her Enkelthederne gjøre Fremstillingen saa tiltrækkende. De møjsommelige Marcher igjennem øde Skove, Kampene foran Pleskov, Belejringen af Klosteret Pitschur, hvor et Englesyn ydede Munkene Mod til at holde ud; at behandle alt dette i Enkelthederne, vilde føre os for vidt. Foran Pleskov fandt, som Fahrensbach havde forudsagt, Afgjørelsen Sted, og efter Fredens Afslutning vendte Feltherren overøst med Ros tilbage til sit Hjem.

II.

Hermed vilde Fahrensbachs Forhold til Polen have været opløst, saafremt han ikke personlig havde bragt store Ofre for at lønne de stedse utilfredse Lejetropper. Hans Gemalinde havde medbragt ham rige Godser i Kurland, deriblandt Auz, den gamle Kjærlighed til den liflandske Hjemstavn vaktes paa ny hos ham, og han tænkte paa at bosætte sig i Landet. Rigtig nok var han vendt tilbage til Øsel; men Stefan Bathory vilde helt og holdent knytte ham til sig; thi de Mænd vare sjældne, paa hvis Raab Lejesvende fra nær og fjærn strømmede sammen. Lige fra Skotland og til Ungarn havde Fahrensbachs Navn en god Klang, og kun faa formaaede saaledes som han at stampe Landsknægte og Ryttere frem af Jorden. Kongen tilbød ham Præsidentskabet Venden, han vilde ansætte ham som Krigsoberst over hele Lifland og erstatte ham Udgifterne ved Krigen med rige Godser i Kurland og Lifland. Det var kun et Spørgsmaal, hvorledes Kong Frederik af Danmark vilde opfatte hele denne Sag; han kunde naturligvis ikke have noget imod, at

Fahrensbach fik Erstatning for sin Ulejlighed og sine Udgifter; det var heller intet usædvanligt, at en Undersaat besad Ejendomme i to Herrers Lande; det maatte allerede synes betænkeligere, naar Fahrensbach som Præsident i Venden blev en højtstillet Embedsmand under den polske Krone; men ogsaa dette satte Frederik sig ud over eller gav sig i det mindste Udseende af at ville gjøre det. Han ytrede, at Fahrensbach selv maatte se sig for; som en erfaren Mand vilde han vide, hvad der var hans Pligt. Afgjørelsen trak endnu en Tid lang ud; Warschauer-Rigsdagen af 1582 var gaaet fra hinanden uden at have fremmet en eneste af de forelagte Sager; som en Følge heraf kunde Fahrensbachs Bestalling heller ikke udstedes, og imidlertid herskede der, i det mindste efter det ydre at dømme, den bedste Forstaaelse imellem Kongen og hans Statholder. Endnu den 29de April 1583 skriver Frederik II et venligt Brev til Øsel og modtager Fadderskabet for Fahrensbachs Søn; rigtig nok kan han selv ikke give Møde, men han sendte sin Raad, Matthæus Budden, for at indtage sin Plads ved Daaben; men snart tog Danmarks udenrigske Politik en Vending, som tvang Fahrensbach til at stille sig paa et bestemt Standpunkt imellem de stridende Parter. Allerede længe svævede der truende imellem Polen og Danmark et Stridsspørgsmaal, hvis Løsning kun Sværdet kunde hidføre. Kongens Broder, Prins Magnus, havde maattet opgive Øen Øsel og var bleven indskrænket til Pilten, og Øsel var kommen til Danmark, som nu ogsaa gjorde Fordring paa Pilten, medens Polen erklærede Stiftet for en uadskillelig Del af Kurland. Saa længe Magnus levede, vedbleve begge Magter at staa i et indbyrdes venskabeligt Forhold til hinanden; men den 18de Marts 1583 døde Prinsen, hvorefter Stiftet strax delte sig i to Partier; de dansksindede stode skarpt mod Polakkerne, og til sidst forlangte endog Hertug Gotthard af Kurland, at Pilten i Følge Prins Magnus's Vilje, som havde antaget Gotthards

Søn, Hertug Frederik, i Barns Sted, umiddelbart skulde forenes med hans Land. De religiøse Partier bidroge til at forøge Fanatismen; thi nu gjorde ogsaa Biskoppen af Lifland Fordring paa at katholisere Stiftet som en Kronens Ejendom. Føreren for det danske Parti var Johann Behr, den rigeste og mest ansete Mand i det lille Land; han rejste selv til Danmark og fremstillede den Fare, hvoraf Lutherdømmet og den danske Ret blev truet; men Polen var heller ej uvirksomt, og især nu maatte det være Stefan Bathory magtpaaliggende at vinde Fahrensbach for sig. Han tilbød ham Statholderskabet over Pilten; saaledes haabede han at binde ham varig. Frederik fik Nys herom, i heftig Forbitrelse skrev han til den tidligere Ven, og Forbitrelsen tiltog, da han hørte, at Fahrensbach havde modtaget Starostiet Venden, Karkus, en Ejendom, der tidligere tilhørte Prins Magnus, og den indre Del af Lifland. At Fahrensbach havde knyttet den Betingelse dertil, ikke at blive anvendt imod Danmark, ansaa Frederik for utilfredsstillende; han ytrede, at han selv vilde have brugt ham imod Polen og ansaa det for umuligt at tjene to Herrer. I Pilten var Krigen imidlertid udbrudt, og Kong Frederik frygtede for sin Besiddelse paa Øsel; alt længe havde han forberedt sig paa et muligt Angreb, paa Arensburgs Volde og Fæstningsværker blev der arbejdet, Adelen paa Øsel var bleven opbudt til Ryttertjeneste og Borgerskabet til Vogtertjeneste; især om Vinteren, naar Strædet var tillagt med Is, og der var tilvejebragt Forbindelse med Fastlandet, skulde der passes godt paa. Men hvad hjalp alle Fæstningsværker, naar man ikke var sikker paa Statholderen? Og hvorledes vilde Fahrensbach forholde sig, naar Polen foretog et Angreb paa Øsel? Var det ikke til at befrygte, at han vilde spille hele Landet i Hænderne paa den ny Herre? Den 1ste Marts 1584 affordrede Frederik ham det Patent, som udnævnte ham til kongelig dansk Krigsoberst, og ikke længe derefter ankom der to Kommissærer til Øsel med

Kongens Fuldmagter; Fahrensbach skulde indkalde Stænderne til Arensburg, Georg Schwabe og Konrad Wrede, saaledes hed Kommissærerne, havde faaet Paalæg om at forelægge den vigtige Forhandlinger, Fahrensbach skulde paahøre dem og rette sig efter dem. Det forblev ikke længe en Hemmelighed, hvad Kongen havde til Hensigt; ogsaa Statholderskabet vilde han betro i andre Hænder; men Jürgen Fahrensbach var ikke til Sinds saaledes uden videre at vige fra sin Stilling. Den var ham tildelt paa Livstid, de 12,000 Gylden, som Øsel den Gang gav i aarlige Indtægter, gjorde det kun saa meget mere tillokkende at beklæde Posten som Statholder, og han rustede sig til Modstand. Rigtig nok indkaldte han Stænderne, men kun for at formane dem til med Fasthed at staa ham bi, og det faldt ikke vanskeligt. I den sidste Tid havde Kong Frederik gjort et Forsøg paa at foretage en Reduktion af Godserne; hvad der i den katholske Tid havde været Kirkens Ejendom, skulde nu hjemfalde til den danske Krone. Herved bleve Interesserne, fornemmelig Adelens, som i mangfoldige Tilfælde havde erhvervet slige Godser, traadte for nær, Fahrensbach havde repræsenteret Adelen og kun lunkent udført Kongens Befalinger, hans Parti var voxet i en overordentlig Grad, og nu, da det syntes at skulle komme til en Konflikt, var det beredt til at optræde for Statholderen. Jürgen Vittinghof til Zerlle, Reinhold von Vittinghof og Heinrich Schullmann, Adelens Repræsentanter, erklærede paa Fahrensbachs Forlangende baade skriftlig og mundtlig, at de ikke kunde være Kongens Befaling følgagtig. Da derpaa Schwabe truede med Mord og Brand i Tilfælde af Ulydighed, skilte de sig aldeles fra ham og forberedte sig paa med Vold og Magt at forsvare Øen. Kongen, sagde de, kunde ikke tage tilbage, hvad han havde tilstaaet paa Livstid; den Befaling, som Kommissærerne havde fremvist, havde de tillistet sig, og den kunde umulig indeholde Kongens sande Mening. Her maatte altsaa Magten være

afgjørende, og for at komme denne i Forkjøbet rejste Fahrensbach til Preussen, hvor Markgrev Georg Frederik søgte at bilægge den polsk-danske Krig. En Skrivelse fra den markgrevelige Raad, Levin von Bulaw, som var Sjælen i alle disse Underhandlinger, viser, hvor stor Kong Frederiks Forbitrelse maa have været; Bulaw fortæller, hvorledes han personlig havde underhandlet med Kongen; men denne havde i Begyndelsen unaadig tilbagevist enhver Mægling i Fahrensbachs Anliggende. Det var, havde Kongen ytret, utilgiveligt at træde i polsk Tjeneste just nu, da Striden angaaende Prins Magnus's Godser luede op; det var ham ligegyldigt, om Fahrensbach ogsaa fik hele Lifland. Kun med megen Møje satte Bulaw endelig igjennem, at Afgjørelsen skulde opsættes indtil, hvad der forhaabentlig snart vilde ske, Hovedstriden imellem Polen og Danmark var bilagt. Kun maatte Fahrensbach endnu engang forpligte sig til ikke at tjene imod Danmark. Hans Gemalinde var flygtet til Gulland, hvorfra hun senere synes at være dragen til Lifland; men den piltenske Krig vedvarede, paa de Besiddelsers Vegne, som tilhørte hans Gemalinde, havde Fahrensbach maattet yde Ryttertjeneste, og netop dette bebrejdede Frederik ham især. Nye Kommissærer og en dansk Flaade under Anførsel af Rigsadmiral Hak Holgersen droge til Øsel, Fahrensbachs Lejesvende tabte Modet, og efter at Underhandlingerne havde varet i sex Dage, kapitulerede til sidst Slottet Arensburg. Kommissærerne holdt derpaa deres Indtog, Adelen og hele Landskabet maatte gjøre Kongen Afbigt og paa ny aflægge Ed og Hyldest. Faktisk var altsaa Striden allerede afgjort til Ugunst for Fahrensbach, og Freden imellem Danmark og Polen skulde snart berøve ham enhver Udsigt til at gjense Øsel. Den 15de April 1585 var Kronborger-Forliget blevet afsluttet, og det var sikkert ikke tilfældigt, at Fahrensbach ikke med et Ord blev omtalt i samme; maaske var Afgjørelsen falden anderledes ud, saafremt han havde bevaret Øsel indtil det sidste; nu

maatte han føje sig og afvente Erstatning af Polen; thi Kong Frederik var uforsonlig i sit Had. Stefan Bathory var imidlertid glad over at have vundet ham helt og holdent for sig og søgte ved rige Gaver at erstatte, hvad Fahrensbach havde mistet for hans Skyld. Han stadfæstede ham i Starostiet Venden, udnævnte ham til Høvidsmænd paa Tarvast og skjænkede ham Karkus med de tilhørende Jorder til Arv og Eje. Naar vi dertil lægge, hvad Fahrensbach besad i Kurland, og den Stilling, han indtog som polsk Krigsoberst over hele Lifland, se vi i ham den mest ansete Mand i denne Provins og den Mand, som her var i Besiddelse af de fleste Godser. Rask er sandelig den Flugt, som havde hævet den faderløse Dreng, der som Æventyrer drog fra Land til Land, til den første i sin Hjemstavn. Han var kun 33 Aar gammel; hvor meget havde han ikke allerede oplevet og udrettet. Og endnu syntes der at ligge en vid Mark aaben for hans Ærgjerrighed; thi der blæste en skarp Krigsluftning i Polen, fornemmelig siden Kong Stefan Bathory var død i December 1586, og der forestod et nyt Kongevalg. Som det stedse gik i Polen, lod der sig heller ikke nu opnaa Endrægtighed; med Had og Fjendskab stode de mægtigste Slægter lige over for hinanden, og kun Stefans Jærnhaand havde hidtil opretholdt Ro. Sborovski'er og Zamoiski'er, Polakker og Lithauere, Protestanter og Katholiker forfulgte modsatte Planer, og man kunde næsten kalde det en Lykke, at der ikke var valgt fire, men kun to Kandidater til den polske Krone Paa den ene Side stod Ærkehertug Maximilian af Østerrig, paa den anden Sigismund, en Søn af Kong Johan af Sverige. Med den sidstnævnte holdt Overfeltherren Zamoiski og med ham Fahrensbach, der med Troskab bevarede sin Stilling og fægtede imod de kejserlige Tropper. Da Sigismund III endelig vandt Sejr, maatte han vise sig taknemmelig imod den Mand, som til Trods for al den Lokkemad, med hvilken Sborovski'ernes Parti søgte at vinde ham, dog havde holdt ud hos ham. Paa Kroningsdagen i

Krakau skjænkede han ham Indfødsret i Polen og Lithauen og dermed Berettigelse til at beklæde selv de højeste Embeder i Staten. Og strax derefter frembød der sig Lejlighed til at vise Kongen Tjenester, som atter gjorde Fahrensbachs Betydning gjældende. Stortyrken vilde benytte Tronstridighederne til at trænge ind i den sydlige Del af Riget; var Sigismund nu ikke rask ved Haanden til at afværge Angrebet, og lykkedes det Osmannerne at faa fast Fodfæste paa polsk Grund, kunde man være sikker paa en langvarig Krig med et tvivlsomt Udfald. Det gjaldt om med den størst mulige Hurtighed at kaste Tropper hen til de mest truede Steder; der blev overalt rustet ivrig, de Krigere, som endnu for nylig havde staaet i Marken imod Ærkehertug Maximilian, skulde føres imod Tyrkerne. Det blev paalagt Fahrensbach at hverve Soldater i Lifland, og med sin vante Raskhed udførte han dette Paalæg; han rykkede ufortøvet ned til Podolien med sine Folk, og forskrækket over Polakkernes uventede Krigsberedskab gjorde Fjenden omkring uden at lade det komme til Kamp; Freden var saaledes sikret, og som den polske Krones Senator vendte Fahrensbach tilbage til Lifland, hvor netop det religiøse Spørgsmaal satte alle Sind i Bevægelse. Vi kunne ikke her gaa nærmere ind paa det Retsbrud, hvormed Polen haanede de af deres Konge besvorne Privilegier og Kapitulationsdokumenter og med Vold søgte at indføre den katholske Religion i Lifland. Fahrensbach var Protestant; men hans Stilling som vendisk Præsident og som den øverste Fører af Krigsmagten tvang ham til at tage Parti i Striden. Rigtig nok maatte Tilbøjelighed og Samvittighed drage ham over til hans ulykkelige Landsmænd; hans Embedspligt bød omvendt at træde afgjort op imod den allerede nu tilsigtede Løsrivelse fra Polen. Han indskrænkede sig da til at afvende alle Yderligheder paa begge Sider, søgte at gjøre alt for grov Uret god, og i hint sørgelige Drama, som under Navn af Kalenderurolighederne opnaaede en blodig Be-

rømmelse, spillede han Mæglerens Rolle. Ikke uden hans Medvirkning kom det da til sidst til en Forsoning, og flere end én haardt forfulgt Hædersmand — deriblandt David Hilchen, Syndikus i Byen Riga, hvem vi kunne takke for et Omrids af Fahrensbachs Liv, er ved ham bleven unddragen sine Fjender. Da derpaa Prøvelsen af de liflandske Lensdokumenter fandt Sted, som skilte mangfoldige ved deres retmæssige Ejendom, maatte ogsaa Fahrensbach i Følge sin Embedsstilling virke med som kongelig Kommissær, og om end hans Navn ikke bliver nævnt blandt dem, der erklærede Ret for Uret og nedarvet Ejendom for polsk Kongegods, finde vi ham dog ugjærne indviklet i en Sag, der sikkert ikke var ren. Krigen er hans Element, Datidens dobbelttungede Statskunst har ogsaa kastet sin Skygge over hans Berømmelse, men der udbrød Krig paa ny, og han blev reven bort fra de besværlige Forvaltningsforretninger. Kong Johan af Sverige var død 1592, og hans Arving skulde netop være den Sigismund, hvem Zamoiski'erne og Krigens Udfald havde hævet op paa Polens Trone. Dog Karl af Sødermanland, en kold bestemt Mand, en Onkel til Sigismund, overtog Regentskabet, fast besluttet paa at gjøre en Ende paa Dobbeltregeringen og at sætte den svenske Krone paa sit Hoved. Det var let nok at bringe denne Plan til Udførelse; allerede Kong Johans lutherske Religion havde været mistænkelig, Sigismund var aabenlyst traadt over til Katholicismen; men Sverige var under Gustav Vasas Regering blevet fuldstændig protestantisk, og man frygtede for, at Jesuiterne sammen med Kong Sigismund vilde holde deres Indtog i Landet; ogsaa Sveriges Ære stod paa Spil. I Valgkapitulationen havde Sigismund forpligtiget sig til at tilføre Polens Krone den svenske Del af Lifland; herved oprørtes Nationens Stolthed. Skulde der være flydt saa meget svensk Blod kun for at forstørre Polens, den listige Nabos, Magt? Alle disse Modsætninger og al denne Frygt forstod Karl af Sødermanland at benytte; ligesom

Faderen, Gustav Vasa, søgte han en Støtte i Borger- og Bondestanden, og da det i Aaret 1598 kom til et Brud imellem Onkel og Brodersøn, kunde han imod Sigismunds Lejehær stille et Folk i Vaaben. Sigismund havde besluttet at styrte Onkelen; han var landet med sin Hær i Sverige; Adelen, som var begjærlig efter polsk Frihed, tænkte han, vilde stille sig paa hans Side. Til Fahrensbach havde man betroet Anførselen over Tropperne; med Omsigt havde han truffet alle Forberedelser; men Sigismund havde skuffet sig med Hensyn til sit Partis Magt; da det i September 1598 kom til det andet Slag ved Stångebro, stod rigtig nok en Del af Adelen paa Sigismunds Side; men de formaaede ikke at modstaa Dalekarlenes drøje Hug, der her ligesom engang paa Gustav Vasas Tid havde rejst sig som én Mand for Tro og Frihed. Polakkerne bleve slaaede, og traf der rigtig nok Fahrensbach ingen Dadel — Kongen ydede ham tvært imod den største Ros for hans Forhold — maatte han dog tilbage. Og det var ikke den eneste Sorg, der ramte ham, da han dybt nedbøjet vendte tilbage til Karkus, modtog han det Sørgebudskab, at hans Gemalinde, hans Børns Moder, var død; fire Sønner og en Datter havde hun født ham. To Sønner vare gaaede forud; da døde hun selv i Ægtefællens Fraværelse den 13de Oktober 1598 efter et næsten attenaarigt Ægteskab i sit sex og halvtredsindstyvende Aar. Jürgen Fahrensbach var dybt rystet; men Tidens Krav lod ham ikke have Ro til sørgelige Betragtninger, Svenskerne vare trængte ind i Lifland, der skulde nu ikke angribes, men et Angreb skulde afværges. Karl af Sødermanland havde selv stillet sig i Spidsen for Hæren, de utilfredse Elementer i Lifland vare talrige, man var kjed af det polske Herredømme, af Bruddet paa Tro og Love og Voldsregeringen. Karl trængte rask frem, og et af de første Slag, der blev ført, var rettet imod Fahrensbach. Han havde i Slottet Karkus efterladt Besætning og var selv ilet til den polske Hær, da Svenskerne omlejrede

hans Borg; Lejesvendene i Borgen gjorde Oprør, stødte deres Anfører ned og overgave sig til Svenskerne. Saaledes blev Fahrensbach først ramt haardt, thi her havde han anbragt hele sin Formue, og, hvad der var endnu værre, hele det rige Krigsmateriel, som han stedse holdt i Beredskab, faldt i Fjendens Hænder; men trods sit eget Tab mistede Fahrensbach ikke Modet, og snart gaves der Lejlighed til at aftvætte den Plet, der ved Stångebro og Karkus var sat paa hans krigerske Berømmelse. Kong Karl troede sig stærk nok til at indtage Landets Hovedstad, Riga; ogsaa her tænkte han at kunne gjøre Regning paa Borgernes Understøttelse; men Sigismund overdrog Fahrensbach at forsvare Slottet Riga, Byen skulde Choiewicz holde; Sigismund vilde da selv ile til Hjælp med Undsætning. Til Trods for Svenskernes Heltemod bleve deres Angreb tilbageslaaede, og Forsvaretført med et saadant Eftertryk, at Karl, der selv ingen Feltherre var, opgav Haabet om at bemægtige sig Riga og med uforrettet Sag maatte paa sine Skibe vende tilbage til Sverige. Nu turde Polen tænke paa atter at gaa frem og tilbageerobre, hvad de første Uheld havde frarevet det; fremfor alt kom Fellin herved i Betragtning, efter at Volmar allerede havde maattet overgive sig.

Fellin, at sige Byen, var ikke særdeles stærkt befæstet; uagtet den var omgiven af Mure og Grave, blev den tagen ved det første Stormløb. Saa meget desto stærkere befæstet var Slottet Fellin; beliggende paa en Højde dækkedes det i Syd og Øst af Felliner-Søen, i Nord og Vest var det omsluttet af dybe dobbelte Grave, desuden var det forsynet med en dobbelt Mur, og det var saaledes paa en Maade en Dobbeltfæstning, der skulde stormes. Vældige Taarne og en til det yderste heltemodig Besætning gjorde, at det var et meget farligt Angreb. Feltherren Zamoiski og Fahrensbach var den Opgave tilfalden at indtage Slottet, de skulde for enhver Pris overvælde det; men atter og

atter blev Angrebet afslaaet. Nu stode Rytterne af Hestene for at udfylde Fodfolkets fortyndede Geledder; den første Mur blev tagen med stormende Haand; men endnu engang maatte en Grav og Mur tages, naar man vilde overvælde Slottet. Og her strandede ethvert Angreb; Fahrensbach vilde, som han ofte tilforn havde gjort, selv sætte sig i Spidsen for de stormende, kun med Møje fik Zamoiski ham holdt tilbage. Til sidst kunde han ikke længere holde det ud den ene Gang efter den anden at se sine Ryttere og Knægte vige; han lovede ikke at udsætte sig alt for meget, men hans brændende Kampiver rev ham med sig. Sammen med Voldemar von Mengden, hans Ledsager, stormede han selv Fjenderne i Møde, men styrtede snart til Jorden; en fjendtlig Kugle havde gjennemboret hans højre Haand og Underlivet, og dødelig saaret blev han baaren tilbage til den polske Lejr. Rigtig nok havde han endnu den Glæde at erfare, at han ikke havde opofret sig forgjæves; han hørte, at Slottet Fellin sprang i Luften, og Sejrsbudskabet traf ham endnu i Live; men de hidkaldte Lægers hele Kunst strandede paa det farlige Saar. Næppe havde Fahrensbach endnu Tid til at diktere et Brev til Kongen, i hvilket han anbefalede ham sine Børn og indgik med en sidste Forbøn for sin Ven, David Hilchen; den 17de Maj 1602 trykkede Krigskammeraterne hans Øjne til.

Det var Enden paa hans meget bevægede Liv. I en Alder af ikkun halvtredsindstyve Aar, men allerede graahaaret havde den dristige Mand endnu kunnet tage Del i mangen en Storm; thi hans Legeme var staalhærdet og vant til enhver Fare og Møjsommelighed. Fahrensbach var af Middelhøjde, med livlige Øjne og et skarpt Blik; rask gik han til Gjerningen, han var sejg og udholdende i sine Planer. For sin Familie var han en trofast Fader, som nok vidste at vurdere, hvad han selv savnede, en aandelig Skole, som en rigtig ledet Opdragelse giver. Endnu foreligger der os Breve, i hvilke hans Sønners Lærer aflægger Beretning

om deres Studier paa Skolen i Dorpat. Da han ikke var ubekymret for sin Berømmelse, sendte han til den paa hin Tid verdensberømte Historieskriver Chytræus Data af sit Liv for at forebygge Vildfarelser og fuldstændiggjøre mangelfulde Beretninger; men fremfor alt er karakteristisk hos ham Glæden ved Farer og Æventyr, som har ført ham fra Krig til Krig, indtil han naaede Fellin, hvor den sidste morderiske Kugle ramte ham.

Jürgen Fahrensbach er ingen ideal Fremtoning, men med sine Svagheder og Fortrin et Barn af det sextende Aarhundrede og, til Trods for mangen en Dadel, der maa ramme ham, en helstøbt Mand, som ikke vil undskyldes for sine Fejl; thi for det, han udrettede, forstod han at træde i Skrankerne.

V. L.

Smaating.

Matthias Olsen Bagger *) stammede fra en ubekjendt Slægt og var atten Aar gammel, da han fra Sorø Skole dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet, ved hvilket han den 22de Juli 1701 blev indskreven som akademisk Borger, han maa altsaa antages at være født i 1683. Snart efter at være bleven Student maa han have forladt Danmark; thi da han i 1706, efter at have taget Bakkalaurei-Graden, blev indviklet i Ubehageligheder dels med Universitets-Professorerne, dels med Politiet, som Fører og Leder for nogle Studenter, der tænkte paa at gaa over til den katholske Religion, blev det fortalt om ham i det for Konsistoriet optagne Vidne-Forhør, at han havde tilbragt tre Aar i et Jesuiter Kollegium i Strassburg. Han maa, saa snart Sagen sattes i Bevægelse mod ham og de øvrige med ham kompromitterede Studenter, have forladt Kjøbenhavn. Til sin Broder, den sjællandske Biskop Jens Bircherod, sendte Universitetets Sekretær, Professor Hans Bircherod, Konsistoriets Stævning til Bagger, at han med det snareste skulde forføje sig til Kjøbenhavn og her staa Konsistoriet som sit lovlige Værneting til Rette for sit Forhold i den omhandlede Anledning.

---

*) L. Holberg: Epistolæ ad virum perillustrem i Opuscula Latina. — Samme Forfatters Epistler IV Bind, Epist. 311. — Werlauff: Holbergiana i „Nyt hist. Tidsskrift“ VI, 376–83.

Bagger synes ikke at have lystret den omhandlede Opfordring, men har uden Tvivl strax begivet sig til Udlandet og formodentlig til Paris, hvor han, der vistnok alt under sit Ophold i Strassburg havde afsvoret den lutherske Tro, traf sammen med flere danske Apostater. Da Holberg 1725 gjorde sit andet Ophold i Paris, traf han her Bagger, der ved Abbed Paul Louis Bignons Indflydelse var ansat som Tolk ved det kgl. Bibliothek, en Stilling, han dog senere opgav efter at have optaget sin Løn. Fra dette Tidspunkt førte Bagger i over tredive Aar et omflakkende og æventyrligt Liv; han skiftede oftere Trosbekjendelse, som han havde ombyttet den lutherske Tro med den romerske, saaledes opgav han atter denne, var en Tid lang Kvæker og besøgte som saadan Amerika; endog Mosaismen skal en Tid lang have talt ham blandt sine Tilhængere. Efter mange Aars Fraværelse gjæstede han sit Fædreneland og opsøgte Holberg, hvem han bebrejdede den Maade, hvorpaa han havde omtalt ham i Skildringen af sit Levned. Holberg raadede ham til at forandre sit Forhold, samt til, hvis han agtede at blive Forfatter, at beskrive sit eget omflakkende Levned; men hvad Bagger havde lovet, holdt han ikke. Som Holberg beretter, havde han indyndet sig hos en »brav Mand« i Staden, men snart blev denne brave Mand saa kjed af ham, at han maatte forvise ham sit Hus, hvori han havde optaget ham. Bagger besteg da et Skib og forlod, som det synes, for stedse sit Fædreneland. Det maa have været i Aarene 1740—42, at han sidste Gang var i Danmark. I hine Aar forberededes nemlig den af Gram bebudede Udgave af Knytlinga-Saga, som aldrig blev fuldført, og af hvilken, som bekjendt, kun ganske faa Exemplarer ere tilovers. Til den latinske Oversættelse af denne Saga, hvormed den islandske Text ledsagedes, skal Gram, hvad langt senere er blevet oplyst, have benyttet sig af Bagger, og det er derfor en ikke usandsynlig Gisning af Werlauff.

at den »brave Mand«, der havde taget Bagger i sit Hus, ikke har været nogen anden end Gram selv. Naar Bagger for sidste Gang forlod Danmark, og hvor og i hvilket Aar han døde, er ubekjendt.

P. W. Becker.

Polen ved Midten af det attende Aarhundrede.

(Slutning).

V. Polen umiddelbart før Syvaarskrigen og under denne Krig. — Czartoryskierne i Opposition mod Hoffet.

Den tidligere berørte diplomatiske Kamp mellem den franske og den engelske Politik antog endnu større Dimensioner i de to nærmeste Aar før Syvaarskrigens Udbrud, der til sidst hidførtes ved et uventet Omslag i den østerrigske Politik. Ogsaa Polen blev stærkt berørt af denne Kamp. I Begyndelsen syntes det, som Rusland ikke vilde lade sine Venner i Polen i Stikken. Rulhiere siger saaledes, at Petersburgerhoffet som Garant for Republikens Forfatning og Frihed, der var bleven krænket ved Sekvestrationen af Majoratet Ostrog, skal have truet med at understøtte Czartoryskierne med hele sin Magt. Han vil fremdeles vide, at man overalt i Landet skal have talt om russiske Troppers forestaaende Indmarche, og at Czartoryskierne antoge et Sprog og en Holdning, som om de vilde gribe til Vaaben, ja endog erklære Tronen for ledig. Imidlertid skete ingen af Delene, men derimod fik den russiske Gesandt Grosz Ordre til at gjøre Brühl alvorlige Forestillinger i Anledning af, at han ved Uddelingen af Embeder og Værdigheder begunstigede Frankrigs og tilsidesatte Ruslands Venner. Brühl bestred imidlertid kraftig Petersburgerhoffets Ret til at gjøre denne Art Forestillinger. »Hans Majestæt vilde ikke bøje

sig for nogen og ikke taale, at man foreskrev ham Love; hvis ikke Kroningseden afholdt ham derfra, vilde han hellere give Afkald paa Tronen. En Offentliggjørelse af paagjældende Note vilde fremkalde det største Oprør i Polen; allerede nu brystede Czartoryskierne sig ved Ruslands Protektion.« Da Grosz derpaa henviste til, at Noten stod i fuld Overensstemmelse med den af Avgust II i 1716 med sine Undersaatter afsluttede og af Rusland med begge Kontrahenters Samtykke garanterede Traktat, hvorved det forpligtede sig til at afvende alt, hvad der i Polen kunde opvække Partiaand og føre til den ene Del af Nationens Strid med den anden eller med Regeringen, gjentog Brühl, at Kongen hellere vilde give Afkald paa Tronen end finde sig i et saadant Formynderskab, og at han havde Magt nok til at tæmme sine hovmodige Undersaatter. Trods disse Brühls tapre Erklæringer tog han dog faktisk mere Hensyn til de af Rusland anbefalede Kandidater, men foreløbig var den offentlige Mening dog Patrioterne gunstig, Hoffet nærmede sig dem synlig, og Mokranovski fik et Starosti med rige Indtægter og af Ludvig XV Titel af fransk General. Det franske Parti voxede i Antal, Broglie udfoldede en omfattende Virksomhed, og Branicki, som beredvillig gik ind paa alle hans Ideer, traf Forberedelser til en Konføderation, arbejdede flittig paa at faa Kronarmeen i kampdygtig Stand og sendte en Agent til Konstantinopel for at indlede en Forstaaelse med Porten.

Denne Vending i de polske Partiforhold blev heller ikke ubemærket af de andre fremmede Hoffer, og navnlig lagde Kaunitz en ikke ringe Vægt paa Frankrigs forøgede Indflydelse i Polen og indledede endog i Avgust 1755 Underhandlinger om at støtte Prins Contis Kandidatur mod Frankrigs Hjælp til Schlesiens Tilbageerobring. Omtrent samtidig begav Broglie sig med Orlov til Paris og kom i Novbr. s. A. tilbage til Dresden med Udkast til en Subsidietraktat mellem Sachsen og Frankrig. En lignende mellem

Sachsen og England udløb just i dette Aar, og Lejligheden syntes derfor gunstig for Frankrig til ganske at drage Hoffet i Dresden, som ikke kunde undvære Subsidier, over paa sin Side. Frankrig bød 2 Millioner, hvorfor Sachsen skulde holde 6000 Mand parate til fransk Tjeneste og forpligte sig til paa den tyske Rigsdag at stemme efter Frankrigs Ønske samt for Polens Vedkommende ikke at lade nogen russisk Soldat komme over Grænsen og forud billige hin af Branicki og Broglie projekterede Konføderation. I Dresden kunde man imidlertid ikke beslutte sig til at gaa ind paa den sidstnævnte Betingelse og afbrød i Decbr. 1755 foreløbig disse Underhandlinger. Ogsaa Frederik II, med hvem Frankrig paa samme Tid underhandlede, forkastede til sidst alle de franske Forslag og afsluttede i Jan. 1756 sin bekjendte Traktat med England, der forandrede hele den politiske Situation og ogsaa i Polen næsten øjeblikkelig ytrede sin Virkning, i det Branicki standsede Hærens Udrustning saa vel som Forberedelserne til en Konføderation og kaldte sine Agenter tilbage fra Konstantinopel. Det var forgjæves, at Mokranovski, hans Kone og Søster, Fyrstinde Lubomirska, søgte at virke paa ham. »Den gamle trak sine Sejl ind for at afvente, hvilken Vind der vilde rejse sig«, og maaske havde han ved Broglies Uheld i 1755 tillige faaet Øjnene op for, at den franske Regering samtidig med, at Broglie drev sin antirussiske Politik, i al Stilhed plejede Underhandlinger i modsat Retning med Østerrig.

Den hidtilværende britiske Gesandt i Dresden, Sir Williams, var imidlertid bleven forflyttet til St. Petersburg, hvortil han efter sit Ønske blev ledsaget af sin Ven Avgust Czartoryskis Neveu, den nu 23 Aar gamle Stanislaus Avgust Poniatovski, der var sine Forældres fjerde Søn og kort forud var vendt tilbage fra sine Rejser gjennem Tyskland, Holland, Frankrig og England. Med en sjælden legemlig Skjønhed forenede han en flersidig Dannelse, med Munterhed og Vid megen Hjærtensgodhed og alle en smidig Verdens-

mands Fortrin. Czartoryskierne og Poniatovskierne havde med Glæde givet deres Minde til denne Rejse, og det er jo bekjendt nok, at den blev af største Betydning ikke alene for den unge Mand selv, men ogsaa for Polens senere Skæbne. Indført af Sir Williams ved Hoffet tiltrak han sig den næppe tre Aar ældre Storfyrstinde Katarinas Opmærksomhed og vandt hendes Kjærlighed, og af den Varme, hvormed han i sine senere Leveaar, efter de bitreste Erfaringer, skildrer det første Bekjendtskab med hende og deres Kjærlighedsforstaaelse, fremgaar det, at hun maa have gjort et dybt Indtryk paa ham.

Baade Sir Williams og den østerrigske Gesandt, Esterhazy, søgte ivrig at vinde Rusland, foruden deres Guld havde de en Allieret i Kejserinde Elisabets Had til Frederik II, og det saae i Virkeligheden i sidste Halvdel af 1755 ud til, at der vilde komme en Subsidietraktat i Stand mellem England og Rusland. En saadan var allerede i Sept. vedtagen, men paa Grund af nogle Formspørgsmaal endnu ikke ratificeret, da der pludselig kom Efterretning om den preussisk-engelske Traktat af 1756. Hermed var hele den politiske Konstellation forandret, den russisk-engelske Traktat blev kun et Stykke Papir, og Rusland tiltraadte tvært imod den fransk-østerrigske Traktat af 1ste Maj 1756 og begyndte at trække sine Tropper sammen ved den polske Grænse.

Dette var en slem Streg i Regningen for de polske Patrioter. De forespurgte sig klagende hos Broglie, om da Frankrig vilde ofre dem for sit nye Venskab med Rusland, men fik kun tomme Ord til Svar, hvis Hulhed var iøjnefaldende til Trods for alle Forsikringer og Løfter. Broglie selv gjorde dog, hvad han kunde, og opfordrede den franske Gesandt i Petersburg, Douglas, til at virke for, at Rusland ingen Tropper lod rykke ind i Polen uden først at have truffet Aftale med Branicki; men Rusland gjorde lige det modsatte. Ikke med Patrioterne, men med sine gamle

Venner forhandlede det om Troppernes Gjennemmarche, endnu før Krigens Udbrud kom General v. Weimarn til Polen for at gjøre det russiske Parti bekjendt med Ruslands Hensigter og paavirke andre indflydelsesrige Polakker ved Breve fra Kejserinden og Bestucheff, og begge Brødrene Czartoryski modtoge Kejserindens Breve med den største Ærbødighed og Taknemmelighed. »Dette Tegn paa den højeste Gunst og Velvilje hos en saa stor og over alle ophøjet Kejserinde, vilde«, sagde Avgust Czartoryski, »gjennem alle Aarhundreder blive hellig bevaret i deres Familie.« Weimarns Samtale med Brødrene varede i flere Dage, og de foresloge ham at nedskrive efter deres Diktat en Beretning til Kejserinden om Polens Stilling, hvad han gik ind paa. Det hed heri bl. a., at Ruslands Indflydelse i Polen til Skade for begge Stater var betydelig aftagen paa Grund af Kejserindens mangelfulde Underretning om de polske Anliggender. En Forandring heri maatte først og fremmest fremkaldes ved paa ny at bringe Konstitutionen af 1716—1717, der skyldtes Peter den store, til eftertrykkelig Anvendelse, hvorpaa Republikens Ro, Frihed og Velfærd beroede. De skildrede derpaa, hvorledes Brühl og Mniszeck i Besiddelse af Kongens ubegrænsede Tillid havde trængt alle andre saa langt tilbage, at de, der ikke sluttede sig til dem, levede ligesom i Fredløshed. Senatet var foragtet og drejede sig efter Vinden, og der var ingen Modvægt mod det Parti, som under Frankrigs Indflydelse havde dannet sig ved Feltherrernes Forbindelse med Kronen. Paa en af de sidste Rigsdage havde den franske Gesandt uddelt ca. 100,000 polske Gylden, og mange indflydelsesrige Personer fik Pensioner fra Frankrig. Det var derfor lige saa nødvendigt som i Ruslands Interesse, at Kejserinden benyttede sine i Traktaterne med Republiken hjemlede Rettigheder til at skride ind mod hint Uvæsen.

Saa vidt Beretningen, der ved en Kurér oversendtes til St. Petersburg. Hvad nu i øvrigt Midlerne til en Forøgelse

af Ruslands Indflydelse angik, vendte Brødrene Czartoryski i deres Samtaler med Weimarn stadig tilbage til dette, at »ligesom i alle Fristater saaledes var der især i Polen intet at udrette uden Penge.« I Løbet af to Aar, sagde Kansleren, havde hans Broder og hans Svigersønner Sapieha og Flemming ofret over 100,000 Daler paa at modvirke Frankrigs Rænker, og saadanne uhyre Udgifter kunde Privatmænd i Længden umulig vedblive at udrede. Kejserinden maatte derfor stille en vis aarlig Sum til den russiske Gesandts Disposition i dette Øjemed, og det vilde være hensigtsmæssigt, om de enkelte Summer uddeltes i »Familiens« Navn, for at Modtagerne ikke skulde gjøre for store Fordringer, hvad der sikkert vilde ske, naar de vidste, at Pengene kom fra det russiske Hof!

I lignende Retning udtalte sig ogsaa Rigets Primas, Kronkansleren Malachovski, den gamle Poniatovski, Stanislaus Poniatovski m. fl., og overalt hørte Weimarn Fordring om flere Penge og mere Energi fra Ruslands Side. Medens disse Forhandlinger stode paa i Polen, havde Frederik II imidlertid besat hele Sachsen til Dresden, slaaet Østerrigerne ved Lowositz (10de Oktbr. 1756) og tvunget den sachsiske Lejr ved Pirna til Kapitulation (17de Oktbr.). Avgust III indtraf derpaa i Warschau med Brühl, nogle Uger senere indtraf ogsaa Broglie, sagtens var det paa hans Foranledning, at Branicki opbød alt for at hindre Russernes Marche, og Ophidselsen i Polen blev sluttelig saa stor, at man i Wien var bange for, at der vilde danne sig en Konføderation i Republiken for at sætte Magt mod Magt. Hoffet i Warschau synes virkelig i Jan. og Febr. 1757 at have frygtet for et pludseligt Overfald, men Roligheden blev dog ikke forstyrret, og det blev ikke til noget med Konføderationen. Til Trods for alle Patrioternes levende Protester rykkede russiske Tropper i Foraaret 1757 ind paa Republikens Omraade uden at finde nogen som helst Modstand, midt i Juni opslog General Apraxin sit Hovedkvarter i

Kovno, henimod Slutningen af Juni overskrede hans Tropper Østpreussens Grænser, og den 30te Avgust sejrede Russerne ved Grossjägerndorf over Frederik II's lille Hær. Uden at forfølge denne Sejr vendte Apraxin derpaa tilbage til Polen.

Imidlertid var den unge Stanislaus Poniatovski af sine Forældre bleven kaldt tilbage fra St. Petersburg, for at han skulde lade sig vælge til Landbud. Han forlod St. Petersburg med et ivrigt Ønske om at vende tilbage dertil, og Bestucheff imødekom hans og Storfyrstindens Ønsker ved i et Brev til Brühl at anbefale ham til Gesandt i St. Petersburg. Saa vel Brühl som den gamle Poniatovski og Brødrene Czartoryski gik beredvillig ind paa denne Ide, og den Vanskelighed, som laa deri, at Kongen i Følge den polske Statsret ikke maatte udnævne nogen Gesandt uden en Senatsbeslutning, kom man ud over ved at lade Kongen udnævne Poniatovski til sachsisk Gesandt og Kansleren Czartoryski under lithauisk Segl give ham Fuldmagt til at repræsentere de polske Interesser. Omkostningerne overtog »Familien«, da Kongen, som var berøvet Indtægterne af Sachsen, erklærede sig ude af Stand dertil. Derimod gav Avgust III den nye Gesandt den hvide Ørns Orden som Tegn paa sin Velvilje, og Kitowicz fortæller som et Prognostikon for Poniatovskis senere Ophøjelse paa Tronen, at han ved en Forvexling af Kongens Kammertjener fik et Ordensbaand med Indskriften: »pro fide, lege et grege«, hvilket Kongen alene plejede at bære, medens der derimod paa alle andre Ordenstegn stod: »pro fide, lege et rege.« Først efter Udnævnelsen protesterede den franske og østerrigske Gesandt herimod, men forgjæves. I Jan. 1757 indtraf Poniatovski i St. Petersburg og havde den 11te s. M. sin første Avdients hos Kejserinden, der fandt saa megen Behag i hans noget højtravende Tale, hvori han bl. a. sammenlignede Frederik II med en giftig Hydra, at hun lod den trykke i den officielle Tidende. Den unge Diplomat optraadte i det hele med stor

Behændighed paa sin slibrige Bane ved Petersburgerhoffet, hvor ogsaa Kjærlighedsforholdet til Storfyrstinden og Bestucheffs Gunst lettede ham Vejen. Den østerrigske Gesandt Esterhazy, som i Foraaret 1757 underhandlede om en ny Konvention mellem Rusland og Østerrig, ydede han saa gode Tjenester hos Storfyrstinden, at Kaunitz i et Brev til Esterhazy anbefalede denne at nære fuld Tillid til Poniatovski og samvirke med ham i ét og alt. Derimod lod Frankrigs Mistro til ham sig ikke overvinde, Grev Broglie havde ikke glemt sit gamle Had til Czartoryskierne som Førerne af det russiske Parti, og Poniatovskis Udnævnelse til Gesandt i St. Petersburg, der betragtedes som en Tilnærmelse af Brühl til »Familien«, havde end yderligere vakt hans Forbitrelse, ligesom den da ogsaa havde fortørnet Pariserhoffet.

Broglie søgte derfor allerede i Avgust 1757 at udvirke den unge Gesandts Tilbagekaldelse; men Bestucheff, der ved Kejserindens hyppige Sygdomsanfald end mere tilskyndedes til at tage Hensyn til det »unge« Hof, gjorde imidlertid Modforestillinger, ja raadede endog efter et af Elisabets Sygdomsanfald Brühl til »jo før jo hellere at gjøre en Ende paa det Ostrog'ske Anliggende og finde sig til rette med den Czartoryski'ske Familie, inden det Tilfælde maaske indtraadte, at denne gjennem den unge Poniatovski kunde gjøre sig Haab om en saa decideret Protektion hos det russiske Hof, at man blev tvungen til nolens volens at gjøre det, hvormed man nu ad Frivillighedens Vej kunde gjøre sig Familien forbunden.« Frankrig maatte derfor træde op paa den alvorligste Maade for at udvirke Poniatovskis Rappel, som omsider blev underskreven af Kongen i Oktbr. 1757 under Udtalelse af fuld Tilfredshed med hans Tjeneste. Ogsaa Brühl undskyldte i et eget Brev Forholdsreglen med Nødvendigheden, og Kongen erklærede i en Samtale med den gamle Poniatovski, at han ikke havde kunnet handle anderledes, da han uden Frankrigs og Ruslands Subsidier

»ikke havde en Bid Brød til sig og sin Familie.« Afskedsefterretningen vakte imidlertid stor Bevægelse i St. Petersburg, hvor selv Kejserinden gjentagne Gange offentlig udtalte sin Beklagelse derover. Ogsaa Esterhazy skrev til Brühl om at gjøre Sagen om igjen, og — presset af Storfyrstinden — modtog Bestucheff slet ikke Warschauerhoffets Notifikationsskrivelse og lod Brühl erklære, at det sachsiske Hof for bestandig vilde fordærve sine Anliggender i St. Petersburg, dersom det ikke tog Rappellen tilbage. Skete dette ikke — og han kunde forsikre, at Poniatovski i lang Tid hverken havde foretaget sig noget mod det franske eller i Favør af det engelske Hof —, maatte man ikke mere gjøre nogen Regning paa ham (B.). Resultatet blev, at Poniatovskis Afsked toges tilbage, ja Brühl fordrede endog russisk Hjælp til at blive fri for Broglie, og da derpaa de russiske Gesandter i Wien og Paris fik Ordre til at besvære sig over denne, fik han sin Afsked og kom i Vinteren 1758 tilbage til Paris. Hans Bortkaldelse var for det franske Parti i Polen et Nederlag, det ikke formaaede at forvinde.

Poniatovskis forlængede Ophold i St. Petersburg var imidlertid den sidste Tjeneste, Bestucheff kunde yde Storfyrstinden. Apraxins Tilbagetog efter Sejren ved Jägerndorf betragtedes nemlig af Ruslands Allierede som et aabenbart Forræderi, som en Følge af deres lydelige Klager blev han afskediget, og der indledes en Undersøgelse mod ham, hvori hans gamle Velynder Bestucheff og til en vis Grad ogsaa Storfyrstinden blev inddragen. I Febr. 1758 blev Bestucheff fængslet efter først at have tilintetgjort en Mængde af sine Papirer, og kort efter fængsledes ogsaa en italiensk Juveler ved Navn Berardi, som hyppig havde besørget Kanslerens og Poniatovskis Breve til Storfyrstinden og hendes Svar. Poniatovski blev af Skræk heftig syg; men Storfyrstinden havde Aandsnærværelse nok til ligeledes at brænde sine Papirer. Begge forsikre i deres Memoirer, at saa vel Kansleren som Katarina havde været fuldstændig uskyldige i

Apraxins Tilbagetog, og dersom Undersøgelsen virkelig havde leveret Bevis for, at Bestucheff, saaledes som man paa hin Tid fortalte i Petersburgs diplomatiske Kredse, skulde have tilsigtet at udelukke Storfyrsten fra Tronfølgen til Fordel for Katarina, vilde vel hans Straf ogsaa være bleven haardere end Afsættelse og Forvisning til et af hans Godser i Omegnen af Moskva. Hvad Katarina angaar, lykkedes det hende i to Samtaler med Kejserinden, hvem hun bad om at maatte vende tilbage til Tyskland, at opnaa Forsoning. Den franske og den østerrigske Gesandt havde spillet en Hovedrolle i den hele Sag, og det synes næsten, som om man fra fransk Side endog et Øjeblik har tænkt paa at drage Brühl med ind i Bestucheffs Fald, gaaende ud fra en stærk Mistanke om, at disse to Mænd skulde være blevne enige om at skifte Politik i Syvaarskrigen og gaa over fra Frankrig og Østerrig til Preussen. Poniatovski var vel lykkelig undgaaet den truende Storm; men han følte dog selv, at hans Stilling i St. Petersburg var bleven rystet, og bad i April 1758 om Orlov; først den 15de Avgust afrejste han dog til Warschau, og det var tilmed ikke uden Haab om senere at vende tilbage til St. Petersburg, noget, som selv Storfyrst Peter søgte at udvirke hos Voronzov!

Ved sin Tilbagekomst til Polen fandt Poniatovski store Landstrækninger ved Niemen, Weichsel og Wartha besatte af Russerne under General Fermor, for hvem de polske Garnisoner i Byerne overalt vare vegne med Undtagelse af Danzigs, der i Forening med Borgerskabet beredte sig til at møde Magt med Magt. I Avgust 1758 leverede Fermor Slaget ved Zorndorf, men gik derpaa strax tilbage til Polen, og fra den Tid af gjorde Russerne Polen vest for Weichsel til deres Operationsbasis i Krigen mod Frederik II. Aar ud og Aar ind bleve deres Tropper liggende her og betragtede sig i ét og alt som Landets Herrer, udskreve vilkaarlig Leverancer af enhver Art, anlagde Magasiner og behandlede Adelen og dennes Bønder »meget indiskret, ja endog med Prygl og

Drab.« Paa den anden Side respekterede naturligvis Frederik II heller ikke Republikens Nevtralitet. I Slutningen af Febr. 1759 sendte han General Wobersno med 5000 Mand og 5 Kanoner fra Glogau til Storpolen, hvor han ødelagde Russernes store Magasiner i Posen og paa andre Steder. I et Manifest af 2den Marts 1759 erklærede Preusserkongen, at han ikke havde til Hensigt at optræde som Republikens Fjende, men kun maatte komme sine Fjenders Planer i Forkjøbet og straffe ethvert Brud paa Republikens Nevtralitet, der blev begaaet i Favør af Rusland. I Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli s. A. trængte hans General, Grev Dohna, frem til Posen, ødelagde de russiske Magasiner i Bromberg og paa andre Steder, inddrev Leverancer af enhver Art uden Betaling og indlemmede en Mængde polske Bønder som Rekruter blandt sine Tropper. Et lignende Tog gjennem Storpolen foretoges i Septbr. 1761 med samme Held.

Hoffet og dets Parti vilde hellere end gjærne have benyttet disse preussiske Indfald til at formaa Republiken til aaben Krig mod Frederik II; men Nationen vilde intet høre herom, hildet som den var i almindelig Nydelsessyge, aandelig Udmattelse og den falske Indbildning, at Landets Uafhængighed og Integritet bedst vilde bevares derved, at man ikke indlod sig paa nogen politisk Forvikling udadtil, da saa Naboernes gjensidige Skinsyge vilde være Beskyttelse nok. Desuden traadte næsten hos alle Landets Nød langt i Baggrunden for de personlige og Partiinteresserne. »Familien« stillede sig endnu skarpere over for Hoffet end tidligere; vel havde Brühl fulgt Bestucheffs tidligere omtalte Raad, i det han allerede i Marts 1758 lod Kongen hæve de Ostrog'ske Godsers Sekvestration, og den unge Stanislaus Poniatovski havde paa det varmeste takket for »denne Velgjerning, der vilde binde alle Fædrelandets og Frihedens Venner med nye Taknemmelighedsbaand til Monarken«; men hvis Brühl havde gjort Regning paa at vinde »Familien«

ved dette Skridt, blev han snart skuffet. Ved enhver Lejlighed optraadte Czartoryskierne mod Hoffet, og da dette efter Preussernes oven omtalte første Indfald holdt flere Konferencer med Senatet, hvor Biskop Soltyk af Krakau, Hofmarskalk Mniszeck og fl. trængte paa energiske Forholdsregler mod Preussen, udtalte den gamle Poniatovski, Avgust Czartoryski og fl. sig afgjort derimod, og de havde ogsaa de saa kaldte »Patrioter« paa deres Side. Dette Parti, der, som vi have hørt, var blevet stiftet under Indflydelse af Grev Broglie for at befri Polen for Ruslands Overvægt, havde navnlig efter Afsluttelsen af den fransk-russiske Alliance og Broglies Tilbagekaldelse mistet sit Fodfæste og opløstes næsten ganske. De Instruxer, som Broglies Efterfølger Paulmy fik af Ludvig XV, skulde da heller ikke kunne sætte Liv i det igjen, thi de foreskreve ham en passiv Politik, sigtende til at vedligeholde det bestaaende Anarki i Polen, som var i Frankrigs Interesse, og forhindre nogen anden Magts Forøgelse paa Polens Bekostning. Dette blev — ved Siden af skjønne Ord om hans Interesse for Polakkernes Frihed — med rene Ord udtalt i det nævnte Aktstykke, hvori det tillige fremstilles som en politisk Vildfarelse, naar man hidtil havde forhandlet med Polen som med en Magt, der havde nogen som helst Indflydelse paa den almindelige Politik. At ogsaa Hofferne i St. Petersburg, Berlin og Wien i deres Forhold til Polen gik ud fra samme Betragtning, have de tidligere Begivenheder lært os. Paulmy kunde selvfølgelig under disse Omstændigheder ingen indflydelsesrig Rolle spille. Dog vedligeholdt han en fortrolig Forbindelse med Førerne for det tidligere franske Parti, ligesom disse ogsaa — især Branicki og Mokranovski — stode i stadig Forbindelse med Paris. Paa den anden Side nærmede de sig imidlertid ogsaa mere og mere til deres hidtidige Modstandere, Czartoryskierne. Begge Parter frygtede nemlig nu for, at Hoffet vilde benytte de i Landet liggende russiske Tropper til at tvinge Nationen til alt, hvad det

ønskede, og søgte derfor et Rygstød i — Preussen. De erklærede gjentagne Gange til den preussiske Gesandt i Warschau, at »de og deres Frihed vilde være fortabte, dersom Frederik II bukkede under for sine talrige Fjender«, og da Rigsdagen for 1760 nærmede sig, bade de ham indstændig om at lade den sprænge, fordi Hoffet ellers sikkert ved Ruslands Hjælp vilde sætte sin Hensigt: at tvinge Republiken til en Krigserklæring mod Preusserkongen, igjennem. Under disse Omstændigheder vare Valgene naturligvis mere stormende end nogen Sinde. Fra begge Sider sprængte man Landdagene. Branicki og Patrioterne gik Haand i Haand med »Familien« og bestemte Mokranovski til Rigsdagens Marskalk. Mod denne erklærede Hoffet sig derimod paa det bestemteste, og da det alligevel lod til, at hans Valg ikke kunde forhindres, lod det — ved et Landbud fra Podolien — Rigsdagen sprænge inden Marskalksvalget.

Lige saa lidt som denne kom den overordentlige Rigsdag, der af Hoffet sammenkaldtes i Foraaret 1761, til et frugtbringende Resultat. Hofpartiet haabede ved de russiske Troppers Beskyttelse og Tryk at kunne forvandle den til en Konføderation og vinde Stemmeflerhed, og det opnaaede virkelig til Dels dette ved at lade en Del allerede én Gang sprængte Landdage foretage Valg paa ny. Man talte om, at Hoffet vilde sætte Kurprinsens Tronfølge igjennem, og Oppositionen nærede, da der i Begyndelsen af 1761 blev trukket Tropper sammen i Nærheden af Warschau, den mest levende Bekymring for, at man fra Hoffets Side vilde anvende Magt. Sit eneste Haab i saa Tilfælde satte den til Preussen, til hvis Gesandt den henvendte sig med Bøn om eventuel Understøttelse mod Ruslands Undertrykkelse. Det kom dog ikke dertil. Efter Midten af April droge de russiske Tropper bort til Storpolen, og den russiske Gesandt erklærede, at hans Hof ikke vilde blande sig i Tronfølgerspørgsmaalet. Det lod endog til, som om Rigsdagen, der begyndte den 27de April, vilde komme til Enighed om det foreliggende

Hovedspørgsmaal, Møntreguleringen (i Anledning af den megen slette Mønt, som under Syvaarskrigen var kommen ind i Landet); men efter faa Dages Forløb blev den sprængt paa en usædvanlig solen Maade. Over 40 Landbud, hvoriblandt Medlemmer af de første Familier, undertegnede nemlig i Nærværelse af begge Kanslerne og Kronfeltherrerne et Manifest mod enhver Beslutnings Gyldighed, fordi Rigsdagen var bleven sammenkaldt af Kronen alene uden forudgaaende Senatsbeslutning. Begge Oppositionens Partier havde forenet sig herom.

Til samme Tid bleve Besværingerne over de russiske Troppers Tryk og Fordringerne om Erstatning for lidte Tab og Overgreb mere og mere højrøstede. Kongen havde allerede tidligere maattet gjøre Forestillinger i saa Henseende i St. Petersburg, og den 18de Maj 1761 blev der endelig i Thorn nedsat en Likvidationskommission bestaaende af den russiske Oberst Putzkov og Starosten Vychovski. Putzkov deciderede imidlertid alene efter Gunst og Vilkaar, hele Likvidationen blev af Rusland forsætlig trukken i Langdrag, og det var forgjæves, at Kongen og Brühl — bestormede af fornyede Klager — besvore Voronzov om at lade de russiske Tropper vise større Billighed. Endnu i 1762, da Russerne marcherede hjem efter deres Fred med Frederik II, betalte de Leverancerne paa det preussiske, men ikke paa det polske Territorium. Adelens Stemning mod Hoffet og Russerne blev derfor bitrere og bitrere. Allerede i Efteraaret 1759 var der blevet opsnappet Breve, hvori Frederik II under Forsikringen om, at mindst 100,000 Mand vilde støde til ham, blev opfordret til at lade en Hær rykke ind i Polen. Nu, i Efteraaret 1762, erklærede mange polske Adelsmænd til den preussiske Gesandt i Warschau, at de intet Øjeblik vilde betænke sig paa at optræde med Magt mod Russerne, naar de blot kunde stole paa at have et Rygstød i en preussisk Hær paa 20,000 Mand. Frederik II havde intet Middel til at imødekomme disse Ønsker, men

undlod ikke at benytte Polakkernes Sympathi til sine diplomatiske Formaal. I Krigens sidste Aar ydede flere af de fornemste polske Adelsmænd ham væsentlige Tjenester bl. a. ved at underrette ham om Tingenes Tilstand i Polen, besørge hans Korrespondance og Sendelser til Jassy, Konstantinopel og Krim og selv hidse Tyrkerne og Tartarerne til Krig mod Rusland. Ganske uegennyttig og patriotisk var denne Virksomhed dog ikke; thi den kostede Frederik flere Tusende Dukater. Henimod Slutningen af 1762 blev Gjæringen blandt Gemytterne saa stærk, at den russiske Gesandt i Warschau, General Vojejkov, maatte udstede en offentlig Deklaration om, at Kejserinden af Hensyn til den storpolske Adels Had til Rusland og Sympathi for Frederik II havde besluttet at sende General Volchonski til Storpolen med 12,000 Mand friske Tropper, som vilde gaa frem med største Strænghed mod alle »opsætsige«. At Brühl i Nødstilfælde kunde gjøre Regning paa Russernes Understøttelse, vidste i øvrigt allerede før denne Erklæring saa vel alle andre som især »Familien«, af hvilken den russiske Gesandt Vojejkov i flere Aar saa godt som ingen Notits havde taget, medens derimod den preussiske Gesandt Benoit, der godt kjendte Storfyrstindens Tilbøjelighed for den unge Poniatovski, ikke blot traadte i et fortroligt Venskabsforhold til denne og bragte ham i nærmere Forbindelse med Frederik II, men ogsaa behandlede »Familien« med særlig Høflighed, maaske ligesom denne ventende paa Kejserinde Elisabets Død, der formodentlig vilde bringe en Forandring i Ruslands Politik.

VI. Krisen i 1762 og 1763. — Avgust III's Død.

Hvad mange havde ventet paa, skete hurtigere end ventet. I Jan. 1762 døde Kejserinde Elisabet; den 16de Jan. var Efterretningen i Warschau og hensatte Hoffet i den yderste Bestyrtelse. Vel trøstede Brühl sig i Begyndelsen ved de i Kejser Peters Notifikationsskrivelse givne ven-

skabelige Forsikringer; men Peter III's Forholdsregler vare ikke skikkede til i Længden at berolige ham, og allerede den 1ste Febr. blev det klart, at Kejseren vilde slutte Fred med Frederik II. Brühl besvarede Erklæringen herom med, at ogsaa August III vilde være villig til en Fred paa billige Betingelser for at vise, hvor megen Pris han satte paa Alliancen med Rusland; samtidig sendte han sin ældste Søn til St. Petersburg for at virke for Sachsens Interesser ved Fredsslutningen og for Kurprinsens Tronfølge i Polen; men ved Siden deraf arbejdede han trolig Haand i Haand med det østerrigske og det franske Diplomati paa at vække Mistillid hos Polakkerne til Rusland og Preussen. En Masse falske Rygter udspredtes, deriblandt: at Frederik II havde tilbudt Maria Theresia — men denne af Kjærlighed til Polakkerne afslaaet — at afstaa Glatz og Øvreschlesien mod uhindret Skadesløsholdelse i polsk Preussen. Trods Benoits Protester troede Nationens store Masse paa dette Rygte, og selv Branicki skrev et Brev til den franske Gesandt, hvori han forudsatte det som paalideligt og appellerede til Frankrig som Polens paalideligste og mest uinteresserede Støtte. Paulmy sendte (3dje Febr.) en Afskrift af dette Brev til Frankrig; men Choiseul svarede, at der for Øjeblikket ingen Medicin gaves for Polens Onder, og at man maatte berolige Polakkerne og afholde dem fra ubetænksomme Skridt. Ogsaa Czartoryskierne, hvem Brühl tilbød Regimenter, Starostier og andre Naadesbevisninger for at drage dem over til Hoffet, gave sig Mine af at tro paa særlige Farer for Polen i Ruslands og Preussens Venskab, og Brühls Bestræbelser for at vinde dem bleve lige saa frugtesløse som hans Forsøg paa at slutte en Nevtralitetstraktat for Sachsen med Frederik II og vinde det nye Hof i St. Petersburg. Peter III viste sig ikke blot kold, men endog paafaldende frastødende over for Brühls Søn og gav i skærende Modsætning dertil den unge Adam Czartoryski Andreasordenen.

Spændingen blandt Polakkerne tabte sig imidlertid lidt efter lidt, efterhaanden som den politiske Horisont opklaredes. Vaabenstilstanden af 16de Marts 1762 mellem Rusland og Preussen fulgtes den 5te Maj af en definitiv Fred. Strax efter dennes Afslutning begyndte de russiske Tropper at rykke ud af Polen og efterlode kun smaa Afdelinger til deres Magasiners Beskyttelse, Storpolen og Polskpreussen aandede saa at sige op igjen, og den Skræk, hvori Nationen blev sat derved, at en Tatarhær i Juni viste sig paa dens Grænser, varede kun kort. Man underhandlede med Khanen, som gjorde Fordring paa nogle Grænsestrøg, sendte ogsaa nogle Krontropper derhen, henvendte sig samtidig til Konstantinopel og bevægede til sidst ved »anselige Gaver« Khanen til at trække sig tilbage. Nu indtraadte der derimod en heftig Kappestrid om nogle ledige Embeder, og det er betegnende for Tilstandene, at den senere under Navnet »kjære lille Herre« saa bekjendte Fyrst Karl Radzivil, der søgte tvende af disse, rigere end sine Konkurrenter bød Brühl 40,000 Dukater for den lille Feltherrestav, og at Palatinen, Fyrst Jablonovski, som søgte Underkanslerembedet, i et egenhændigt Brev af 16de Avgust 1762 bad om Frederik II's bona officia i St. Petersburg, for at Katarina, som interesserede sig for Czartoryskierne, ikke skulde arbejde imod ham. Den endelige Afgjørelse af disse og flere Embedsbesættelser udsattes til den forestaaende Rigsdag, og i Mellemtiden styrtede Katarina (9de Juli) Peter III fra Tronen, opkastede sig selv til Russernes Selvherskerinde samt gav de uddragende russiske Tropper i Polen under Soltikoff Ordre til at gjøre Holdt, hvad der af Brühl, som lod Kongen egenhændig skrive til Soltikoff i denne Retning, blev opfattet som et Tegn paa Gjenoprettelsen af Ruslands tidligere Forhold (under Elisabet og Kansleren Voronzov) til Polen. Brühl kom dog snart ud af denne Skuffelse, og det første, som aabnede hans Øjne, var den stolte og sikre Holdning, »Familien« strax antog. Den

unge Poniatovski, til hvem Katarina ikke havde vovet at skrive, medens Peter III regerede, erholdt nu direkte Efterretninger fra hende gjennem en russisk Kurer, og allerede den 29de Juli havde han meddelt den preussiske Gesandt Benoit, at alt stillede sig heldig for ham (P.), og at han stolede paa at kunne blive ret nyttig for Preussen. Kort efter meddelte han Benoit, at »Kejserinden havde følt sig meget smigret ved Frederik II's Artigheder og vilde være taknemmelig derfor hele sit Liv.« Naturligvis anbefalede Frederik II Benoit at dyrke Venskabet med Poniatovski, da han erfarede Kejserindens vedblivende Følelser for denne. Katarina, der allerede tidligere havde vakt Poniatovskis Ærgjerrighed og aabnet ham Udsigt til den polske Trone, skrev nu efter sin Tronbestigelse regelmæssig til ham. Den 13de Avg. sendte hun ham en meget udførlig Beretning om sin Tronbestigelse og bad ham om ikke at komme til St. Petersburg i dette Øjeblik; hun havde — skrev hun — tusende Hensyn at tage, men vilde gjøre alt for ham og hans Familie og sende Grev Keyserling som sin Gesandt til Polen for at sætte ham (P.) eller, om dette ikke lod sig gjøre, Prins Adam Czartoryski paa Tronen. I alle sine følgende Breve til henimod Aarets Slutning gjentog hun Forsikringerne om sit Venskab og Tjenstvillighed over for ham og »Familien«, men tillige, at han paa ingen Maade maatte bringe sit oftere udtalte Ønske om at komme til St. Petersburg til Udførelse. »Deres Ankomst her vilde«, skrev hun til ham, »medføre de sørgeligste Følger; hvis De kommer hertil, risikere vi begge at blive massakrerede.«

Vanskeligere og vanskeligere stillede Sagerne sig imidlertid for Hoffet og for Brühl. Han havde lidt efter lidt lagt sig ud med alle Partierne, og han maatte selv tilstaa for den preussiske Gesandt, at over tre Fjerdedele af de til den forestaaende Rigsdag valgte Landbud vilde være imod Hoffet. Alle hans Betræbelser for ved Besættelsen af hine

ledige Embeder at forsone sig med Partierne vare strandede. Særlig havde han erklæret at ville tage Hensyn til Branickis Ønsker, og da denne nu atter nærmede sig til »Familien«, hævede Czartoryskierne Hovedet saa meget højere og erklærede uden Omsvøb, at hvis ikke de af dem foreslaaede Kandidater bleve valgte, vilde de paa Rigsdagen modsætte sig alt uden Undtagelse. Endnu kort før Rigsdagens Aabning forsøgte Brühl og hans Svigersøn Mniszeck at komme til en Overenskomst med Rigets Primas og Branicki. Denne sidste vilde i Forstaaelse med Czartoryskierne, at den hæderlige og forretningsdygtige Palatin Andreas Zamoyski skulde have Kanslerembedet; men Mniszeck vilde absolut have Kastellanen Tvardovski valgt, og man opnaaede lige saa lidt Enighed om dette som om de andre Embeders Besættelse. Mokranovski blev imod Hoffets Ønske forud udset til Rigsdagsmarskalk, hans Valg forekom Hoffet dobbelt betænkeligt for Dynastiets Interesser i Betragtning af Kongens nedbrudte Helbred og sandsynlig nærforestaaende Død, og da der intet andet Middel syntes at være til at forhindre Valget end at lade Rigsdagen sprænge, opfordrede Hoffets Venner hemmelig den preussiske Gesandt til paa deres Bekostning at besørge Sprængningen, hvilket han dog afslog.

Kort før Rigsdagens Aabning strømmede Landbudene sammen i Warschau. De fornemste og mægtigste af dem kom denne Gang med et usædvanlig stort, bevæbnet Følge, og særlig udmærkede den unge Fyrst Radzivil sig heri. Kongen havde faa Dage forud udnævnt ham til Palatin af Vilna, efter at han havde lovet at betale Brühl 60,000 Dukater i Løbet af 6 Uger. Kitowicz fortæller, at da Radzivil sendte sin Sekretær Bohusz til Mniszeck med Tilbudet herom, udbrød den sidste: »Men, min Herre, hvorledes kan man give en saa høj Værdighed til et saadant forrykt Menneske!« Hertil svarede Bohusz: »Just derfor, thi hvis De giver Embedet til en klog Mand, vil den lithauiske Kansler drage ham over paa sin Side; men derimod

vil det aldrig lykkes ham at vinde den forrykte for sit Parti«, og dette Svar forekom Mniszeck saa overbevisende, at han udbrød: »Bravo, min Herre! Tæl eders Penge op.« »Familien«, hvis Kandidater saaledes vare blevne tilsidesatte, var rasende. Den 4de Oktbr. blev Rigsdagen aabnet. Salen var tæt fyldt ikke blot af Landbudene, men ogsaa af »Herrernes« Følge og andre Tilhørere. Enhver vidste, at det vilde gaa tumultuarisk til, og Landbudene havde derfor mod Sædvane ikke taget Plads efter Woiwodskaber og Kredse, men, saa vidt det var muligt i Trængselen, ordnet sig i Partigrupper. Siden 1749 havde ingen Rigsdag naaet at fatte en gyldig Beslutning, og siden 1758 var der ingen Rigsdagsmarskalk bleven valgt. Den da valgte Adam Malachovski overtog nu Forsædet og udtalte energisk, at det var paa Tide at redde Fædrelandet ud af den anarkiske Tilstand, hvori det saa længe havde smægtet. Marskalksvalget kunde man dog ikke enes om paa Aabningsdagen, og næste Dag nedlagde den unge Poniatovski Protest mod enhver Aktivitet i Rigsdagen, saa længe den unge Grev Brühl, der i Warschau havde ladet sig vælge til Landbud, forblev i Salen. Det gjorde ham — sagde han — ondt, at han maatte optræde mod Greven, hvem han personlig agtede, men Udlændinge maatte nu engang ikke blande sig i deres Regering. Paa disse Ord fulgte der en ubeskrivelig Tumult, Brühls Venner, som sade i Nærheden af ham, trak Sablerne, og i et Øjeblik foer fra alle Sider Sablerne ud af Skederne, noget, som selv paa dette tumultuariske Sted dog endnu var uhørt. Et Forslag om, at »Herrernes« væbnede Følge skulde forlade Salen, fandt stærk Modstand hos Radzivil og andre, og Czartoryskiernes Parti forlangte heftig, at man strax skulde undersøge, hvem der først havde trukket Sablerne. Omsider kom dog Poniatovski igjen til Orde og sagde: »Vi indfødte Adelsmænd have alene Ret til at give os selv og vore Efterkommere Love, ingen Udlænding maa tage Del deri; men Navnet Brühl have vi

i Aarhundreder aldrig hørt iblandt os, og før 1749 har denne Familie ingen Sinde besiddet et adeligt Gods her. Vel har jeg hørt tale om et Dekret af Petrikauertribunalet; men selv bortset fra, at et senere Dekret af Lublinertribunalet har ophævet det, foreskrive vore Love jo, at Indfødsretten kun kan erholdes gjennem Rigsdagen. Lad dette tjene som et advarende Exempel, for at ikke fremtidige Yndlinge skulle tilegne sig vor Adels Titler og Privilegier, og fremmede fortrænge Indfødte.« Imidlertid havde allerede et til Hofpartiet hørende Landbud indbragt et Manifest, hvori han under Henvisning til Krænkelsen af Landbudenes Sikkerhed ved det væbnede Følge i Salen og af Republikens Frihed ved de i Landet staaende russiske Tropper protesterede mod enhver yderligere Forhandling i Rigsdagen og derved sprængte denne.

Medens disse tumultuariske Scener stode paa, kom det ogsaa til et personligt Sammenstød mellem den gamle Brühl og Kansleren Czartoryski ved en Diner, som Kronstorfeltherren Branicki gav i Anledning af Kongens Kroningsfest, og hvortil Brühl, de fremmede Ministre og Kansleren vare indbudte. Umiddelbart før man satte sig til Bords, kom der nemlig Efterretning om Tumulten i Rigsdagen. Brühl erklærede da, at han ikke vilde finde sig i slige Voldsomheder, der forbødes af Lovene; men Kansleren, som sad i den anden Ende af Værelset, raabte saa over til ham: »Det sømmer sig kun slet for Dem at tale om Lovene, da De ikke er Polak.« — »Det skal man faa Lov til at bevise mig«, svarede Brühl, hvorpaa Kansleren erklærede, at dette ikke vilde falde vanskeligt. »Det er paa Tide,« tilføjede han, »at man vaagner op; Republiken vil selv bevise Dem det.« Alle Herrerne kom i Bevægelse, og Damerne græd. »Republiken véd ikke, hvad den vil,« udbrød Fyrstinde Lubomirska og tilføjede, i det hun vendte sig mod Kansleren: »Just De og Deres Familie har gjort Brühl til polsk Adelsmand.« Kansleren svarede tørt: »Netop det beviser bedst,

at han ikke er det, siden vi skulle have gjort ham til det; hvorfra skulle vi have Ret dertil? Hele Akten er ugyldig.« — I en anden Kant af Værelset gik Kronstorfeltherrens Hustru, der frygtede for sine Brødre Poniatovski, med stolte Skridt gjennem Salen og raabte med høj Stemme, at det dog var forfærdeligt, at Udlændinge forstyrrede Statens Ro, og om en Brühl fortjente, at man for hans Skyld skar Halsen over paa hinanden. »De vil,« sagde hun til Brühl, »snart finde Folk, der forstaa at gjøre Dem Modstand og inden lang Tid bringe Dem til Fornuft; der gives endnu Polakker i Polen!« Den østerrigske Gesandt, Grev Sternberg, søgte forgjæves at berolige Gemytterne. Brühl forlod Selskabet, saa snart hans Vogn var kommen.

Hele Warschau var i den højeste Ophidselsestilstand. Den 6te Oktbr. sprængte Landbudene, ledsagede af et talrigt Følge, med ladte Pistoler gjennem Byens Gader. Nogle af »Herrerne« havde 3—400 bevæbnede om sig, og man talte ikke om andet end en Konføderation. Samme Dag skrev Benoit til Hoffet i Berlin: »Det synes, at Hadet til Brühl og alt, hvad der hedder Sachser, er steget til den højeste Grad; alle ere i en forbavsende ophidset Tilstand. Jeg haaber, at man endnu en Gang vil kunne besværge Stormen; men jeg kan ikke indestaa for noget. Skulde noget overordentligt tildrage sig, vil jeg sende en Stafet.« Benoit søgte i Virkeligheden at berolige Gemytterne, og allerede den 9de Oktbr. kunde han melde til Berlin, at Ophidselsen tabte sig. Czartoryskiernes Parti nøjedes med at offentliggjøre et Manifest, hvori der nedlagdes Protest mod de voldsomme Optrin paa Rigsdagen og dennes Sprængning, som havde forhindret dem i at bevise, at Brühl ikke var polsk Adelsmand. Dette Manifest blev underskrevet af Brødrene Czartoryski, Kasimir og Stanislaus Poniatovski, Artillerigeneralen Potocki, en Lubomirski og nogle andre Landbud af de fornemste Familier samt af ca. 30 andre Landbud. Hofpartiet svarede med et Antimanifest, som gik

ud paa, at Czartoryskierne selv havde skaffet Brühl anerkjendt som polsk Adelsmand, og at — hvad der ikke var sandt — deres Haandlangere i Rigsdagen først havde grebet til Sablerne. Ogsaa dette Manifest var underskrevet af ikke faa anselige Landbud, hvoriblandt ogsaa Mokranovski.

I det Senatskoncilium, som den 25de Oktbr. fulgte efter Rigsdagen, stødte Partierne endnu en Gang haardt imod hinanden. Den lithauiske Kansler Michael Czartoryski fordømte skaanselløst hele Brühls hidtidige Regering og blev heri paa det kraftigste understøttet af Andreas Zamoyski, der siden fremtraadte som en af Republikens bedste Mænd; men Senatets Flertal var imod dem, og ikke engang en Undersøgelse angaaende Rigsdagstumulterne kom i Stand. Czartoryskierne undlode imidlertid ikke denne Gang Dannelsen af en Konføderation af egen Drift, men fordi de hindredes deri af Katarina og Frederik II, som trods alle Østerrigs, Frankrigs og den tilbagekaldte Bestucheffs Bestræbelser i modsat Retning havde nærmet sig hinanden betydelig. Katarina havde ikke blot bekræftet Peter III's Fred med Frederik, men ogsaa víst sig tilbøjelig til en Alliancetraktat med ham og til en Forstaaelse om de polske Anliggender, navnlig om at give Polen en Konge, som behagede dem begge, og som navnlig ikke maatte være en Prins af det østerrigske Hus. Om dette sidste Punkt lededes Underhandlingerne paa preussisk Side af Benoit, Grev Solms (Gesandt i St. Petersburg) og Legationsraad v. Korff, der blev sendt i en selv for Benoit hemmelig Mission til Warschau; paa russisk Side af »Familiens« fortrolige, Keyserling, der nu paa ny blev udnævnt til Gesandt i Warschau. Allerede den 21de Febr. 1763 meldte Korff: »Efter alt, hvad jeg ser og hører (navnlig af Kammerherre Poniatovski), vil Stanislaus Avgust Poniatovski være Katarinas Tronkandidat.« Ogsaa Hoffet i Versailles anvendte sine bona officia for »Familien«. Gjennem sin Gesandt i Warschau lod det Czartoryskierne forsikre, at de kunde gjøre Regning

paa dets Protektion og Understøttelse, saafremt de vilde gaa ind paa strax at modvirke en yderligere Forøgelse af Ruslands Indflydelse i Polen.

Til Trods for alle Keyserlings utrættelige Bestræbelser gik det dog meget langsomt fremad med Underhandlingerne mellem Rusland og Preussen. Først efter Hubertsburgerfredens Afslutning (15de Febr. 1763), da Avgust III faldt i en alvorlig Sygdom, kom det til en egenhændig Brevvexling mellem Katarina og Frederik II, hvori de udvexlede deres Anskuelser om Polens Fremtid. Frederik erklærede sig beredt til at træffe en Overenskomst med hende i saa Henseende, og hun udtalte da, at hun vilde foretrække en Piast — der dog ikke maatte staa ved Gravens Rand eller modtage nogen Pension af en hvilken som helst Magt — for enhver anden Kandidat. I samme Retning udtalte Panin sig ogsaa samtidig til Solms, der allerede den 22de Febr. ingen Tvivl nærede om, at Kejserinden kun tænkte paa Poniatovski. Ruslands Ønske om, at Frederik, saafremt sachsiske Tropper skulde blive dirigerede mod Polen, ikke vilde tilstede dem Passage gjennem Preussen, gik han hurtig ind paa. Til Gjengjæld for disse Tjenester opfordrede Katarina ham i Juli 1763 til at sende hende et Udkast til en Alliancetraktat mellem dem.

Medens dette stod paa, og medens Katarina traadte skarpere og skarpere op mod Avgust III, smigrede man sig i Warschau med den Forventning, der for øvrigt blev delt af mange i St. Petersburg, at hendes Herredømme kun vilde blive af kort Varighed. Ved hvert Rygte om Uroligheder i Rusland lagde Hoffet i Warschau aabent sin Glæde for Dagen, og det overrakte Keyserling en Note, hvori der temmelig utilsløret blev opkastet Tvivl om Retmæssigheden af Katarinas Regering. Kansleren Czartoryski havde dog udtrykkelig vægret sig ved at underskrive denne Note, som Katarina besvarede med at fordre en eklatant Satisfaktion for Fornærmelsen.

Den følgende Marts Maaned traf Kong Avgust Foranstaltninger til at sammenkalde en overordentlig Rigsdag, som navnlig skulde modsætte sig den russiske Regerings Indblanding i Kurland; her havde nemlig Hertug Biron ved russiske Troppers Hjælp forjaget Kongens Søn, Prins Karl. Derpaa forlod Kongen, der endnu var svag og lidende efter sit sidste Sygdomsanfald, sin polske Hovedstad, som han ikke mere skulde gjense. Det var hverken personligt Had eller udelukkende Partihensyn, som bevægede Czartoryskierne til at tage afgjort Parti for Rusland. Rigtig nok var deres Kamp med Modstanderne ogsaa en Kamp om Magt og Indflydelse; men de havde det forud for Modstanderne, at de tillige repræsenterede Reformideen, hvorom hine intet vilde høre. Efter at de, som vi have hørt, flere Gange forgjæves havde søgt i Forbindelse med Hoffet i det mindste at gjøre en Begyndelse med Reformer, bleve de af selve Hoffet trængte over i Oppositionen, men havde derfor ikke ladet deres Reformideer falde, men tvært imod efter Evne virket for deres Udbredelse i Nationen. En væsentlig Støtte i saa Henseende havde de haft, og havde de endnu i Stanislaus Konarski, hvis berømte Skrift »Om Midlet til heldige Raadslagninger« udkom i Aarene 1760—63 og i kraftige Ord skildrede det bestaaende Anarki og de fremherskende Misbrug paa alle Omraader; særlig drager han til Felts mod »liberum veto« og til Dels ogsaa mod Konføderationerne, men anbefaler derimod Afgjørelse paa Rigsdagene ved Stemmeflerhed, antyder Ønskeligheden af et arveligt Kongedømme, fremstiller Troen paa, at Naboerne ikke ville tilstede Polens Undergang, som en stor Vildfarelse o. s. v. De Erfaringer, Nationen havde gjort i de sidste Tiaar baade i Henseende til Brühls Administration, Udlandets Holdning og det indre Anarki, bidroge til, at dette Skrift dog gjorde noget Indtryk, og at navnlig Tanken om Stemmeflerheds Indførelse vandt mange Tilhængere blandt Polakkerne, for saa vidt som de ikke gik endnu videre og priste Englands

Forfatning som Mønster. Om Czartoryskiernes Reformiver paa denne Tid melder Benoit i Juli 1763 til sit Hof: »Familien, og især Stanislaus Avgust Poniatovski, er for nærværende Tid besjælet af en saa stor patriotisk Iver, at de intet andet have i Hovedet end deres Forfatnings Reform, hvortil Konføderationen (Tanken om en saadan til Misbrugenes Afskaffelse var just da paa alles Læber) skal give dem Lejlighed.«

De Nederlag, Czartoryskierne havde lidt ved de omtalte Embedsbesættelser og endnu daglig led ved flere mindre Embeders Besættelse, bidroge maaske nok i Forbindelse med Udsigten til Kongens Død til at forøge denne deres Iver og til, at de allerede faa Uger efter Rigsdagens Sprængning henvendte sig til Kejserinde Katarina med deres Ide om Dannelsen af en Konføderation gjennem tvende af Poniatovski selv forfattede Memoirer, hvori det bl. a. hed: »Nationen har længe ventet paa, at »Familien« skulde give Tegn til Rejsning; men den behøvede Penge og Skydevaaben, og den vilde maale sine Skridt efter Ruslands Understøttelse. En kort Revolution var den mindste Ulykke for et Land, men man maatte strax gribe kraftig fat og ikke spare.« Katarina svarede i et kort Privatbrev til Poniatovski og i en Depeche til Keyserling meget imødekommende. Til den første skrev hun: »Mit Navns Vægt skal ikke fattes Dem. De og Deres Familie kan være forvisset om den yderste Hensynsfuldhed fra min Side ligesom ogsaa om mit Venskab og min Agtelse.« Til den sidstnævnte skrev hun bl. a.: »De kan sige Fyrsterne Czartoryski som Svar, at ogsaa jeg vilde ønske at drage Republiken ud af det Anarki, hvori den uheldigvis befinder sig, og at jeg sikkert skal hjælpe mine Venner med Penge og Tropper; men fremfor alt ønsker jeg at vide, hvor mange Penge og Tropper der nødvendigvis udkræves, om Konføderationen skal rettes mod Kongen eller Misbrugene, hvorledes og naar den skal kaldes til Live, og hvem der vil stille sig i Spidsen.«

Som Svar paa denne Depeche indsendte Czartoryskierne en ny Memoire, hvori de erklærede selv at ville stille sig i Spidsen for Konføderationen og karakteriserede dennes Øjemed med de Ord: »Vi ville sige til Avgust III, hvad Gramont sagde til Ludvig XIV: »Det er i Deres Majestæts Tjeneste, at vi føre Krig mod Mazarin.«« Til Planens Udførelse bade de om Beredskab af alle Slags Vaaben til 15,000 Mand og 50,000 Dukater til Udrustning af et lille Korps til deres personlige Beskyttelse, hvilket sidste de yderligere insisterede paa i et senere Brev til Katarina, hvori de meddelte, at deres personlige Sikkerhed allerede var bleven truet. Allerede i den anden Halvdel af Marts lod Katarina sine Tropper sætte sig i Bevægelse mod Polen; hun bød Keyserling meddele Czartoryskierne, at i Smolensk og Kiev var alt beredt, at i Maj vilde et russisk Korps paa 30,000 Mand staa i Smolensk og et do. paa 44,000 Mand ved Kurlands Grænser, og at af de 50,000 Dukater stode 30,000 strax til Disposition, og Resten skulde snart blive sendt. Kort efter bød hun Keyserling at meddele det polske Hof, »at saafremt det vovede at fængsle nogen af Ruslands Venner, vilde hun befolke Sibirien med sine Fjender og sende det Saporogerkosakkerne paa Halsen, fra hvem hun just havde modtaget en Deputation, der bad om Tilladelse til at tage Hævn over den polske Konges Fornærmelser.«

Medens disse Underhandlinger gik for sig, kom hele Lithauen i den største Bevægelse ved Valgene til Vilnatribunalet, hvor Fyrst Radzivil (»den kjære lille Herre«) ved sine »Hvidskjorters« og øvrige Tilhængeres Hjælp med Magt satte sine Kandidater igjennem og konstituerede Tribunalet til Trods for Czartoryskiernes Modstand, Protester og Trusler. Begge Partier væbnede sig mod hinanden; Radzivil forøgede Antallet af sine »Hvidskjorter«, Kansleren Czartoryskis Svigersøn Flemming havde allerede midt i Juni givet 2 Millioner Gylden ud til Rustninger, og det saae ud til en aaben Borgerkrig. Og som i Øst saaledes var ogsaa

mod Vest hele Republiken i Gjæring. De voldsomme Skridt, som preussiske Officerer og Embedsmænd tillode sig paa Polens Grænser, havde her vedblivende holdt alle i Ophidselse. De udpressede store Summer og Leverancer, bortførte hele Bondefamilier med al deres Ejendom og førte dem til Neumark og Pommern. Selv den af Frederik II i Driesen nedsatte Grænsekommission tillod sig de mest skrigende Misbrug og Voldsomheder mod Polakkerne, saa at han i Juni 1763 maatte ophæve den, efter at Benoit i et Brev af 1ste Juni havde advaret ham og sagt: »Man begynder at sætte Himmel og Jord i Bevægelse for at bevæge Kronstorfeltherren til at forsamle sin Hær til Grænseprovinsernes Beskyttelse. Man opfordrer selv de fjærnere Palatinaters Adel til at stige til Hest.« Benoit var særdeles glad over, at Frederik omsider skred ind imod Uvæsenet, men denne Indskriden kom for saa vidt for sildig, som den én Gang vakte Gjæring i Forbindelse med Reformideen holdt sig ogsaa i denne Del af Republiken.

Siden 1715 havde Polen ikke oplevet nogen Konføderation; men i dette lange Mellemrum havde Stemningen for en saadan ingen Sinde været større og almindeligere end nu, og Czartoryskierne vare da ogsaa gaaede for vidt i deres Opposition mod Hoffet til nu at kunne træde tilbage uden at opgive sig selv. Den Tid, de saa længselsfuldt havde imødeset under den Periode, da Rusland begunstigede Hoffet, og dette viste dem og deres Venner sin Ugunst, var jo nu desuden kommen med Katarinas Tronbestigelse. Hertil kom, at efter Tildragelserne i Vilna kunde de og alle deres Tilhængere i Lithauen vente sig de bitreste Forfølgelser af deres med Hoffet forbundne Modstandere. Radzivil lod sig allerede forlyde med, at han om Efteraaret vilde drage til Petrikau for ogsaa der at indsætte et Tribunal efter sit Ønske, og hvis dette lykkedes ham, vilde de i Kronlandet komme i samme Stilling som i Lithauen. Kort sagt, hele deres Kredit stod paa Spil, hvis de ikke nu, efter at Rusland

igjen havde tilvendt dem sin Gunst, formaaede at beskytte deres Parti. Efter Vilna-Tildragelserne henvendte de sig derfor paa ny til Katarina, som derpaa i en Deklaration opfordrede Avgust III til at gjenoprette Lov og Orden, da hun ellers maatte give efter for de velsindede og patriotiske Polakkers Bønner og vilde se sig tvungen til i dette Øjemed at anvende den hende af Gud forlenede Magt. Virkningen af denne trykte og overalt i Landet udbredte Erklæring, hvorved det blev klart for alle, at Kejserinden var bestemt paa at understøtte Czartoryskiernes Parti med hele sin Magt, var særdeles stor, Modpartiet glemte sit Overmod, og Czartoryskierne bestyrkedes i Planen om en Konføderation. I en senere Memorial til Kejserinden udviklede de nærmere deres Plan, der gik ud paa at bringe Konføderationen i Stand i Lithauen i Slutningen af Juli, saa snart de første 10,000 Russere vare rykkede derind; samtidig skulde et andet russisk Korps rykke frem til Hviderusland under Paaskud af at tvinge Avgust III til at give den oftere forlangte Satisfaktion for den tidligere omtalte Fornærmelse mod Kejserinden. Et tredje Korps skulde rykke frem fra Kiev for at holde Kronarmeen i Tømme og hjemsøge Mniszecks og andre Modstanderes Godser. Naar da Tropperne vare trængte ind i Hjærtet af Kronlandene, vilde man kalde Konføderationen til Live ogsaa for disse Landsdele; de enkelte Konføderationers Marskalker skulde allerede vælges paa Landdagene og igjen vælge en Generalmarskalk samt komme sammen i Warschau eller et andet Sted for at oprette Generalkonføderationen. Saa snart denne var konstitueret, skulde den strax anerkjende den Ruslands Czarer hidtil af Republiken nægtede Kejsertitel, proklamere Biron som Kurlands retmæssige Hertug, erklære sig beredt til den af Rusland ofte forgjæves fordrede Grænseregulering, takke Kejserinden for hendes Understøttelse og gjøre alt for at befæste et varigt godt Forhold til Rusland. Med Hensyn til de videre Skridt lode de Katarina Valget mellem en

Pacifikationsrigsdag (i Lighed med Peter den stores i 1716—17) under deres Mægling til Udsoning med Kongen eller en til Kongens Død bestaaende Konføderation. Det sidste var efter deres Mening det fordelagtigste; thi i dette Tilfælde blev deres Parti organiseret sammen, Interregnet kunde forkortes, og Katarina kunde uden nye Tropper og ny Bekostning sætte en Konge efter sit Valg paa Tronen. Til Udførelsen behøvedes der 200,000 Dukater, hvoraf mindst 150,000 strax.

I Maanederne Juni og Juli udviklede Czartoryskierne derpaa en feberagtig Virksomhed, de fyldte hele Landet med deres Agenter og Breve, samlede og rustede Tropper og udbredte et Manifest, hvori de uden at nævne sig skildrede Fædrelandets ulykkelige Stilling, opfordrede alle gode Borgere til en Konføderation »for Troen, Kongen, Lovene og Friheden« og — i Nødsfald — gave Udsigt til en fremmed Magts Hjælp. Keyserling raadede og støttede dem trofast ved alle deres Skridt, anbefalede deres Agenter til Soltikoff, hvem han paalagde at skaane deres Venners Godser osv. I Juli rykkede Soltikoffs Korps ind i Lithauen, og Lidenskaberne blussede end mere op. Radzivil erklærede, at saafremt Russerne øvede Excesser paa hans Godser, vilde han med sine egne Tropper overfalde og plyndre Flemmings, Oginskys og Czartoryskiernes Godser; han sendte skyndsomt Bud til Dresden for at indhente Instruktioner. I de derværende Kredse talte man om at rejse Tyrkerne mod Rusland og gjorde tillige Regning paa Østerrigs Understøttelse, da Wienerhoffet just lod Vejene fra Øvreschlesien til Polen sætte i Stand for at lette sine Troppers Marche, og da Kaunitz virkelig hele Sommeren førte — rigtig nok frugtesløse — Underhandlinger med Frankrig om at træde op mod Rusland.

Det syntes saaledes alvorlig at true med en blodig Borgerkrig, da Katarina lige saa pludselig som uventet hidførte en afgjørende Vending ved at byde sine Venner at

gjøre Holdt. I to Depecher erklærede hun Keyserling, at hun ikke vilde vide af nogen Konføderation at sige før Kong Avgusts Død. Hun forstod, skrev hun, sine Venners Utaalmodighed og den store Interesse i Sagen, som maatte undskylde dem for hele Verden. De kunde være forvissede om, at hun vilde beskytte dem i Nydelsen af deres Frihed og Rettigheder og efter Kongens Død handle i Favør af dem; men hun selv havde tillige andre Hensyn at tage; hun kunde ikke uden at skade sin Berømmelse tilstede, at man detroniserede Kongen uden anden Grund, end at han havde for stor Tillid til en Skjælm og Skrælling af Minister, der havde været lige saa forvoven i sine Foretagender som slap i deres Udførelse og nu stod paa Gravens Rand. Desuden vare hendes Kasser tomme, og det var ikke et Øjebliks Sag at bringe Finanserne i Orden. Hendes Hær kunde heller ikke blive i Felten i dette Aar, og hun var endnu uden Alliance; hun vilde ikke gaa længere, end hendes Interesse bød det, og befalede dem derfor paa det alvorligste at lægge Baand paa deres Venners Voldsomhed. Da hun ikke ønskede et aabent Brud, havde hun befalet sine Ministre at træde i Forbindelse med det sachsiske Hof og vilde, at hendes Regimenter snarest mulig skulde vende tilbage til deres Kvarterer.

Spørger man nu, hvad der bevægede Katarina til dette pludselige Omslag, da turde Svaret væsentlig være givet i et Par Ord, som undslap hende i en af hine to Depecher, nemlig: »Jeg vil ikke tilstede nogen Rusland skadelig Omkalfatring.« Det er maaske sandsynligt, at hun fra først af ikke har haft nogen klar Forestilling om de Czartoryskiske Reformideers Omfang og kun tænkt sig Konføderationen som Middel til Misbrugs Afskaffelse og Forøgelse af Ruslands Indflydelse, men ingenlunde som Middel til at detronisere Avgust III og saaledes give et for Monarkerne slet Exempel. Mod Tanken om en Konføderation havde hun jo, som vi have hørt, ikke nedlagt Indsigelse,

Keyserling billigede den og til en vis Grad ogsaa de øvrige Reformideer, og Panin udtalte sig endnu efter Avgust III's Død for begrænsede Reformer i Polen. Det bliver da saaledes øjensynligt, at Katarinas Omslag maa være bevirket ved Paavirkning uden fra, og af alle Benoits Depecher fra denne Tid fremgaar det da ogsaa, at han har forestillet Frederik II — og denne har vel saa bragt Forestillingerne videre til Katarina —, at det var at befrygte, at naar Reformideerne realiseredes, kunde Polen paa ny blive en for Naboerne farlig Magt. I samme Aand udtalte Benoit sig stadig til Keyserling, hvem han bad om at arbejde mod Konføderationen, en Opfordring, han ligeledes rettede til Solms. Det lykkedes ham saa vel, at »Familien«, der maaske nok har haft en Ræv bag Øret lige over for Rusland, uden hvilket dens Fremgangsmaade paa ingen Maade vilde kunne kaldes helt eller delvis patriotisk, senere, da Katarina trak sig tilbage, kaldte ham »den preussiske Djævel, som havde forført Grev Keyserling.« Frederik II var fuldstændig enig med Benoit, og den danske Gesandt v. Osten i Petersburg skrev den 6te Septbr. til sin Ven Poniatovski, at Solms havde sagt ham, at Kongen af Preussen, der fremfor alt ønskede Fredens Opretholdelse, ikke vilde vide af nogen Konføderation før Avgust III's Død.

Vendingen i St. Petersburg, der saaledes utvivlsomt maa tilskrives Benoit, Solms og selve Frederik II, indtraf kort efter Midten af Juli; thi allerede den 26de Juli overrakte Katarina den sachsiske Forretningsfører Prasse en Deklaration, hvori hun udtalte Ønske om en fredelig Forstaaelse med Avgust III og sammenfattede sine Besværinger i tre Punkter. Blandt disse var ogsaa Tilsidesættelsen af hendes Venner i Polen; men hermed forbandt hun den Erklæring, at hun ikke vilde tilstede nogen Forandring i Republikens Forfatning, men vilde være dens fasteste Støtte. Senest den 10de Avgust var Efterretningen om alt dette i Warschau. Czartoryskiernes Overraskelse,

Bestyrtelse og Uvilje var stor; den gamle Kansler blev syg. I første Øjeblik fordrede de af Keyserling, at han skulde formaa Kejserinden til at tage Beslutningerne tilbage. Dette afslog han bestemt i et Brev til Poniatovski, men søgte tillige at berolige »Familien« ved den Forestilling, at Kejserinden jo ikke havde erklæret sig mod Konføderationen i og for sig, men kun mod dens Oprettelse for nærværende Tid. Czartoryskierne henvendte sig derpaa med en Memorial til selve Katarina. De erklærede sig beredte til at underkaste sig hendes Vilje, men bad hende om Bistand til at kunne trække sig med Ære ud af denne Sag, hvori ogsaa hendes Ære var pantsat. Skildrende de Farer, hvori de og Ruslands Parti svævede, fordrede de, at de russiske Tropper maatte blive staaende i Polen endnu i nogle Maaneder, for at de og deres Venner ikke ogsaa skulde bukke under ved Konstitueringen af Petrikauertribunalet. Katarina tog i det mindste saa meget Hensyn til denne Memorial, at de russiske Tropper foreløbig bleve i Polen.

Imidlertid havde Keyserling søgt at mægle mellem Partierne for at hindre Sammenstød ved Konstitueringen af Petrikauertribunalet. Hofpartiet, der lededes af Mniszeck og Radzivil, havde allerede længe rustet og var fast bestemt paa at opbyde alt for ogsaa herved at besejre Modstanderne. Derimod vare Lubienski (Rigets Primas) og Kronstorfeltherren Branicki tilbøjelige til en Mægling og indfandt sig i dette Øjemed i Avgust i Warschau, hvor der strax begyndtes Underhandlinger. Poniatovski vægrede sig først ved at tage Del i disse, Czartoryskierne erklærede, at Reformen havde været Hovedsagen for dem, og at alt, hvad man ellers vilde beslutte i deres Favør, var dem ligegyldigt. Omsider fordrede de dog, at Hoffet skulde anerkjende Vilnatribunalet for ulovlig konstitueret og give dem frie Hænder med Hensyn til Petrikauertribunalet. Paa den anden Side var man i Begyndelsen ligesaa haardnakket, men lidt efter lidt

opnaaedes der dog en Overenskomst, som i det væsentlige gik ud paa, at Vilnatribunalet ikke maatte fuldbyrde de mod Czartoryskiernes Tilhængere allerede udstedte Dekreter og ingen nye udstede.

Samtidig førte Katarina i St. Petersburg Underhandlinger med den sachsiske Forretningsfører om sine Klagepunkter. Hun forlangte Birons Anerkjendelse som Hertug af Kurland, hvorimod hun saa vilde benytte enhver Lejlighed til at skaffe Prins Karl »et Etablissement« og i Mellemtiden udsætte »en anstændig Pension« for ham. Dernæst forlangte hun en fyldestgjørende Satisfaktion for hin, af 4 Ministre undertegnede, Skrivelse af 10de Jan.; fremdeles, at Kongen ikke længere tilsidesatte hendes Venner ved Naadesbevisninger, at der paa næste Rigsdag valgtes en begge Partier lige behagelig Marskalk, at Radzivils Avtoritet i Lithauen blev formindsket, at Kanslerembedet blev besat med en Ven af Rusland, og at hendes Titel som Kejserinde blev anerkjendt af Republiken. Derimod vilde hun afgjort træde op imod enhver Konføderation inden Avgust III's Død. Da man fra sachsisk Side erklærede sig beredt til at gaa ind paa disse Fordringer, syntes der at være Haab om at kunne gjenoprette Roligheden i Polen, og i dette Haab havde Keyserling i Slutningen af Avgust givet Soltikoff Ordre til de russiske Troppers Tilbagemarche. Det gik dog ikke i Opfyldelse og var vel heller ikke ærlig ment fra Ruslands Side; thi kort efter satte Katarina ved en Depeche af Septbr. 1763 til Keyserling nyt Liv og Mod i Czartoryskierne, hvem hun lod erklære, at hun ingenlunde havde unddraget dem sit Venskab og sin Beskyttelse, og desuden lagde Petrikauertribunalet alt for megen Beslag paa Lidenskaberne. Ved Deputeretvalgene dertil gik det næsten paa alle Landdagene ikke af uden Blodsudgydelse, mange Landdage bleve lige strax sprængte uden at have foretaget Valg, og den 4de Oktbr., da Tribunalet skulde konstitueres,

mødte begge Partier med talrige bevæbnede Skarer. Frants Potocki, den unge Brühls Svigerfader, skal have haft 15,000 Adelsmænd med sig, Branicki skal have sendt en betydelig Del af Krontropperne til Petrikau, og ogsaa Czartoryskierne havde rejst saa meget væbnet Mandskab som mulig. Kitovicz beretter, at de skulle have haft til Hensigt ved denne Lejlighed alligevel at lade det komme til en Konføderation og erklære Kongen for afsat. Hvordan det end forholder sig hermed, er det i alt Fald vist, at begge Partier allerede i Petrikau stode fuldt rustede til en aaben Kamp lige over for hinanden, da der den 8de Oktbr. kom Efterretning om, at Avgust III var død i Dresden den 5te Oktbr. Der var altsaa nu Interregnum i Landet, og under et saadant hvilede i Polen alle sædvanlige Domstole. Petrikauertribunalets Konstituering havde saaledes ikke mere noget Maal, enhver vendte derfor tilbage til Hjemmet, og Borgerkrigen var endnu en Gang undgaaet; men Reformspørgsmaalet var atter skudt ud i en uvis Fremtid, og de, der havde kæmpet og virket for det et helt langt Liv, skulde snart paa den bitreste Maade blive skuffede af den Magt, til hvilken de havde sat deres Lid. Næsten et helt Aar stredes de to Partier i Polen om Valget af en ny Konge. Til sidst lykkedes det Czartoryskierne ved Ruslands Hjælp at besejre det andet Parti, hvortil Radzivil og Branicki hørte, og (i Septbr. 1764) at vælge Stanislaus Avgust Poniatovski til Konge; dog hvor snart viste det sig saa ikke, og hvor haardt bødede de ikke for, at de havde været hildede i den store Vildfarelse, at de ved Valget af en russisk Protegé skulde kunne tilvejebringe en kraftigere Regering og en bedre Tilstand i alle Rigets Anliggender! Repnin, den nye russiske Gesandt i Warschau, blev som bekjendt saa at sige Polens virkelige Konge, fra hvem alle Befalinger udgik. Alle de Reformer, Czartoryskierne søgte at gjennemføre under Poniatovski,

strandede paa hans Modstand, og i April 1764 sluttedes (paa 8 Aar) mellem Katarina og Frederik II hin berygtede Traktat, der ganske bragte Polen i Afhængighed af Rusland og Preussen og i Virkeligheden kan betragtes som et indledende Skridt til Polens senere Delinger.

F. Bøggild.

Roms sidste Tribun*).

Cola di Rienzo, Roms sidste Folketribun, slutter den lange Række af de Mænd, som, grebne af Roms Trolddomsmagt og beherskede af Læren om det romerske Verdensmonarki, have kæmpet for at kalde et forsvundet Ideal til Live. Hans Drømmebilleder om under Pavedømmets Fraværelse atter at samle Folkene om det gamle Capitolium og gjenoprette det latinske Verdensrige kaldte for et Øjeblik endnu engang den sværmeriske Tro paa Roms verdensborgerlige Ide til Live, og med dem tog Menneskeheden ogsaa Afsked med denne antike Tradition. Ligesom i Naturen gives der i Historien ogsaa Luftsyn fra Fortidens fjærne Regioner, og et saadant var Folketribunen. Cola di Rienzos Blanding af Dybsindighed og Naragtighed, Sandhed og Usandhed, Kundskaber og Ubekjendtskab til sin Tid gjør ham til et tro Afbillede af Rom i dets dybeste Forfald. Hans Historie har bredt et uforglemmeligt, fantastisk Trylleri over det øde Rom, og hans Magt syntes saa gaadefuld, at man tilskrev en hjælpende Dæmon den. Hans Personligheds Genialitet formaaede at drage de første Mænd paa hans Tid til sig: Paven selv, Kejseren, Konger, Folk og Rom bleve fangne i hans Tryllenet. Den Trolddomsmagt, han ud-

*) Efter F. Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter.

øvede, var tillige hans Tids Hemmelighed, en Tid, der, længselsfuld af Trang til Befrielse og Messiashaab, bar en ny Aands Fødsel i sit Skjød. Det var intet Under, at Italien holdt denne geniale Folketribun for sin Heros og Frelser, da han dristig udfoldede sin Fane paa Capitolium; han var den latinske Renaissances Profet.

Colas besynderlige Løbebane var kun et magisk Skyggespil; men den frembyder saa vide Perspektiver i Fortid og Fremtid, at den yder Filosofen mere Stof til Betragtning end hundrede Kongers lange og larmende Regeringer. Hans storartede Ideer om Italiens Uafhængighed og Enhed, om Kirkens og Menneskeslægtens Reform vare tilstrækkelige til at overstraale hans politiske Daarskaber og gjøre hans Minde uforgængeligt. Intet Aarhundrede vil glemme, at det var denne med Blomster bekransede, afsindige Plebejer paa Roms Ruiner, der lod Frihedens første Straale lyse over sin Tids Mørke og med profetisk Blik viste sit Fædreland det Maal, som det først fem Hundrede Aar efter hans Tid har naaet.

I.

Før Laurentius's eller Rienzos Søn havde opfundet det Æventyr, at han var en Bastard af Kejser Henrik den syvende, kjendte man ham som ægte Søn af en Krovært i den romerske Region Regola, hvor hans Moder Maddalena ved Vandbæren og Vask hjalp med til at fortjene det tarvelige daglige Brød. Hans Forældres Fattigdom ydede ham intet Middel til at uddanne sine glimrende Anlæg; efter sin Moders Død voxede han til sit tyvende Aar op hos en Slægtning i Anagni, »en Bonde imellem Bønder«, som han selv klagede. I Aaret 1333 eller 1334 vendte han efter sin Faders Død tilbage til Byen og havde her større Lejlighed til at uddanne sig ved Studier; den unge Romer lærte mere ved Selvundervisning af Naturen, de gamles Skrifter og

Roms Monumenter end af sin Fødebys Magistre. Hans Breve vise, at han var velbekjendt med Biblen og Kirkefædrene, ja endog med den kanoniske Ret. Livius, Seneca og Cicero, Valerius Maximus og de gamle Digtere var han fortrolig med; de uddannede hans Stil, gjorde ham veltalende, nærede hans Aand med pompøse Billeder og fyldte ham med Længsel efter den store Oldtids Idealer. Man hørte ham ofte sige: »Hvor ere hine gode, gamle Romere? Hvor er deres høje Retfærdighed? Gid jeg kunde sætte mig selv tilbage i deres Tid.« Nabolagets uvidende Mennesker stirrede med Forbavselse paa den unge Mand, der var meget smuk, og om hvis Mund der plejede at spille et fantastisk Smil, naar han forklarede antike Statuer og Relieffer eller læste Indskrifterne paa de Marmortavler, hvormed Rom var oversaaet. Disse prunkende Indskrifter vakte hans Fantasi, han tænkte sig selv i hine Heltes og Consulers Sted og smykkede sig med lignende Prædikater og Titler. Det var ogsaa Oldtidens Forfattere, i hvis Læsning han fordybede sig, der udslettede Grænsen mellem Fortid og Nutid for ham og begejstrede ham til et saadant Sværmeri, »at han besluttede selv i Virkeligheden at udføre, hvad han havde lært ved Læsning.« Saaledes udviklede der sig paa den hemmelighedsfulde Oldtids Grund, i Roms tragiske Øde, midt iblandt et Trællefolk, af hans drømmende Natur en forunderlig genial Karakter, der hører til Middelalderens mærkværdigste Fremtoninger.

At Cola betraadte den eneste Løbebane, der med Undtagelse af den gejstlige Stand gav en fattig Plebejer Haab om en Stilling, fremgaar af, at han allerede var offentlig Notar, forinden han i Januar 1343 af den nye folkelige Regering, der ved en kort før stedfunden Revolution var traadt i Stedet for det tidligere Senat, blev sendt til Avignon for som Folkets Ombud at retfærdiggjøre denne Omvæltning for Paven og paa ny tilbyde denne Signoriet over Byen. At dette hæderlige Hverv blev overdraget Cola, viser, at

hans Kundskaber til Oldtiden og glimrende Talegaver allerede havde gjort ham bekjendt over hele Byen; den unge Romer havde længe været en glødende Fjende af Aristokraterne, ved hvem en af hans Brødre var bleven dræbt; han havde længe tænkt paa at befri Staden for deres Voldsherredømme og haabede ved sine Forestillinger hos Paven at kunne virke derfor og tillige selv vinde Berømmelse. Gesandtskabet til Avignon var den første politiske Begivenhed i hans Liv og Begyndelsen til hans mærkværdige Løbebane.

Den unge Taler opfyldte udmærket sit Hverv hos Paven og Cardinalerne i et offentligt Consistorium. Den Frimodighed, hvormed han skildrede Roms Lidelser som Følge af Adelens Overmod, og hans oratoriske Talent vandt ham Pavens Bifald, der selv ansaas for en fortrinlig Taler. Clemens den sjette modtog den ham af Folket atter tilbudne Magt uden smaalige Betænkeligheder, han lovede at besøge Staden, naar Krigene mellem Frankrig og England vare bilagte, og udstedte allerede den 27de Januar 1343 den Bulle, hvorved Jubilæet fastsattes til hvert halvtredsindstyvende Aar. I et begejstret Brev meldte Cola Romerne sin Sendelses lykkelige Udfald, formanede dem til at gjøre sig den høje Naadegave værdige ved at nedlægge Vaabnene, satte Paven som Byen Roms Befrier over Scipio, Cæsar og Metellus og opfordrede Romerne til at opstille Clemens den sjettes Billedstøtte i Amphitheatret eller paa Capitolium. Brevet var beregnet; Afskrifter af det cirkulerede sikkert i Avignon; Cola di Rienzo kaldte sig deri allerede romersk Consul og desuden de faderløses, Enkernes og de fattiges eneste Folkegesandt hos den romerske Pave. Disse Titler og Brevets hele opskruede Stil vise os allerede Manden fuld færdig, saaledes som han derefter optraadte paa sin historiske Skueplads i Rom. Han blev endnu nogen Tid ved det pavelige Hof, hvor han undertiden havde Lejlighed til at se Petrarca og udvexle sine Ideer om Roms Gjenoprettelse

med Digterens lige saa sværmerske. Clemens den sjette fandt saa stor Behag i Colas Tale, at han ofte underholdt sig med ham; Folkets Gesandt klagede med rette over den romerske Adels Forbrydelser, afmalede den ophøjede Stads Ulykker med de mest levende Farver og besvor Paven at blive dens Frelser. Hans Frimodighed paadrog ham Cardinal Johan Colonnas Uvilje; den mægtige Prælat forsvarede sine Slægtninge og stemte Paven imod ham, saa at Cola ikke mere blev modtagen ved Hoffet og levede i stor Trang i Avignon. Sandsynligvis udvirkede Petrarca ham Cardinalens Tilgivelse og Pavens fornyede Gunst, saa at denne optog ham mellem sine Hoffolk, en stor Udmærkelse for en Plebejer, der vidner om det gunstige Indtryk, hans Talenter og Kundskaber havde gjort paa den dannede Clemens. Colas dristige Optræden i Avignon var bleven bekjendt i Rom og vakte Stormændenes Had, saa at de begyndte paa Processer imod ham, hvilke dog bleve standsede af Paven. Ligesom alle de avignonske Paver var Clemens den sjette velvilligere stemt mod det romerske Demokrati end mod de adelige Slægter, og de bestræbte sig alle for at tilfredsstille det romerske Folk allerede af den Grund, at de derved haabede at bringe Klagerne over deres Fraværelse fra Apostlenes Sæde til at forstumme. Clemens saae i Cola en Mand, der kunde være ham nyttig i Rom, og udnævnte ham efter hans Begjæring under den mest smigrende Anerkjendelse af hans Dyder og Kundskaber til Notar ved Byraadet, en Stilling, der indbragte en maanedlig Løn af fem Guldgylden.

Da han, beklædt med dette Embede, efter Paasken 1344 atter viste sig i Rom som Pavens Yndling, lovprist for sin veludførte Mission og Gjenstand for de stores Had, mod hvilket dog Paven og hans Embede beskyttede ham, var han allerede en anset og af Folket afholdt Mand. Hans offentlige Stilling gav ham Lejlighed til at lære Dommernes Bedragerier og Baronernes Forbrydelser at kjende og

vinde Indflydelse hos Borgerne; han skrev med en Sølvpen, af Agtelse for sit høje Embede, som han sagde, og ogsaa dette lille Træk er betegnende. Beruset af Tanken om det gamle Roms Herlighed og sit Kald at blive Stadens Befrier begyndte han at holde Raad med ligesindede, samlede Venner om sig og forberedte en Revolution. Den var et Værk af lange Planer og hemmelig Sammensværgelse.

Forvirringen i Republiken oversteg den Gang alle Grænser. Byen og Campagnen var i den røverske Adels Vold, og Paven vilde med Glæde tage imod enhver Mand, der formaaede at tøjle Adelen. Colas Straffetaler for Dommerne og Øvrighedspersonerne indbragte ham kun Mishandlinger og Haan; men hans sindrige Allegorier begejstrede Borgerskabet. Naar Nutidens Demagoger ville virke paa Mængden, udbrede de Manifester gjennem Pressen; i det fjortende Aarhundrede ophidsede de Fantasien ved Lignelser i Billeder. Romerne saae en Dag paa Senatspaladsets Vægge et betydningsfuldt Maleri: et Vrag paa det af Stormen oprørte Hav; en grædende Enke knælende i Bøn; om Vraget fire i Havet sunkne Skibe med fire druknede Kvinder, Babylon, Carthago, Troja og Jerusalem, der, som en Indskrift sagde, vare gaaede under for deres Uretfærdigheds Skyld. Til venstre to Øer: paa den ene Italien som en siddende, skamfuld Matrone med den Indskrift: »Du berøvede ethvert Land Magten, kun mig antog du til Søster«; paa den anden de fire Cardinaldyder som sørgende Kvinder med Indskriften: »Du besad enhver Dyd; nu finder du din Undergang i Havet.« Til højre paa en tredje Ø Troen som en hvid Kvindeskikkelse paa Knæ med Hænderne hævede mod Himlen: »O, store Fader og Herre, hvor skal jeg tage Bo, naar Rom ødelægges?« Over Hovedmaleriet vingede Dyr, Løver, Ulve og Bjørne, forestillende Baronerne, andre Dyr de slette Raadsherrer og falske Dommere, andre de lastefulde Plebejere. Oven over det hele endelig, mellem Petrus og Paulus, den skrækkelige Verdensdommer med to Sværd i

Munden. Da Folket saae denne apokalyptiske Lignelse, geraadede det i den dybeste Forbavselse: i det fjortende Aarhundrede var Politiet enten aldeles ukjendt eller kun meget mangelfuldt indrettet. Ingen lagde Hindringer i Vejen for saadanne Demonstrationer; Bodsprædikanter og Demagoger kunde i fuldstændig Frihed holde Taler til Folket.

En af det gamle Roms berømteste Indskrifter, lex regia, et Brudstykke af den Senatsbeslutning, hvorved Herredømmet blev overdraget Kejser Vespasian, var ikke undgaaet den unge Antikvars Blik. Cola havde fundet denne Broncetavle i Lateranet, hvor den paa Bonifacius den ottendes Tid var bleven anvendt ved Bygningen af et Altar og anbragt med Indskriften nedad; Kirkens Ombygning efter en Ildebrand havde atter bragt den for Lyset. Den Anvendelse, Cola gjorde af dette Minde om Kejserdespotiet, var sælsom, men genial. Han lod Tavlen indmure bag Lateranets Kor, og omkring den afmale Senatet, der overdrog Vespasian Kejsermagten. Da indbød han Adel og Folk til en offentlig Tale i Basilikaen; selv fornemme Baroner som den yngre Stefan Colonna og hans Søn Johan indfandt sig, fulde af Nysgjerrighed, foruden mange Dommere og Retslærde. Cola besteg en smukt prydet Tribune, han bar en hvid togalignende Dragt og en hvid Hovedbedækning med forunderlige Symboler af gyldne Kroner og Sværd. »Det ophøjede Roma,« sagde den sælsomme Taler, »ligger i Støvet; det kan ikke engang se sit eget Fald, fordi begge dets Øjne, Kejseren og Paven, ere udrevne. Romere! se, hvor stor Herlighed Senatet, der beklædte Kejserdømmet med Magten, engang var i Besiddelse af.« En Skriver forelæste lex regias Indhold for de forbavsede og uvidende Tilhørere; Cola talte videre om det romerske Folks forsvundne Majestæt og nuværende Elendighed; med Hensyn til det forestaaende Jubilæum, under hvilket Staden ikke burde mangle Levnedsmidler, formanede han til Fred, og til Slutning klagede han

over sine Fjender, der forvanskede hans Tale og Handlinger. Med al sin besynderlige Blanding af Vildfarelse og Sandhed var den mærkværdige Scene i Lateranet et af de beundringsværdigste Øjeblikke i Colas Liv; der var ingen af hans Tilhørere, selv af de brutale Baroner, som ikke tilraabte ham Bifald, og ingen, der ikke troede paa Romerfolkets Majestætsrettigheders legitime Vedvaren; thi det var en national Overtro. Petrarca vilde henrykt have omfavnet den sindrige Taler.

Hele Rom talte om Cola di Rienzo; men Baronerne betragtede kun den forunderlige Notar som en uskadelig Enthusiast. Det morede Johan Colonna at indbyde ham til Taffels, hvor han maatte holde Taler. De fornemme Herrer brast i Latter, da han engang sagde: »Naar jeg er bleven Hersker eller Kejser, vil jeg lade denne Baron hænge og hin halshugge,« og pegede med Fingeren paa Gjæsterne. Han gik omkring i Rom som en Nar, som Brutus kunde man have sagt, dersom han havde været en Mand af hans Slags. Ingen anede, at denne Nar meget snart skulde komme i Besiddelse af den frygtelige Magt at lade de romerske Stormænds Hoveder springe.

En anden Allegori vistes paa Sankt Angelos i Pescherias Mur: Plebejere, Konger og en Matrone brændende paa Baalet; en Engel, trædende med blottet Sværd ud af en Kirke for at befri Matronen; Sankt Peter og Sankt Paul paa et Kirketaarn, raabende: »Engel, Engel, frels vor Moder, der huser os«; en Due fra Himlen, der byder en Spurv en Myrtekrans, medens flygtende Falke styrte i Luerne; den lille Fugl sætter Myrtekronen paa Matronens Hoved; en Indskrift: »Jeg ser den store Retfærdigheds Tid komme; oppebier den!« Mange Tilskuere vendte sig fra Billedet, trækkende paa Skuldrene, og sagde, at der behøvedes andet end Malerier til at forandre Roms Tilstand; andre mente, at det var store Tegn. Man fandt en Dag en Seddel paa Sankt Georg i Velabros Dør, hvorpaa der stod

skrevet: »Om kort Tid ville Romerne vende tilbage til deres gamle gode Stat.«

Medens Rom beskæftigede sig med disse profetiske og ophidsende Kundgjørelser, ledede Cola en Sammensværgelse, i hvilken ringere Borgere og velhavende Kjøbmænd toge ivrig Del. Man forsamlede sig hemmelig paa Aventinerbjærget, hin allerede dødsstille Høj, der engang havde ydet Demagogen Cajus Grachus det sidste Hvilested paa hans Flugt. Colas Taler gjorde et levende Indtryk paa de sammensvorne, der vare opflammede af sværmerisk Patriotisme og ædel Sorg over Roms Forstyrrelse; man udkastede Planer til at styrte Baronerne og besvor, hvad man havde vedtaget. Det var til stor Fordel for Cola, at han kunde beraabe sig paa Pavens Gunst og overensstemmende med Sandheden forsikre, at Clemens den sjette selv var opbragt paa Adelen. Omvæltningen i Aaret 1343 og dens hurtige Anerkjendelse af Paven gav de sammensvorne Haab om et heldigt Udfald.

Vigtige Begivenheder i det øvrige Italien havde en mægtig Indflydelse paa Stemningen i Rom og forberedte det kommende. Den unge Andreas, Dronning Johannas Gemal, blev den 18de September 1345 myrdet i Aversa, og hans Broder Ludvig af Ungarn rustede sig til et Hævntog mod Neapel. Det anjouske Monarki, der hidtil havde været Basis for Pavedømmets verdslige Stilling i Italien, og paa hvis Magt det nationale Parti havde støttet sig, sank i en anarkisk Tilstand, derved tilintetgjordes den Magt, der havde virket sammenholdende og ordnende lige til Rom og Romagna, og Dørene aabnedes for fremmed Invasion. Ungarerne, der havde hærget Italien i det niende og tiende Aarhundrede, kom igjen, og medens dette Land sitrede ved Tanken om et Indfald af Ludvigs vilde Krigere, havde den tyske Werners store Kompagni allerede dannet sig og drog plyndrende og brandskattende gjennem Toscana og Lombardiet. Ulykkesvangre Tider nærmede sig, og den ulykke-

lige Nation sukkede efter en Frelser. Kun en glimrende Daad holdt Patrioternes Mod oppe; det var Florentinernes Revolution; de havde i Aaret 1343 fordrevet deres Tyran, Hertugen af Athen, derefter indsat en demokratisk Regering, udelukket Adelen fra alle Embeder og overdraget Magten til Lavene. Paa denne Tid opløstes overhovedet den gamle patriciske Kommunalforfatning i Stæderne, Adelen udelukkedes af Kommunen, og selv i mindre Republiker erholdt Lavene med deres Priorer hele Magten.

Lensvæsenets Undergang gjorde Italienerne uroligere og begjærligere efter Nyheder; man søgte efter Regeringsformer, skabte og ombyttede dem hvert Øjeblik. Den feberagtig levende republikanske Stat var et bestandigt Experiment for at opnaa en kunstig Ligevægt. Ogsaa i Rom stræbte Haandværkerne efter Magten, men med mindre Held. De dannede her tretten af Staten anerkjendte Lav under Konsuler, der som et Slags Raad vare med til enhver vigtig Beslutning i Republiken; de maa allerede den Gang have haft Lokale til deres Forsamlinger paa Capitolium. Ved enhver Omvæltning frembøde disse Lav Elementerne til en folkelig Regering; men Folkeherredømmets Tid var endnu ikke kommen i Rom. Endnu havde Arveadelen den udelukkende Ret til Valgbarhed til Senatet, og der bestod derfor i Rom ved Siden af hinanden to politiske Korporationer uden nogen indbyrdes Forbindelse: Folkeregimentets med de »gode Mænd« og Lavene som Grundlag, og Adelens med to Senatorer i Spidsen for Staten. Dersom denne Adel havde været en virkelig Magt i Byen, navnlig en Pengemagt som i Venedig, vilde den let have fortrængt Plebejerne; men dens Interesser som Godsherrer i til Dels fjærne Landskaber, dens Familiekrige og Pavens Avtoritet, der beskyttede Folket, søndersplittede ogsaa dens Kraft. Borgerskabet stod i stedse fastere Geledder over for Aristokratiet. Foruden Lavene dannede ogsaa den gamle Inddeling i tretten Regioner med deres Kapitanoer et Sammen-

knytningspunkt, medens Cavalerottiernes Klasse, det vil sige de rige Borgere af de gamle Folkeslægter, der tjente til Hest i Bymilitsen, dannede en ny Adel i deres egen Midte. Tiden nærmede sig, da Folkepartiets Sejr over de regerende Familier ogsaa maatte blive afgjort i Rom, ligesom i Firenze og andre Byer.

Da Cola di Rienzo skred til Udførelsen af sin Plan, vare Folkets Lidelser utaalelige. »Staden Rom var i den dybeste Nød; der var ingen, som regerede. Hver Dag blev der kæmpet og plyndret overalt; man skjændede Nonner, ja endog Børn, man rev Hustruen ud af hendes Ægtemands Seng. Naar Arbejderne begave sig til deres Gjerning, plyndrede man dem selv uden for Roms Porte. Pilegrimene bleve plyndrede og myrdede, Præsterne vare Ildgjerningsmænd; Forbrydelsen og Uretfærdigheden overskred enhver Grænse. Der gaves ingen Hjælp mere; Undergangen truede alle. Retten sad kun i Spydstagen, der var ingen anden Hjælp end Selvforsvar med Frænder og Venner. Daglig saae man bevæbnede samle sig.«

Man var i Maj Maaned 1347. Senatet styredes den Gang af Robert Orsini og Petrus Colonna; den romerske Milits laa under Stefan Colonna ved Corneto, Roms Kornkammer, for at skaffe Korn, og Cola ilede med at benytte sig af den mægtigste Barons Fraværelse. Han havde indviet Pavens gejstlige Vicar, Biskop Raimund af Orvieto, i sin Plan; thi saa retfærdige syntes Grundene til en Omvæltning, at denne Prælat havde lovet den sin Understøttelse; saaledes blev Revolutionen strax fra først af stillet under Kirkens Avtoritet.

Den 19de Maj gik Herolder gjennem Staden og indbøde Folket til at møde ubevæbnet til et Parlament paa Capitolium, naar Klokken gav Signalet dertil; kun de indviede vidste, hvad det havde at betyde. Ved Midnatstid hørte Cola Pinsemessen i Sankt Angelo i Pescheria, hvor de sammensvorne forsamlede sig. Pinsedags Morgen traadte

han ud af Kirken, fuldstændig harniskklædt kun med blottet Hoved, omgiven af sine medsammensvorne. Foran ham bar man tre store Faner: Frihedens røde og gyldne Banner med Roms Billede, Retfærdighedens hvide Banner med Sværddrageren Sankt Paul, Fredens Banner med Sankt Petrus; en fjerde Fane, Sankt Georgs, blev, da den var gammel og pjaltet, baaren i en Kasse paa en Lanse. Revolutionen begyndte som en Procession til Capitolium; kun nogle faa bevæbnede dækkede Toget. Den pavelige Vicar gik med usikre Skridt ved Siden af Cola, og begge, Biskoppen og Demagogen, stege op til Paladset paa Capitolium; Cola betraadte Talerstolen, i en henrivende Tale beskrev han Roms Trældom og Befrielse; han erklærede, at han af Kjærlighed til Paven og for Folkets Redning var villig til at ofre sit Liv; Tusender af Stemmer tiljublede ham Bifald. Derpaa forelæste en af de sammensvorne en Række Dekreter: at enhver Morder skulde straffes med Døden; en falsk Anklager med den anklagedes Straf; at Processerne skulde tilendebringes i Løbet af femten Dage; at enhver Byregion skulde stille hundrede Mand Fodfolk og fem og tyve Mand Ryttere, der hver skulde have Skjold og Løn af Staten; at de for Fædrelandet faldnes efterladte skulde have Pension; at Enker, faderløse, Klostre og fromme Stiftelser skulde understøttes af Staten; at et Vagtskib ved den romerske Kyst skulde beskytte Handelen; at de offentlige Toldindtægter skulde anvendes til Folkets bedste; at alle Borge, Broer og Porte skulde staa under Folkets Rektors Bevogtning; at ingen Aristokrat maatte have Fæstninger; at alle Kommuner i Byens Distrikt skulde have deres Rektorer fra Rom; at Baronerne skulde holdes til at sikre Gaderne, ikke huse Banditer og levere Korn til Rom; at der skulde indrettes et Kornmagasin i hver Region. Parlamentet antog disse gode Love med stormende Bifald; det overdrog Cola Signoriet over Byen, uindskrænket Magt til

som Republikens Reformator og Bevarer at erklære Krig og slutte Fred, straffe, udnævne Embedsmænd og udstede Love.

Den nye Diktator forlangte klogelig Pavens Vikar til Kollega, hvorved Folkeregeringen sikrede sig Pavens Anerkjendelse. Rom beherskedes af en mageløs Trolddom; de bestyrtede Senatorer flygtede, mange Stormænd forlode Byen, ikke en Draabe Blod blev udgydt. Hver Dag drog Folket til Forsamlinger; i et andet Parlament antog Cola Titelen »Tribun«, fordi han var en Folkets Mand og vilde gjenoprette det gamle Tribunats Berømmelse. Tilfældigvis svævede en hvid Due over det forsamlede Folk, hvilken Omstændighed Cola udlagde som en himmelsk Indvielse af hans Udnævnelse; han kunde uden Anstød tage Titelen Tribun, hvis Betydning var alle bekjendt; men han forøgede den med pompøse Prædikater, der vidnede om hans sværmerske Sind; han kaldte sig: Nikolaus, ved vor naadigste Herre Jesu Kristi Avtoritet den strænge og naadige, Frihedens, Fredens og Retfærdighedens Tribun og den hellige romerske Republiks ophøjede Befrier.

Hurtig udbredte det Budskab sig over hele Italien og hinsides Alperne, at Republiken Rom var bleven forløst fra sine Tyranner og ved en vidunderlig Helt havde gjenvundet sin tabte Frihed.

II.

Aristokraterne vare blevne overraskede af Pinserevolutionen; vel ilede Stefan Colonna fra Corneto tilbage til Byen, men formaaede kun at give sin Vrede Luft i Ord. Tribunen sendte ham Befaling til at forlade Rom; den graahærdede Helt sønderrev Brevet og raabte: »Hvis den Nar gjør mig mere vred, skal jeg lade ham kaste ud af Vinduerne paa Capitolium.« Stormklokken lød, det rasende Folk ilede bevæbnet til, og Stefan flygtede, kun ledsaget af en Tjener, til Palæstrina. Tribunen forviste nu alle Stormænd til deres

Godser, besatte alle Stadens Fæstninger og Broer og udbredte Skræk ved den strængeste Retspleje; da han følte sig i fuldstændig Besiddelse af Magten, indbød han Adelen til Hylding paa Capitolium; Magnaterne indfandt sig af Frygt; selv den unge Stefan Colonna, Rainald og Jordan Orsini, Savellierne, Annibaldierne og Contierne mødte, de besvore Republikens Love og stillede sig til dens Tjeneste; ogsaa Dommerkollegierne, Notarerne og Lavene hyldede Tribunen, og saaledes var hans Regering anerkjendt af alle Stænder.

Under ingen tidligere Omvæltning havde Hovedmændene tænkt paa at kundgjøre deres Regeringstiltrædelse uden for Byens Omraade; men Cola opfattede strax Rom i Forhold til Italien og Verden. Hans Udsendinge bragte Breve til alle Italiens Kommuner, Fyrster og Voldsherrer, selv til Kejser Ludvig og Kongen af Frankrig. I disse Skrivelser meddelte Tribunen Stæderne i den romerske Provins, at Rom, befriet ved ham, endelig havde fundet Fred og Retfærdighed, og opfordrede dem til at takke Gud, gribe til Vaaben for at udrydde alle Tyranner og til en bestemt Tid sende Gesandter til Rom, hvor et almindeligt Parlament skulde raadslaa om hele den romerske Provins's Bedste. Italiens Stæder opfordrede Cola til i Forening med ham at afkaste Tyrannernes Aag og slutte et nationalt Broderskab; thi Roms Befrielse var ogsaa »hele det hellige Italiens.« Ogsaa dem indbød han til at sende Gesandter til et Nationalparlament i Rom den 1ste Avgust. Den store og geniale Tanke, at gjøre Italien til en Konføderation med Rom til Hoved, blev her udtalt for første Gang og vakte hele Verdens Forbavselse ved sin Nyhed og Dristighed. Saaledes fremtraadte Cola di Rienzo strax fra Begyndelsen af med høje nationale Ideer om sit Fædreland; til Paven, om hvis Anerkjendelse det først og fremmest gjaldt, maa Vikaren strax efter Revolutionen have sendt Underretning; thi først i Begyndelsen af Juni meldte Cola selv ham sin Ophøjelse.

Den enfoldige Biskop af Orvieto spillede kun en stum Rolle ved Siden af Tribunen; alle Breve udfærdigedes alene af Cola, og ikke med et eneste Ord omtales hans Kollega i nogen politisk Akt.

Medens hans Sendebud med en forsølvet Stav i Haanden gjennemvandrede Italien, indrettede Cola sin Regering paa Capitolium; med Undtagelse af Senatorernes Afskaffelse blev Forfatningen uforandret: det store og lille Raad, Trettenmændene, Dommerkollegierne bleve bestaaende. Cola forlangte endog, at hans egen Embedstid kun skulde vare tre Maaneder; men Romerne hørte næppe tale herom, før de som Tegn paa Skræk sønderreve deres Klæder og svore heller at dø end opgive hans Regering. Hans første Omsorg var at indrette en ham hengiven bevæbnet Styrke; 390 Cavalerotti, prægtig udrustede Borgere til Hest, og 13 Faner Fodfolk, hver paa 100 Mand, forekom ham tilstrækkelige til at forsvare hans Regering. Desuden havde han en Livvagt af 100 unge Mænd fra hans egen Region Regola, der, bevæbnede med Lanser, gik i Spidsen, naar Kromandens Søn drog igjennem Rom i en hvid Silkedragt med gyldne Frynser og et kongeligt Banner vajende over sit Hoved. Den bevæbnede Milits gav Retfærdigheden Eftertryk, og det var Colas største Fortjeneste, han straffede uden Persons Anseelse; en forbrydersk Cisterciensermunk blev halshugget; samme Skæbne havde en Baron af Huset Annibaldi, og en Exsenator, Martin Stefaneschi, Herre af Portus, der havde plyndret et strandet Skib, blev hængt paa det samme Capitolium, hvor han engang havde regeret Republiken i Pragt og Glans. Denne Exekution udbredte Dødsskræk blandt Adelen; Roms Paladser vare den Gang, ligesom senere de fremmede Gesandters Kvarterer, Asyler for Forbrydere af alle Slags; men Tribunen lod med Magt hente en Røver fra Paladset Colonna og lod ham henrette. For den mindste Usikkerhed paa deres Godser maatte Baronerne give store Pengebøder; flere af dem sade i Capitoliets Fængsler.

Falske Dommere bleve stillede i Gabestokken; der var en Augiasstald af Misbrug, Bestikkelse, Underslæb, Løgn og Bedrageri at rense, og ingen kjendte den romerske Forvaltnings forfærdelige Tilstand bedre end den forhenværende Notar ved Byraadet. En Fredsdomstol hemmede Fejderne i Byen og udsonede Partierne med hverandre, og Cola kunde rose sig af at have bragt 1800 i Dødsfjendskab med hverandre værende Borgere til Forsoning. De landflygtige tilbagekaldtes, de nødlidende bleve gavmildt understøttede. Et strængt Politi straffede Ægteskabsbrydere og Spillere; den slaviske Brug af Ordet »Herre« til enhver Adelsmand forbødes; kun Paven maatte kaldes Herre, ligesom Baronerne ej heller maatte have deres Vaaben paa deres Huse, men kun Paven.

En ordnet Forvaltning formerede Stadens Indtægter af Skorstensskatten, lenspligtige Stæders Afgifter, den aarlige Canon, som enkelte Stæder f. Ex. Tivoli, Toscanella, Velletri, Corneto havde at betale i Penge eller Korn, Toldindtægterne ved Broer, Veje og Floder og endelig Indtægterne af Monopolet paa Ostias Saliner. Cola beregnede Indtægterne af Skorstensskatten for hele Bydistriktet til 100,000 Guldgylden, Indtægterne af Saltmonopolet til den samme Sum og endelig Indtægten af Tolden og Lensafgifterne til 100,000 Guldgylden; men Rigtigheden af disse Angivelser er vistnok tvivlsom. Nogle Skatter bleve afskaffede, men de bestaaende strængt indkrævede. Gode Love ordnede Torvepriserne og fyldte Kornmagasinerne; selv fra Sicilien kom der Korn, og Tribunen begyndte atter at bebygge den øde Campagne. Landevejenes Sikkerhed gjenoplivede Handel og Vandel, Bonden dyrkede atter ubevæbnet sin Mark, Pilegrimme vandrede uantastet til Roms Helligdomme. En religiøs Aand gjennemtrængte det forløste Folk; den i Forbrydelser nedsunkne Borgerdyd hævede sig atter i denne Straale af Frihedens og Fredens Lys.

Den Mand, der i saa kort Tid havde udrettet saa

meget, blev snart berømt over hele Verden. Det var en latterlig Fabel, naar søfarende fortalte, at selv det fjærne Babylons Sultan frygtede Tribunen, men det var maaske ingen Overdrivelse, naar et af de hjemvendende Sendebud fortalte: »Jeg drog ad Vejene og igjennem Skovene med min Embedsstav i Haanden; utallige Mennesker have knælet for den og kysset den med Glædestaarer, fordi Landevejene nu ere blevne fri for Røvere«. I de første Maaneder af sin Regering fortjente Cola at være Roms Afgud, og at den republikanske Friheds nye Æra dateredes fra ham. Folket saae i ham et af Gud udvalgt Menneske, og ingen dadlede endnu den forfængelige Pragt, hvormed Tribunen omgav sig, naar han drog igjennem Rom, siddende paa en høj Stridshest i Fløjelsdragt med et blinkende Staalscepter i Haanden, omringet af Spyddragere og fulgt af et festligt Tog af Cavalerotti og Embedsmænd, Adelsmænd og Folk.

Imidlertid indløbe Svarene paa Colas Skrivelser. Den i Begyndelsen forskrækkede Pave var beroliget eller lod i det mindste, som han var det. Han beklagede sig vel over, at man havde forandret Forfatningen uden ham; men han billigede fuldstændig Omvæltningen og bekræftede Nikolaus og Raimund som Roms Rectorer. Pavens velvillige Breve vakte en glad Stemning i Byen, og daglig indtraf der Afsendinge fra Byerne til Nationalparlamentet. Synet af dem opfyldte Rom med Selvbevidsthed og Stolthed og bestyrkede Cola i Troen paa sin Mission og den romerske Magt; Capitolium syntes virkelig at blive Italiens politiske Midtpunkt. Vel optoge flere af Lombardiets Voldsherrer først Tribunens Indbydelsesskrivelser med Foragt; men de erklærede sig snart villige til at sende Gesandter til Nationalparlamentet. Lucca og Firenze, Siena, Arrezzo, Todi, Terni, Pistoja og Foligno, Assisi, Spoleto, Rieti og Amelia kaldte Tribunen den ophøjede Fyrste og Fader og udtalte deres Haab om, at Roms Forvandling vilde blive til Held for Italien; alle Stæder i Campagnen og Maritima, Sabina og

det romerske Tuscien hyldede Capitoliet ved festlige Gesandtskaber, og intet giver et tydeligere Vidnesbyrd om den Magt, Roms ærværdige Navn udøvede, end den Anerkjendelse, som Cola di Rienzo fandt hos næsten alle Herrer og Stæder i Italien, hvis Kommuner ikke styredes af Sværmere, men af alvorlige Statsmænd. Man troede vidt og bredt paa, at den romerske Republik kunde opstaa igjen i sin gamle Glans; Menneskeheden bøjede sig den Gang, som til Dels endnu, under denne Civilisationens Moders Højhed. Der gaves ingen oprigtig Kristen, der ikke betragtede Pavernes Residens i Avignon som en Forbrydelse mod den hellige Stad; dens Befrielse fra Tyrannerne og Pilegrimsrejsernes Sikkerhed syntes et Almenanliggende; den saa lykkelig tilendebragte Revolution var en stor Begivenhed, som kunde have Pavernes Tilbagekomst og Rigets Gjenoprettelse til Følge. Den var knyttet til alle de moralske og politiske Ideer, der bevæge Folkene i deres Inderste, og det er en simpel Retfærdighed at anerkjende, at Cola di Rienzo opfattede og udtalte disse hans Tids Ideer paa en genial Maade.

Den italienske Nationalfølelses daværende Repræsentant Petrarca giver det bedste Vidnesbyrd om Colas Trolddomsmagt over sin Tid og den Strøm af antike Ideer, der gjennemtrængte den. »Da denne Romer af den laveste Byrd fremstod,« skrev han senere, »da han vovede at tilbyde Republiken sine svage Skuldre og støtte det vaklende Rige, rejste Italien sig atter som ved et Trylleslag, og det romerske Navns Skræk og Berømmelse trængte frem til Verdens Ende.« Petrarca hilste Tribunen som den Mand, han længe havde søgt og endelig fundet, som en Helt, der var sprunget i fuld Rustning ud af hans eget Hoved, og han begejstredes over det, der foregik i Rom. Fra Avignon sendte han Lykønskninger til Cola og det romerske Folk. »Jeg ønsker eder Klogskab og Mod,« udraabte han, »thi I ville ikke mangle Kraft til at hævde Friheden og gjenvinde Riget.«

Han kaldte Cola den nye Camillus, Brutus og Romulus og formanede Romerne til at ære deres Befrier som en Udsending fra Gud.

Den i hele Verden fejrede Digters Bifald opflammede Colas Fantasi og bestyrkede ham i alle hans Drømme; han lod Petrarcas Brev oplæse i Parlamentet, hvor det gjorde et mægtigt Indtryk; han indbød ham selv til at forlade Avignon og pryde Byen med sin Nærværelse, som Ædelstenen smykker en Ring. I Stedet for Petrarca kom hans Fest-Ode. Han helligede Roms Frihed og dens nye Helt sit skjønneste Digt; den romerske Revolution fandt i ham sin Digter, som alle andre Revolutioner siden have fundet deres Frihedsdigtere; dette var Colas lykkeligste Tid, da han i Straaleglans viste sig paa Capitolium for den hele Verden; vi skulle nu se, hvilken Skikkelse han forstod at give sine dristige Ideer.

Tribunen havde underkastet sig alle Stormændene; nogle, navnlig af Huset Orsini, traadte endog i Republikens Tjeneste, kun Gaetanierne og Stadens Præfekt hyldede ham ikke. Johan af Veco, sin Faders Efterfølger i Præfekturet, havde ved Brodermord i 1338 opkastet sig til Viterbos Tyran og Hersker i Tuscien; Cola satte ham i Akt, afsatte ham fra Præfekturet, hvilket Embede han lod overdrage sig selv ved en Parlamentsbeslutning, og rustede sig til Krig. Johan af Veco stolede paa sin Magt og lombardiske Lejetropper, Tribunen henvendte sig om Hjælp til Firenze, hvor hans Gesandt fandt villig Øre, men Forbundshjælpen fra denne Stad og Siena kom for sent, hvorimod Perugia, Todi, Narni og Corneto forstærkede den romerske Milits indtil 1000 Ryttere og 6000 Mand Fodfolk. Denne Hær belejrede allerede fra Slutningen af Juni under Nikolaus Orsinis Anførsel Borgen Vetralla og ødelagde Viterbos Omegn, Præfekten tabte Modet, og Tribunen var inderlig glad ved at bevilge, hvad han forlangte. I Følge et den 16de Juli afsluttet Forlig kom Johan af Veco til Rom,

kastede sig ydmyg for Colas Fødder, besvor Republikens Love og modtog af den Præfekturet som Vasal. Saaledes blev dette berømte Embede strax et Len af Folket, efter at tidligere først Kejseren og siden Paven havde bortgivet det. Synet af Tusciens mægtige Tyran for hans Fødder gav Cola den første Følelse af Herskermagt; han roste Hæren, der triumferende drog til Capitolium, som en Imperator. Den tilkæmpede Fordel var stor; thi den udvidede Republikens Magt over hele det romerske Tuscien, og man saae dens Virkninger i et Edikt, med hvilket Tribunen aabnede den lange Række dristige Edikter, der efter hans længe overvejede Plan skulde gjengive Byen Rom de gamle Majestætsrettigheder.

I en Folkeforsamling lod han oplæse og vedtage den Lov, at alle Jurisdiktioner, Embeder og Privilegier, som det romerske Folk nogen Sinde havde uddelt, igjen vare tilfaldne det. Forinden havde han forelagt en Forsamling af romerske Jurister og de italienske Stæders Udsendinge det Spørgsmaal, om den romerske Republik var beføjet til at tage disse Rettigheder tilbage, og dette Raad havde enstemmig bejaet det. Derved gav Tribunen sit sælsomme Edikt Betydningen af en Dom af det italienske Folk ved sine udvalgte Retslærde; det var et radikalt Skridt; thi det vendte sig selvfølgelig ikke blot mod Adelen, men ogsaa mod Kirken og Riget; alle den hellige Stols ægte og uægte Privilegier, alle den kejserlige Magts Rettigheder bleve derved annullerede, og det romerske Folk erklæret for deres fremtidige Magtkilde.

Mindre som en Følge af dette Dekret end under Indtrykket af Præfektens Underkastelse overgave mange romerske Borge sig til Tribunen; men naar det fjærne Gaeta sendte Hyldingsgaver og anraabte om hans Beskyttelse, var dette kun Virkningen af Roms gamle og hellige Navns Tryllekraft. En Drøm blev virkelig Magt; alle Landskaber i det romerske Ducat erklærede sig for Romerfolkets Vasaller, alle

Sabinas Kommuner forpligtede sig til at hylde Republiken den 1ste September.

Den 1ste Avgust nærmede sig, der var allerede kommet glimrende Gesandtskaber fra 25 Byer. Da Cola opfordrede Italienerne til at sende saadanne til Rom, var det hans Hensigt at samle et konstituerende Parlament for hele Italien paa Capitolium; Tanken var storartet og aldeles ikke upraktisk; thi Forholdene vare gunstige for et selvstændigt Italiens Dannelse: Paven og Kejseren vare langt borte, Riget næsten opløst, Neapel i Anarki, den romerske Adel kastet til Jorden, Borgerskabet herskende i de fleste Republiker, og Begejstringen for Friheden, Hadet til Tyrannerne, Bevidstheden om den italienske Nation og Roms Tryllemagt udbredt i vide Kredse; men den heldige Stilling var des værre kun øjeblikkelig og mere et Skin end en Virkelighed. For at benytte den udfordredes der en mere energisk Mand end Cola di Rienzo, som var begavet med et henrivende Talent og store Ideer, men hverken Statsmand eller General. Han levede i almindelige Theorier, som han med logisk Konsekvens forstod at udvikle til et storartet Tankesystem; men han blev upraktisk, modløs og svag, naar den virkelige Verden traadte ham i Møde. Hans Berømmelse og Glans forvirrede ham, Forfængeligheden bemægtigede sig hans svage Forstand, han udtydede alle Italiens mystiske Messiasforhaabninger og sværmeriske Munkes Drømme om den hellige Aands Rige som gjældende sig selv og betragtede sig som den af Gud udvalgte Frelser for det faldende Rige; men Frygt for Modstand, ja for den virkelige Gjerning selv lammede hans Viljekraft; hans nationale Program, at danne et enigt Italien med Rom som Midtpunkt, var saa dristig, at han selv blev bange derfor. Man beskæftigede sig med den i Tyskland, Italien og Avignon uden dog at fatte dens hele Betydning; selv i Stæderne rejste sig Modstand derimod, og det ringe Antal af 25 Stæder, der sendte Gesandter til Rom, viser, hvor stor denne

Modstand var. I Stedet for, at det italienske Parlaments Sammenkaldelse udelukkende skulde have haft et nationalt Øjemed, erklærede han allerede af Frygt og Forfængelighed, at dets nærmeste Hensigt var hans egen Ophøjelse til Ridderværdigheden og Kroning som Tribun.

Til denne Fest havde Cola bestemt den 1ste Avgust, fra Oldtiden af en Festdag for Romerne. Aftenen før droge Stædernes Gesandter, de fremmede Riddere, Colas Gemalinde med hendes Moder og et glimrende Følge af adelige Damer, de prægtige Ryttere fra Perugia og Corneto, og Tribunen i en guldbroderet, hvid Silkedragt med den pavelige Vikar ved sin Side, Sværddrageren foran og Bannerbæreren bag ved sig og et pragtfuldt Følge under klingende Spil til Lateranet; her begav Tribunen sig om Aftenen med sit Følge til Døbekapellet, hvor han dristig dykkede ned i den antike Badekumme, hvor Kejser Constantin efter Legenden var bleven renset for sit Hedenskab og sin Spedalskhed. Her rensede han sig i duftende Rosenvand for alle Syndens Pletter, medens Pavens Vikar med betænkeligt Aasyn stirrede ned i Kristenhedens vanhelligede Døbebækken; dette Bad blev snart nok regnet for en af Colas største Forbrydelser; men den aandrige Ridder opkastede det Spørgsmaal, om ikke det Bad, der havde været den spedalske Hedning Constantin tilladt, passede sig bedre for en Kristen, som havde befriet Rom fra Tyranniets Spedalskhed, om Stenkummen var helligere end Templet, den Kristnes Fod betraadte, eller Herrens Legeme, han nød. Fra Badet lagde han sig i hvide Klæder paa en i dette ældgamle Døbekapel opstillet Seng og slumrede ind, om endskjønt han var bleven forskrækket ved dette Lejes ominøse Fald. Om Morgenen hyllede han sig i Skarlagen og bestog Jubelaarslogen i Lateranet; her beklædte Folkets Syndikus og andre Adelsmænd ham med Sværdet, Bæltet og de gyldne Sporer, medens festlige Messer tonede fra Kirken. Fra nu af kaldte Cola sig den hellige Aands Kandidat, Ridder Nikolaus den

strænge og naadige, Stadens Befrier, Jordklodens Ven, Tribunus Augustus.

Med denne Fest forbandt han en politisk Akt. Efter en kort Tale til Folket lod han Capitoliets Notar forelæse et Dekret af følgende Indhold: Cola erklærer, efter at have modtaget Badet i den glorværdige Kejser Constantins Kumme, til Gud Faders, Søns og Helligaands, Apostelfyrsternes og Sankt Johannes's, Kirkens og Pavens Ære, til Held for Rom, det hellige Italien og Verden, med Ønsket om, at den hellige Aands Gave maa blive udgydt over Byen og Italien og for at efterligne de gamle Kejseres Højmod: Det romerske Folk er efter den allerede afsagte Dom endnu i fuldkommen Besiddelse af Verdensherredømmet ligesom i Oldtiden; alle Priviligier, der staa i Strid med denne Myndighed, ere kasserede; i Kraft af det ham overdragne Diktatur erklærer han Rom for Verdens Hovedstad og Kristendommens Grundvold; han erklærer alle Italiens Stæder for fri og skjænker dem den romerske Borgerret; Rigsmonarkiet og Kejservalget tilkommer Staden, det romerske og italienske Folk, og han indbyder derfor Prælater, de udvalgte Kejsere, Ludvig, Hertug af Bayern, og Karl, Konge af Bøhmen, Kurfyrsterne, Kongerne, Hertuger, Prinser, Grever, Markgrever, Stæder og Folk, som gjøre Fordring paa Ret til dette Valg, til anstundende Pinse at møde for ham, Pavens og det romerske Folks befuldmægtigede i det helligede Lateran, for at bevise deres Ret; i modsat Fald vil han gaa frem imod dem efter Retten og den hellige Aands Inspiration.

Romerne, der vare vante til alle de verdenshistoriske Skuespil, Kejsere, Paver og Øvrighedspersoner havde opført for dem, sløve for Forskjellen mellem det ophøjede og latterlige, opfyldte af umaadelig Anestolthed og gjennemtrængte af Roms Verdensherredømme, lo hverken af dette Edikt eller af Tribunen, der med blottet Sværd som en Kejser huggede til tre Sider i Luften og udraabte: »Dette er

mit«; men det tiljublede ham stormende Bifald. Denne vanvittige Proklamation var den sidste Konsekvens af Stadens Fordringer paa den imperatoriske Majestæt; Tanken om det gamle Verdensmonnarki, der holdtes i Live ved Fortidens Skrifter og Monumenter, og den antike Bys Kæmpeskygger, der hvilede over Rom, holdtes af Efterkommerne for et virkeligt Væsen, og man kan sige, at en stor Del af Roms Historie i Middelalderen kun er en fortsat Ligtale over det antike Roms Herlighed.

Pavens Vikar var bleven overrasket. Da han hørte Ediktet, stod den bestyrtede Biskop, som Colas naive Biograf fortæller, som en Træmand. Han lod dog opsætte en Protest i Pavens Navn; men Pavkernes Lyd overdøvede den protesterende Notars Stemme, som Trommehvirvlerne den dødsdømtes Ord paa Skafottet.

Et overdaadigt Festmaaltid i Lateranet, hvor Biskop Raimund sad ved det pavelige Marmortaffel ved Tribunens Side, sluttede Dagens Højtideligheder. De fremmede Gesandter, Stormændene, Borgerne og de romerske Fruer spiste ved andre Borde, og Folket jublede uden for Lateranet, hvor der strømmede Vin af Næseborene paa Marcus Aurelius's Broncehest. Folkelige Forlystelser og Turneringer forherligede denne og den følgende Dag, saa at Rom ikke i mange Tider havde oplevet en lignende Fest; Gesandterne bragte Tribunen kostbare Gaver, ja selv de romerske Baroner og Borgere tilbøde ham Foræringer.

Den 2den Avgust fejrede Cola Italiens Enhedsfest eller Stædernes Broderskab paa Capitolium; han overgav deres Gesandter store og smaa Faner med Sindbilleder og satte gyldne Ringe paa deres Fingre til Tegn paa Formælingen med Rom. Florentinerne, som han vilde hædre med Italiens Banner med Romas Billede imellem Italien og Troskaben, vægrede sig ved at modtage det af Frygt for, at det skulde blive betragtet som en Forlening, og ogsaa andre Stæders Gesandter modtoge kun Symbolerne under Forbehold af

deres Republikers Rettigheder. Derpaa udsendtes der Budskaber i Verden for at melde de store Begivenheder, overlevere de tyske Fyrster deres Indbydelser, formane Englands og Frankrigs Herskere til Fred, og forkynde alle Lande, at Roms ophøjede Tribun havde besluttet at ordne Verden i Fred. Denne besynderlige Ende fik Italiens første Nationalparlaments mislykkede Sammenkaldelse i Rom; intet praktisk blev opnaaet eller udrettet; en politisk Tanke af den største nationale Betydning forstyrredes ved dens fantastiske Forbindelse med Begrebet om Verdensherredømmet og viste sig kun i symbolske og theatralske Scener.

Dog Cola di Rienzo havde allerede gjort mere end nok for at udfordre Pavemagten og maatte nu frygte for Følgerne. Ogsaa Rigsmagten havde han udfordret; men den frygtede han ikke, da de to stridende Kejsere kappedes om, hvo der kunde nedværdige sig selv og Riget dybest for Paven og det romerske Folk.

Italien troede endnu en Stund paa Folketribunens Mission, og hans egen Tro paa den bestyrkedes kort efter ved festlige Gesandtskaber fra store Fyrster. Dronning Johanna, der var medskyldig i sin Mands Mord, bævede for den ungarske Konges Hævn, hvis Hær allerede stod i Aqvila; hun anbefalede sig til Tribunen og nedlod sig til at søge Fru Tribunessaens Gunst, hvem hun sendte Foræringer. Saa stor var Colas Anseelse i Verden, at begge Parter søgte om hans Voldgiftskjendelse; thi ogsaa Ludvig af Ungarn opfordrede ham til at hjælpe sig med at hævne Kong Andreas's Mord og foreslog ham et Forbund. Et Gesandtskab fra Prinsen af Tarent, anført af en Ærkebiskop, bad om hans Venskab; Hertugen af Durazzo kaldte ham sin troeste Ven. Cola modtog alle disse Gesandtskaber med Stolthed; men Hensyn til Paven, der beskyttede Dronning Johanna, hindrede ham endnu i aabent at erklære sig for Kongen af Ungarn; hans Biograf fortæller, at ogsaa Ludvig

af Bayern sendte ham Gesandter for at bede om hans Mægling hos Paven, og det er ikke utroligt. Ikke Besindighed, kun Frygt afholdt Cola fra at opkaste sig selv til Roms Kejser; han havde i Stilhed undfanget denne Plan; men det belejlige Øjeblik syntes ham endnu ikke kommet. I Stedet derfor opførte han den 15de Avgust paa Mariæ Himmelfartsdag i Rom et Forspil paa sin fremtidige Kejserkroning, sin Inkoronation som Tribun.

Hans opfindsomme Vanvid fandt paa at lade sig krone med sex Kroner, fordi Oldtidens Tribuner, hans Forgængere, efter hans Mening vare blevne kronede. Han tænkte paa forskjellige allegoriske Kranse og maa sikkert have læst om de gamle Cæsarers forskjellige Kroner. Nogle af de Kranse, han bestemte til sin Kroning, lod han med Vilje flette af Planter, der voxede paa Constantins graa Triumfbue. Lateranets Prior rakte ham den første Krone af Egeløv og sagde: «Tag denne Egekrans, fordi du har befriet Borgerne fra Døden.« Sankt Peters Prior gav ham Vedbendkronen og sagde: »Tag Vedbenden, fordi du elsker Religionen.« Myrtekronen overleverede Sankt Pauls Dekan med de Ord: »Tag Myrten, fordi du har agtet Embedet og Videnskaben og afskyet Gjerrigheden.« Sankt Lorenzos ærværdige Abbed paasatte ham Lavrbærkronen med lignende Ord. Den femte Krone af Olivengrene gav Sankt Maria Maggiores Prior og sagde: »Ydmyghedens Mand, modtag Olivenkransen, fordi du har overvundet Stoltheden med Ydmyghed«; intet usandere Ord var nogen Sinde sagt en af Jordens mægtige. Den sjette Krone var af Sølv, den og Scepteret blev overrakt af Sankt Spiritos Prior med de Ord: »Ophøjede Tribun, modtag den hellige Aands Gaver med Krone og Scepter, og modtag ogsaa den gejstlige Krone.« Endelig gav Folkets Syndikus ham Verdensæblet i Haanden med de Ord: »Ophøjede Tribun, modtag og udøv Retfærdigheden; skjænk Fred og Frihed,« hvorefter han kyssede ham. Cardinalen af Ostias Vikar var med et

højtideligt Aasyn til Stede ved denne Ceremoni, hvorfra Biskop Raimund klogelig holdt sig borte, medens et som Tigger klædt Menneske, Ironiens Aand, atter tog Kronerne af Tribunen, og blot ikke turde berøre Sølvkronen, som Ærkebiskoppen af Neapel holdt fast paa den kronedes Hoved. Cola huskede nemlig paa, at man i Oldtiden plejede ved Haan og Spot at minde Triumfatorerne om al jordisk Storheds Forfængelighed. Vi smile over Colas Vanvid; men hine Tiders romantiske Væsen, som er blevet fremmed for os, gjør den forklarlig. Og var der ikke blandt de legitime Kongers mystiske Kroningsceremonier mange, der egnede sig bedre til at vække en Filosofs Smil, end den romerske Tribuns uskyldige Blomsterkranse? Forfængeligheden forvirrede Colas Forstand, han betragtede sig nu som en Oldtidens Helt, ja endog som en Verdensfrelser; han undsaa sig ikke ved at sammenligne sig med Kristus, da han, ligesom denne, i sit 33te Aar havde fuldendt sit Værk og forløst Rom fra Tyrannerne. En from Munk, der hørte den Mands forbryderiske Praleri, hvem han selv havde betragtet som et Himmelens Sendebud, saae bekymret paa ham og græd bitterlig.

Ligesom Kejserne saaledes udstedte Tribunen ogsaa Kroningsedikter: han tilstod hele Italien romersk Borgerret og forbød Kejsere og Fyrster med Vaaben i Haand at betræde Landet uden Pavens og det romerske Folks Tilladelse. Disse Edikter vare upaaklagelige, men hvormed skulde han give dem Eftertryk? Da han ikke selv var Krigsmand, maatte han udnævne vaabenøvede Aristokrater til Hærførere, hvem han ikke selv turde stole paa. Saaledes gjorde han Johan Colonna til Anfører i Krigen mod de af ham for forskjellige Forbrydelser i Akt erklærede Gaetanier, de underkastede sig og aflagde i Begyndelsen af September Lenseden for atter snart at bryde den.

Tribunen vidste, at Adelen sammensvor sig imod ham og ogsaa ved Pavens Hof arbejdede paa hans Fald. Det

faldt ham derfor ind ved ét Slag at bemægtige sig de fornemste, og de gik uden Mistanke i Fælden; han indbød dem til Taffels paa Capitolium den 14de September, de indfandt sig, og efter endt Maaltid bleve Gjæsterne, fem Orsinier og to Colonnaer, anholdte og førte i Fængsel. Den graahærdede Helt Stefan Colonna gik hele Natten bestyrtet op og ned i den tillaasede Sal, bankede paa Dørene og tilbød Bevogterne store Summer, men forgjæves. Om Morgenen traadte Munke ind for at berede Fangerne til Døden; alle skjælvede og skriftede, kun Stefan vilde ikke tro paa sin Død. Forbryderklokken lød, og Rettens Betjente førte Adelsmændene ind i den med Rødt og Hvidt betrukne Sal; det ophidsede Folk ventede Aristokraternes Henrettelse, men sindige Borgere holdt Cola tilbage. Han frygtede maaske ogsaa selv sine Ofre lige saa meget, som de frygtede ham. Han betraadte Talerstolen med et fantastisk Smil, holdt en Tale over Texten: Forlad os vor Skyld og erklærede det forsamlede Folk, at han havde tilgivet de angerfulde Baroner. De besvore derpaa atter Republikens Love. Gaaende over fra den ene Yderlighed til den anden overvældede Tribunen dem nu med Æresbevisninger, indbød dem til et Forsoningsmaaltid, ja nød endog Alterens Sakramente i Forening med dem i Kirken Aracoeli, den 17de September. De vendte tilbage til deres Paladser eller Borge, bedøvede af Dødsangest og Skam og brændende af Begjærlighed efter at hævne sig paa Plebejeren, der havde drevet dette Spil med dem. De besindigere i Rom vare uvillige; man sagde, at Cola havde tændt et Baal, som han ikke mere var i Stand til at slukke.

Denne listige Handling gjorde Opsigt overalt. Paven, der for længst var forbitret, blev dybt bestyrtet; i det fjærne Avignon forekom Tribunens Magt ham frygteligere, end den i Virkeligheden var, og han bad ham selv om at frigive eller benaade Adelsmændene. Mange dadlede Tribunens Svaghed, og han havde virkelig bevist, at Naturen ikke

havde bestemt ham til at spille en Tyrans Rolle; selv den ringeste Stads Tyran vilde med Foragt have vendt sig fra et Menneske, der bragte sine Fjender i Fælden, ikke for at ombringe, men for at ydmyge og vanære dem. Tribunen havde ikke plettet sig med unyttig udgydt Blod, men han havde gjort sig forhadt paa den ene, foragtet paa den anden Side.

Stedse mere truende Skyer stege op over ham; Paven havde besluttet at skride ind; Titelen Tribun, Ridderbadet, Stædernes Indbydelse til Kroningsfesten, den af pavelige Stæder fordrede Tribut og alle de udbredte Ideer om Italiens Enhed og Broderskab og det romerske Folks Majestæt opbragte Clemens den sjette. Han skrev til sin Legat paa Sicilien, Cardinal Bertrand, at han skulde begive sig til Rom, hvis det paa nogen Maade var muligt. Den fjendtlige Stemning i Avignon lagde sig for Dagen ved Mishandling af et af Colas Sendebud; man overfaldt ham ved Durances Bredder, brød hans Stav i Stykker, sønderrev hans Brevskaber, saarede ham og forbød ham Adgang til Byen.

Colas Handlinger egnede sig ogsaa til i Pavens Øjne at give ham Udseende af den farligste af alle revolutionære. Naar Clemens ikke tidligere erklærede sig imod ham, laa dette i den almindelige Beundring, Tribunen vakte, Frygten for det Opsving, det romerske Folk tog, og til Dels i Avignons Afstand fra Rom. Udførelsen af Tribunens Planer vilde have tilintetgjort Pavens verdslige Magt; han støttede sig ikke til noget Parti, men appellerede til den italienske Nation; han tog intet Hensyn til Kejseren, forlangte, at Paven skulde tage sit Sæde i Rom, og proklamerede dog til samme Tid Rom som Hovedstaden for det hele Italien. Han paastod, at Rom og Kirken vare ét, ligesom Riget og Rom vare ét. Han udtalte derved, at denne Stad var Universalmonarkiets og begge Verdensmagters Kilde og Centrum, og protesterede aabenbart mod den Sætning, at Kirken var,

hvor Paven var. Han vilde atter have overdraget det romerske Folk Pavevalget, hvis han naaede en virkelig Magt, og Paven indsaa nu, at der var Spørgsmaal om noget andet end at gjøre Byens Styrelse demokratisk; at der var en national Modsætning mellem det forladte Rom og Avignon, og at dette Pavernes Exil vakte en Bevægelse, som truede Kirken med et Skisma og Pavedømmet med Tabet af sin historiske Stilling i Italien.

Der var en fast Konsekvens i Colas forunderlige Drømme. I det romerske Senats og Folks Suverænitet søgte han Grundlaget for Italiens nationale Omdannelse, som han efter at have erklæret alle Italienere for frie, romerske Borgere søgte at gjøre til et nationalt Romerrige; efter hans Plan skulde alle Italienere have Ret til at vælge deres Kejser ved 24 af dem udvalgte Valgherrer; Kejseren skulde være en Italiener; saaledes vilde Nationens Enhed blive gjenoprettet ved en latinsk Cæsar, Italien befriet for sin Adsplittelse og »uværdige fremmedes« skjændige Herredømme. Den 19de September udnævnte han to Doctores juris, Paul Vajani fra Rom og Bernard de Possolis fra Cremona, til sine Gesandter og sendte dem til Italiens Stæder og Herrer for at vinde dem for denne mærkværdige Plan. Den geniale Tribun haabede at naa et højt Maal, som han dristig og klart stillede sit Folk for Øje uden at ane, at det først skulde naas gjennem endnu et halvt Aartusendes Forvildelser, Synder og Lidelser. Det var Cola di Rienzos uvisnelige Hæder, at han formaaede i sin elendige Tid at udtale denne nationale Ide, medens det bliver en Skam for Italienerne, at de ej heller den Gang, da Pavedømmet var i Landflygtighed og Kejserdømmet fornedret, vare i Stand til at blive en politisk Nation.

Imidlertid besluttede Paven at skride ind mod den dristige Revolutionsmand. Alle Cardinaler og Colonnaernes og Orsiniernes Slægtninge ved Hoffet i Avignon fordrede Proces imod Cola, der allerede fuldstændig havde fortrængt

sin Kollega, den pavelige Vikar Raimund. Allerede den 7de Oktober gav Paven Legaten Bertrand de Deus Fuldmagt til at afsætte Cola og udnævne nye Senatorer; den 12te Oktober sendte han Cardinalen en udførlig Skrivelse, hvori han opregnede alle Colas Forbrydelser og befalede at lade ham blive i Embedet, naar han indskrænkede sig til Byens Styrelse og lovede Kirken Lydighed, men i modsat Fald afsætte ham og om mulig anlægge Sag imod ham for Kjætteri. Romerne skulde han sætte en Frist til at forlade Cola under Trusel om Interdikt; han skulde uddele Korn og Penge imellem dem og anbefale Sabinerne at standse enhver Forbindelse med Rom. Over 70 Adelsmænd i Rom modtog Breve, hvori de opfordredes til at understøtte den betroede Legat i ét og alt.

Da Cola hørte om den fjendtlige Stemning i Avignon, skrev han udførlig til Clemens den sjette, opregnede alle sine Fortjenester, retfærdiggjorde sine Handlinger og klagede over, at Paven belønnede hans Tjenester med Processer, da dog en Kurèr vilde være tilstrækkelig til at faa ham til at nedlægge sit Embede, naar det fordredes. Hans Fjender samlede sig imidlertid fra alle Kanter, og Tribunen maatte nu møde deres Angreb som en Mand.

De hævngjerrige Baroner grebe først til Vaaben; Orsinierne havde imod deres Ed forskanset Marino og gjort denne faste Borg til et Samlingssted for Reaktionen. Tribunen erklærede dem i Akt, de svarede med Strejftog lige til Roms Porte, satte over Tiberen, bemægtigede sig Nepi og brandskattede Byens Omraade. Nu drog Tribunen i Løbet af Oktober med 20,000 Fodfolk og 800 Ryttere mod Marino, Egnen blev gruelig ødelagt, det halve Rom laa der og plyndrede, og man rustede sig til Storm. Da kom den befuldmægtigede Legat til Rom og opfordrede i Pavens Navn Cola til at møde for sig. Tribunen ophævede Belejringen og drog til Rom. Med sine Ryttere red han til Vatikanet, harniskklædt fra Isse til Fod, men tillige iført

den med Perler og Guld broderede Dalmatica, som Kejserne plejede at bære ved deres Kroning, og som han havde kastet om sig i Sakristiet, steg han med et vildt Blik op ad Paladsets Trappe med Sølvkronen paa Hovedet og Staalscepteret i Haand; Trompeterne løde skingrende foran ham. »Du har ladet mig kalde« sagde han til Cardinalen, »hvad er der til Tjeneste?« Den forbavsede Legat svarede: »Jeg har nogle Meddelelser fra vor Herre, Paven.« »Hvilke Meddelelser?« raabte Tribunen med hævet Stemme, Legaten saae paa ham og tav, Tribunen vendte ham foragtelig Ryggen, gik i sin Kejserdalmatica ud af Paladset med et fantastisk Smil, steg til Hest og brød atter op til Marino. Cardinalen blev i Rom uden at vide, hvorledes han skulde udføre Pavens Befalinger. Da hans Forstaaelse med Colonnaerne og Orsinierne rygtedes, maatte han snart efter flygte til Montefiascone.

Til Krigen mod Marino opbød Cola alle Forbundsfæller og forlangte Hjælp af Firenze. Uheldigvis kunde han ikke indtage Borgen, og dette gav Colonnaerne Mod til at udføre et for længst aftalt Angreb mod Rom, hvor Folket desuden var udmattet af Mangel, Krigens Besværligheder og Tab, og flere Cavalerottier, der ikke havde faaet Løn og vare utilfredse med Cola, allerede underhandlede med Aristokraterne. Den gamle Stefan, hans ridderlige Sønner, Slægtninge og Venner, forsamlede sig alle i Slottet Palæstrina og samlede her 4000 Fodfolk og 600 Ryttere, hvori de bleve ivrig understøttede af Cardinallegaten i Montefiascone. Mod disse frygtelige Modstandere rustede Cola sig med feberagtig Iver. I Henhold til Forbundet sendte Ludvig af Ungarn ham 300 Ryttere, Præfekten sendte Korn og kom selv med sin Søn og 100 Ryttere til Byen. Den mistroiske Tribun gjentog sit forræderske Spil; han lod Præfekten og hans Ledsagere føre i Fængsel fra Taffelet, deres Heste og Vaaben uddelte han blandt Romerne og undskyldte for Parlamentet sin Troløshed med den fangnes

forræderske Hensigter. Angest og Utaalmodighed ophidsede ham, han spiste ikke mere og kunde ikke sove.

Det var om Morgenen den 20de November. Stormklokken lød; Krigerne samlede sig. Cola ordnede 1000 Ryttere og et talrigt Fodfolk i tre Træfninger under adelige Anførere; thi flere Baroner vare enten paa Grund af Familiestridigheder eller af andre Grunde endnu i Republikens Tjeneste. Feltraabet var: »den hellige Aands Ridder.« I Morgendæmringen brød man op mod Porten Sankt Lorenzo, mod hvilken Fjendernes Angreb var rettet.

Baronerne vare brudte op om Natten og rykkede frem til Klosteret Sankt Laurentius. Regnen faldt i Strømme, og Luften var kold. Den yngre Stefan Colonna, der var Hærens Anfører, holdt Krigsraad; man hørte Stormklokken ringe i Staden og var ikke ganske enig om, hvad der var at gjøre. Exsenatoren Petrus Colonna, en forhenværende Gejstlig, blev ængstelig: en Drøm, i hvilken han havde set sin Hustru i Enkedragt, tyngede ham. Han raadede til at vende tilbage til Palæstrina; de andre Colonnaer talte derimod, og da nogle Cavalerottier i Rom havde lovet at aabne Porten, red Stefan, kun ledsaget af en Svend, hen imod den. Han anraabte Vagten og fordrede Adgang. »Jeg er romersk Borger og en Ven af Republiken,« sagde han, »jeg vil vende tilbage til mit Hjem.« Anførerne for Vagten kastede Nøglerne til Porten, der kun kunde aabnes inden fra, ned paa Vejen som Bevis paa, at man ikke vilde lukke op. Da Baronerne saae, at de vare skuffede, besluttede de blot at drage mod Porten med klingende Spil og derpaa trække sig tilbage til Palæstrina. Saaledes gjorde to Afdelinger. Da den tredje Skare, i hvilken de berømteste Riddere befandt sig, vilde gjøre det samme, saae man, at Porten stod aaben. Romerne havde netop sprængt den inden fra for at gjøre et Udfald. Johan Colonna, Stefans Søn, en Yngling paa 20 Aar, troede, at de sammensvorne havde aabnet den og sprængte i ungdommelig Dristighed ind ad den, kun ledsaget af en tysk

Ridder. Ved Synet af dem gjorde det romerske Rytteri først fejgt omkring, men da man saae, at ingen fulgte ham, vendte man sig imod ham. Den ulykkelige vilde flygte, men Hesten styrtede med ham i et Hul.

Uden for søgte Stefan sin Søn; anende, hvor han var bleven af, red ogsaa han igjennem den halvaabne Port. Solen var staaet op, Ynglingen laa nøgen og mishandlet i en blodig Vandpyt, omringet af det rasende Folk, der havde dræbt ham. Stum red Faderen tilbage, opflammet af Sorg og Kjærlighed vendte han atter om; et Stenkast ramte ham, hans saarede Hest kastede ham af, og i et Øjeblik var han dræbt. Ophidsede af Raseri stormede nu Baronerne mod Porten, fra hvilken de lige saa forbitrede Romere strømmede ud. Tribunens Banner sank, han raabte: »Gud, har du forraadt mig!« Men Romerne sejrede, og Aristokraterne flygtede. Petrus Colonna, en svær Mand, var falden af Hesten og flygtet ind i en Vingaard ved Porten; han bad forgjæves om Livet, men blev nedhugget. Aristokraterne kastede deres Vaaben og spredte sig i en forfærdet Flugt; de nøgne Lig af mere end 80 store og fornemme Herrer, forhen Folkets frygtede Plageaander, bleve til om Eftermiddagen udstillede for Pøbelens Spot. Fra dette Slag rejste den romerske Adel sig ikke mere; de store Slægters Magt, der saa længe havde regeret Republiken, blev den 20de November 1347 knækket for bestandig.

Tribunen havde skjælvet af Frygt, da han saae de første Vaaben blinke; men nu bekransede han sig med Oliegrene, lod Trompeterne blæse og førte sine Skarer triumferende til Capitolium. Han skrev fantastiske Sejrsberetninger, som hans Sendebud bragte om til Italiens Stæder med Olivengrene i Hænderne. Hele Rom var beruset af Rædsel, Sorg og vild Glæde; men i Stedet for efter sin Sejr hurtig at rykke imod Marino og Palæstrina holdt Cola Triumftog; Dagen efter Fægtningen førte han sin Søn Lorenzo til Porten af samme Navn, til det Sted, hvor den

ridderlige Colonna var falden; her døbte han ham af Blodpytten til Ridder Laurentius af Sejren, hvorpaa Rytteriets Anførere maatte give ham Ridderslaget. Denne brutale Handling paadrog ham Foragt, Ridderne vægrede sig ved længere at tjene ham, de fornemme forlode hans forhen glimrende Hof, og han omgav sig med nederdrægtige Mennesker. Ude af Stand til at taale Lykken forvandlede Folkets Mand sig til en udskejende Tyran; Rygtet om Roms Befriers forandrede Væsen udbredte sig overalt, Petrarca tilskrev ham sørgmodige Breve og beklagede hans Genius's Undergang.

Cola udpressede Penge; han forhøjede Saltskatten for at lønne sine Tropper, Folket knurrede, han vovede næppe at sammenkalde det mere. Sejren over Colonnaerne var hans Lykkes, ikke hans Magts Toppunkt. Han viste snart en grænseløs Svaghed. Orsinierne strejfede atter mod Rom og fremkaldte Mangel i Byen, Luca Savelli og Sciaretta Colonna stillede sig nu i Spidsen for Aristokraterne og sluttede Forbund med Cardinallegaten i Montefiascone. Da Legaten truede med Akt, Band og Kjætterproces, tabte Tribunen Modet, tog atter den pavelige Vikar til Kollega og erklærede, at han underkastede sig Paven. Han kaldte sig nu kun Tribunus Augustus, tog alle sine Dekreter om Roms Majestætsrettigheder, ja endog Indbydelsen til Rigsfyrsterne tilbage. For at fjærne Mistanken om, at han ved Ludvig af Ungarns Bistand vilde opkaste sig til Tyran, lod han ved den pavelige Vikars Hjælp den 7de December vælge sig et Raad blandt Folket paa 39 Medlemmer; men dette Folkeraads Vægring ved at gaa ind paa en Saltskat og Valget af en Krigsøverste var allerede et daarligt Tegn. Striden mellem ham og nogle af de valgte havde vistnok til Følge, at hele Raadet blev jaget bort af Folket, og det viste Cola, at han endnu ikke havde mistet al Gunst. Romerne vilde ikke mere finde sig i det pavelige Regimente; da Cola sagde, at han vilde regere Byen efter Cardinallegatens Betingelser,

fordrede de heftig at høre disse Artikler; men han nægtede det. Vikaren saae sig i Fare; under Forbandelser mod Hykleren Cola og de trodsige Romere flygtede han den 11te December til Montefiascone. Cola var saaledes atter Enehersker, haabede nu at vinde Folket, ja selv at forsone sig med Aristokraterne; men hans Anseelse var allerede saa rystet, at det svageste Stød maatte kaste hans Magt over Ende.

Den 3dje December havde Paven udstedt en heftig Bulle til det romerske Folk, brændemærket Cola som Forbryder, Hedning og Kjætter og formanet Romerne til at jage ham fra sig som et skabet Faar. Iblandt Tribunens Forseelser havde han fremhævet, at han vilde omstyrte Kirken og Riget og i sit Vanvid selv stræbte efter Kejserkronen; han havde fængslet Gejstlige og endog vovet at erklære, at Rom og Kirken vare ét. Cola faldt endnu forinden denne Bulle naaede Rom. De gjerrige Romere tænkte paa Jubilæet, som Paven kunde unddrage dem; de havde at vælge imellem Friheden, der kun krævede Ofre, og Underkastelsen, der lovede Overflod. Den tiltagende Fare gjorde Cola modløsere for hver Dag; mørke Drømme om Capitoliums Fald ængstede ham; en Ugles Tuden imellem Ruinerne vakte Frygt og Gru hos ham. Han led ofte af Svimmelhed og besvimede hyppig. Et Tilfælde styrtede ham fra Capitolium.

Overensstemmende med Forbundet havde Ludvig af Ungarn Ret til at hverve Tropper i Rom; i dette Øjemed befandt en for sine Forbrydelser berygtet neapolitansk Baron, Greven af Minorbino sig i Rom. Da han var Cola, der allerede engang havde stævnet ham for Retten for Røveri og kun taalte ham af Hensyn til den ungarske Konge, forhadt, indlod Greven sig i en Sammensværgelse med Luca Savelli. Tribunens Drabanter vilde opslaa en Stævning mod Savelli paa Kirken Sankt Angelos Dør, Neapolitanerne hindrede dem deri. Da Cola derpaa stævnede

Greven af Minorbino for Retten, forskansede denne sig med sine Lejetropper, lod Sankt Angelos Klokker ringe og udstødte Raabet »Folk! Folk! Tribunen dø!« Paa Capitoliets Klokkeringning mødte kun fem af Colas Troppedelinger; Folket og Adelsmændene af hans Parti udeblev. Han sendte en tysk Høvedsmand mod Oprørernes Barrikader, Høvedsmanden faldt, og nu troede Cola alt tabt. Italiens og Roms Befrier veg tilbage for et Par trodsige ungarske Lanser. Hans syge Fantasi saae hele Staden i Oprør, hvad der saa langt fra var Tilfældet, at han ved en rask Handling let kunde have overvældet Rebellerne; men han havde ikke længere et Barns Mod, han kunde næppe tale. Han aflagde sit Tribunats Insignier, tog Afsked med sine Venner, klågende over, at han efter en god Regering paa syv Maaneder blev jagen fra Capitolium af de ondes Misundelse. Han græd; de omstaaende, Folket, de bedste Borgere græd, men ingen holdt ham tilbage. Med klingende Spil og vajende Bannere steg Folketribunen ned af Capitolium og drog til Engelsborg, hvor han indesluttede sig. Hele Rom var dybt bestyrtet. Det var den 13de December 1347, at Cola di Rienzos Regering tog denne uventede og lydløse Ende. Romerne havde levet i en skjøn Drøm, af hvilken de nu vaagnede op til Virkeligheden i Skikkelse af den hjemvendende, hævntørstende Adels Reaktion.

(Sluttes).

M. A.

En ældgammel Landsbyhistorie.

Den følgende lille Fortælling er tagen af Frankernes Historie i ti Bøger, som har den bekjendte Biskop Gregor af Tours (født 540) til Forfatter. Vor Forfatter hørte til den romerske Provinsadel, beklædte en af Kirkens højeste Værdigheder og var en indflydelsesrig Person ved Merovingernes Hof. Ved Fødsel, Stand og Forfattervirksomhed danner Gregor ligesom en Overgang fra Oldtiden til Middelalderen, han er den sidste romerske Historieskriver og den første i den paafølgende barbariske Tidsalder; hans Værk er uskatterligt for os, han er den vigtigste Kilde til vor Kjendskab om Merovingernes Rige, og den udførlige og behagelige Maade, hvorpaa han fortæller, medens han indfletter hyppige Anekdoter fra sin Samtid, er os lige saa vigtig som hans Beretning om de politiske Begivenheder. Med Hensyn til de sidste har man al Aarsag til at underkaste hans Angivelser en stræng Kritik, thi de Tildragelser, han ikke selv har oplevet, fortæller han ikke blot efter ældre Forfatteres skriftlige Optegnelser, men tyr ogsaa til Folkesagnene. For vort Vedkommende lægge vi dog mindre Vægt paa saadanne Enkeltheder; os er det temmelig ligegyldigt, hvem Fredegunde lod forgifte, og hvad de Kongesønner hed, hvis lange Lokker bleve afklippede. Det Billede, vi her oprulle efter Gregor af Tours*), skal ikke beskæftige sig med de

---

*) S. Gregorii episc. Turonensis: Hist. Francor. III. 15.

frankiske Fyrsters Misgjerninger eller deres Stormænds Nederdrægtigheder; det er kun en lille Landsbyhistorie, som giver os et Indblik i en østfrankisk Stormands Godsstyrelse og Gaardsdrift; hvad der her meddeles, har ganske vist tildraget sig alt i Aar 533 efter Kr.; men i Hovedtrækkene holdt de her skildrede Forhold sig uforandrede Aarhundreder igjennem, kunne ogsaa til Dels tænkes analoge med Forholdene i Norden og have herved deres store Betydning. I det følgende gjengive vi nu Gregors latinske Text saa godt som ordret.

»Frankerkongerne Theuderich og Childebert sluttede et Forbund; de tilsvore hinanden, at ingen af dem vilde røre sig mod den anden, og de udvexlede Gisler, for at det, de havde lovet, skulde staa des fastere. Mange af de store Romerfamiliers Sønner bleve givne som Gisler; men paa Grund af, at der igjen opstod Misstemning mellem de to Konger, bleve de erklærede for Kongstrælle, og hvem der havde faaet nogen af dem i Bevogtning, tilegnede sig dem som Trælle. Mange undvege ved Flugten og vendte tilbage til deres Hjemstavn, nogle holdtes tilbage i Trældom; iblandt disse var Attalus, et Barnebarn af den salige Gregor, der forhen var Biskop i Langres; han var bleven erklæret for Kongens Træl og gjort til Hestevogter; thi han var i Tjeneste hos en Tysker i den trierske Landsdel.

Til sidst udsendte den salige Gregor Svende for at opsøge ham. Disse fandt ham og bøde den tyske Mand Gaver; men denne forsmaaede dem og sagde: »Den, der er af saa god Byrd, maa løskjøbes med 10 Pund Guld.« Da nu Udsendingene vendte tilbage med den Besked, talte en vis Leo, der var ansat i sin Herres Køkken, saalunde: »Naar du vil give mig Orlov, kan jeg maaske bringe ham hjem fra Fangenskabet.« Hans Herre glædede sig, og Leo begav sig paa Stand hen i hin Egn og vilde hemmelig bortføre Drengen, men magtede det ikke. Derpaa slog han sig

sammen med et Menneske og sagde: »Følg med mig og sælg mig til hin Tyskers Hus, min Kjøbepris skal være din Gevinst, naar jeg blot faar fri Adgang til Huset for at kunne udføre, hvad jeg har i Sinde.«

Den anden aflagde ham en Ed og trak afsted med ham, solgte ham for 12 Guldstykker og fjærnede sig; men Kjøberen udspurgte den nye Tjener om, hvilket Arbejde han forstod. og denne svarede: »Jeg er en kyndig Mester i at tilberede alt, hvad der spises ved et Herskabsbord; jeg tror ikke, der lever nogen, som er min Lige i denne Kunst; thi jeg siger dig for sandt, selv om du vilde anrette Kongen et Maaltid, kunde jeg og finde Kongeretter, og ingen kunde gjøre det bedre end jeg.« Og den anden sagde: »Velan, nu nærmer Søndagen sig,« — thi saaledes plejer det fremmede Folk at kalde Herrens Dag — »paa denne Dag vil jeg indbyde mine Naboer og mine Frænder til mit Hus, og det er min Vilje, at du tilbereder mig et Maaltid, som de maa beundre og sige: »I Kongens Hus have vi ikke set noget bedre.« Dertil svarede Tjeneren: »Min Herre maa befale, at man hidskaffer mange unge Høns, og jeg vil gjøre efter dit Bud.« Altsaa gjorde Svenden Tilberedelser, som han havde sagt, Herrens Dag brød frem, han beredte et stort Gjæstebud med mange Lækkerbidskener, og alle toge godt for sig af Retterne og roste Maaltidet, og derpaa gik Vennerne hjem.

Herren skjænkede nu Svenden sin Gunst, og denne fik Raadighed over alt, hvad hans Husbond havde i Forraad, blev højligen elsket af denne og uddelte Mad og Drikke til alt Tyendet; men da Herren efter et Aars Forløb følte sig ganske tryg for hans Vedkommende, gik Svenden en Dag ud paa en Eng tillige med Drengen Attalus. Hestevogteren. Der lagde han sig ned paa Jorden, langt fra den anden, vendte Ryggen til ham, paa det at man ikke skulde se, at de talte sammen, og sagde saa til Drengen: »Nu er Tiden kommen, da vi maa tænke paa Hjemmet; naar du i denne

Nat har drevet Hestene ind i Indelukket, raader jeg dig til ikke at lade dig overvælde af Søvnen; men vær rede, saa snart jeg kalder paa dig, thi da ville vi vandre.« Nu havde hin Tysker indbudt mange Venner til Gjæstebud, og iblandt dem var hans Maag, der havde ægtet hans Datter. Som de nu midt paa Natten rejste sig for at begive sig til Ro, fulgte Leo sin Herres Maag med Aftendrikken og rakte ham den søde Mjød; men saalunde talte Manden til ham: »Sig mig dog, du min Svigerfaders højt betroede Mand, om du kan, naar du vil beslutte dig til at tage hans Heste og drage til din Hjemstavn?« Dette sagde han leende som i Spøg. Ligervis svarede ogsaa den anden og sagde Sandheden som i Spøg: »Om Gud vil, tænker jeg derpaa i denne Nat.« Og atter talte den første: »Da vaage mine Svende over mig, paa det at du ikke skal medtage nogle af mine Sager.« Og de skiltes med Latter.

Da alle nu sov, kaldte Leo paa Attalus, og da de havde sadlet Hestene, spurgte han denne, om han havde et Sværd. Drengen svarede: »Nej, kun et Korsspær.« Derpaa gik Leo ind i sin Herres Kammer og greb dennes Skjold og Sværd; og da Herren spurgte, hvem der var, og hvad han vilde, svarede han: »Jeg er din Svend Leo, og jeg vil vække Attalus, paa det at han strax kan staa op og drive Hestene ud paa Græs; thi han ligger og sover som en beruset.« Herren sagde: »Gjør, som du vil!« og sov ind; men den anden gik ud af Døren, væbnet med Vaabnene og fandt ved Guds Naade Gaardporten aaben, som han ved Nattens Frembrud havde slaaet til med Hammer og Kile for at holde Hestene i Forvaring. De takkede Gud, skyndte sig derfra og medtoge ogsaa de øvrige Heste; ogsaa en Bylt Klæder førte de bort med sig; men da de kom til Moselfloden og begjærede at sættes over den, bleve de anholdte af Folkene; de lode da Heste og Klæder i Stikken, svømmede over Floden paa deres Skjolde og kom op paa den modsatte

Flodbred. Og i Nattens Skygge trængte de ind i en Skov og skjulte sig der.

Nu var det blevet den tredje Nat, i hvilken de droge afsted uden at faa en Bid Mad. De fandt ved Guds Styrelse et Træ fuldt af Frugter, et af den Slags, man i Almindelighed kalder Blommetræ; de spiste deraf, og noget styrkede derved tiltraadte de Vejen til Champagne. Som de droge fremad, hørte de Hovslagene af galoperende Heste og sagde til hinanden: »Lader os kaste os til Jorden, paa det at de sig nærmende Folk ikke skulle se os.«

Og se, tilfældigvis stod der en stor Brombærbusk lige ved; de skyndte sig hen bag denne og kastede sig til Jorden med dragne Sværd, for at de strax skulde kunne værge sig med Vaaben i Haand, om de bleve anfaldne af Skarnsfolk; men da Forfølgerne havde naaet det Sted, hvor Tornebusken stod, holdt de stille, medens Hestene stallede, og en af Mændene sagde: »Fordømt! disse Skurke undslippe os og ere ikke til at finde; men ved min Salighed, hvis vi fange dem, lader jeg den ene ophænge i Galgen og den anden sønderhugge med Sværdet.«

Det var altsaa Tyskeren, der talte saaledes, deres egen Herre, som var kommen hid fra Rheims for at søge dem, og sikkerlig vilde han have fundet dem paa Landevejen, om ikke Natten havde forhindret det. Derpaa sporede Rytterne Hestene og rede videre; men de tvende naaede endnu samme Nat til Staden, gik ind i den og traf en Mand, som de spurgte om Vej til Præsten Paulellus's Hus; og han viste dem det. Som de skraaede over Gaden, ringede Klokken netop til Ottesang; thi det var Herrens Dag. De bankede paa Presbyterens Dør og traadte ind, og Drengen fortalte, hvorledes de vare blevne forfulgte af hans Herre. Til ham sagde Præsten: »Altsaa bliver mit Syn opfyldt; thi jeg saae i denne Nat to Duer komme flyvende og sætte sig paa min Haand, den ene af dem var hvid, den anden sort.«

Og Svenden sagde til Præsten: »Herren have For-

barmelse med os paa sin hellige Dag! Vi bede dig give os noget at spise; thi det er nu paa den fjerde Dag, at vi hverken have nydt Brød eller Grød«; men han skjulte Drengene, gav dem Brød, der var dyppet i Vin, og gik til Messen.

Og Tyskeren fulgte endnu stadig efter dem, og atter søgte han at opspore Flygtningene; men han blev ledet paa Vildspor af Præsten og vendte hjem med uforrettet Sag. Drengene kom ved Hjælp af Maaltidet igjen til Kræfter, de forbleve to Dage i Præstens Hus, da toge de Afsked og naaede endelig til den hellige Gregor; men den gejstlige Herre frydedes, da han saae Flygtningene, og faldt grædende sit Barnebarn Attalus om Halsen; men Leo frigav han samt hans hele Slægt og gav ham Land at eje, og paa dette levede denne alle sine Dage som en fri Mand.«

Saaledes lyder denne gamle Landsbyhistorie fra Triers Omraade, og i al sin Korthed giver den os et ganske godt Indblik i Trællenes Forhold til deres Herrer og i hele den daglige Færden hos en tysk Høvding ved Middelalderens Begyndelse. Til en forklarende Oplysning bør maaske endnu anføres, at Vaaningshuset var en stadselig Træbygning, under hvis mægtige, fritliggende Bjælkelag Røgen fra Arnen bølgede, til den fandt en Udgang gjennem Aabningen i Taget. Ved Siden af Huset laa Lader, Stalde og aabne Skur, ligesom Badstuen hyppig nævnes. Hertil kom endnu Fruerstuen (caminatum), et Værelse, som kunde opvarmes, og hvor de kvindelige Beboere passede deres Dont, og endelig den store Hal, Paladset, hvis Tag bares af Træsøjler, medens Bænke med Æressæder for de fornemme Gjæster vare anbragte langs Siderne.

I Midten af Gaardspladsen laa den Gang som nu Moddingen, hvor Heste og Kvæg om Natten bleve drevne sammen til Beskyttelse mod røveriske Overfald, og hele Gaardsrummet

var indhegnet med et Gærde eller en Mur, ved hvis Port Lænkehunden havde sin Plads. Det var denne Gaardport, som om Natten blev rammet til med Trækiler, men som Leo til alt Held for sig fandt aaben, da han med Attalus foretog sin dristige Flugt, og lige saa uhindret kom han forbi den vagtsomme Hund, der kjendte den betroede Bryde, og gjennem den Vrimmel af Hytter, der tjente til Boliger for de Livegne og Trælle som Vognmanden, Smeden, Mølleren, Sværdfegeren, Læderarbejderen, ja selv Guldsmeden, hvis tarvelige Huse tilsammen dannede en hel Torp omkring Herresædet.

E. R.

Roms sidste Tribun.

(Slutning).

III.

Tribunens Tog fra Capitolium var Aristokraterne saa uventet, at de ikke vilde tro det og først efter tre Dages Forløb vovede sig til Byen. I Begyndelsen forandredes intet; Colas Anordninger bleve ikke omstødte, hans Slægtninge ikke forfulgte, og Engelsborg, hvor han befandt sig under de Orsiniers Beskyttelse, der hørte til hans Parti, ikke angreben; men snart holdt Kardinallegaten, Bertrand de Deus, sit Indtog i Rom, som han tog i Besiddelse i Kirkens Navn, ophævede alle Tribunens Dekreter, gjenoprettede den gamle Regeringsform og gjorde Bertold Orsini og Luca Savelli til Senatorer. Derpaa vendte han tilbage til Montefiascone, indstævnede Cola som Kjætter og Oprører for sin Domstol og erklærede ham i Akt. Den pavelige Magts pludselige Restauration formaaede imidlertid ikke at berolige den oprørte Stad, hvor de demokratiske Lidenskaber bølgede i stærke Strømme, Cola endnu havde Tilhængere, og Adelens Magt var knækket. Extribunen havde snart efter sit Fald begivet sig til Civita-Vecchia; dog denne Stad gik over til Legaten, og han trak sig atter tilbage til Engelsborg, men da han nu indsaa, at hans Tid for Øjeblikket var forbi, og frygtede for Forræderi af Orsinierne, der tænkte paa mod gode Betingelser at udlevere ham til Avignon, undveg han

i Begyndelsen af Marts 1348 fra Rom og begav sig under mange Farer til Kongeriget Neapel, hvor han haabede at finde Beskyttelse hos sin Forbundsfælle, Ludvig af Ungarn, der den 24de Januar sejrrig var dragen ind i Neapel. Paven forlangte ham udleveret af Kong Ludvig, kun Rygtet talte om hans Skæbne og Opholdssted; det hed sig, at han vilde vende tilbage med ungarske Tropper og havde sat sig i Forbindelse med det store Kompagni.

Denne frygtelige Bande blev anført af Werner af Uerslingen, der havde staaet i Ludvig af Ungarns Tjeneste og, efter at være afskediget af ham i Neapel, af tyske Lejetropper og andre Æventyrere havde dannet et Kompagni paa 3000 Mand, hvormed han plyndrende, myrdende og brændende gjorde et Røvertog til Latium. Dette Tog kunde vise Italienerne, at den flygtende Tribuns Ideer havde været store og patriotiske; thi det nationale Forbund, han havde opfordret dem til, vilde have forhindret fremmede Lejetroppers Indfald. Det var ikke Colas Skyld alene, at hans gavnlige Planer fik et saa bedrøveligt Udfald; Rom bævede for Hertug Werner, men blev for denne Gang befriet for den Skjændsel at falde i Hænderne paa en Bande Lejetropper, da Werner forlod Latium, og Kompagniet snart efter traadte i Kirkens Tjeneste.

Colas Haab om den ungarske Konges Hjælp slog fejl; thi Rom var uden Betydning for Ludvig, der fire Maaneder efter sit Indtog i Neapel vendte tilbage til sit Land af Frygt for den i Syditalien herskende Pest. Medens Extribunen vandrede om i Abruzzerne, forfulgtes han af Kirkens Bandbuller, Paven befalede sine Legater at tilintetgjøre hans Planer om at vende tilbage, stadfæstede alle mod Cola afsagte Domme og erklærede ham i Akt som Kjætter; men den ulykkelige Flygtning havde en Tilfredsstillelse: det forfærdelige Anarki, i hvilket Staden faldt tilbage, efter at der under hans Regering havde hersket Fred og Orden. Uenighed mellem Adel og Folk, Familiefejder overalt,

Røveri og Forbrydelser paa alle Gader og Landeveje. Aaret 1348 var frygteligt ved den sorte Død eller Pesten, der hærgede Italien og det vestlige Evropa med ukjendt Raseri. Dens Ødelæggelser vare grænseløse, dog mindre i Rom end i mange andre Byer. I Siena og dens Omraade døde over 80,000 Mennesker, i Firenze tre af hver fem, i Bologna begravede man de to Tredjedele af Befolkningen. Dens Følger vare en fuldstændig Omvæltning i alle Formueforhold, Dyrtid, Usædelighed og Udskejelser af alle Slags. Gjentagne Jordskjælv formerede i flere af Italiens Stæder den umaadelige Elendighed; den 9de og 10de September rystedes Rom saa stærkt, at Beboerne forlode deres Huse og i hele Uger boede i Telte; Sankt Paul forvandledes til en Dynge Ruiner, Colosseum og de andre Oldtidens Bygninger lede betydelig.

Alle disse Plager forhøjede Folkenes Begjærlighed efter Jubelaarets Syndsforladelse, der for deres formørkede Fantasi syntes at være en Forløsning for de dæmoniske Magter. I Stedet for det pompøse Skuespil af deres Stads Verdensherredømme, som Cola havde givet Romerne, gav Paven dem nu det store Skuespil af en Valfart fra hele Occidenten, der atter stillede Kirkens Verdensherredømme for Øje og til Gjengjæld for Tabet af deres Frihed gav dem reelle Indtægter. Efter Colas Fald havde Paven virkelig intet bedre Middel til at sikre sig Rom end Jubilæet. Da det gjaldt om under Sammenstrømning af Pilegrimmene at have en fast Regering, sørge for, at der var Sikkerhed paa Landevejene og Overflødighed paa Torvet, udnævnte Paven Gerald de Ventodur fra Limoges til overordentlig Senator for hele Aaret.

Efter Julen dækkedes Italiens Landeveje af Pilegrimme. Gjæstgivergaardenes Antal var utilstrækkeligt; ofte lejrede hele Skarer i den bitre Nattefrost sig om antændte Baal. Om ogsaa Matteo Vittanis Udsagn, at Pilegrimmenes Antal ved Fastetiden udgjorde 1,200,000 Mennesker, er overdrevent,

kommer vistnok Middeltallet af 5000 Mennesker, der daglig droge ind i Byen og forlode den, Sandheden nær. Rom var en eneste Gjæstgivergaard, og enhver Husejer Vært. Som sædvanlig var der Mangel paa Hø, Halm, Brænde, Fisk og Grønt, men Overflødighed af Kjød. Man klagede over, at Romerne af Begjærlighed forbøde Indførsel af Korn og Vin for at opskrue Priserne; den forarmede Stad blev atter rig i nogle Aar ved Occidentens Penge.

Som Jubilæumskardinal og Vikar sad Anibaldo af Ceccano i Vatikanet med en Sværm af Prælater og Skrivere, som havde opslaaet deres Kontorer der. Man har ondt ved at forestille sig Trængslen af Mennesker, der søgte Aflad, og Virksomheden ved den massevise Udstedelse af Afladsbreve; Vatikanet bestormedes til enhver Tid af Ansøgere fra alle Stænder og Nationer og Tusender, der begjærede Ophævelsen af Band. Kardinalen var den vigtigste Person i Rom; han indsatte og afsatte Embedsmænd, solgte, lovede eller nægtede Afladsbreve og krænkede ved sit hovmodige Væsen de endnu frihedsbegejstrede og ved Overflødigheden overmodige Romere. Extribunens Tilhængere vakte Uroligheder; der blev endog skudt efter Kardinalen. Han vovede sig ikke paa Gaden uden Hjælm under Hatten og Panser under Kjolen; han lod mistænkte anholde og lægge paa Pinebænken, udstedte en ny Aktserklæring mod Cola og hans Tilhængere, hvem han tilskrev Attentatet, og belagde Rom for otte Dage med Interdikt. I Juli forlod han Byen for at begive sig som Legat til Neapel, men undervejs døde han, efter hvad man sagde, af Gift.

Rom kom nu under Vikaren Ponzio Perottis gejstlige Regering, medens den verdslige overtoges af Senatorerne Petrus Colonna af Genazzano og Johan Orsini.

I Høsten tiltog Pilegrimmenes Tal; mange fornemme Herrer og Damer indfandt sig, blandt dem Ludvig af Ungarn, der var vendt tilbage og nu erholdt Aflad, før han for stedse forlod Italien, hvor han havde sluttet Forlig med sine

Modstandere. Ogsaa Petrarca var paa denne Tid i Rom og betragtede skamfuld Capitolium, den nu forhadte Skueplads, hvor hans ideale Helt havde glimret saa straalende. Hvor var nu Cola di Rienzo, den store Tribun? Naar nysgjerrige Pilegrimme spurgte efter denne Mand, om hvem Rygtet havde fortalt dem saa meget forunderligt, sagde man dem, at han levede som Eneboer i Abruzzerne eller var dragen over Havet til Frelserens Grav; kun nogle enkelte fortalte hemmelighedsfuldt, at man havde set ham forklædt vandre om mellem Pilegrimmene i Rom.

Næppe var Jubelaaret til Ende, før et Anarki, skrækkeligere end nogen Sinde før, brød ind over Rom. De nye Senatorers Regering var uden Kraft, Adelen foragtede Lovene, tog Røvere og Banditer i Sold og opfyldte Stad og Land med Misgjerninger. Luca Savelli bemægtigede sig Herredømmet og forjog den pavelige Vikar Ponzio Perotti. Paven var raadvild; vel havde han den anden November 1351 udnævnt Pfalsgrev Bertold Orsini og Petrus Colonna til Senatorer, men han gav snart efter Trettenmændene, hvem Folket i sin Nød havde gjort til Regenter, Tilladelse til at ordne Byens Regering efter deres Tykke. Romerne vare kjede af Senatorernes Dobbeltregering, der, valgte imellem de fjendtlige Slægter, kun forfulgte deres Partiformaal; Clemens den sjette lyttede beredvillig til deres Klager og nedsatte en Kommission af fire Kardinaler til at afgjøre Forfatningsspørgsmaalet.

Opmuntrede ved Pavens gunstige Stemning optog det romerske Folk imidlertid Kampen med Adelen og hjalp sig selv. Velmenende Borgere samlede sig den 26de December 1351 i Santa Maria Maggiore og besluttede at overdrage Magten til en gammel og agtet Plebejer. Man drog i Masse til Johan Cerronis Hus og førte ham til Capitolium; Luca Savelli flygtede fra Senatspaladset, Klokken kaldte til Parlament; Borgerne mødte ubevæbnede, Baronerne i Vaaben. Med høje Raab forlangte Folket Cerroni til Stadens Rektor,

og snart blev Plebejeren i Pavens Navn af Vikaren indsat paa Capitolium. Saaledes var denne ublodige Omvæltning ogsaa et Øjebliks Værk, Clemens den sjette var fuldkommen tilfreds, ønskede Romerne til Lykke og sendte dem 14,000 Guldgylden til Foræring. Han stadfæstede Johan Cerroni som Senator og Kapitano, ja forlængede endog hans Regering til Julen 1353; Romerne stode aldrig i et venskabeligere Forhold til Paverne, end medens disse opholdt sig i Avignon.

Roligheden vendte atter tilbage; Cerronis Regering kunde endog minde om Tribunens første Tid uden dennes geniale Ideer og fantastiske Handlinger; men nu var det igjen Præfekten, der vægrede Hylding og foranledigede en Krig i Tuscien, hvor han efter Colas Fald paa ny havde opkastet sig til Tyran. De florentinske Hjælpetropper og Roms Milits lejrede sig under Jordan Orsini for Viterbo; men de udrettede intet og gik med Skjændsel fra hinanden, saa at Tyrannen af Vico allerede den 19de Avgust 1352 holdt sit Indtog i Orvieto, hvor Folket overdrog ham Magten for Livstid.

Dette Uheld rystede Johan Cerronis Anseelse; Sammensværgelser omringede ham, Tribunens virksomste Fjende, Luca Savelli, undergravede ogsaa hans Regering, og Colas Skæbne ventede hans Efterfølger. Modløs og træt erklærede han i September Parlamentet, at hans Embede var ham utaaleligt; dette vakte Uroligheder og Tumult, saa at Cerroni snart flygtede fra Rom. Den gamle Folkemand ansaas for en af de retskafneste Mænd; men han gjorde sig dog ingen Samvittighed af at medtage den offentlige Skat. Ligesom Cola drog han til Abruzzerne, Asylet for Forbrydere, Banditer og Hellige; der erhvervede han sig et Kastel, hvor han indesluttede sig. Saaledes styrtedes Folkeregeringen i Rom for anden Gang. Under Forbehold af pavelig Stadfæstelse lode Pfalsgrev Bertold Orsini og Stefanello Colonna sig udraabe til Senatorer, men Paven anerkjendte

dem ikke, og hans Vikar satte dem i Band som Røvere af Kirkegods.

Imidlertid blev den hellige Stol ledig. Clemens den sjette døde den 6te December 1352 i Avignon efter en Regering af 10 Aar. Han havde Ry for at være en gavmild, ødsel, Kunst og Videnskab elskende Herre, men ingen Helgen. Pragten ved hans Hof i Avignon, hvor han udvidede det pavelige Palads med store Anlæg, var kongelig, men Curien fuld af Laster, medens Pavedømmets store Dimensioner svandt under Frankrigs Tryk. Ved Kjøb havde han erhvervet Paverne Avignon, som de tragtede efter for at regere der som uafhængige Fyrster; men han saae før sin Død hele Kirkestaten i Oprør. Pepolierne i Bologna. Manfredierne i Faenza, Francesco Ordelaffi i Torli, Johan Gabrielli i Gubbio vare under Vaaben, medens Præfekten i Orvieto herskede lige til Rom. Bologna blev af Pepolierne solgt til Johan Visconti, Lombardiets og den største Del af Piemonts Voldshersker, der ogsaa kastede sit graadige Blik paa Toscana.

Den 30te December besteg Kardinalen af Ostia, Stefan d'Albret, en Limusiner fra Malmont, den hellige Stol som Innocens den sjette. Han var en Modsætning til sin Forgænger, en retfærdig, stræng og barsk Mand, af munkeagtig Retning, rensede strax den lastefulde Curie fra al udsvævende Luxus, gjenkaldte mange af sin Forgængers Forleninger, sendte de tøjlesløse Prælater til deres Stifter og reformerede hele Kirkens Forvaltning. Til at bringe Rolighed til Veje i Italien og gjenoprette Kirkestaten udnævnte han med forstandigt Blik en overordentlig Mand; thi den 30te Juni 1353 udnævnte han Kardinal Albornoz med den mest udstrakte Fuldmagt til sin Legat og Generalvikar i Kirkestaten og Italien. Gil eller Ægidius d'Albornoz var en spansk Grande, der, efter at have været en tapper Kriger, var bleven Gejstlig og Ærkebiskop af Toledo. Under Peter den grusomme flygtede han til Avignon, hvor Clemens den

sjette modtog ham ærefuldt og udnævnte ham til Kardinal og Biskop. Hans Indflydelse ved Innocens den sjettes Valg havde været stor, og nu blev han hans fortroligste Raadgiver. Det var altsaa den Mand, der skulde berolige Italien og gjenoprette Kirkestaten, der atter optog Cola di Rienzos afbrudte Værk og aabnede Tribunen selv en ny Løbebane.

Imidlertid regerede Bertold Orsini og Stefanello Colonna uden Stadfæstelse Rom under vedvarende Uroligheder. Dyrtiden var stor, det knurrende Folk beskyldte Senatorerne for, at de af Begjærlighed havde frigivet Kornudførselen fra Corneto. Paa Capitoliets Torv, hvor Folket den 15de Februar 1353 forsamlede sig, var der kun lidet og dyrt Korn; man opløftede Oprørsskriget: Folk! Folk! og snart blev Senatshuset stormet, Stefanello flygtede forklædt gjennem et Vindue; men den stolte Bertold traadte væbnet ud af Porten for at stige til Hest. En Hagel af Sten modtog ham, og efter faa Øjeblikkes Forløb saae man kun en to Alen høj Stendynge, under hvilken en død Senator laa begraven. Romerne bleve dog saa forskrækkede over deres egen Daad, at de ikke foretoge sig nogen ny Omvæltning. Uden Modstand delte Partierne Senatet imellem sig, og Johan Orsini og Petrus Sciarra droge som Senatorer ind paa Capitolium. Det er næsten umuligt at beskrive den forvirrede Tilstand, overalt Strid og Kamp, paa alle Gader Raabet: Folk! Folk! og Partiskrigene: Orsini! Colonna! Med Længsel erindrede man sig nu Colas glimrende Tid, og man hørte Raabet: »en Tribun!« I Avgust Maaned var hele Staden forskanset, Orsinier og Colonnaer kæmpede om Barrikaderne. Da forenede de velsindede Borgere sig endnu en Gang for at styrte Adelen. En Romer af en gammel Folkeslægt, Francesco Baroncelli, forhen Colas Gesandt i Firenze og nu Senatets Skriver, blev udset til Republikens Redningsmand, Folket rejste sig den 14de September 1353,

forjog Baronerne fra Capitoliet, og Baroncelli greb Diktatormagten under Titel af den anden Tribun.

Hans Regering var en svag Efterligning af Colas; ogsaa han meddelte Florentinerne sin Ophøjelse og indrettede Staden efter florentinsk Mønster; han holdt stræng Justits, ordnede Finanserne, gav Amnesti og regerede nogle Maaneder med Lykke; men Paven nægtede ham Anerkjendelse, og det skulde tvært imod blive den første Tribun, der fordrev den anden fra Capitolium.

IV.

Efter sin Flugt fra Rom havde Cola di Rienzo ført et sælsomt Liv. Han havde begivet sig til den vilde Egn ved Monte Majella, et majestætisk Bjærg i Abruzzo. Der levede Eneboere af Fraticellernes Sekt, ægte Sønner af Sankt Franciscus, som de kaldte sig, nedsunkne i mystisk Begejstring, som end mere var forøget ved Tidens Begivenheder, Pesten, Jordskjælvene, Italiens Forvirring, Pavernes Landflygtighed og Jubilæet. Den af Kirken fordømte Lære om Kristi Fattigdom var deres Dogma; de ventede en ny Franciscus's eller Messias's Gjenkomst for at reformere den udartede Kirke, opbygge et nyt Jerusalem og virkeliggjøre den hellige Aands Rige. Et indre Slægtskab drev den hellige Aands Kandidat til disse Mystikere; den romerske Folketribun forvandlede sig uden Møje til en Theolog. To Aar levede han her som Eneboer, indhyllet i en Bodsdragt, en ægte Middelalderens Søn, nedsunken i Anger over sine glimrende Synder. En Dag kom der en Eremit Fra Angelo til ham og meddelte ham hemmelighedsfulde Aabenbaringer, i Følge hvilke Verdens Fornyelse ved en udvalgt Hellig var nærforestaaende. Han betegnede ham selv som dette Redskab og opfordrede ham til at hente den romerske Konge Karl til Kejserkroning i Rom; thi baade Kejserdømmet og Pavedømmet maatte ved Undergjerninger og Tegn føres

tilbage til Rom, da der allerede var forløbet 40 Aar af Exilet.

Den geniale Drømmer og den mystiske Hellige sade i dybe Betragtninger over den nye Verdensepoke ved Foden af det øde Bjærg. Cola erkjendte henrykt, at Aabenbaringerne tydede paa ham, hans forbigangne og tilkommende Løbebane; han indsaa, at hans Exil kun havde været en forud bestemt Prøvelsestid, og at han endnu altid var den hellige Aands Udsending og kaldet til at være Verdens Befrier. Tanken om at sidde paa Capitolium som Roms Hersker med sine purpurklædte Fødder paa Baronernes Nakker indhylledes nu i en Sky af religiøse Forestillinger, i hvilke dog hans Tilbagekomst blev den faste Kjærne. Colas dristige Tanker vare ikke ganske uden Mening; forkastet af Paven maatte han nu nærme sig Kejseren og forsøge, om han med sine Ideer om Monarkiet kunde gjøre Indtryk paa ham. Efterstræbelser, Frygt for Udlevering, Neapels grænseløse Forvirring, ethvert andet Opholdssteds Usikkerhed, og endelig hans Planer bevægede Cola til at drage forklædt over Alperne og begive sige til den romerske Konges Hof, uagtet han maatte frygte saa vel hans som Rigsfyrsternes Vrede.

Havde Ludvig af Bayern levet endnu, kunde den romerske Flygtning have været sikker paa en god Modtagelse; men han var allerede død den 11te Oktober 1347, og Karl den fjerde regerede uden Medbejler i Tyskland. Han var en stræng Katholik, kold, forstandig, med Sans for Videnskabelighed, uden Ærgjerrighed og uden store Ideer. Da Cola i Juli 1350 vovede at vise sig med nogle Ledsagere i Prag, først forklædt, men siden givende sig til Kjende, var Karl den fjerde nysgjerrig efter at se den Romer, der havde faaet hele Verden til at tale om sig og havde stævnet ham selv for sit Tribunal. Extribunen bevarede en rolig Holdning, og hans Tillid fortjente Strafløshed og Sikkerhed; Kongen hørte med Forbavselse paa hans for-

underlige Taler og forlangte, at han skulde nedskrive sine Ideer. Flygtningen opfordrede ham til et Romertog, men tilbød ham kun profetiske Drømme i Stedet for praktiske Midler. Han havde engang henrevet Italienerne ved Tanken om Nationaluafhængigheden, nu undskyldte han sine Edikter, erklærede, at han aldrig havde tænkt paa for Alvor at frarive Tyskerne det legitime Herredømme, og tilbød ved sin Indflydelse at aabne Kongen Adgang til Italien. Det var ogsaa her i Prag, at han opfandt det Æventyr, at han var en uægte Søn af Henrik den syvende, Karls Bedstefader.

Karl den fjerde havde allerede modtaget andre Anmodninger fra Italien. Firenze, Siena og Perugia, de eneste Stæder, der havde modstaaet Tyranniet, truedes daglig mere og mere af Johan Viscontis overvældende Magt; de ventede sig ingen Hjælp af Paven, ved hvis Hof mailandske Penge havde en uimodstaaelig Magt, og henvendte sig hemmelig til Karl den fjerde. Selv Petrarca kaldte i et Brev af 24de Februar 1350 Kongen til Italien som »den af Gud udsendte Redningsmand og Befrier.« Cola opsatte udførlige Skrifter til Kongen og Ærkebiskoppen af Prag; han anførte deri uomstødelige Sandheder om Italiens og Roms Forhold, om Legaternes og Rektorernes slette Regering, om Gejstlighedens Verdslighed, Havesyge, Simoni og Trættekjærhed, og anklagede Paverne for Kejseren, ikke alene fordi de havde forladt Rom, men fordi de ved deres Afmagt, Herskesyge og List havde bevirket Italiens Adsplittelse og Rigets Opløsning. Extribunen var farligere for Pavemagten i Prag, end han havde været i sin Magt paa Capitolium; men Karl den fjerde var ikke den Mand, for hvis Domstol saa store Spørgsmaal kunde afgjøres.

Kongen og Ærkebiskoppen nedlode sig til at besvare Colas Breve; saa stor var Ærefrygten for Navnet Rom, og saa mægtigt Indtrykket af Tribunens Ry, hvis Talent og Kundskaber forbavsede disse bøhmiske Herrer. Karl den fjerde dadlede i sine Breve som stræng Katholik Colas vild-

farende Lære og hans Udfald mod Paven og Gejstligheden, afviste saa vel hans Tilbud som Æren at være i Slægt med ham og formanede ham til Anger over hans Forfængelighed og »fantastiske« Drømme. Tribunens kjætterske Meninger forskrækkede Bøhmerne, Kongen frygtede for at ophidse Paven ved at frigive en saadan Mand, han befalede derfor at fængsle ham og meddele Paven dette. Den taknemmelige Clemens den sjette overdrog derpaa Ærkebiskoppen af Prag at holde Cola i sikker Bevogtning. Forgjæves rettede den ulykkelige Bønskrifter om sin Befrielse til Kongen og aandrige Forsvarsskrifter til Ærkebiskoppen; han søgte at rense sig for Kjætteriet og vinde Karl den fjerde ved Løfter. Kongen vilde redde hans Liv og holdt ham trods Pavens gjentagne Fordringer om Udlevering et helt Aar i sikker Forvaring paa Slottet Raudnitz ved Elben; Roms Befrier levede her, angreben af det uvante Klima, i et strængt, men ikke umenneskeligt Fangenskab. Cola havde meget at gjøre Bod for; dog var hans Samvittighed ikke betynget med nogen af de Forbrydelser, som hans Tids lovpriste Herskere og Tyranner i fuldt Maal gjorde sig skyldige i. Frihedssværmeren ventede rolig sin Dødsdom; paa Grund af de fra Avignon sendte Procesakter erklærede Ærkebiskoppen ham skyldig i Kjætteri, og Karl den fjerde udleverede ham derpaa i Juli 1352 til de pavelige Udsendinge. Fangen havde selv forlangt at føres til Avignon, hvor han vilde forsvare sig for Paven og endnu haabede at finde Venner. Hans Holdning var mandigere i Lænker end paa Capitolium; hans Forsvarsskrifter fra Prag ere de bedste Monumenter, han har sat sig; thi de vise os en Mand, der var overbevist om sin Mission, en frimodig og standhaftig Tankens Helt.

Paa hans Rejse til Pavehoffet strømmede Folket overalt sammen for at se den berømte Romer. Da han viste sig i Avignon i et bedrøveligt Optog mellem Rettens Betjente, opvakte han hele Byens Medlidenhed. Om hans Ven

Petrarca end ikke var mægtig nok til at rive ham ud af Inkvisitorernes Kløer, var han dog ædel nok til højt og lydelig at beklage hans Skæbne; han ophørte ikke med at lovprise Tribunens Regerings herlige Begyndelse og betragtede ham som en Frihedens Martyr, hvis eneste Brøde efter Kirkens Mening var hans højhjærtede Plan at befri Fædrelandet og gjenoprette den romerske Republiks Glans. Der blev nedsat en Ret af tre Kardinaler, men ikke fældet nogen endelig Dom. Imidlertid opfordrede Petrarca Romerne til ved et festligt Gesandtskab at anmode Paven om at udlevere dem deres Medborger, »thi om man endog har vovet at frarive eder Rigsmyndigheden«, skrev han, »er denne vanvittige Anmasselse dog endnu ikke gaaet saa vidt, at man tør nægte, at I selv have Ret over eders egne Borgere; naar eders Tribun i alle ædle Mænds Øjne fortjener Belønning og ikke Straf, kan han ikke mere passende modtage den noget Sted end der, hvor han har erhvervet sig den ved kraftig Daad.«

Romerne sendte, som det synes, Breve til Avignon og begjærede gjentagne Gange hans Tilbagekomst. Den offentlige Mening, der stedse lydeligere udtalte sig for ham, beskyttede imidlertid hans Liv, ligesom Curiens Frygt for at krænke Romerne alt for dybt og vel ogsaa Karl den fjerdes Forbønner. Colas storartede Ideer vare dog hans bedste Forbundsfæller, og den Omstændighed, at deres Tryllemagt var i Stand til at aabne Fængslerne i Prag, Raudnitz og Avignon, beviser mere end alt andet hans Genis Magt. Cola, hvis Død ej heller Paven, der engang havde været hans oprigtige Velynder og var en liberal Mand, ønskede, levede i en anstændig Forvaring, dog med Dødsdommen svævende over Hovedet. Han trøstede sig i sin Ensomhed med Titus Livius og den hellige Skrift og kunde gjærne have tilbragt Resten af sit Liv i Avignons Taarn, naar den lunefulde Skæbne ikke atter havde bragt ham for Lyset.

Clemens den sjette døde, og Innocens den sjette besteg

den hellige Stol. Fast besluttet paa at gjenoprette Kirkestaten overdrog den nye Pave, som vi have set, det vanskelige Hverv til Kardinal Albornoz. Hans Blik faldt ogsaa paa Cola; Fangen hilste Tronskiftet som en Vending i sin egen Skæbne og saae deri Opfyldelsen af Fra Angelos Profetier. Han undfangede strax nye Ideer og rettede et Bønskrift til den nye Pave, hvori han tilbød sig som Redskab til at befrie Italien fra alle Tyranner og gjengive det sin naturlige Enhed under Pavestolens Avtoritet. Innocens den sjette troede, at han kunde være Kirken til Nytte, gav ham højhjærtet fri for al Censur, amnesterede ham, førte ham ud af Fængslet og sendte ham til Albornoz, for at denne kunde benytte sig af hans Indsigt i Italiens Forhold og Indflydelse i Rom. Saaledes droge en stor Statsmand og en genial Drømmer som Tyranbetvingere fra Avignon til Italien.

V.

Johan Visconti modtog Kardinalen ærefuldt i Mailand, men med stolt Tilbageholdenhed. Bologna lukkede sine Porte for ham, men Firenze modtog ham med Klokkeklang og festlige Processioner. Legaten begav sig til Montefiascone, der næsten var den eneste By i Kirkestaten, som anerkjendte Pavens Myndighed. Den oprørske Præfekt, Johan af Vico, belejrede Todi, men maatte netop paa denne Tid ophæve Belejringen, da Fribytteren Fra Monreale, en vandrende Johanniterridder, han havde taget i Sold, havde forladt ham for at stifte et Kompagni for egen Regning. Albornoz's Opgave var nu at samle Stridskræfter for hurtig at besejre Præfekten. Dette kunde han ikke gjøre uden Roms Medhjælp, og her var Extribunens Indflydelse af Vigtighed.

Innocens den sjette skrev til Romerne den 16de September: han vidste, at de længtes efter Colas Tilbagekomst, han havde amnesteret deres Medborger og sendte ham til

Rom, hvor han forhaabentlig vilde læge Stadens Saar og befri den fra Tyrannerne; de maatte modtage ham godt. Cola turde dog endnu ikke drage til Rom, baade fordi Kardinalen, i hvis Følge han var, ikke holdt det for passende, og fordi Francesco Baroncelli endnu var Byens Herre. Den anden Tribun mødte dog de samme Vanskeligheder, som den første, og gjorde sig skyldig i de samme Fejl. I Slutningen af 1353 blev Baroncelli forjagen fra Capitolium og sandsynligvis selv dræbt under et Oprør, for hvilket Cola vistnok ikke var fremmed. Romerne tilbøde nu Kardinalen Signoriet for Paven, som de gjorde til deres livsvarige Senator med Ret til selv at vælge sin Stedfortræder; deres Forventninger bleve dog skuffede, Albornoz tog intet Hensyn til Cola, men udnævnte en anden Senator, og selv Paven omtalte ham ikke mere med et Ord.

Efter Roms Underkastelse kunde Kardinalen føre Krigen med Eftertryk mod Præfekten. Rom, Firenze, Siena og Perugia sendte ham Hjælpetropper, og Præfekten underkastede sig efter svære Tab og gjentagne Underhandlinger i Orvieto. Han gjorde Afkald paa alle sine Erobringer, hvorimod Kardinalen lod ham beholde hans Arvegodser. Legatens Held forandrede Forholdene i Italien til Gunst for Kirken; Umbrien, Sabina, Tuscien og Rom adløde nu Paven, Viterbo modtog atter pavelig Besætning, og Albornoz byggede der en fast Borg. Hele Italien gjenlød af hans Ry, og havde Cola besiddet hans Egenskaber som Feltherre og Statsmand, vilde han have været Aarhundredets første Mand.

Romerne, der havde tjent i Hæren for Orvieto og Viterbo, havde opsøgt Cola, hilst paa ham med Glæde, indbudt ham til Rom og forlangt ham til Senator af Kardinalen. De henvendte sig ogsaa til Paven, og denne paalagde endelig Albornoz at gjøre ham til Senator, dersom han fandt det hensigtsmæssigt. Kardinalen overlod det til Cola selv at skaffe sig Penge og Tropper, og denne fandt

paa Raad. Han vidste, at der i Perugias Banker laa store Summer, som den frygtelige Monreale havde afpresset Italiens Stæder. Johanniterridderen havde siden sin Adskillelse fra Præfekten dannet et »stort Kompagni« efter Werners Mønster og dermed paa det skammeligste udpresset store Summer af de italienske Stæder ved Trusler om Belejring og Plyndring. For Øjeblikket havde han udlejet Kompagniet under en Underbefalingsmand til Venetianerne for at gjøre Tjeneste mod Visconti, medens han selv blev tilbage, rugende over Planer til at erhverve sig et varigt Herredømme i Italien. To af hans Brødre levede i Perugia, Ridder Brettone af Narba og Arimbald, Doktor juris. Extribunen fortryllede disse unge Provenzalere med veltalende Forestillinger om sine tilkommende Bedrifter i Rom og om den Ære, der ventede dem selv, naar de understøttede hans Forehavende. De laante ham flere Tusende Guldgylden, hvortil Monreale uvillig gav sit Samtykke, og nu hvervede den lykkelige Extribun nogle Hundrede Mand Lejetropper, anlagde atter en Skarlagensdragt og drog til Legaten i Montefiascone; denne udnævnte ham i Pavens Navn til Senator og ønskede ham lykkelig Rejse.

Da Cola efter at være dragen igjennem Tuscien nærmede sig Rom, oplivedes atter gamle Minder og Drømme, og man opførte Æreporte. Cavalerottierne droge den kommende i Møde til Monte Mario med Oliegrene i Hænderne; Folket strømmede ud af Porten for at hilse paa sin gamle Befrier og se den vidunderlige Mand, der for syv Aar siden havde forladt Capitolium og siden havde oplevet en saa sælsom Skæbne, som Flygtning og bandlyst, som Eneboer og som Fange i det fjærne Prag og Avignon hos Kejser og Pave, og dog nu vendte tilbage med Ære som Senator i Kirkens Navn. Cola holdt sit Indtog den 1ste Avgust 1354 gjennem den med Tæpper og Blomster prydede Stad, gjennem de tætfyldte Gader, hvis Huse vare besatte lige til Taget med

jublende Mennesker. Ved Capitolium modtoges han ærbødig af Embedsmændene, og den forrige Senator overrakte ham Herskerstaven. Cola holdt en aandrig Tale til Folket, i hvilken han sammenlignede sig med den i syv Aar forstødte og afsindige Nebucadnezar. Folket tiljublede ham Bifald, men fandt ham dog meget forandret; i Stedet for den ungdommelige folkevalgte Tribun stod der en aldrende, svær Embedsmand hos den franske Pave; kun havde Erfaringen hverken styrket hans Vilje eller oplyst hans Forstand.

Han indrettede sin Regering; Brødrene Brettone og Arimbald gjorde han til Krigsøverster; han forkyndte alle Stæder fjærn og nær sin Tilbagekomst og Ophøjelse, men hans Breve savnede hans tidligere høje Tankeflugt og de Ideer, hvormed han havde fortryllet Italienerne. Folket havde modtaget ham med oprigtig Glæde; men Aristokraterne holdt sig uvillige tilbage. Han indbød Adelen til Hylding paa Capitolium den 5te Avgust, men kun enkelte indfandt sig, ja Stefanello Colonna besvarede endog hans Indbydelse med at mishandle hans Udsendinge og gjøre Røvertog lige til Roms Porte. Saaledes vendte den gamle Tilstand tilbage, og efter syv Aars Fraværelse gjenoptog Cola sin Regering paa samme Punkt, hvor han havde afbrudt den, som om intet var passeret.

Han drog mod Palæstrina for endelig at ødelægge denne Aristokratrede med 1000 Romere og Ombuddet fra Campagnaen; men man tjente ham med Uvilje i Hæren, daglig forefaldt der Stridigheder, og det manglede ikke paa Forrædere. Byen og Omegnen blev vel tagen og ødelagt; men den faste Borg spottede enhver Belejring og fik tilført rigelig Proviant lige for Næsen af denne, den sletteste af alle Generaler.

Allerede i Avgust ophævede Cola Belejringen, thi Fra Monreales pludselige Ankomst kaldte ham tilbage til Rom. Johanniterridderen kom til Rom med 40 af sine Høvedsmænd for sine Brødres Skyld, der havde laant Senatoren

store Summer, uden at have faaet noget derfor; han anede Sværmerens snarlige Undergang og vilde se, om der var noget at gjøre for ham i Rom. Han havde sikkert nok i Sinde at opkaste sig til Hersker der, naar hans store Kompagni vendte tilbage. Han talte uforsigtig og foragtelig om Cola; Rygtet gik, at Colonna havde kaldt ham til Rom for at styrte Cola. Denne indbød ham venlig til Capitolium, men saa snart han viste sig, blev han, alle hans Høvedsmænd og hans Brødre lagte i Lænker og kastede i Fængsel. Cola anlagde Sag imod ham som en Røver, der havde fyldt Italien med ubeskrivelig Elendighed; men hans vigtigste Maal var at faa fat paa Johanniterridderens Penge, som han trængte til. Den skrækkelige Fribytter viste intet Spor af Anger og betragtede i Tidsalderens Aand sine Forbrydelser som en Krigers hæderlige Bedrifter, der var berettiget til at søge sin Lykke ved Sværdet i denne falske og usle Verden; han skammede sig blot over, at han saa taabelig var gaaet i en Nars Fælde, og frygtede ikke Døden. Han talte som en Cato eller Seneca om Livets Usselhed, saae foragtelig paa Romerne, der ved Dødsklokkens Klang havde samlet sig paa Capitolium, og erindrede sig fuld af Stolthed, at Folk og Stæder havde skjælvet for ham. »Romere«, sagde denne blodbestænkte Røver, »jeg dør uskyldig; eders Armod og min Rigdom ere Grunden til min Død; jeg vilde have hævet eders sunkne Stad op af sine Ruiner.« Man førte ham til Capitoliets Trappe; der stod Løveburet og et Madonnabillede, foran hvilket de dødsdømte hørte deres Dom; han var prægtig klædt i brunt guldbræmmet Fløjel og modtog rolig Dødshugget.

Den retfærdige Skæbne havde ramt en Forbryder; hans Misgjerninger, Ødelæggelser, Røverier, Mord og Brand fortjente denne vanærende Ende ved et skjændigt Forræderi. Cola havde engang bævet tilbage for at berøve de med List fangne Aristokrater Livet; nu havde han fundet en Tyrans

Mod til at afhugge en Monreales Hoved, og alle hans samtidige vilde have prist hans Daad som en Retfærdighedshandling, naar den ikke havde set ud som en skammelig Utaknemmelighed mod hans Velgjørere, Monreales Brødre. Han bemægtigede sig de Rigdomme, Johanniterridderen havde ført med sig; de beløb sig til 100,000 Guldgylden, hvormed han kunde lønne Soldaterne. For Fremtiden blev Cola Roms forhadte Tyran, Adelen frygtede og skyede ham, men Paven og Albornoz vare glade over, at han havde ryddet Italiens frygteligste Svøbe af Vejen. Innocens tilskrev Kardinalen, at han for Roms og Italiens Bedste ansaa det fornødent at forlænge Colas Senatormagt; til denne skrev han og opfordrede ham til Taknemmelighed samt til at gaa frem med Mildhed mod de svage, med Strænghed mod de onde.

Cola hvervede nye Tropper og lod paa ny Palæstrina belejre. Alt gik godt; Colonnaerne kom i den yderste Nød, og deres Fald syntes afgjort. Dersom Cola den Gang havde været maadeholden, vilde han sandsynligvis kunne have regeret mange Aar som Senator; men Herskesygens Dæmon forvirrede hans Hjærne, og Pengemangel drev ham til farlige Forholdsregler. Han lagde en Skat paa Forbrugsartikler, lod en agtet og afholdt Borger, Pandolfuccio, der havde været hans egen Gesandt i Firenze, henrette paa blot Mistanke. Det var hans værste Gjerning; snart lod han denne, snart hin fængsle og gav dem fri imod Løsepenge. Ingen vovede mere at lukke Munden op i Raadet, Cola selv var unaturlig ophidset, han lo og græd i samme Øjeblik. Folkets Stemning viste ham, at man sammensvor sig mod hans Liv; han udskrev en Livvagt paa 50 Mand af hver Region, der skulde være beredt, naar Klokken lød.

Den 8de Oktober vaktes Cola af Raabet: »Folk! Folk!« De Regioner, hvor Colonnaerne og Savellierne boede, droge mod Capitolium, hvis Klokke ikke lød. I

Begyndelsen miskjendte Cola Opstandens Betydning; men da han hørte Raabet: »Ned med Forræderen, der har indført Skatterne«, indsaa han Faren; han vilde samle sine Folk om sig; men alle, Dommere, Notarer, Skildvagter, Venner søgte deres Frelse i Flugten. I fuld Rustning med Roms Banner i Haanden traadte han ud paa Paladsets Balkon for at tale til Folket; men man frygtede hans Stemmes Tryllemagt og overdøvede den. Sten og Spyd kastedes imod ham, en Pil gjennemborede hans Haand; han udfoldede Roms Banner og viste paa de gyldne Bogstaver Senatus Populusqve Romanus, der skulde tale for ham; man svarede med Raabet: »Ned med Forræderen!« Nu trak han sig tilbage; medens Folket satte Ild paa Palissaderne og søgte at trænge ind i Paladset, hissede han sig fra Salen ned i en indre Gaard; alt var endnu ikke tabt; Salen brændte, Trappen styrtede sammen, saa at det var vanskeligt for de stormende at trænge ind; Livvagten havde Tid til at samle sig, og et Omslag i Folkets Stemning kunde finde Sted. Cola stod imidlertid ubestemt i Gaarden; snart tog han Hjælmen af, snart satte han den atter paa, som om han derved aabenbarede sine vexlende Beslutninger, at dø som en Helt, eller flygte som en fejg. Den første Dør brændte. Havde Cola nu begivet sig ud til det rasende Folk for paa Capitolium at modtage Døden af sine Romeres Hænder, vilde han have endt som en Oldtidens Helt; men den bedrøvelige Skikkelse, i hvilken han forlod Capitolium, faar enhver mandig Sjæl til at rødme. Tribunen kastede sin Rustning og Embedsdragt, med afklippet Skjæg og sværtet Ansigt sneg han sig i en pjaltet Kappe med en Pude paa Hovedet ud imellem Mængden. De mødende tilraabte han med fordrejet Stemme: »Ned med Forræderen!« Da han havde naaet den sidste Port, greb en Mand ham ved Armen med det Raab: »Det er Tribunen!« Hans gyldne Armbaand forraadte ham. Man greb ham og førte ham ned til Løveburet og hint Madonnabillede, hvor Fra Monreale, Pandol-

fuccio og saa mange andre havde hørt deres Dødsdom. Der stod Tribunen, omringet af Folket; alle tav; ingen vovede at lægge Haand paa den Mand, der engang havde befriet Rom og henrevet Verden til Beundring. Med Armene korslagte over Brystet saae han omkring sig og tav. Cecco del Vecchio stødte ham Sværdet i Livet; man slæbte det mishandlede og hovedløse Legeme ned fra Capitolium til Colonnaernes Kvarter og hængte det paa et Hus, hvor det i to Dage var et Maal for Gadedrengenes Stenkast. Paa den tredje Dag brændte Jøderne efter Colonnas Befaling paa et Baal af tørre Nælder Levningerne af Roms Befrier, Tribunus Augustus, i Avgusts Mausoleum. Det var den sidste Scene i dette sælsomme Sørgespil, Asken spredtes for Vinden, som Arnold af Brescias.

M. A.

Vilhelm Tell*).

Naar en Forfatter beskæftiger sig med historiske Personer, hvis Tilværelse bekræftes af sikre Vidnesbyrd, bestaar hans Hverv i at skildre deres Personlighed saa paalidelig og troværdig som mulig; men helt anderledes stiller Sagen sig, naar der er Tale om Vilhelm Tell; hans Bedrifter leve i det schweiziske Folks Minde, ja have endog begejstret talrige fremmede Forfattere; men saa snart vi søge at underkaste disse hans Bedrifter en historisk, kritisk Undersøgelse, saa snart vi gaa til selve Kilderne, svigter Jorden under vore Fødder, vi komme til den Erkjendelse, at vi ikke mere have med Historiens Vished, men i det højeste med Sagnets luftige Skikkelser at gjøre; alle ædruelige Granskere, der i de sidste fyrretyve Aar med samvittighedsfuld Alvor have syslet med dette Æmne, ere da ogsaa fuldstændig enige om, at alt, hvad man har fortalt os om Vilhelm Tell, i populære Skildringer, i Digternes Værker, ja selv i mangt et historisk Arbejde, i Virkeligheden aldrig kan være gaaet saaledes til, og den nyere Tids kritiske Op-

---

*) Jfr. især J. E. Kopp: Geschichtsblätter aus der Schweiz, I, Side 234—45 og 314—20, II, Side 323—64. — Wilh. Vischer: Die Sage von der Befreiung der Waldstädte. Leipz. 1867. — Alb. Rilliet: Les origines de la confédération Suisse, histoire et legende, Side 200—327. Genève 1869. — E. L. Rochholz: Tell und Gessler. Heilbronn 1877.

fattelse er kun uenig i et eneste Punkt: er alt, hvad man har fortalt os, kun et frit, vilkaarligt Spil af en ubunden Fantasi, eller ligger der en historisk Kjærne skjult under dette Slør?

Her kan altsaa ikke blive Tale om en Levnedsbeskrivelse af Vilhelm Tell i Ordets almindelige Betydning; vi kunne hverken omhyggelig samle og ordne de Enkeltheder, der ere os overleverede, og ej heller give vidtgaaende Oplysninger om de Tildragelser, der virkelig ere gaaede for sig; vi kunne her saa meget lettere gaa hen over alt dette, som vi allerede i en tidligere Aargang af dette Tidsskrift have givet en sammenhængende Fremstilling af hele Edsforbundets ældste Historie, til hvilken vi altsaa kunne henvise vore Læsere*); hvad vi derimod her have at gjøre, er at vise, hvorledes denne Sagnfigur er bleven Schweizerfolket saa kjær, og hvorledes hans Taageskikkelse lidt efter lidt antager fastere og bestemtere Former.

De tre Skovkantoner, som dannede Kjærnen i hele Edsforbundet, maatte gjennemgaa en langsom Udviklingsproces og bestaa mangfoldige Kampe for at erhverve og hævde deres Uafhængighed. Tidligst naaede Uri en forholdsvis gunstig Stilling; allerede i Aaret 1231 lykkedes det denne lille Kommune at unddrage sig den Fare at blive en habsburgsk Besiddelse; men dette Held skyldtes Kong Henriks Mellemkomst, der udløste det lille Landeomraade fra de habsburgske Grever, til hvem det var pantsat, og stillede det umiddelbart under Rigets Overhøjhed. En halv Snes Aar senere tyede den frie Befolkning i Kanton Schwüz til Kejser Frederik II, som med stor Beredvillighed efterkom dens Ønsker og stillede den umiddelbart under den kejserlige Overhøjhed; thi den Gren af det habsburgske Grevehus, Habsburg-Laufenburgerne, som beherskede Schweizerne, havde stillet sig paa Pavens Side i den gigantiske Kamp

*) Historisk Archiv 1874 II, Side 458—80 og 504—60.

mellem Pave- og Kongedømme; at Schweizerne i øvrigt have haft særlige Undertrykkelser og tyranniske Handlinger at beklage sig over fra deres Grevers Side, derom finde vi ingen Antydning. Med Schweizerne forbandt sig nu Befolkningen i en Del af det senere saa kaldte Unterwalden, og de laa i langvarige, dog oftere afbrudte Kampe med Habsburgerne; mod Slutningen af den store Mellemregering maatte begge disse Omraader dog paa ny bøje sig under Habsburgernes Grevemyndighed og naaede saaledes ikke denne Gang den eftertragtede Uafhængighed under Rigets Overhøjhed. Det var den ældre habsburgske Grevelinie under den berømte Rudolf af Habsburg, som ved Kjøb havde erhvervet sig Schwüz og Unterwalden fra Habsburg-Laufenburgerne, og da denne Mand snart efter blev tysk Konge (1273—91), maatte den rebelske Befolkning for en længere Tid slaa sig alle Uafhængighedstanker af Hovedet, men havde i øvrigt ingen skjellig Grund til at klage, fik tværtimod forskjellige Benaadninger og Privilegier og kæmpede desuden selv mere end én Gang tappert under habsburgsk og tysk Banner for Kong Rudolf. Efter hans Død indgik de tre Kantoner et evigt Forbund, som væsentlig var rettet mod hans Søn Albrecht, men de maatte paa ny underkaste sig Habsburgerne, og først efter hans Mord lykkedes det dem at slaa det afgjørende Slag ved Morgarten, hvorpaa de fornyede deres ældre Forbund i Brunnen, den 9de December 1315; det følgende Aar erkjendte Kong Ludvig deres Uafhængighed.

Disse Kampe strække sig saaledes over et Tidsrum af halvfjerdsindstyve Aar; men, som det saa hyppig gaar, i den folkelige Bevidsthed sammentrængtes de lidt efter lidt inden for en snæver Tidsperiode; flere Slægtled havde arbejdet paa at erhverve sig Uafhængigheden, nu søgte man at forklare samme ved en enkelt, mægtig Anstrængelse; Begivenheder, der maaske laa mere end en halv Snes Aar fra hverandre, tænkte man sig som samtidige, man satte dem

i indbyrdes Forbindelse og tabte de Retsspørgsmaal, der havde dannet Grundlaget for hele Konflikten, af Syne, saa meget mere som de vare særdeles indviklede. I Stedet derfor søgte man nu mere letfattelige Aarsager til Dalenes Rejsning, f. Ex. Undertrykkelser og Excesser fra Fogedernes Side, og i de Egne, hvor Mindet om tilsvarende Tildragelser havde holdt sig mest levende, traadte Sagnene herom i Forgrunden; endelig havde man allerede tidlig glemt, at hvert Land fra første Færd havde været stillet paa en forskjellig Maade over for Huset Habsburg, og forestillede sig, at Begivenhederne havde udviklet sig aldeles ensartet i samtlige Skovkantoner.

Traditionen havde saaledes i den folkelige Bevidsthed antaget et Præg, der afveg særdeles meget fra den rette Sammenhæng, den blev dernæst yderligere omdannet af Digtere, som her søgte Æmner til poetisk Behandling, og af Historieskrivere, som søgte at give den historisk Sandsynlighed, og saaledes opstod lidt efter lidt alle disse velbekjendte Fortællinger om Skovkantonernes Frihedskampe og Forbundets Oprettelse.

I hine Sagnfremstillinger fremtræde to selvstændige Grupper af Personaliteter; paa den ene Side Rütli-Mændene fra Schwüz og Unterwalden, der med Stauffacher i Spidsen forene sig for at udjage de overmodige Fogeder, paa den anden Side Vilhelm Tell fra Uri, der gjør aaben Modstand mod Fogedens tyranniske Befaling, krænkes paa det dybeste i sine helligste Følelser, ja endog beroves Friheden, som han imidlertid snart gjenvinder, hvorpaa han dødelig rammer Voldsmanden og saaledes paa én Gang tager Hævn over den Række af Uretfærdigheder, der ere begaaede mod ham selv, og frier sit Fædreland.

Disse to Elementer i Traditionen ere kun forenede ved et svagt Baand; hvis man skiller dem fra hinanden, kan hvert af dem bestaa aldeles særskilt, og naar man gjør dem til Gjenstand for en nøjere Undersøgelse, røbe de en for-

skjellig Oprindelse. De Fortællinger, som have Hensyn til Schwüz og Unterwalden, synes nærmest at hvile paa Mindet om de Begivenheder, der gik for sig ved Midten af det trettende Aarhundrede, den Gang da Befolkningen i Schwüz og Sarnen, hvad vi véd med Sikkerhed, havde rejst sig mod det yngre habsburgske Hus*); hvad særlig Navnet Stauffacher angaar, der nævnes som Hovedet for denne Rejsning, da er det en meget naturlig Reminiscens om den fremtrædende Rolle, flere Mænd af denne Slægt havde spillet under Schwüz's langvarige Uafhængighedskamp**).

Saaledes stiller Forholdet sig imidlertid ikke med Hensyn til Vilhelm Tell; alt, hvad vi véd om den faktiske og retslige Tilstand i Uri paa den Tid, da dets Beboere kæmpede jævnsides med Schwüz's og Unterwaldens Befolkning, giver os ingen som helst Vejledning til at indpasse Tells Bedrifter i Historiens Ramme; for i det hele taget at kunne give disse Sagn et historisk Grundlag, maatte man søge tilbage til en langt tidligere Tid, og her glipper ethvert Tilknytningspunkt os. Hertil kommer endnu, at hele Episoden med Skuddet, der jo danner et Hovedpunkt i Fortællingerne om Vilhelm Tell, møder os igjen saa ofte og under saa tilsvarende Former i andre Folkeslags Sagn, at man fristes til at opfatte den hele Fortælling som et Brudstykke af en ældgammel Mythe***).

Det vil næppe lykkes nogen Forfatter i Beretningen

---

*) Se den citerede Afhandling i Aargangen 1874 II, S. 508—10.

**) Rudolf Stauffacher nævnes 1291 og 1303, Werner Stauffacher 1314, jfr. Hist. Archiv 1874, II, S. 523, 532 og 546.

***) De forskjellige Sagn om Bueskytten og Æblet ere sammenstillede af Frederik Schiern: Historiske Studier I, 40—62 og J. J. Hisely: Mém. et doc. de la soc. d'histoire de la Suisse romande II, 601—633. — Blandt de forskjellige Forsøg, der ere blevne gjorte for at paavise Oprindelsen og forklare Betydningen af den formentlige Mythe, skulle vi særlig henvise til det nyeste af E. L. Rochholz: Tell und Gessler.

om Tell at udsondre et virkelig historisk Element; men saa meget kan man dog slaa fast: Tell, den dygtige Bueskytte, var allerede tidlig en populær og afholdt Sagnfigur i Landet Uri; senere hen begyndte man at sætte ham i Forbindelse med Uris mest storslaaede og heroiske Bedrift, altsaa med Forbundets Grundlæggelse. Nu talte man om Tell som en Mand, der havde spillet en Rolle, og naturligvis en fremtrædende Rolle, ved denne Lejlighed; Digtere og Forfattere bemægtigede sig Æmnet, og saaledes bredte Tells Ry sig langt uden for Uri og de andre Skovkantoner, han gjaldt nu som en af Forbundets tidligste Stiftere, ja vel endog som den egentlige Hovedmand for Rejsningen.

Vi have bevaret en Sang, der rimeligvis er forfattet i Luzern i den anden Halvdel af det femtende Aarhundrede; den fortæller, at Landfogeden i Uri tvang Vilhelm Tell til at skyde et Æble af sin Søns Hoved, og at Skytten først havde taget en anden Pil frem og derpaa erklærede, at den skulde have ramt Fogeden, hvis han havde fejlet første Gang; nu rejste sig en stor Kamp, de ugudelige Fogeder, der havde tilladt sig alle Slags Skjændigheder, bleve udjagne af Landet, og unge og gamle aflagde Ed paa et Forbund, som med Guds Hjælp længe vil staa i Ære*).

Det er rimeligvis til denne Sang, Melchior Russ hentyder, naar han i sin »Edsforbundets Krønnike« **) af 1482 ved at omtale Fogedernes tyranniske Handlinger tilføjer: »Saaledes gik det ogsaa Vilhelm Tell (Forfatteren skriver snart Tell, snart Thell), der af Landfogeden blev tvungen, saa han maatte skyde Æblet af sin egen Søns Hoved, og hvis han ikke havde gjort det, havde han selv

*) Se R. v. Liliencron: Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13ten bis 16ten Jahrhundert, II. S. 109. — Digtet har senere faaet forskjellige Udvidelser, og heraf fremgaar det, at Affattelsestiden maa ligge før 1474.

**) Melchior Russen: Eidgenössische Chronik. Bern 1834.

maattet dø, som I senere ville faa at høre i en Sang, hvorledes det gik ham.« Denne Sang har Russ imidlertid ikke vedføjet, men meddeler derimod et nyt Kapitel med Overskriften: »Hvorledes det gik Vilhelm Thell paa Søen.« Indholdet heraf er i Korthed følgende: Vilhelm Thell vilde hævne den Udaad, der var tilføjet ham af Landfogeden, samlede Kommunen og beklagede sig med Taarer i Øjnene over, hvad der var vederfaret ham. Dette fik Fogeden at vide og lod ham fange og binde for at føre ham til Schwüz, til Slottet i Søen*); Fogeden tog selv med, og da man var kommet ud paa Søen, rejste sig et saa stærkt Uvejr, at unge og gamle, Kvinder og Børn paakaldte Gud og alle Helgener, og da Vilhelm Thell var en kæmpestærk Mand og forstod sig meget vel paa Sejlads, Baadfolkene derimod ikke kunde faa Skibet i deres Magt, raabte de alle til Landfogeden, at han skulde lade Vilhelm Tell fri, og da denne ogsaa gjærne vilde frelse sit Liv, sagde han til ham: »Tiltror du dig at bringe os i Land? hvis det er Tilfældet, vil jeg give dig fri.« Da svarede Vilhelm Thell, at han med Guds Hjælp vilde føre dem i Land, naar han da maatte faa »Frist og Sikkerhed.« Nu lod man ham løs, han sejlede saa dygtig, at han kom til en Stenflade, styrede Skibet med Bagstavnen op til denne Flade, der endnu den Dag i Dag kaldes »Wilhelm Tellen blatt«, greb sin Armbrøst, der laa i Bagstavnen, sprang op paa Klippen, spændte Buen og

*) Krønniken sigter til den lille Ø i Lowerzersø; her har imidlertid aldrig ligget noget Slot, men kun været opkastet nogle Forskansninger i 1315 af Schwüzerne selv for at dække Vejen fra Art. Den hvide Bog kalder Borgen Swandöw, hvilket senere omformes til Schwanow; men selv Navnet er kun kommet ind i Sagnene ved en Reminiscens om Røverborgen Schwanau ved Strassburg, der ved en mindeværdig Belejring blev erobret 1333 af de rhinske Stæder; selv Bern, Luzern og Freiburg havde sendt deres Kontingenter, da Forstyrrelsen af Rhinfarten ogsaa ramte det indre Schweiz, hvis Transithandel gik over Basel.

skød Landfogeden. Uvejrets Voldsomhed hindrede Skibet i at lande paa ny, medens Tell igjen naaede Skovkantonerne og klagede endnu heftigere end tidligere. Saaledes rejste sig stor Strid mellem Herskabet og Landene. Vore Læsere ville se, at Russ nærmest knytter Sagnet til de første Kampe (ved Aar 1250) mellem Kantonerne og Habsburg-Laufenburgerne; men heraf kan dog ikke sluttes noget som helst med Hensyn til Tidsregningen, da Forfatteren har indføjet Stykket paa den mest forvirrende Maade, ja lader Slutningen af Historien danne en Indledning til Slaget ved Morgarten 1315.

I Obwaldens hvide Bog*) fortælles Tells Historie paa en lidt forskjellig Maade. I Sarnen, i Obwaldens Archiv, findes en Samling Dokumenter, som man paa Grund af Omslaget har kaldt den hvide Bog; Indledningen til samme dannes af en Krønnike, der er skreven ved Aar 1470 og fortæller Forbundets Stiftelse saa vel som nogle senere Begivenheder. Her finde vi for første Gang Historien om Bonden fra Melchi, hvem Unterwaldens Foged Landenberg fratog hans Oxer og senere lod blinde, fordi Sønnen havde gjort Modstand mod Landenbergs Svend**). Den hvide Bog taler fremdeles om den brave Mand i Altsellen, som med et Øxeslag dræbte Herren, der vilde krænke hans Hustru, og endelig om Stoupacher, der havde vakt Gesslers

---

*) Se Geschichtsfreund der fünf Orte, XIII, S. 66.

**) Man kalder i Reglen den unge Mand Melchthal. Herved maa imidlertid først bemærkes, at det ikke er et Egennavn, men betyder Manden fra Melchthal; men for det andet foreligger her en Forvexling mellem to Lokaliteter Melchi (im Melchi), som den hvide Bog har, og Melchthal, som er en Fordrejelse, der skyldes Petermann Etterlin. Tæt ved det Sted, hvor Bækken Melcha falder i Aa, som gjennemløber Obwaldens Hoveddal, ligger paa Bækkens venstre Side Flüelli Kapel; neden for dette — i Retning mod Sarnen — kaldes en Strækning Land: im Melchi, hvorimod Melchthal er en snæver skovrig Bjærgdal, hinsides den Kj*rde, der strækker sig øst for Sarnen.

Vrede ved sin smukke Bolig og derfor begiver sig til Uri, hvor han møder en Mand af Familien Fürst og den unge Bondesøn fra Melchi. Sluttelig fortælles, hvorledes disse tre Mænd lidt efter danne en større Sammensværgelse, hvis Medlemmer mødes paa Rütli.

Krønniken beretter nu yderligere, hvorledes Fogeden Gessler begav sig til Uri og lod anbringe en Hat paa en høj Stang med Befaling til, at man skulde vise denne Hovedbedækning samme Ærbødighed som Landsherren selv. Nu var der en brav Mand ved Navn Thäll*), som ogsaa havde aflagt Ed med Stauffacher og hans Venner; han gik frem og tilbage foran Hatten uden at hilse og blev derfor meldt for Herren, som lod ham hente, hvorpaa Thäll søgte at undskylde sig med, at han ikke havde gjort det med Vilje, og at han ikke havde tænkt sig, at Fogeden vilde lægge saa stor Vægt paa denne Sag: »Hvis jeg var betænksom (witzig), hed jeg vel anderledes og ikke Tall**)«. Nu var

*) Ellers kalder den hvide Bog ham Thall, Tal eller Tall.

**) Vi møde af og til allerede i det ottende Aarhundrede Navnet Tallo og Tello, men Forklaringen af dette Navn er i disse Tilfælde meget usikker og synes nærmest at vise hen til en keltisk eller rhæto-romansk Oprindelse. Naar man har talt om en Urifamilie Tell, der paa Mandssiden uddøde 1684, paa Kvindesiden 1720, beror dette paa en i Kirkebøgerne foretagen Forfalskning af Navnet Näll eller Nell. Det ellers i Schweiz forekommende Navn Teller og lignende tilsvarende have deres Oprindelse fra Lokalnavne, hvis Betydning er en lille Dal, en Græsning paa en Bjærgskrænt eller en med Bjærgfyr bevoxet Strækning. — Den hvide Bog gjør Tell til et Øgenavn, „den ubetænksomme eller Klodrianen", og denne Opfattelse gaar igjen hos Pettermann Etterlin, ja selv i Urner-Spiel. Navnets Oprindelse er da Udsagnsordene talen, dalen og flere lignende, som betyde „tale ufornuftig, snakke" o. s. v. Det er aabenbart, at Forfatteren af den hvide Bog i Skyttens Ubetænksomhed og Fremfusenhed vil søge en Undskyldning for hans Handling, men saaledes svinder rigtig nok ethvert Præg af Heltedaad bort; Gesslers Drab bliver, som vi snart ville faa at se, i den hvide Bog hverken

Tall en meget god Bueskytte, havde ogsaa smukke Børn, og dem lod Herren komme, tvang ham til at skyde Æblet fra Hovedet af et af disse og lagde selv Æblet paa Barnets Hoved. Tall saae da, at Modstand ikke var mulig, tog en Pil, som han gjemte i sit Kogger, lagde en anden Pil paa sin Armbrøst, spændte Vaabnet, bad Gud om at værne Barnet og skød Æblet af Barnets Hoved. Fogeden spurgte nu, hvad den anden Pil skulde betyde, og da Tall nødig vilde ud med Sproget, lovede han ham at skaane hans Liv mod en fuldstændig Tilstaaelse. Da svarede Tall: »Havde mit Skud fejlet, vilde jeg med denne Pil have ramt eder selv eller en af eders.«

Landfogeden, der kun havde lovet at spare Talls Liv, lod ham nu binde og sagde, at han vilde føre ham til et Sted, hvor han hverken skulde faa Sol eller Maane at se. Svendene førte ham derpaa ned i en Baad, lagde hans Vaaben i Agterstavnen og sejlede ned ad Søen henimod Axen, da en saa heftig Storm brød løs, at alle maatte frygte at omkomme i Bølgerne. Fogeden lod sig overtale af sine Folk og lod Talls Baand løsne, hvorpaa denne stillede sig ved Roret og styrede, medens han stadig skjævede hen til sit Vaaben. Da de nu nærmede sig det Sted, som kaldes »ze Tellen blatten« *), bød han Rorfolkene gjøre deres

---

en Nødværgehandling, thi Tell er jo alt fri, eller en Handling af Blodhævn, thi Sønnen er jo ikke truffen, men kun et simpelt Mord.

*) Den hvide Bogs Forfatter sætter aabenbart ikke, saaledes som Russ, Klippens Navn i nogen som helst Forbindelse med Tells. Der er tvende, herhen hørende Stedbenævnelser „Tellen", nemlig Bjærget Tellen, en brat Klippeskrænt fra Ruggiwald-Egg ved Axenberg, og den ved samme Skrænts Fod liggende lille Bugt. Ligesom Dall, (Tall, Tell) betyder en lille Dal, kan det nemlig ogsaa betyde en lille, af bratte Skrænter omsluttet Bugt. — Fjældskred have her hyppig fundet Sted, det sidste indtraf i Maj 1801 og rev Boliger, Møller, Bulværker, Mennesker og Dyr ud i den oprørte Sø. Strækningen i Omegnen er derhos dækket af Rullesten, og

Bedste, thi naar denne Klippe engang var passeret, havde de overstaaet det værste; men saa snart han troede at kunne naa Klippefremspringet, styrede han Baaden derhen, greb sin Bue, sprang op paa Fladen, stødte Baaden tilbage og lod den drive paa Søen; selv ilede han derimod, saa hurtig han kunde, gjennem Bjærgene, løb gjennem Schwüz paa Nordsiden af Bjærgene til Küssnach i Hulvejen (die hohle Gasse), hvor han naaede hen før Herren, og da de kom ridende, stillede han sig bag en Busk, spændte Armbrøsten, skød Herren og løb derpaa igjen gjennem Bjærgene hjem til Uri *).

Efter at den hvide Bog paa denne Maade har fortalt Gesslers Historie, vender den tilbage til Stoupacher og hans Fæller og beretter, hvorledes de nu vare blevne saa mægtige, at de kunde begynde at bryde Herrernes Borge, saaledes Taarnet Unter Stegen (nær ved Amsteg), som endnu ikke var færdigt, og som skulde kaldes Twing Uren, fremdeles

---

en saadan Rullesten er rimeligvis selve Tellfladen, der af Beboerne i Omegnen slet ikke kaldes Vilhelm Tells Klippe, men „an der Tellen“ ɔ: Klippefladen ved Bugten.

*) Russ lader, som vi have set, Tell skyde Gessler strax efter Springet, hvad der jo ogsaa falder langt naturligere og fjærner en hel Del af det uhyggelige ved Drabshandlingen, ikke at tale om, at den hvide Bogs Forfatter indvikler sig i en Række Modsigelser og Urimeligheder, af hvilke vi kun skulle fremhæve følgende: Ved Foden af Rigi, lige tæt ved Flækken Küssnach, ligger den saa kaldte Gesslersborg. Naar Fogeden nu paa sin Fart fra Uri landede i Küssnach, havde han kun at tilbagelægge et Par Hundrede Skridt for at stige op til sin Borg og udhvile sig efter den udstaaede Rædsel. Det gjør han imidlertid ikke, men rider videre ad den Vej, som fra Küssnach fører til Zugersø. Hvor den stolte Herre vil hen, faa vi ikke at vide; men da han er kommen i Nærheden af Zuger-Landsbyen Immense, til den ubetydelige Vejsnævring, som kaldes „die hohle Gasse“, rammes han af Skyttens Pil. Langt mere rimelig lader Russ Fogeden drage til Borgen „im See“ ɔ: Lowerzer-See; her har imidlertid, som vi have hørt, aldrig staaet nogen Borg.

Swandöw, nogle i Schwüz og nogle i Stans, navnlig det paa Rostzberg, som blev vundet ved en Jomfrus Hjælp. Kun Borgen i Sarnen var saa mægtig, at man ikke kunde vinde den, men derimod lykkedes dette ved List, om Juledagen, da Herskabet var i Kirke.

Takket være den Edspagt, som de hemmelig havde afsluttet indbyrdes (saaledes ender den hvide Bog), vare de tre Lande blevne saa stærke, at de vandt Overhaand; de sluttede sig sammen i et Forbund, som fra nu af lykkedes dem vel, og de værgede sig mod Herrerne og gave dem ikke mere, end hvad der tilkom dem.

I den hvide Bog finde vi altsaa for første Gang hele Tells Historie med alle de os saa velbekjendte Træk, og denne Fortælling vandt snart en videre Udbredelse, da Petermann Etterlin optog samme i sin »Edsforbundets Krønnike«, der udkom 1507. Foruden den hvide Bog benyttede Etterlin ogsaa Sangen om »Bueskytten og Æblet« og laante enkelte Træk fra denne sin Kilde; herfra har han saaledes rimeligvis hentet Fornavnet »Vilhelm«, der jo findes dels i Digtet, dels hos Melchior Russ, hvilken Forfatter imidlertid næppe har været kjendt, i hvert Fald ikke er benyttet af Etterlin paa dette Sted. Da vi nu saae, at Skytten i den hvide Bog kun førte Navnet Tall eller Thäll, kunne vi heraf med Rimelighed slutte, at den berømte Skytte i de gamle Urisagn ikke har haft andet Navn, og at det først er Digtets Forfatter, som efter sin Tids Skik og Brug har villet forsyne sin Helt med et Familie- og et Fornavn; det kan være tvivlsomt, hvorfra han just har taget Navnet Vilhelm; men den Formodning er dog ikke aldeles usandsynlig, at Forfatteren har kjendt det engelske Digt om William of Cloudesly og herfra har hentet det ellers i Uri ikke meget brugelige Navn*); efter Etterlins Tid har Tell beholdt dette Fornavn.

*) Den engelske Ballade om den fredløse, engelske Bueskytte er til Dels oversat af St. St. Blicher, se nærmere Fr.

I den hvide Bog og hos Etterlin, der yderligere har populariseret den hvide Bogs Fortællinger, stilles Rütli-Mændene og Tell saaledes Side om Side med hverandre og have næsten intet med hinanden at gjøre; Mændene fra Rütli fremtræde som Landets virkelige Befriere, og Historien om Tell indflettes kun som en simpel Episode; men Uris Befolkning havde, som vi se af Sangen om Æbleskuddet, fremhævet og lovprist deres Bueskytte Tell som den første Ophavsmand til Dalenes Befrielse og som Edsforbundets Grundlægger.

Fra Uri udgaar nu en ny Fremstillingsmaade af samtlige Sagn, saaledes at dels den særlige Urner-Opfattelse fremhæves, dels de tvende forskjellige Sagnkredse saa vidt mulig sammensmeltes til én. Dette opnaaedes ved at omforme alle Fortællingerne om Kantonernes Befrielse til et Skuespil, hvilket synes at være skrevet nogle Aar efter, at Etterlins Krønnike udgik i Trykken*). I dette Skuespil er

---

Schierns Hist. Studier I, S. 57—62. At denne Form af Sagnet virkelig har været bekjendt i Schweiz, fremgaar af de Udvidelser, Visen om Tell senere fik. I en Udgave, som er trykt i Zürich omtr. 1545, findes saaledes Afstanden fra Maalet angiven til 120 Skridt, netop den samme Afstand, som findes i den engelske Ballade. Vilde nogen nu spørge, hvorfra Schweizerne netop skulde faa Kjendskab til dette engelske Digt, vil jeg henvise til Ingram af Coucys store Indfald (Aar 1375), da han med en Lejetroppehær paa ikke mindre end 50,000 Mand udplyndrede hele Landet mellem Jura, Reuss og Limat.

*) Som Tillæg til den oven for citerede Bog: „Die Sage von der Befreiung der Waldstädte“ har Wilh. Vischer meddelt det ældste Folkeskuespil, udgivet i Strassburg hos Christ. Müller under Titlen: „Ein hübsch spyl gehalte zu Ury in der Eydgnoszschafft vo dem Wilhelm Thellen, jhrem Landsmann (!) und ersten Eydtgnossen.“ Senere har Vischer fundet en lidt ældre Udgave af samme Skuespil, trykt i Zürich hos Augustin Friess. Tellskuespillets Alder lader sig ikke bestemt fastslaa; men da vi have en Omarbejdelse af samme, og denne Omarbejdelse opførtes Nyaarsdag 1545, maa det ældste Skuespil vel være affattet omtrent 1525.

Vilhelm Tell Handlingens Hovedperson, han er den første, der forener sig med Stauffacher og Erni (Arnold) af Melchthal, den første, der knytter Forbindelsen med de øvrige Venner; efter Scenerne med Hatten, Bueskuddet og Fogedens Død er det fremdeles ham, der holder Talen til det samlede Folk og opfordrer Uris Mænd til at forjage Tyrannerne og slutte sig til det Forbund, som er afsluttet mellem ham og hans Venner; da alle samtykke heri, er det endelig ham, som fremsiger Edsformularen.

Denne Fremstilling, hvorefter Tell altsaa var en af de tre Rütli-Mænd, ja endog den mest fremtrædende, vandt hurtig en betydelig Udbredelse og trængte længe alle andre Fremstillinger i Baggrunden. Tellskuespillet oplevede den ene nye Udgave efter den anden, og saaledes blev Vilhelm Tell, den dygtige Bueskytte, den sande Nationalhelt for hele Schweizerfolket og fejredes som saadan ved de talrige Skyttefester, hvor Befolkningen, fjærn og nær, mødtes til lystige Vaabenøvelser og festlige Sammenkomster med Nabobyer og Kommuner. De gamle Traditioner havde vistnok, som vi se af den hvide Bog, fremhævet en Fürst som Uris Repræsentant ved det ældste Edsforbund*); men denne Rolle tilfaldt for Fremtiden Vilhelm Tell, han blev fejret som den mest fremtrædende blandt de første Frihedsmænd, og det i den Grad, at de tre Fæller hyppig simpelthen betegnes som de tre Tell'er.

Lidt efter lidt foregik imidlertid en Forandring i denne Opfattelse; en Del af Schweizerbefolkningen betragter ganske vist endnu Tell som en af de tre medsammensvorne; men alle, der vare mere bevandrede i de historiske Undersøgelser, frakjendte ham denne Hæder, og denne Opfattelse maatte ogsaa mere og mere udbrede sig blandt Folkets Masse; denne Paavirkning skyldtes navnlig Ægidius Tschudis fortrin-

*) Kunrad (ikke Walther) der Fürste er en virkelig historisk Personlighed, men i øvrigt kun en simpel Grundejer i Uri, der nævnes i Retsdokumenter fra 1291 og 1301.

lige Krønnike*), der affattedes i den anden Halvdel af det sextende Aarhundrede, og som lige til vore Dage har været den nærmeste Kilde til Schweizes Historie i Almindelighed som til Edsforbundets ældste Historie i Særdeleshed. Tschudi tyede til Etterlin, ja til selve den hvide Bog, og Tells Rolle bliver derfor hos ham langt mindre fremtrædende; Tell er nu kun den dygtige og kjække Bueskytte, der rammer Tyrannen, som udpønser en umenneskelig Daad; men de tre Mænd, som først slutte den hemmelige Pagt, ere Walther Fürst fra Uri, Werner Stauffacher fra Schwüz og Arnold Melchthal fra Unterwalden. Tschudis Opfattelse var nu i lang Tid den ene herskende, til ham henvendte sig alle, der søgte Belæring om den ældre Schweizerhistorie, ja selv Johan v. Müllers Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft hviler ene og alene paa hans berømte Forgængers Forskninger, og det samme er Tilfældet med Schillers berømte Digtning.

Tell er saaledes fortrængt fra sin Rolle som Edsforbundets Grundlægger; man vil endnu indrømme, at han ligesom de øvrige Mænd aflagde Eden paa Rütli (hos Schiller er dette ikke engang Tilfældet); men man ophørte at lade ham figurere iblandt dem, der hidførte hine Sammenkomster og ledede de Raadslagninger, som fulgtes af Fogedernes Forjagelse. Hans Person, der en Tid lang havde stillet de andre i Skygge, maatte nu atter tage Plads jævnsides med de Mænd, som samtidig repræsenterede saa vel de tre smaa Kantoner, der havde grundlagt Edsforbundet, som de tre Afsnit i Menneskelivet, hvis Samvirken var nødvendig for Fædrelandets Vel; Walther Fürst forestillede man sig gjærne som en værdig, betænksom Olding, Stauffacher som en moden Mand og Arnold Melchthal endelig som en Yngling,

*) Ægidius Tschudi's store Krønnike udkom først 1734; men de paagjældende Afsnit bleve allerede i Forfatterens Levetid benyttede af andre Forfattere som Heinrich Bullinger og Josias Simler.

hvis brændende Iver og Heftighed nødvendigvis maatte tøjles og ledes af hans ældre Stalbrødre.

Den Ære at have grundlagt Edsforbundet, der hidindtil havde været samlet paa den kjække Uriskyttes Hoved, var saaledes nu bleven fordelt paa en mere retfærdig og ligelig Maade; men Nutidens Historieforskere have, som alt antydet, gjort et betydeligt Skridt videre. I det de støtte sig til et nøjagtigt Studium af hele den Tid, der ligger forud for Edsforbundets Stiftelse, hævde de med Bestemthed, at heller ikke denne nye Fordeling er retfærdig; den Fortjeneste og Ære at have grundlagt Edsforbundet tilkommer hverken den mystiske Sagnfigur, Vilhelm Tell, eller de tre ubestemte Taageskikkelser, man nu i Reglen fremhæver som Edsforbundets Grundlæggere. Forbundet var ikke et Værk af nogle Maaneder, som Traditionen vil faa os til at tro, men skyldes hele Skovkantonernes Befolkning, der Slægtled i Træk samledes i Folkeforsamlingerne, die Landsgemeinden, og villig udgød sit Blod i Kampen, til man endelig naaede det ædle Maal, der eftertragtedes; det er en Uretfærdighed mod de Tusender af Mænd, som kæmpede med en saa utrættelig Udholdenhed, længere at kaste Vrag paa den nyere Forsknings Resultater, ene og alene fordi vi maa bringe det Offer at opgive nogle romantiske Æventyr, der aldrig have fundet Sted, og hvis Ugrundethed alt længst er paavist; ville vi fremtidig holde paa hine traditionelle Fremstillinger, maa vi i ethvert Fald kun tænke os dem som en i Folkets Fantasi foregaaet poetisk Omformning af de tre Skovkantoners langvarige Frihedskamp.

F. C. Granzow.

Pave Julius II

og

Kirkestatens Grundlæggelse*).

I.

Sixtus IV og Julian della Rovere som pavelig Nepot.

Sixtus den fjerde var den første Pave af Familien della Rovere, der nu i rigt Maal banede sig Vej til Kardinalkollegiet og som saa mange andre Nepotslægter hurtig naaede et berømt Navn, der dog for længst vilde være dukket under i Tidens Strøm, hvis den ikke i Julius II havde skjænket Kirken en af dens mest daadskraftige Paver. Paa denne Mand, der fra den laveste Stand hævede sig til den højeste Værdighed, Kristenheden kan bortgive, passer paa en Prik en af Machiavellis dybsindige Bemærkninger, der, ret forstaaet, viser os den menneskelige Stræbens hele Intethed. Den florentinske Statsmand skriver nemlig i Castruccio Castracanis til Dels romanagtige Levnedsløb: »En underlig Sag er det dog, naar man ret betænker, hvorledes de Mænd, som have udført de betydeligste Ting og udmærket sig fremfor andre Jævninger, for største Delen ere udgaaede fra en lav og mørk Herkomst og i deres Ungdom forfulgtes af Lykkens Ugunst . . . Jeg tror,

*) Efter Moritz Brosch: Papst Julius II. Gotha 1878.

at Lykken herved ligesom vil vise Verden, at den alene og ikke Kløgten gjør Menneskene mægtige og derfor begynder at lægge sin Magt for Dagen til en Tid, da den kan bevirke alt, Klogskaben derimod intet.« Skjønt denne af Machiavelli her udtalte Anskuelse vel ingenlunde er en algyldig Sandhed, finder den dog fuld Bekræftelse i Julius II's Levnedsløb; man er i Reglen tilbøjelig til at opfatte denne Paves Karakter som storslaaet, skrækindjagende, men mere end én af Julius II's indsigtsfulde samtidige have udtalt, at en stor Del af det storslaaede udelukkende maa skrives paa Lykkens Regning. »Han var en Mand, der sikkert var mere lykkelig end klog, mere kjæk end stærk«, skriver Franc. Vettori. »Fremfor alt blev denne Pave anset for et Vidunder af Lykke; thi Himlen tillod, at hans Vilje og fantastiske Ønsker gik i Opfyldelse, lige fuldt, hvad enten den var rettet mod det gode eller det onde«, saaledes udtaler Girol. Priuli sig, og en tilsvarende Ytring findes hos Guicciardini: »Fyrsternes Tvedragt, Tidsforholdene, den Ærefrygt, Kirken nød, alt dette bidrog mere end Pavens Maadehold og Klogskab til, at han ikke led Skibbrud med samt sine vidtrækkende Planer.« Idet vi lade Pavens fremragende Personlighed vederfares fuld Retfærdighed, maa vi særlig fremhæve denne Lykkens Medbør, thi ingen Sinde vilde Julian della Rovere være naaet til den gejstlige Hæders højeste Trin, hvis han ikke ved Skæbnens Gunst havde haft en Onkel, Sixtus den fjerde, til Pave. Allerede som Kardinal havde Sixtus antaget sig denne sin Brodersøn og derved draget ham ud af de mest trykkende Kaar. Senere hen i Tiden, da to Medlemmer af Familien vare naaede op paa Pavetronen, og della Rovererne vare blevne en italiensk Dynastslægt, var der naturligvis ingen Mangel paa tjenstfærdige Hofgenealoger, som kunde paavise Slægtskabet med en piemontesisk Adelsfamilie af samme Navn; men Samtiden vidste bedre Besked om Giulianos og hans Onkels Udspring; man vidste, at Slægten hørte hjemme i Savona i Ligurien,

og at det var saa langt fra, at den kunde gjøre sig til af sin Adel, at den ikke engang var af borgerlig Herkomst. Der er vel sagtens nok en Del Overdrivelse i de mange Haande Fortællinger om de forskjellige Udveje, Giuliano har maattet gribe til for at skaffe sig det nødtørftige Underhold; sikkert er vistnok kun, at han har været henvist til Handels- eller Haandværksstanden. Lige saa usikre Efterretningerne ere i denne Retning, lige saa vaklende ere de om hans nærmere Familieforhold; som hans Fader nævnes Raffael Rovere, hans Moder skal have været en Grækerinde, Theodora Manerola, og endelig angives Albizzola ved Savona som hans Fødeby (1443). I Giov. Bembos Levnedsbeskrivelse findes i det hele taget den mest bestemte Notits om Giulianos Ungdomsliv; i Følge samme har Julian staaet i Tjeneste hos venetianske Kjøbmænd, og kort før hans Onkel blev Kardinal stjal han to Dukater fra sin sidste Principal. At denne Angivelse er usandsynlig i højeste Grad, ja ligefrem usand, fremgaar noksom af den senere Paves Karakter og hele Livsanskuelse; men lige saa umuligt det er at tænke sig Julius II som gemen Tyv, lige saa utroværdig denne Meddelelse derfor lyder, lige saa overilet vilde det være at anse den for greben helt ud af Luften. Giov. Bembo havde gode Forbindelser blandt de venetianske Patriciere, og hans Fortælling viser saaledes, hvad den samtidige Generation kunde holde Julius II i Stand til, eller hvad man vovede at beskylde ham for.

Da Onkelen blev kreeret til Kardinal, betraadte Giuliano della Rovere ogsaa den gejstlige Løbebane, og ved Sixtus IV's Pavevalg aabnede de mest glimrende Udsigter sig ogsaa for ham. Selvfølgelig blev han kaldet til Kardinalkollegiet, hans Udnævnelse fandt Sted den 15de December 1471 under Titelen St. Pietro ad Vincula, den samme, hans Onkel havde ført som Kardinal; lige saa lidt kunde Tildelelsen af rige Præbender udeblive, enhver pavelig Nepot, der ikke var alt for tilbageholden, kunde med Sikkerhed

gjøre Krav derpaa. Man kan dog egentlig ikke paastaa, at Paven viste en særlig Forkjærlighed for denne sin Slægtning; sin Naades Fylde lod han særlig tilflyde Brødrene Pietro og Girolamo Riario, hvem han udgav for Børn af sin Søster Bianca og en aldeles upaaviselig Paolo Riario, men som rimeligvis vare hans egne Sønner. Den ældste af disse Brødre, Pietro, blev optagen som Kardinal sammen med Fætteren Julian, men nød kun to Aar godt af sin høje Stilling, da han alt i Januar 1474 afgik ved Døden af Gift eller paa Grund af Umaadelighed og Udsvævelser; hvad man i øvrigt fortæller om denne Riario, viser, hvor fabelagtig hurtig Nepotismen var skudt frem; Pietro skal nemlig have forødt ikke mindre end 300,000 Dukater til sit Taffel alene, medens en Menneskealder tidligere en af de dygtigste Kardinaler, Julius Cesarini, kun havde 4000 Dukater af denne sin høje Stilling.

Den anden af Brødrene, Girolamo Riario, havde Sixtus den fjerde kaaret til sin verdslige Nepot og forlenet med Imola og senere med Forli, Landskaber, som af Navn vare pavelige Statholderskaber, men i Virkeligheden selvstændige Besiddelser. Det var hverken med Sixtus's eller med Girolamos gode Vilje, at der ikke faldt mere af til denne sidste; tværtimod bragte de hele Italien i Forvirring blot for at kunne fiske i rørt Vande; Sixtus IV's Politik havde ene til Formaal at hæve denne Søn, og man maa undre sig over, at der under saadanne Omstændigheder endnu kunde blive noget tilovers for andre Slægtninge.

I de første Aar af Onkelens stormfulde Pontifikat træder Giuliano della Rovere ikke frem i Forgrunden; naar samtidige Historieskrivere saaledes kalde ham en Middelmaadighed i Forstand og Dannelse, eller naar de alene rose ham for Beskedenhed og Religiøsitet, vil dette vistnok kun sige, at Kardinal Julian skjønt pavelig Nepot ikke har givet megen Anledning til Omtale. Naar Sixtus IV saaledes fra Septbr. 1475 til Juli 1477 plejer meget vidtløftige, men

lidet alvorlig mente Underhandlinger om et italiensk Forbund mod Tyrkerne, har Kardinalen vel heller ikke ladet det mangle paa salvelsesfulde Taler, men hans Medvirkning lader sig lige saa lidt paavise ved denne Lejlighed som under Festlighederne i Jubilæumsaaret 1475 eller ved senere Begivenheder i samme Aarti. Dette var vistnok et sandt Held for Giuliano, som saaledes ikke blev trukken ind med i Sixtus IV's skamløseste Handlinger, Pazziernes Sammensværgelse. Pavedømmets mest ufortrødne Partigængere maa forstumme lige over for denne Forbrydelse, der ikke paa nogen som helst Vis lader sig besmykke; man maa læse selve Akterne i Originalen for at tro det muligt, naar man ved Drøftelsen af Mordplanen først hører Paven afvise enhver Tanke om Blodsudgydelse, men senere ved den Indvending, at Sagen ellers ikke lader sig realisere, læser hans Udbrud til Sønnen: »Du er et Dyr, at du kan sige noget saadant til mig,« derimod intet som helst Forbud mod Snigmordet, selv ikke, da man giver ham at forstaa, at man venter hans Absolution for en Forbrydelse, der tilsigter at hæve den pavelige Magt; kort ikke andet end den stadig tilbagevendende Frase: »Jeg vil ikke se noget Blod« *).

Girolamos og hans Faders Forbitrelse mod Firenze skrev sig fra den Modstand, de mødte i deres dynastiske Planer; til Gjengjæld svore de Huset Medici Undergang, men Sammensværgelsen strandede, kun Giuliano Medici myrdedes, og Pavens rasende Vrede kjendte nu ingen Grænser; Bandbullen udslyngedes mod Firenze og Republikens Behersker, Lorenzo Medici, det inderligste Forbund blev indgaaet med Kong Ferdinand af Neapel, og Krigen rasede overalt paa Halvøen mellem Firenze og Venezia paa den ene, Paven og Neapel paa den anden Side.

---

*) Om Pazziernes Sammensværgelse henvises til det paagjældende Afsnit af Machiavellis florentinske Historie, der findes oversat i Hist. Archiv 1870 I, Side 68—83.

Som alt sagt spillede Kardinal della Rovere ingen som helst fremtrædende Rolle i disse uhyggelige Rænkespil og blodige Begivenheder; men paa den anden Side traadte han heller ikke aktivt op imod Pavens og hans Søn Girolamos Færd; tvært imod se vi ham i fuld Besiddelse af Onkelens Gunst, han faar de indbringende Bispedømmer Viviers og Vande, og i Sommeren 1480 sendes han som pavelig Legat til Kong Ludvig den ellevte af Frankrig; han skulde se at mægle Fred mellem Ludvig og Maximilian af Østerrig og udvirke Kardinal de la Balues Frigivelse, hvem den franske Konge holdt fangen i et Jærnbur. I Februar 1482 kunde Giuliano della Rovere med velforrettet Sag vende tilbage til Rom.

Forvirringen i Italien havde nu naaet sit Højdepunkt. Neapolitanerne havde ført Krigen mod Firenze med stort Held, indtil Lorenzo af Medici ved et dristigt Besøg i Neapel vandt Kong Ferdinand for sig og naaede Fred med ham; men herved kastedes Republiken Venezia over paa Pavens Side, Freden var endnu fjærn, og for at gjøre Ulykken topmaalt, bemægtigede Tyrkerne sig Otranto (26de Juli 1480). End ikke denne overhængende Fare kunde tilvejebringe Enigheden, næppe vare Tyrkerne atter dragne bort, før Paven og hans værdige Søn spandt nye Rænker; thi saa længe Freden herskede i Italien, var Girolamo som en Fisk paa Landjorden. Nu smigrede han sig med at vinde Faenza, ja muligvis endog selve Neapel, og dette skulde naas ved Venskabet med Venezia; Greven kom selv til denne By, og her traf han og Timandsraadet nærmere Aftaler, som rimeligvis gik ud paa en Deling af Hertugdømmet Ferrara.

Under denne nye Krig begynder Kardinal Julian ret egentlig at spille en politisk Rolle, endnu staar han fuldstændig paa sine Slægtninges Side, og Sixtus den fjerde betroede ham den ikke uvigtige Sendelse at drage den mægtige romerske Adelsslægt Colonna bort fra Forbundet med

Neapel; Sendelsen mislykkedes imidlertid fuldstændig; spillede han maaske allerede nu under Dække mod sin Onkel og Fætteren Girolamo? Dette lader sig ikke godtgjøre; men et Par Maaneder senere finder man anført, at Julian med de øvrige Kardinaler ydmyg anmodede Paven om at slutte en Separatoverenskomst med Neapel og saaledes gjengive Italien Freden. Man vil saaledes føre Pavens Frafald tilbage til Giuliano della Roveres Indflydelse, men viser ham vistnok herved alt for stor Ære; thi selv om tyve Julianer havde tigget om Fred, vilde Sixtus sikkert aldrig have bekvemmet sig dertil, hvis han og Sønnen ikke snarere vare blevne bange for, at Venezias Raad skulde føre dem bag Lyset; uden at agte alle fagre Løfter fra Timændenes Side sluttede man (December 1482) Fred med Kong Ferdinand, i Forbund med ham haabede man nu at kunne høste væsentlige Fordele; skulde dette Haab skuffes — saaledes gik det jo virkelig — kunde man jo snart atter sadle om. Det var en skjændselsfuld Fred for begge Kontrahenter, Paven prisgav sine allierede, Venezianerne, Kong Ferdinand ofrede sine Venner, Colonnaerne, og Resten af Sixtus den fjerdes Pontifikat opfyldtes nu af de Voldshandlinger, som udøvedes mod denne Familie; man maatte dog i det mindste se at redde nogen Fordel, siden Freden med Neapel ikke lovede yderligere Udbytte, og et Forsøg paa et nyt Forbund med Venezia ynkelig strandede. Italien skulde vinde en kortvarig Fred paa en hel uventet Maade, aldeles uden Pavens Medvirkning, ja lige mod Sixtus IV's inderligste Ønsker. Den heldige Fredsmægler var ingen mindre end General Gian Giacomo Trivulzio, den øverste Hærfører for de mod Venezia opererende mailandske Tropper.

Denne berømte Milaneser ville vi gjentagne Gange komme til at møde i det følgende, og mærkeligt nok næsten stadig i Venedigs Fjenders Lejr, men samtidig stadig i hemmelig Forhandling eller god Forstaaelse med det venezianske Raad. Saaledes var det Sæd og Skik blandt hin

Tids Lejetrop-Førere, og Trivulzio lignede sine Collegaer i det Punkt, at han gjærne vilde drive Politik paa egen Haand, medens han i øvrigt stod højt over dem i Karakter og udholdende Troskab mod den Hersker, til hvem han var bunden. Han var vel ingen Ridder uden Frygt og Dadel som Bayard, men en Hærfører, fuld af urokkelig Pligtfølelse, der med ubøjelig Strænghed vaagede over Disciplinen blandt sine tøjlesløse Bander; han var en Hader af al Pral, men satte sin Stolthed i kun at love, hvad han kunde holde; rig paa Verdens- og Menneskekundskab kunde man ofte høre ham bryde ud i kyniske, ja selv i gemene Ytringer, men aldrig lod han sig forlede til gemene eller lave Handlinger.

Medens Venezia var indviklet i Krigen mod Ferrara, som støttedes af Neapel og Hertugen af Milano, havde det venezianske Raad vedligeholdt sine venskabelige Forbindelser med Trivulzio, skjønt Generalen, som sagt, førte Milanos Hære mod Republiken. Under Trivulzios Auspicier kom det nu til Underhandlinger mellem samtlige krigsførende Magter, der hurtig kom til Forstaaelse, og den 7de Avgust 1484 kunde Freden i Bagnolo underskrives. Paven og hans Søn Girolamo følte Jorden svigte under deres Fødder, enhver Udsigt til at høste Fordel af alle deres spundne Rænker blegnede, alt blev i Italien ved status quo ante; kun Venezia vandt en ringe Part af Ferraras Omraade.

Efterretningen om Fredsslutningen var, bogstavelig talt, et Dødsstød for Sixtus den fjerde. Han havde ikke med tilstrækkelig Opmærksomhed fulgt Venezias Forhandlinger, optagen, som han var, af Førfølgelserne mod Huset Colonna, og nu kom Freden som et Lyn fra klar Himmel. Hans lumske og hævngjerrige Adfærd mod Colonnaerne havde sluttelig drevet Kardinal della Rovere over i deres Rækker; han aabnede sine forfulgte Venner et Tilflugtssted i sit Palads og kom derved i heftig Ordtvist med sin

Fætter Girolamo, som bebrejdede ham, at han gjorde fælles Sag med Kirkens Fjender. Med bidende Haan svarede Kardinalen, at Grevens Færd vilde dog nok sluttelig styrte Paven og alle Kardinaler i Fordærvelse, Girolamo svarede med Trusler om at plyndre og svie Huset af over Hovedet paa Kardinalen og jage ham ud af Rom. Denne hele Ordtvist fandt Sted i Pavens Nærværelse, og Girolamo lod det ikke blive ved Ord, men lod sig ogsaa henrive til Voldshandlinger mod Fætterens Ejendom; han rev Bygningsstilladset ned foran Kardinalens Palads og anvendte Bjælkerne til Lavetter. Maaske kunde man endog have oplevet den Skandale at se Pavens krigerske Brodersøn, Kardinalen, i fjendtligt Sammenstød med Pavens verdslige Nepot og formentlige Søn, hvis ikke al Girolamos Herlighed var ramlet sammen ved Faderens Død.

Da Sixtus den fjerde fik Underretning om Fredsslutningen, sammenkaldte han — saaledes beretter en i Reglen vel underrettet venetiansk Patricier — Gesandterne fra de forbundne Magter, paa Milano nær; hans Hellighed udspurgte dem enkeltvis, om deres Hersker ogsaa var veltilfreds med den afsluttede Traktat. Lige til det sidste Øjeblik synes han ikke at have opgivet Haabet om at kunne udsaa Tvedragt mellem Magterne; maaske kunde dog Kong Ferdinand og Republiken Firenze vindes for et Frafald fra den under Milanos Initiativ indgaaede Fred. Hans Haab skuffedes dog, samtlige Gesandter bevidnede deres Tilslutning til den indgaaede Overenskomst, som fyldestgjorde det almindelige Ønske om Ro, og Pavens Harme over dette uventede Svar skal have været saa stor, at han faldt i Afmagt og laa femten Timer uden Bevidsthed; i Kardinal Raffael Riarios Nærværelse afgik han derpaa ved Døden, den 12te Avgust 1484.

Sixtus IV er den anden Pave i det femtende Aarhundrede, hvis Hjærte skal være bristet af Sorg over, at Italiens Fred ikke lod sig forstyrre, og Krigens Furie ikke

kunde slippes løs; han var en Mand uden Tro og Trofasthed, uden Skam og uden Samvittighed, en Ypperstepræst, under hvem Nepotismen skød frem som en yppig Ukrudtsplante og trivedes frodigere end nogen Sinde tidligere.

II.

Kardinal St. Pietro ad Vincula og Innocentius VIII.

Efter Sixtus IV's Død brød ėn uundgaaelig, vild Forvirring løs i Rom. Om Retssikkerhed var der paa hin Tid ikke Tale i den evige Stad; tværtimod, jo mægtigere en Pave havde været, desto stærkere var Tilbageslaget efter hans Død. Alle, paa hvis Ruin den afdøde havde villet grunde sin Nepotfamilies Storhed, alle, hvem han havde bøjet og berøvet, hævede deres Hoved paa ny og rejste sig mod hans Yndlinge, som nu med egen Kraft maatte fastholde, hvad Lykken havde kastet i deres Skjød. Under saadanne Forhold havde de fleste ikkun Valget imellem selv at plyndre eller lade sig udplyndre, og alle havde kun den tarvelige Trøst, at det var bedre at indtage en truende Holdning, end selv at være udsat for andres Trusler og svæve i Fare for Liv og Gods. Den fuldstændigste Ejendomsusikkerhed, de romerske Adelsfamiliers Anarki, Kardinalernes rastløse Ærgjerrighed, Prælaternes Havesyge og Embedsjagen, Tusender af hjemløse Æventyreres krybende Væsen og den tøjlesløse Voldsomhed hos andre Tusender, hvis Sværd og Dolk stode til den mest bydendes Raadighed; alt dette og meget andet Raadenskab havde hidindtil været skjult af en pralende Luxus, en Fernis af Kultur og fine aandelige Nydelser; men naar den Mand, som havde baaret Tiara'en, og omkring hvem al Krybet færdedes, samledes til sine Fædre, syntes Jorden at briste, og al den Ryggesløshed og alt det Had, der hidtil ligesom havde ruget i Underverdenens Huler, brød nu som dæmoniske Skikkelser frem

for Dagens Lys. Saaledes var en pavelig Mellemregering i det femtende Aarhundrede, og det Mellemrum, som fulgte efter Sixtus den fjerdes Død, hørte til de værste. De færreste Kardinaler toge Del i Ligfærden over den afdøde; ogsaa Giuliano della Rovere holdt det ikke for raadeligt at vise sig offentlig, men satte sit Palads i Forsvarsstand, som gjaldt det at udholde en Belejring.

I Conclavet gik Kardinal Molfetta, Johan Baptista Cibo fra Genova, af med Sejren og besteg den pavelige Trone som Innocentius VIII. Giuliano della Rovere havde haft den ledende Rolle ved Valgrænkerne, han var den egentlige »Pavemager«, og han rakte da ogsaa den nyvalgte Hersker den tredobbelte Krone. Innocentius anerkjendte ogsaa della Roveres Magt, lod sig i Begyndelsen af sit Pontifikat viljeløs lede af den rastløse, ærgjerrige Kardinal og fornægtede ganske sin fredsommelige, fejge Natur. Den kloge della Rovere havde saaledes ved dette Valg varetaget sine egne Interesser, og naar han i Conclavet havde stillet sine rige Præbender til Raadighed for at vinde vaklende Kardinalers Stemmer, var det et Udlæg, som rigelig forrentede sig; strax efter Valget indrømmede den nye Pave ham Værelser i sit Palads, for at han stadig kunde have sin Raadgiver om sig, og Kardinal St. Pietro ad Vincula gererede sig i det hele som en anden Pave. »Vi have mere end nok i én Pave og behøve ikke to,« udbryde Gesandterne fra Milano, Firenze og Ferrara, »og hvis vi ikke maatte tage Hensyn til hans Hellighed, vilde vi hævne os paa denne Rovere«. Ogsaa af det venetianske Raads Skrivelser til Kardinalen fremgaar tydelig nok, at han gjaldt for Pavens højre Haand.

Denne Giuliano della Roveres overmægtige Indflydelse maa det vistnok tilskrives, at Paven lod sig bestemme til at deltage i den neapolitanske Baronkrig. Ferdinand af Neapel havde lige saa megen Skyld i denne Krig som den neapolitanske Adel; Kongen drev ved sin tyranniske Færd

Baronerne til det yderste, og den neapolitanske Adel vilde for enhver Pris hindre en stærk Kongemagts Opkomst; men hvorfor vilde nu Paven blande sig i denne Kamp? Det venetianske Raad søgte at faa Innocentius VIII til at afstaa herfra; det forestillede ham, at hans Indblanding nødvendigvis maatte medføre den højst betænkelige Følge: en fremmed Invasion; men heller ikke herfor veg Paven tilbage. Det er nu utænkeligt, at den statskloge Kardinal ikke skulde have indset, hvilke Farer og fordærvelige Følger denne Pavens Partitagen kunde have for Italien, og det var hverken Innocentius VIII's eller hans Yndlings Skyld, naar Udlandets Indblanding denne Gang endnu udeblev; hvorfor deltog han saa alligevel i denne Krig? Det var ganske vist en traditionel pavelig Politik at vedligeholde den usikre Tilstand i Neapel, og della Rovere var ganske Manden for at opfriske en saadan Politik; men det var dog vistnok snarere Familiehensyn, som spillede den afgjørende Rolle. Kardinalen havde en Broder, Giovanni della Rovere, Roms Præfekt, der ogsaa havde nydt sin Onkel, Sixtus IV's særlige Gunst, var saaledes bleven gift med en Datter af Hertugen af Urbino og havde faaet Sinigaglia og Mondavio i Markerne til Len. Blandt de Betingelser, Innocentius VIII havde maattet indgaa før sit Valg, fandtes ogsaa Løftet om at udnævne Kardinalens Broder til Kirkens Generalkaptejn. At della Rovere lod sig give dette Løfte, viser, at han nærede ivrig Interesse for sin Familie, og da han havde víst den nye Pave uvurderlige Tjenester under Conclavet, var det jo ikkun billigt, at han betingede sig en Løn derfor; længere frem i Tiden, da han selv var bleven Pave, udstedte han en tordnende Lov mod al Simoni ved Pavevalget; men ved sin Onkels Død havde Kardinalen, som vi se, andre Begreber om Sagen og vidste at finde sig til rette i sin Tid. Bemeldte Broder, Roms Stadpræfekt, ejede ogsaa Besiddelser i Neapel, saaledes Hertugdømmet Sora; den Fare laa overordentlig nær, at Kong Ferdinand vilde lægge Haand paa

dette Hertugdømme nu, da Hensyn til Pave-Onkelen ikke mere holdt ham tilbage, og lige saa rimeligt er det, at della Rovererne netop af denne Grund toge Parti med den neapolitanske Adel og vidste at drage Paven med ind i denne Krig; at Kardinal ad Vincula derimod skulde have drømt om at gjenoprette Pavens Lenshøjhed over Neapel, er meget usandsynligt; thi Giuliano della Rovere var utvivlsomt ingen romantisk Sværmer.

Kardinalen greb den gunstige Lejlighed til at følge sine krigerske Lyster; med Høvedsmanden for den pavelige Garde og sine gamle Venner, Colonnaerne, drog han mod Orsinierne, ødelagde og afbrændte deres Besiddelser i Roms Omegn. I det hele taget lagde denne Krig ret for Dagen, hvor dybt den italienske Soldateske var sunken; denne Begyndelse paa Krigen svarede værdig til al den Udaad og Nederdrægtighed, som ellers gjorde sig gjældende. Kong Ferdinand nød høj Berømmelse som en Heros i Lumskhed og Forræderi; men det er i Grunden et Spørgsmaal, om han virkelig var saa meget værre end Giuliano della Rovere og dennes Modstandere, Orsinierne. Virginio Orsini truede med at ville stikke Kardinalens Hoved paa sin Lansespids og bære det gjennem Byen, en Trusel, der lyder mindre afskylig end den Beskyldning for Giftmord mod en af Orsinierne, som lægges della Rovere til Last, og saa var der endda Tale om hans dyrebare Broder i Kardinalkollegiet, Kardinal Orsini, som havde sluttet Forlig med Paven og var kommen til Rom, hvor tre af hans Tjenere af Kardinalerne Rovere og Colonna skulle være blevne lejede til Giftmordet. Ved saadanne Midler søgte man den Gang at naa, hvad der ikke vilde lykkes i aaben Kamp, og saa vidt kunde selv en af de mest berømte Kirkefyrster forvilde sig.

Giuliano della Rovere mistvivlede snart om at kunne overvælde Kongen ved Pavens og Baronernes forenede Kræfter, hvorfor han og Innocentius VIII, som vi alt have

antydet, saae sig om efter en fremmed Intervention. I Marts 1486 finde vi Kardinalen i Genova, hvor han skulde søge at opdrive Penge og Skibe til Krigen, for senere at gaa til Frankrig og formaa Hertug René af Lothringen til at optræde som Prætendent imod det aragoniske Hus i Neapel, ligesom han skulde paakalde den franske Konges Hjælp. Kardinalen forblev imidlertid i Genova, som han foregav, for at afvente Lothringerens Ankomst; men i Virkeligheden var han vel bange for at tabe Begivenhederne i Rom for meget af Sigte; thi Innocentius VIII var som et Rør, der svajede for Vinden; nu var hans krigerske Genius borte, og Kardinalen fik snart denne Forandring at føle. Det var atter Gian Giacomo Trivulzio, der optraadte som Fredsmægler. Den neapolitanske Konge havde ved denne Tid skudt sine Tropper frem mod Rom, den pavelige Hærfører, Robert Sanseverino, havde lidt et Nederlag, og Paven blev bange. Trivulzio, der opholdt sig i den neapolitanske Lejr, kom nu som Mægler til Rom, hvor Paven modtog ham som sin Redningsmand i Nøden, og næppe vare otte Dage forløbne, før Freden var sluttet (Avg. 1486).

Kardinal St. Pietro ad Vincula blev paa det bitreste skuffet ved denne Fred; men han var ikke den Mand, som strax gav tabt, han ilede til Rom og søgte paa ny at udsaa Tvedragtens Frø for at vedligeholde den fjendtlige Modsætning mellem Pavestaten og Neapel. For øvrigt gik han herved ud fra den rigtige Forudsætning, at de neapolitanske Baroner, hans egen Broder derunder indbefattet, ikke havde nogen som helst Sikkerhed, naar det aragoniske Kongehus, sikret mod enhver Fare fra Rom, uhindret kunde forfølge sine hævngjerrige Planer. Kong Ferdinand havde ganske vist lovet særdeles meget i Fredsslutningen, i denne Retning havde Pavedømmet opnaaet alt muligt; han skulde igjen tage Baronerne til Naade, sikre Gejstligheden fuld Uafhængighed i deres Forvaltning og Retspleje, anerkjende Pavedømmets Lenshøjhed og endog betale en aarlig Lens-

29*

afgift. Saaledes stod det paa Papiret, og til alt Uheld for Innocentius VIII vedblev det kun at staa paa Papiret. Det krænkede Paven paa det dybeste, at Kongen ikke holdt en Smule af sine Løfter, men handlede lige stik imod dem, ja endog føjede Spot til Haan. Naar Guicciardini imidlertid fortæller, at Innocentius mistvivlede om at kunne udrette noget og i slet Lune derover for Fremtiden hengav sig til betydningsløse Adspredelser, forholder det sig ikke ganske rigtig; han forsøgte tvært imod at drive Politik paa egen Haand, men udrettede lige saa lidt noget herved som ved sin tidligere Føjelighed mod Giuliano della Rovere, gav tvært imod Verden et Exempel paa uafbrudt Vaklen, Halvhed og Fornægtelse af sin egen Gjøren, uden Spor af Bevidsthed om, hvad han til given Tid vilde. Strax efter sin Fredsslutning med Neapel nærmede Paven sig Venezia og bragte ogsaa en Liga til Veje med denne Republik, hvad der naturligvis vakte Milanos, Ferraras og Florentinernes højeste Mistillid. Lorenzo af Medici kunde ikke skjule sin Uvilje og Harme herover; »jeg tror alt slet om denne Pave«, sagde han til Ferraras Gesandt, »Kirkestaten har stadig været Italiens Ruin; thi deres Styrere ere Ignoranter, som ikke vide, hvorledes Stater skulle regeres, og derfor bringe alt i Fare.« Næppe var Forbundet med Venezia kommet i Stand, saa nærmede Innocentius VIII sig helt uventet Firenze og formælede sin Søn Franceschetto Cibo med en Datter af Lorenzo. Hos Venezias Doge undskyldte Paven sig med, at dette Giftermaal ikke skulde paavirke hans Politik til Gunst for Firenze, og nogle Maaneder senere lod han Trivulzio i samme By afgive den Forsikring, at han helt og holdent forlod sig paa Lorenzo. Innocentius VIII troede aabenbart, at Falskhed og Falskhed alene gjorde Statsmanden; men en Politik, der saaledes knyttede Forbindelser alle Vegne og vakte Anstød overalt, var selv Datidens Italienere for slem, ikke fordi den var gjennemgaaende umoralsk, men fordi den var taabelig. Trivulzios

Dom over denne Pave var derfor betegnende: »Han er saa fuld af Gjerrighed, Falskhed og Nederdrægtighed som en almindelig Skjælm; hvis han ikke havde Folk om sig, der kunde indgyde ham lidt Mod, vilde han krybe sammen som en Hare og gaa til Grunde som den ynkeligste Pjalt.«

Det var altsaa Kardinal ad Vinculas sørgelige Opgave at bevare sin Gunst hos en Pave af denne Støbning, og paa enkelte smaa Afbrydelser nær lykkedes dette ham ogsaa i det hele, skjønt Pavens Mistillid mod della Rovererne glimtvis kom til Udbrud. Dog Paven var rask til at glemme sin Vrede, vankelmodig og upaalidelig i sit Had som i Fjendskab; alt hos ham bar Præg af forsagt Svaghed og flygtig Tilbøjelighed eller Uvilje; Øjeblikkets Indtryk bestemte hans Politik og Valget af de Personligheder, af hvem han lod sig beherske. Kardinal St. Pietro ad Vincula vedblev altsaa i det hele at staa paa bedste Fod med Paven, og Innocentius VIII bestræbte sig for at holde hans Broder, Stadpræfekten, skadesløs for Tabet af hans neapolitanske Hertugdømme ved at faa ham antagen som Lejetrop-Anfører hos Venetianerne, et Ønske, Republikens Raad villig gik ind paa, medens det samtidig ønsker Kardinalen til Lykke over, at han ikke blot staar i sin gamle, men endog i forøget Gunst hos hans Hellighed. Naar en Magt som Venezia saaledes søgte at vinde della Roveres Gunst, kan man slutte sig til, hvor fast og indflydelsesrig en Stilling han har indtaget, og man faar herved et Begreb om Kardinalens indsmigrende Evner og Forførelseskunst.

De sidste tre Aar af Innocentius VIII's Pontifikat gik hen under fortsatte forargelige Kjævlerier med Neapel, uden at han traf Foranstaltninger til at raade Bod paa de skrækkelige Tilstande i Rom, som var bleven en sand Røverkule, takket være Byadelens Tøjlesløshed og de pavelige Embedsmænds Bestikkelighed. Først mod Slutningen af sin Regering saae Paven sig nødsaget til at forsone sig

med Kong Ferdinand, da han hverken kunde vinde Hjælp i Italien eller uden for samme. Drømmeren paa St. Peters Stol, der aldrig kunde vurdere sine egne Kræfter, saae sig til sin Fortvivlelse stillet over for den Umulighed at kunne byde sin Modstanders Trods, han maatte bøje sig for Nødvendigheden; hin Tids Pavedømme var aabenbart en Sum af Tvedragt, Krigslyst, Had og Herskesyge, og man maa kun undre sig over, at det under Alexander VI kunde blive — endnu værre.

Det lader sig vanskelig godtgjøre, hvad Part Kardinal St. Pietro ad Vincula har haft i Pavens magtlystne Politik; men naar man ser baade ham og hans Broder indtage en fjendtlig Holdning over for den neapolitanske Konge, er det rimeligt, at de have føjet sig efter Pavens Ønsker og snarere have bidraget til at skærpe end til at mildne Konflikten. Dog da den snu Konge af Frygt for Karl VIII i Frankrig, som alt begyndte at pønse paa sit Erobringstog, byggede en gylden Bro, hvor over Paven med Anstand kunde iværksætte sit Tilbagetog, sluttede ogsaa den kloge Kardinal Julian sit Forlig med Aragonieren; Kong Ferdinand og della Rovere hørte op at bekæmpe hinanden, da de havde hinanden behov; thi Kardinalen vilde have et Rygstød under det nærforestaaende Pavevalg. Skade, at denne gode Forstaaelse ikke skulde vare meget længere end Conclavet; thi snart skulde della Rovere, tilsidesættende alle Hensyn og Forpligtelser, blive en af Hovedmændene til den fremmede Invasion, som vel skulde styrte Huset Aragonien fra Tronen, men ogsaa Fædrelandet i Trældom.

III.

Borgia og della Rovere.

Den Retsløshed og det vilde Anarki, der havde hersket under Innocentius VIII, trivedes end yppigere efter hans Død (25de Juli 1492) og dannede en værdig Indledning til

Alexander VI's Valg. Romerne hilste den nye Pave velkommen som Redningsmand i Nøden, men skulde snart i ham finde en ubarmhjærtig Tyran, hos hvem ingen Skaansel var at vente. Vi have mangfoldige, i det enkelte gaaende Beretninger om Underhandlingerne ved dette Conclave, som varede fra den 6te til den 11te Avgust; de lade sig alle sammenfatte i følgende Citat efter Machiavelli: »Man har valgt Alexander VI, Roderigo af Valencia, af Huset Borgia, en Søstersøn af Pave Calixtus III. Valget gik for sig ved Simoni, han bestak alle Kardinaler, mest dog Ascanio (Sforza), som har kaaret ham til Pave.« Fraset en ringe Unøjagtighed har den italienske Statsmand Ret. Conclavet var sammensat af fem og tyve Kardinaler, deriblandt mod alle Regler tvende vel af Innocentius udnævnte, men endnu ikke proklamerede; Roderigo Borgia havde aabnet alle sine Kasser, tyve Kardinaler grebe begjærlig til, kun fem forsmaaede Spanierens Guld og holdt, i det mindste da i dette Tilfælde, Hænderne fri for denne Synd. Blandt disse fem Hædersmænd var ogsaa Giuliano della Rovere.

Denne Kardinalens Handling vidner under alle Omstændigheder om et vist moralsk Mod. Allerede tidligere havde der i Kardinalkollegiet fundet heftige Sammenstød Sted mellem Borgia og della Rovere, og Kardinal Julians fornemme Afslag til den gavmilde Spanier gjorde naturligvis ikke Forholdet bedre; Borgia, der havde andres Bestikkelighed at takke for sit umaadelige Held, maatte med skæbnesvanger Nødvendighed mistro dem, hvem han havde kjøbt, og forfølge dem, han ikke havde formaaet at kjøbe. Giuliano della Rovere maatte for Fremtiden være belavet paa at blive anset for en personlig Fjende af Paven, snart traadte han da ogsaa selv i aabenlyst Fjendskab til Alexander VI, og med faa Aars Afbrydelse holdt dette Fjendskab ud, saa længe Borgias Pontifikat varede. Forsigtighed og Kløgt afholdt Kardinalen fra nogen Sinde at forlade sig paa Spanieren, og om han end for en kort Stund forsonede sig med

Borgia, ja endog arbejdede for hans Families Væxt og Fremme, nærmede han sig dog kun med Forsigtighed Løvens Hule, var altid betænkt paa sin Sikkerhed og holdt sig saa vidt mulig borte fra Rom. Della Rovere hadede Alexander VI med Hovedet, ikke med Hjærtet; man kan tænke sig, at han nærede Afsky for den store Forbryder paa St. Peders Stol; men denne moralske Afsky lader sig dog kun formode, ikke paavise, og der fandtes ganske andre Motiver til Fjendskab mellem de tvende Mænd. Nydelsessyge og Magtlyst var Alexander VI's Særkjende, Rastløshed, Frygt og Ærgjerrighed besjælede hans Fjende Kardinalen, og Kirken, som havde fostret dem, havde ej Plads nok for dem begge; men de vare ingenlunde saa forskjellige i Karakter, som man gjærne vil forestille sig under Indtrykket af al den Rædsel, der knytter sig til Alexanders Navn, og af det Præg af uimodstaaelig Vælde, der hos Samtid som hos Nutid omstraaler Julius II's Skikkelse.

Allerede nogle Maaneder efter Pavevalget var Kardinal Julians Stilling bleven saa vanskelig, at han forlod Rom og gik til sit Bispedømme Ostia, hvis velbefæstede Kastel ydede ham foreløbig Sikkerhed. Han fuldstændiggjorde Fæstningsværkerne, hvervede Tropper for at kunne udholde en Belejring og maatte i øvrigt sætte sin Lid til sin Forbundsfælle, Kong Ferdinand af Neapel, der ogsaa strax var kommen i Strid med Borgia. Den gamle Aragonier opbød imidlertid al sin Statskløgt for at opnaa et Forlig, der kunde tilfredsstille alle Parter, og det lykkedes ham tilsyneladende. Paven fik en stor Sum Penge og en Brud for sin yngste Søn Jofré, Kong Ferdinand sikrede sig mod Overgreb fra Alexander VI's Side, og en pavelig Liga med Milano og Venezia blev simpelthen lagt til Side. Kardinal ad Vincula fik fuldstændig Tilgivelse, Tilladelse til at blive i Rom eller opholde sig, hvor det behagede ham, samt Løfte om rige Præbender, og endelig tog Paven hans Broder, Herren af Sinigaglia, under sin særlige Beskyttelse.

Kardinalen havde med en Blanding af Haab og Ængstelse fulgt Kongens og Pavens Underhandlinger. Han turde vente, at Kongen vilde sætte hans Tilbagevenden til Rom igjennem for at have en Støtte i Kardinalkollegiet; men han kunde ogsaa vente, at Kongen vilde give ham til Pris for at gjøre sig Paven fuldstændig bevaagen. Della Rovere søgte derfor ogsaa at opnaa venetiansk Mægling mellem sig og Alexander; saaledes handler ingen Mand, der vil undgaa al Berøring med en Borgia, og den Paastand, at den senere Julius II ikke har villet have noget med dette Uhyre at gjøre, er fuldstændig uholdbar. Naar Forsoningen mellem de tvende magtlystne Prælater sluttelig dog slog fejl, hidrørte det fra, at della Rovere havde Menneskekundskab nok til at være paa sin Post over for Borgia; han havde al mulig Grund til at være bange for ham, men han var alt for meget en Kirkefyrste fra sin Tid, til at han skulde føle Gysen for en Forbryder under Pavekronen — noget, man i Mands Minde havde været vant til. I sin hele Holdning og alle sine Ytringer viste han saa liden Bitterhed og Afsky for Alexanders Adfærd, at selv saa skarpe Iagttagere som de florentinske Diplomater kunde komme paa den rigtig nok fejlagtige Tanke, at intet maatte være lettere end igjen at føre Pave og Kardinal sammen, naar blot den første vilde holde sig inden for visse Skranker. Det langvarige Fjendskab mellem Alexander VI og Giuliano della Rovere var altsaa fra den sidstes Side kun en Akt af politisk Beregning og klog Forsigtighed, og intet videre; man gjør Brud paa Historien, naar man i denne Henseende vil fremstille Paven som en retfærdig, der gyser tilbage for alt Samkvem med de ondes Fyrste.

Forsoningen mellem Paven og Giuliano della Rovere blev ikke af lang Varighed; i Slutningen af Aaret 1493, kun et Par Maaneder efter det oven for omtalte Forlig, finde vi allerede Kardinalen i fuld Strid med Alexander VI, en Maaneds Tid senere (25de Januar 1494) døde hans

Forbundsfælle Kong Ferdinand, hvem det havde været saa magtpaaliggende at holde Freden vedlige lige over for Karl VIII's mere og mere truende Holdning, og allerede i Begyndelsen af April samme Aar havde della Rovere paa ny søgt sin Tilflugt i Ostia. Her traf han nu de mest paatrængende Aftaler med Colonnaerne om Byens Forsvar, henviste Kastellets Besætning angaaende dens Forhold til sin Broder, Stadpræfektens Befalinger, og gik derpaa (den 23de April 1494) i dybeste Hemmelighed om Bord i et Skib, som skulde bringe ham til Genova. Skjønt denne Flugt synes lige saa hurtig besluttet som udført, var den vistnok vel motiveret. Venezianeren Mar. Sanuto, der aldrig nedskriver sine Beretninger efter løs Snak, meddeler en Historie om en vellykket Streg, der bragte Kardinalen paa det rene med sin mægtige Modstanders Hensigter. Giuliano della Rovere havde anstillet sig villig til at følge Pavens Opfordring og komme til Rom, men havde sendt en anden Prælat i sit Sted; om Natten trængte imidlertid Mordere ind i det Palads, hvor han var tagen ind, og myrdede denne gejstlige i den Tro, at det var Kardinalen. Denne Historie lyder ikke meget sandsynlig, men i en Depeche fra den venetianske Gesandt i Rom finder man følgende Passus: »Jeg tror snarest, at Aarsagen til dette Kardinalens Frafald har været en eller anden falsk Mistanke, man har bibragt ham«, og her har man dog vistnok den samme af Sanuto berettede Fortælling, men i den Version, hvori man forebragte den for Paven. Ret betegnende for Pavedømmet og Prælatvælden fra hin Tid er det, naar selv paalidelige Hjemmelsmænd idelig og idelig diske op med saadanne Historier; Infessura fortæller saaledes om Giuliano della Rovere, at han engang tidligere havde indbudt Paven til en Frokost i Magliano, og Alexander var paa Vejen derhen, men vendte fastende om igjen, da han hørte et Skud, som han tog for et Tegn til Forræderi. Saaledes stod det altsaa til med de selskabelige For-

bindelser og den indbyrdes Sikkerhed mellem hin Tids høje og højeste Kirkefyrster, og della Roveres Flugt fra Ostia er det bedste Bevis paa, at det stod saaledes til.

I Neapel herskede, som vi alt have berørt, en Sidelinie af det aragoniske Kongehus, der siden 1435 havde bemægtiget sig Landet; men deres Besiddelse blev idelig anfægtet fra fransk Side; saaledes mindes vel adskillige af vore Læsere, at den ridderlige Kong René af Anjou og Provence med sin ædle Hustru Isabella længe havde søgt at gjøre den første Aragonier, Alfons I, Tronen stridig*). Den franske Konge Karl VIII vilde nu optage Renés og Huset Anjous Fordringer og gjøre dem til sine, og hermed forbandt han æventyrlige Planer om at gaa til Konstantinopel, forjage Tyrkerne, gjenoprette det græske Kejserdømme og sluttelig befri Jerusalem, alt til Hobe Planer, der stode i underlig Modsætning til hans svage, forkrøblede Legeme og indskrænkede, aandelige Evner. Hans italienske Planer bleve imidlertid befordrede ved de elendige Tilstande og den evige Uenighed paa Halvøen, og særlig søgte Voldsherskeren i Milano, Ludvig Moro, at fremkalde en fransk Invasion, da han havde fortrængt sin Brodersøn fra Regeringen og nu truedes af en Liga mellem Paven, den nye Kong Alfons II af Neapel og Pietro af Medici, der i April 1492 var fulgt sin Fader Lorenzo i Herredømmet over Firenze. Saaledes var altsaa den politiske Stilling, da den hævnfnysende della Rovere flygtede fra Ostia.

Efter et kort Ophold i Genova begav Kardinalen sig over Nizza til sit Bispedømme Avignon og derfra til den franske Hoflejr i Lyon, hvor han indtraf den 1ste Juni 1494 og blev modtagen med store Æresbevisninger. Giuliano

*) Se Historisk Archiv 1876 I, 359 og flg.

della Rovere udfoldede nu hele sin glødende Iver for at paaskynde Karl VIII's Erobringstog mod Italien, og næst Ludvig Moro har Kardinalen særlig fremmet denne Invasion, som danner Indledningen til Halvøens Undertrykkelse. Han staar for Fremtiden fuldstændig i fransk Sold, drager med Kongen over Alperne, fjærner alle de Betænkeligheder, som lige til det sidste rejse sig i den franske Lejr mod det hele Foretagende, opmuntrer de forsagte, spreder Mistænksomheden hos andre og forstaar lige godt at blotte de italienske Magters Svaghed som at beherske Kongen gjennem hans egne svage Sider. De italienske Forbundsfællers Falskhed skræmmer ham ikke, lige saa lidt som al Pral med Aragonerens Magt, Krigsdygtighed og storartede Forberedelser til Modstand; han kjendte til Bunds de neapolitanske Tilstandes Hulhed, de italienske Lejetroppers Fejghed, deres Føreres Upaalidelighed, de italienske Republikers Usselhed og Dynasternes og Duodestyrannernes Vanslægtethed; han véd, at man kun behøver at lægge Tønder ved den Statsbygning, som er opført gjennem den mest usminkede Fordærvelse og kun holdes sammen ved den mest lumpne Falskhed, og da vil den hele Stads redningsløs gaa op i Luer. De klogeste Franskmænd, de sidste Levninger af Ludvig XI's diplomatiske Garde, tvivlede om det heldige Udfald af disse Erobringsplaner; kun Guds synlige Hjælp, saaledes ytrer Comines gjentagne Gange i sine Memoirer, og ikke Kongens mangelfulde Forberedelse skyldtes det senere Held. Comines og hans Fæller havde kun Øje for al den Usselhed, som omgav Karl VIII, og for den Letfærdighed, hvormed man skred til et Foretagende, der satte Frankrigs Ære og Lykke paa Spil; derimod saae de ikke og kunde længe ikke begribe hine Italieneres langt større Ynkeligheder. Kun Kardinal ad Vincula alene kjendte sine Landsmænd og vidste, at de stode lige saa langt under Franskmændene i Kraft som over dem i Kultur; han forudsaa Begivenhedernes Gang, og ved denne sin Forudseenhed

viste han sig for første Gang i sit Liv som Statsmand; men han hjalp ogsaa til at fremkalde og paaskynde de Begivenheder, som skulde styrte Nationen i Fordærvelse, og til Trods for alle sine senere pralende Fraser om Barbarernes Forjagelse viste han sig dog — som en Italiener af meget tvivlsom Patriotisme.

Det franske Erobringstog truede lige saa meget Alexander VI som hans Forbundsfælle Alfons II; thi den Fare laa nær, at della Rovere kunde faa en Kirkeforsamling sammenkaldt og ved de fransksindede Kardinalers og Prælaters Bistand faa det Pavevalg, som var sat igjennem ved Simoni, erklæret for ugyldigt. Paven maatte enten holde fast ved sit Forbund med Neapel eller ofre alle de Fordele, han havde vundet for sine Børn, og overgive sig paa Naade og Unaade til Kong Karl. Han valgte det første Alternativ, men han havde ingen ret Tillid til den Modstand, Kong Alfons kunde stille op mod Frankrig, og var ikke Mand for rolig at se paa, hvorledes hans Forbundsfælle forspildte sin egen Krone og satte hans i Vove. Dog Pavedømmet havde ingen betydelig Vaabenstyrke til sin Raadighed, Karl VIII havde berøvet ham hans øvrige Forbundsfæller, hans aandelige Magt, der øvede sin Vælde vidt ud i det fjærne, tabte sin Betydning over for den nære Fare, Halvøens Stater bøjede med tyrkisk Fatalisme deres Hoveder under den truende Fare, og Udlandets Magter, Habsburgerne, England og Spanien, havde nylig indgaaet fordelagtige Fredsslutninger med Frankrig og vare mest tilbøjelige til foreløbig at se, hvorledes Sagerne vilde udvikle sig. Alexander VI vendte sig da — til den høje Port, til Regeringen i Konstantinopel med Anmodning om Hjælp. Hans Forbundsfælle, Kong Alfons, havde selv rettet Anmodninger til Sultanen om tyrkiske Hjælpetropper, og Venezias Timandsraad synes at have tilhvisket Paven samme Raad. Alexander VI gik ind herpaa; men denne Gang overgik Eleven sin Lærer, han anmodede Porten om at formaa Republiken til i den fore-

staaende Kamp at tage Parti mod den »allerkristeligste« Konge af Frankrig. Vi have Ordlyden af de Instruktioner, som den pavelige Gesandt, Georg Buzardo, fik med til Konstantinopel, og om deres Ægthed er der aldrig bleven rejst nogen berettiget Tvivl. Noget anderledes forholder det sig med Storherrens Svar paa det pavelige Nødraab; thi man kan ikke nægte, at der foreligger nogen Mulighed for en Forfalskning, skjønt det meddeles af flere, fuld paalidelige Hjemmelsmænd. Svaret er dateret d. 15de September 1494, indlader sig ikke paa Alexanders VI's Begjæring om Hjælp, men indeholder kort og godt en Anmodning til Paven om at hjælpe Storherrens Broder og farlige Tronprætendent, den tyrkiske Prins Dschem, ind i en bedre Verden mod en Udbetaling af 300,000 Dukater. At Bajaset II kunde rette en saadan Anmodning til Paven, maa ikke forundre nogen, da de mægtigste af Evropas Hoffer havde kappedes om den Fordel at faa den ulykkelige Flygtning i deres Magt, for at raade over de store tyrkiske Pengesummer, som vare udlovede for hans Bevogtning; Pavehoffet havde været den heldige i Concurrencen, Innocentius VIII havde faaet ham udleveret af Frankrig, og Pavehoffet havde siden regelmæssig oppebaaret 45,000 Dukater om Aaret i Slutteripenge.

At dette for Pavedømmet saa skandaløse Dokument overhovedet kom frem, kunde Alexander VI ogsaa takke della Rovere for; thi hans Gesandt blev paa Tilbagekomsten fra Konstantinopel opsnappet af Kardinalens Broder i Nærheden af Sinigaglia. I Buzardos Følge var ogsaa et tyrkisk Sendebud, der imidlertid undkom, takket være hans Hests Hurtighed, men maatte lade sin hele Bagage og 45,000 Dukater, Pavens Syndeløn for dette Aar, i Giovanni della Roveres Hænder. Forgjæves søgte Venezias Raad ved direkte Henvendelse til de tvende Brødre at faa Tyrkens Ejendele udleverede igjen; disse vare alt for glade over det gjorte Coup og undlode ikke hos Karl VIII at drage al mulig Fordel af de opsnappede Instruxer, som bleve kolpor-

terede i Firenze, hvor Franskmændene allerede vare rykkede ind. Det var alt det Udbytte, Alexander VI høstede af sit Nødraab til Tyrken, og det var kun en slet Trøst, at Bajaset II virkelig ogsaa anmodede den venetianske Regering om at støtte Paven og Alfonso, thi Republiken svarede høflig, men undvigende, at den for at gjøre Sultanen til Behag vilde formane begge de stridende, mod Venezia lige venskabelig sindede, Parter til fredeligt Forlig.

Som Forholdene nu stode, maatte slige Mæglingsforsøg selv om de vare alvorlig mente, blive frugtesløse. Den store franske Hær var allerede over Firenze, hvor Pietro Medici tiltryglede sig et Forlig, men derpaa forjoges af Befolkningen*), trængt videre frem mod Syd, og uden at have mødt nogen Modstand af Betydning holdt Kong Karl Nyaarsaften sit Indtog i det forsvarsløse Rom. Paa Pavens Anmodning vare de neapolitanske Tropper afmarcherede nogle Dage før, thi Alexander VI vilde ikke ved et unyttigt Forsvar yderligere ægge sin mægtige Fjende; selv begav han han sig under Bedækning af nogle faa spanske Lejetropper til Vatikanet, hvorfra han undveg til Kastellet St. Angelo, som kunde udholde en Belejring. Han stod nu ene over for den franske Konge og maatte belave sig paa at underkaste sig eller at bedrage ham, og Alexander VI vilde ikke have været en Borgia, hvis han ikke først havde prøvet sin Lykke ved Bedrageri. Det var ingen let Opgave, Paven havde stillet sig, og naar den lykkedes over al Forventning, havde Kongens Omgivelse mest Skyld deri; nogle af disse Herrer forlangte med Heftighed at komme videre til Neapel, hvor man ventede sig Guld og grønne Skove, andre lokkedes ved pavelige Forleninger. Større Vanskeligheder mødte fra de Italienere, som holdt med Frankrig, og mest da navnlig fra det franske Parti i Kardinalkollegiet. Disse Kirkefyrster, som vare Pavens dødelige Uvenner, bestormede idelig Kongen

---

*) Se Hist. Archiv 1870 I, Side 113—15.

med Advarsler mod den samvittighedsløse Borgia og med Bønner om Sammenkaldelsen af en Kirkeforsamling. Forrest i disses Rækker stod Giuliano della Rovere. Franskmændenes Marche havde hidindtil været en uafbrudt Række af Held, og naar Kongen og hans Mænd vilde være oprigtige, maatte de indrømme, at Begivenhedernes Gang havde givet Kardinal St. Pietro ad Vincula Ret i alle hans Forudsigelser. Alle de dristige Ønsker, som havde drevet Kardinalen over i Franskmændenes Lejr, vare til Dels alt gaaede i Opfyldelse; hans Stilling ved Kong Karls Hof gav ham en Magt, der i det mindste for Øjeblikket havde mere at betyde end den pavelige, som næppe naaede ud over Engelsborgs Volde; selv var han igjen Herre over sin Fæstning Ostia, medens Paven ikke mere var Herre, men kun Beboer af Engelsborg og hvert Øjeblik maatte være belavet paa at vandre i fransk Fangenskab.

Det var en ulige Kamp, som Borgia havde at udkæmpe mod della Rovere; alle Fordelene syntes at være paa den sidstes Side, og naar Paven alligevel naaede sit Maal at føre Kongen bag Lyset, havde han dermed fuldbyrdet et Kunststykke, der vidner lige saa højt om hans egen diplomatiske Duelighed som om Kongens Uerfarenhed og hans Raadgiveres Letsindighed og Egennytte. Forgjæves havde Flertallet af Kardinalerne drevet paa en Proces mod Borgia og hans Afsættelse, Kirkens Reform, Udskrivning af et nyt Pavevalg, o. s. v. »De skrege højest mod Paven,« siger Comines, »som i Conclavet havde taget mest Betaling af Alexander VI«; men den franske Konge og hans Raadgivere maatte sige sig selv, at den Vej, Kardinalerne vilde lokke dem ind paa, kun kunde tilbagelægges ved Udfoldelsen af den mest hensynsløse Energi; Fristeren paa Engelsborg naaede derfor sit Maal med sine Indrømmelser og Løfter om Neapels lette Erobring; Alexander stolede paa den menneskelige Ubetydelighed hos Kongen, medens della Rovere

søgte at vække en stor Beslutning i den Mands Sjæl, som savnede al aandelig Storhed.

Den 15de Januar kom det til et Forlig mellem Paven og Kong Karl. Betingelserne løde gunstige nok for den sidste; han skulde besætte Terracina, Civita Vecchia, Viterbo og Spoleto til sit Tilbagetog, have Prins Dschem udleveret (dog skulde Paven nyde den aarlige Sum fra Tyrkiet), Pavens Søn, Cæsar Borgia, skulde ledsage ham som pavelig Legat til Neapel, hvilket vilde sige det samme som at være Gissel i Franskmændenes Hænder, de franske Kardinaler skulde have deres Præbender og Embeder uden Forringelse med fuld Frihed til at blive i Rom, o. s. v. Alexander VI havde maattet finde sig i alt dette; men han havde undgaaet enhver traktatmæssig Forpligtelse til at forlene Karl VIII med Neapel, og han havde vidst at bevare Engelsborg, som Kongen havde betinget sig rømmet. Den allerkristeligste Konge have paalagt den hellige Fader tunge Betingelser, men hvad der alene kunde have ydet ham nogen Sikkerhed mod Borgias Troløshed, havde han ej opnaaet.

Kardinal della Rovere skal have protesteret mod dette Forlig; han viste den mest haardnakkede Modstand mod alle Kongens Anstrængelser for at forsone ham med Paven og var ikke til at formaa til at tilgive sin Fjende eller modtage hans Tilgivelse. Han foretrak et klart, aabent Fjendskab for en lumsk Tilnærmelse, der truede ham med Undergang fra denne Pave, med hvem han kun havde ét til fælles: en gjensidig, dyb Mistillid. To Gange opsøgte Karl VIII i egen Person Kardinalen for at overtale og formilde ham; det var forgjæves — Rovere vilde for ingen Pris formilde sin bitre Stemning mod Borgia. Ved sin sidste Sammenkomst med Kongen overrakte Alexander ham et Brev, hvori han meddelte Kardinal St. Pietro ad Vincula en udtrykkelig og ubetinget Tilladelse til at blive i Rom og bød ham al optænkelig personlig Sikkerhed; Giuliano della Rovere foretrak aldrig at gjøre Brug af samme, han

blev hos Kongen og fulgte ham til Neapel, for ogsaa at vinde en Part af det aragoniske Bytte, om ikke just for sin egen Person, saa dog for sin Broder Giovanni, der som Lejetrop-Fører i Kongens Tjeneste rykkede ind i det neapolitanske med de første franske Tropper.

Karl VIII forlod Rom den 28de Januar 1495, — samme Dag som hans Modstander Alfonso II, en raa og grusom Tyran, i panisk Skræk nedlagde Regeringen til Fordel for sin Søn, Ferdinand II; den 22de Februar rykkede Kongen ind i Neapel, og med Hovedstaden faldt hele Riget i hans Magt; thi om end nogle Landstrækninger i Apulien og Calabrien vedbleve at være aragoniske, maatte Aarsagen hertil alene søges i, at man ikke kunde opdrive franske Tropper nok til Besætning; — paa Forsvar tænkte ingen. Neapolitanerne ere, som en af det nyere Italiens mest aandrige Forfattere*) har udtalt, uovertræffelige i den Kunst at lade sig erobre og bringe et forhadt Herredømme til Fald ved Erobrerens Vaaben. Ogsaa Kardinal Giuliano maa have vidst at vurdere deres Evner i denne Retning, ellers havde han dog umulig kunnet forudse Erobringstogets heldige Udfald med saa urokkelig Sikkerhed, og ellers vilde han ikke have taget en saa fremtrædende Del i dets Ledelse. Franskmændenes Held havde hos ham været en Gjenstand for Beregning, og medens dette Held havde naaet sit Højdepunkt, medens Kongen uden Modstand holdt Hof i Neapel, medens den unge Ferdinand II som en Konge uden Land paa Sicilien afventede fremmed Hjælp, fik Kardinal St. Pietro ad Vincula de første Betænkeligheder. Medens Franskmændenes Lykke virkede blændende paa andre, begyndte han at maale og veje dens Varighed og med samme overlegne Sikkerhed at tyde de optrækkende politiske Uvejrsskyer. Milanos og Venezias Holdning blev med hver Dag

*) Gius. Ferrari: Teoria dei periodi politici. (Milano-Napoli 1874) S. 222.

betænkeligere, Spanien indtog en truende og Paven en troløs Holdning. Meget hurtig havde Cæsar Borgia vidst at unddrage sig sin Rolle som Gissel, han var flygtet til Rom og der fra til Spoleto, hvis Borg trods den trufne Aftale ikke var udleveret til Frankrig. Hertil kom endelig, at den tyrkiske Prins Dschem pludselig var afgaaet ved Døden kort efter Indtoget i Neapel; ved Kongens Hof nærede man ikke den mindste Tvivl om, at Alexander VI havde bibragt ham en snigende Gift for at vinde den uhyre Morderløn, og ved Prinsens Død havde Frankrig tabt en kostbar Borgen for Tyrkiets Nevtralitet. Under alt dette levede Karl og hans Fæller lystig i Neapel uden at træffe de ringeste Anstalter for at sikre det vundne; men det var ikke en Roveres Sag at staa tankeløs og raadløs over for en saadan Stilling. Ledet af den Overbevisning, at det franske Herredømme i Italien nu var truet af Fare, gjorde han et Forsøg paa at løsrive sig fra Frankrig, og under venetiansk Mægling indledede han Underhandlinger med — Alexander VI. Hvad der imidlertid kan have bevæget Kardinalen til at opgive dette Forsøg, vide vi ikke; det var fra hans Side et voveligt Experiment, og efter at det var slaaet fejl, holdt han igjen trofast ved Frankrig.

Della Rovere, der havde fulgt Franskmændene under deres Fremmarche, var ogsaa i Kongens Følge, da han tiltraadte Tilbagetoget over Rom og Siena. Karl VIII lod kun utilstrækkelige Troppemasser tilbage for at hævde sit nyvundne Kongerige og stod derfor endnu i Spidsen for en statelig Hær, som Paven undveg ved at gaa til Perugia. Alexander VI havde nu aabent erklæret sig mod Kongen og sammen med Spanien, den tyske Kejser Maximilian, Milano og Venezia indgaaet en Liga (31te Marts 1495) til Værn mod de franske Erobringer, hvorfor dristige Raadgivere heriblandt vel ogsaa Kardinal Julian, søgte at bevæge Kongen til et snildt Skaktræk, som maatte lamslaa Fjenderne. Karl skulde blive staaende i Rom, hvor Colonnaerne vare

godt fransksindede, Orsinierne slet paveligsindede; man skulde da anordne et nyt Pavevalg med Forhindring af al Simoni, og Alexander VI, den skamløseste Pave, Aarhundreder havde set, var saa berygtet, at en ny Pave vilde have kunnet vinde alle Kristnes Sind og Hjærter. Dog en saadan Plan blev ikke iværksat, og det franske Tog maatte nu uundgaaelig mislykkes. Efter en forbitret Kamp lykkedes det vel den franske Hær ved Fornuovo at bane sig en Vej gjennem Ligaens Tropper (6te Juli 1495), men herved havde man dog ikkun vundet et sikkert Tilbagetog. Neapels Erobring havde været Kongen et let Spil, som Giuliano della Rovere havde lovet; men Landets Besiddelser svævede nu i Luften, og lige saa usikker var Kardinal St. Vinculas Lykke; han var for Fremtiden i rum Tid ikkun en romersk Kardinal i fransk Sold.

Saa længe Karl VIII udøvede en dominerende Indflydelse i Italien, havde Kardinalens Stilling været højst anset og misundt; men alt som det franske Navns Trylleri svandt, blev denne Stilling mere og mere ubehagelig. Giuliano della Rovere havde tilstrækkelig Livserfaring til ikke at vide, hvad der ventede ham i Frankrig: en Konge, der var stolt som en Paafugl og enfoldig som en Due, en Skare Hoffolk, for hvem enhver Italiener var en velkommen Syndebuk, Klager paa alles Læber over den slette Vending, Sagerne toge i Neapel, men ingen alvorlig Vilje til at raade Bod herpaa ved energiske Anstrængelser; kort sagt overalt store Ord og Løfter om store Bedrifter, men intet Steds Daadskraft eller Forstand til at redde det mest mulige fra det almindelige Skibbrud, og midt i dette Kaos af Stolthed og Svaghed, Daarskab og Magtbegjærlighed, lunefulde Indfald og permanent Tankeløshed maatte Kardinal della Rovere nu holde ud i syv lange Aar — en retfærdig Straf for den store Forbrydelse, han havde øvet mod sit Fædreland. Det er altsaa ganske naturligt, at Kardinalen strax i Begyndelsen af sin Landflygtighed gjorde et nyt Forsøg paa at befri sig

fra de franske Lænker, han henvendte sig paa ny til Venezia og lod forespørge, hvor vidt der forelaa nogen Hindring for hans Ophold paa Republikens Omraade. Snart kom dog della Rovere paa andre Tanker, han maatte i saa Fald fremtræde som Overløber og en Protegé af den mægtige Republik, en Rolle, som ikke kunde tiltale ham. Saa var det dog bedre at leve i frivillig Landflygtighed som en mod Paven fjendtligsindet Kardinal, og naar han trængte til Beskyttelse, da at kræve den der, hvor han kunde pukke paa Løn for ydede Tjenester.

Stemningen ved det franske Hof vedblev at være udpræget fjendtlig mod Paven, man stoppede alle Pengebetalinger til Rom, og der var endog Tale om at vælge en Modpave, til hvilken Værdighed man havde udset Kardinal St. Pietro ad Vincula. Della Rovere har naturligvis smilet ad dette Drømmebillede og søgte kun at skaffe rede Penge til Veje for et nyt italiensk Krigstog; dog maatte der endnu hengaa flere Maaneder, før Kongen kunde beslutte sig hertil og overdrage Kardinalen dets Ledelse, og imidlertid undlod Alexander VI ikke, saa vidt det stod til ham, at skade sine Dødsfjender, della Rovererne; først skulde Pavens Harme gaa ud over Kardinalens Broder, Stadpræfekten, hvis Len Sinigaglia Borgia vilde overdrage sin ældste Søn Juan, og heri fandt Paven ogsaa en værdifuld Støtte i Venezia, hvis Raad var forbitret paa Giovanni della Rovere, fordi han, skjønt Soldat i Republikens Tjeneste, havde udplyndret Sultan Bajasets Sendebud og derved, som oven for omtalt, bragt Staden i Forlegenhed. Stadpræfekten havde enten ingen Anelse om disse Rænker, eller ogsaa var han ikke i Stand til at træde op imod dem, i alt Fald blev han i Neapel, hvor han tappert forsvarede sit Hertugdømme Sora mod Spanierne og Huset Aragonien.

Paven og de øvrige Deltagere i den italienske Liga pintes imidlertid endnu stadig ved Tanken om et fornyet

fransk Angreb og saae sig om til alle Kanter for at finde udenlandske Forbundsfæller. Spanien havde alt ydet en saadan Hjælp, Ferdinand den katholske havde afsendt sin berømte Feltherre Gonsalvo af Cordova med sex Tusende Mand, og disse spanske Hjælpetropper havde væsentlig bidraget til at rense Neapel for Franskmændene og gjengive Ferdinand II hans Kongerige. Mindre Held havde Ligaen haft med sin anden mægtige Forbundsfælle, Kejser Maximilian. Paa Ludvig Moros og Venezias Opfordring indfandt han sig ogsaa (Avg. 1496) for at spærre Alpepasserne mod Frankrig; men han medførte kun utilstrækkeligt Mandskab, da hans italienske Venner nølede med at skaffe de fornødne Pengesummer. Med bidende Haan kalder en samtidig Italiener Maximilian for en Lejetrop-Fører, der med Forglemmelse af sin kongelige Værdighed kæmper i Venezias og Milanos Tjeneste, og lige saa lidet smigrende ere de venezianske Gesandters Indberetninger: »Saa ofte hans Majestæt kommer paa den Tanke at forlange Penge af os, arrangerer han det saaledes, at der bliver Tale om et Indfald over Burgund.« Maximilian havde nemlig givet Italienerne Løfte om at rykke over dette Land ind i Frankrig og diktere Freden for Paris, hvorved Venezia skulde betænkes med Nizza, Marseille og Boulogne, naar Republiken blot vilde rykke ud med 100,000 Dukater. Trods alle disse sine store Løfter vendte Kejseren mod Slutningen af Aaret tilbage til Tyskland uden at have udrettet noget som helst.

Maximilians Italienertog blev fulgt af et fransk Modangreb, der under Kardinal della Roveres Førelse blev rettet mod Genova, men ligeledes fuldstændig mislykkedes. Dette Udfald blev skæbnesvangert for Kardinalen, det rystede hans Anseelse, formindskede hans Selvtillid og gav hans Modstandere nyt Mod; de forlangte, at han skulde udstødes af Kardinalkollegiet, at han skulde bandlyses, og Paven hidkaldte Gonsalvo af Cordova med hans Spaniere;

thi dem var der ingen Brug for mere i Neapel*). Den spanske Feltherre rykkede mod Ostia, hvor Kardinal St. Pietro ad Vinculas Banner endnu vajede; men næppe havde Spanieren plantet sine første Kanoner mod Fæstningen, før Besætningen overgav sig paa Naade og Unaade, og Gonsalvo vendte i Triumf tilbage til Rom, hvor han skal have formanet Paven til at ændre sin Vandel, der vakte Forargelse i hele Kristenheden. Alexander hørte taalmodig paa den kjække Spaniers Ord, var glad over, at Gonsalvo trods al sin Foragt havde tjent ham og tænkte i øvrigt kun paa at nytte sin Sejr; han vilde gjøre sin Regning op med Kardinalen for at hindre della Rovererernes Lykkestjærne, som syntes i Færd med at dale, i at gaa op paa ny.

Kardinalen skulde foreløbig gjøres føjelig ved at berøves sine Beneficier, og det er højst rimeligt, at han er bleven urolig derover; thi allerede i Juni 1497 indberettede den venezianske Gesandt, at det nu var kommet til Forlig mellem Alexander VI og Giuliano della Rovere, en Efterretning, som dog vistnok var forhastet. Ved denne Tid indtraf imidlertid i Rom en Begivenhed, som maatte ryste Paven paa det dybeste; hans ældste Søn, Hertugen af Gandia, blev myrdet**), og Giuliano della Rovere, som kjendte Alexander VI's store Kjærlighed til sine Børn, sendte hans Hellighed en Condolenceskrivelse, hvori han erklærede, at han ikke vilde have følt større Smerte, hvis hans egen Broder, Bypræfekten, var afgaaet ved Døden. Da Kardinalen nedlod sig til at skrive saaledes, levede han i Splid med det franske Hof som en landflygtig Herre, der tidligere havde spillet en betydelig Rolle i Verdensbegivenhederne, men nu maatte se paa, hvorledes Verden rolig

---

*) Her var Ferdinand II allerede død den 7de Oktober 1496 og efterfulgt af sin Onkel, den ædle Frederik af Aragonien.

**) Se nærmere Afhandlingen Lucretia Borgia, Hist. Archiv 1875 I, S. 296.

gik sin Gang uden at spørge synderlig efter ham. Dette var for della Rovere en utaalelig Existens, og for at komme ud af samme saae han for Tiden ingen anden Udvej end at forsone sig med Borgiaerne.

Denne Udsoning blev snart en Nødvendighed; thi Borgiaernes Vælde var synlig i Fremvæxt. Karl VIII var død (7de April 1498), og hans Efterfølger Ludvig XII nærmede sig Paven for at opnaa Skilsmisse fra sin Hustru og Dispensation til et nyt Ægteskab med sin Forgængers Enke; kort efter maatte Savonarola lade sit Liv paa Baalet (23de Maj 1498), og med ham forsvandt den sidste Inkarnation af det italienske Folks Samvittighed, der fra nu af, knust og tilintetgjort, sank sammen under Pavedømmets Aag*).

Vi kjende ikke nøjere de Betingelser, hvorpaa Overenskomsten mellem Paven og della Rovere kom i Stand; men det blev i hvert Fald Italien, som atter maatte betale Omkostningerne. Fra September 1498 se vi Kardinalen overtage Rollen som Borgiaernes diplomatiske Agent ved det franske Hof, han fik to Hverv at udføre, og han skilte sig tilfredsstillende fra dem begge. For det første skulde Pavesønnen Cæsar Borgia have en Hustru, og Paven havde kastet sine Øjne paa Kong Frederik af Neapels Datter; thi Svogerskabet med det aragoniske Hus kunde maaske aabne Borgiaerne Vejen til Neapels Kongetrone. Kardinalen lod det ikke mangle paa Iver ved denne Lejlighed: »Kong Frederiks Datter nægter paastaaelig at give sit Samtykke; hvor meget jeg anstrænger mig i denne Sag, og hvor megen Sved det har kostet mig, maa De, hellige Fader, hellere se af andres Breve, end af mit.« Da Cæsar trods Kardinalens overstrømmende Ros ikke var heldig i dette Frieri, fik della Rovere i Stedet et Giftermaal bragt i Stand mellem ham

---

*) Om **Savonarola**: Se nærmere Hist. Archiv 1870 II, Side 104—132.

og Kongen af Navarras Søster og havde saaledes heldig skilt sig fra sit ene Hverv.

Samtidig med Cæsar Borgias Formæling bleve Venezia og Frankrig enige om en Deling af Milano, paa hvilket Hertugdømme Ludvig XII gjorde Arvefordringer gjældende. Paven var Tredjemand i dette værdige Forbund, thi han vilde for enhver Pris skaffe sin kjære Cæsar et selvstændigt Hertugdømme, og della Rovere var den ivrige Mægler mellem de tre Kontrahenter. Den 9de Februar 1499 aflagde Ludvig XII og de venezianske Sendemænd i Angers en højtidelig Ed paa dette Forbund, og Kardinalen holdt Missalen, hvorpaa Kongen aflagde Eden; den kirkelige Velsignelse var en betydningsfuld Ceremoni, den skulde besegle Undergangen af Italiens Selvstændighed for Aarhundreder, og vi møde saaledes Kardinal St. Pietro ad Vincula som en af Hovedmændene for denne vanhellige Pagt og som den samvittighedsløse Paves villige Redskab.

Ludvig Moro bukkede uden Modstand under for de to Stormagters Hære og søgte sin Frelse i Flugten. I Spidsen for de franske Tropper møde vi fra nu af vor gamle Ven, Gian Giacomo Trivulzio, de lombardiske Stæder jublede Sejrherren i Møde, Milanos stærke Kastel faldt ved Forræderi, og den 6te Oktbr. 1499 kunde Ludvig XII holde sit Indtog i sit nye Hertugdømmes prægtige Hovedstad; i hans Følge saas della Rovere Side om Side med sin gamle Fjendes Søn, Cæsar Borgia, der nu kunde kro sig som fransk Hertug af Valentinois. Kardinalen havde for Fremtiden at tjene tvende Herrer, Kongen af Frankrig og Paven; man maa lade ham, at han fortræffelig forstod at løse denne Opgave, og han benyttede først og fremmest den skjønne Enighed til at sikre sin Broder, Stadpræfektens Stilling, saa vidt der da kunde være Tale om Sikkerhed over for en Borgia. Alexander VI tog igjen Giovanni della Rovere til Naade, ja forærede ham endog de 40,000 Dukater, han engang havde frataget Sultanens Sendemand, og Kardinalen svarede

fra Milano med en Takkeskrivelse i de varmeste Udtryk, kyssede hans Hellligheds Fødder og erklærede, »at han alt længst havde ladet den ophøjede Hertugs (ɔ: Cæsar Borgias) Anliggender være sig lige saa magtpaaliggende som sine egne.« Dog Giuliano della Rovere indskrænkede sig ikke til at skrive slige Breve, hans Tjenstvillighed gik videre, han gik i Borgen for betydelige Laan, som Cæsar Borgia sluttede i Milano; thi Pavesønnen skulde nu have sin Part af Byttet og med fransk Hjælp erobre Romagnaen. Det første Angreb gjaldt Forli og Imola, som tilhørte Børnene af hin Girolamo Riario, hvem vi tidligere have lært at kjende som Kardinalens egen Fætter*). Saa vidt gik altsaa della Rovere, han hjalp til at udplyndre Efterkommerne af sin egen Onkel og største Velgjører, der havde hævet ham af Støvet. Det var dog maaske mindre Utaknemmelighed fra hans Side end Svaghed; thi det gamle Afhængighedsforhold til Frankrig hvilte trykkende paa ham, og ikke mindre hans nye Afhængighed af Paven.

Kardinal Julian gik heller ikke ganske tomhændet bort fra den store Plyndring, han fik det indbringende Abbedi Chiaravalle, som laa i Nærheden af Milano og havde tilhørt hans Kollega, Ascanio Sforza, en Broder til Ludvig Moro; men for øvrigt var han tydelig nok gjort mat, han turde ikke driste sig til at foretage noget mod de forhadte Borgiaer, hvis Lykke blomstrede frodig op ved hver Udaad, der blev begaaet af dem eller deres Forbundsfæller; de triumferede over Frankrig, som maatte hjælpe dem, selv halvt imod sin Vilje, og over Venezia, som blev trængt af Tyrkerne og derfor ikke turde forspilde Pavens Gunst. Det var Lastens og Forbrydelsens Triumf; ved Jubelfesten 1500 svarede hele Kristenheden sin Tribut til Rom, og Borgia fik nye Midler til at lønne sine Soldater og Banditter. En

---

*) Om Girolamo Riarios Enke, Katarina Sforza, se nærmere den citerede Afhandling, Lucrezia Borgia, Side 302—3.

kort Stund syntes della Roveres Time at være slaaet. Den Efterretning udbredte sig i Italien og over Alperne, at Alexander VI laa paa det yderste; en Kamin i Vatikanet var styrtet ned og havde begravet Paven under en Dynge af Grus og Sten (Juli 1500). I Virkeligheden var Borgia sluppen med et Par Skrammer; men de fremmede Gesandter vilde vide bedre Besked, og Frankrig kom i stærkt Røre og lod sine Tropper fra Milano rykke frem mod Rom for at fremme della Roveres Valg. Dog Ludvig XII satte sig forgjæves i Bevægelse for at hæve en tro Tjener af Frankrig paa St. Peters Stol, og Giuliano della Rovere glædede sig for tidlig. Alexander VI kom sig igjen, et nyt Pavevalg fandt altsaa ikke Sted, og St. Pietro ad Vincula maatte trøste sig med bedre Tider.

Har Paven taget Kardinalen dette Mellemspil ilde op? Det er ikke urimeligt; thi der kan paavises Spor til, at Forholdet mellem Borgiaerne og della Rovere ikke mere var saa intimt. Kardinalen havde en Stund begivet sig til sit Ærkebispedømme Bologna, men fandt ikke Forholdene ret hyggelige, her i umiddelbar Nærhed af Cæsar Borgia, der uafbrudt fortsatte sit Erobringstog mod Smaatyrannerne i Romagnaen. Della Rovere begav sig derpaa i Forsommeren 1501 til Milano, hvor alle Fjender af Huset Borgia samlede sig om ham; thi det gjaldt om at forhindre det paatænkte Ægteskab mellem Pavens Datter, Lucrezia, og Arveprins Alfonso af Ferrara, af den berømte Familie Este, et Ægteskab, som Paven maatte tilkjøbe sig med de største Indrømmelser*). Det er nok muligt, at Kardinalen heller ikke har været ledig ved denne Lejlighed, og han havde ogsaa et Ord at tale med; thi Esterne havde blandt andet betinget sig Aftrædelsen af Conto og Pieve, som hørte under hans Ærkebispedømme. Giftermaalet kom imidlertid dog i Stand; men della Rovere havde demaskeret sig som en tvivlsom Ven, og Alexander VI

*) Om Lucrezia Borgia, se Hist. Archiv 1875 I. Side 306—20.

havde baade politisk Skarpsindighed og Samvittighedsløshed nok til at forekomme en saadan Mands slemme Hensigter. Han forsøgte tvende Gange at bemægtige sig della Rovere, men trods den store Øvelse, Paven efterhaanden havde vundet ved Udførelsen af deslige Attentater, strandede de dog begge paa hans Offers Klogskab, og Kardinalen styrkedes herved i den tidligere fattede Beslutning ikke at lade noget forlyde om sit Opholdssted. Vi kunne derfor ikke bestemt paavise della Roveres Skridt under de sidste Aar af Alexander VI's Pontifikat, men maa trøste os med, at det ikke gik Venezias Timandsraad en Smule bedre; denne, ellers saa godt betjente, Myndighed maa gjentagne Gange indrømme, at det ikke er lykkedes at udfinde Kardinalens Opholdssted. Det eneste, vi kunne fastholde med Sikkerhed, er, at Giuliano della Rovere, kort efter at han sidste Gang var undsluppen Pavens Sporhunde, forlod Italien og gik til Frankrig, hvor han synes at have opholdt sig til Alexander VI's Død.

(Forts.)

C. H.

H. DRESSEL,
Bogbinder,

